

FILOZOFICKÁ FAKULTA
Univerzita Karlova

Ústav hospodářských a sociálních dějin

Moderní hospodářské a sociální dějiny

Disertační práce

Mgr. Adam Havlík

Veksláci v socialistickém Československu

„Veksláci“ in Socialist
Czechoslovakia.

Vedoucí disertační práce: doc. PhDr. Michal Pullmann, Ph.D.

Praha 2020

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 27. března 2020

.....

Mgr. Adam Havlík

Poděkování

Děkuji svému školiteli doc. Michalu Pullmannovi, Ph.D. za dodání odvahy pro výběr a zpracování zvoleného tématu a za trpělivé vedení práce. Poděkování směřuje i ke členům semináře, vedeným školitelem na ÚHSD FF UK. Zde jsem měl možnost dílčí poznatky práce prezentovat a vždy jsem se dočkal cenné zpětné vazby a nových intelektuálních podnětů. Za připomínky k rukopisu děkuji i mým přátelům z řad ostatních kolegů z Ústavu hospodářských a sociálních dějin. Můj dík patří také pracovníkům všech navštívených archivů za ochotu při zpřístupňování mnohdy nezpracovaného materiálu. V první řadě museli mým požadavkům a dotěrným dotazům čelit kolegyně a kolegové z Archivu bezpečnostních složek. Jmenovitě bych rád poděkoval zejména Ivě Kvapilové z pobočky ABS v Brně-Kanicích a rovněž Janu Geierovi, který má lví podíl na vyhledání velmi cenných materiálů v depozitářích pobočky ABS v Praze na Braníku. Za zpřístupnění běžně nedostupných pramenů k podniku zahraničního obchodu Tuzex a dalších fondů vděčím pracovníkům národního archivu, především Mgr. Pavlu Milerovi a PhDr. Aleně Šimánkové. Nelze opomenout ani pracovníky Archivu hl. m. Prahy, Státního oblastního archivu v Plzni, Archivu města Plzeň, Archivu Ústavu paměti národa v Bratislavě, či Archivu České národní banky. Bez vstřícnosti kolegů archivářů a jejich zápalu pro věc by tato práce nikdy nevznikla. Poděkování patří i těm několika pamětníkům, kteří byli ochotni o své minulosti otevřeně mluvit. Třeba se stanou inspirací i pro další případné narátory. Za institucionální podporu při závěrečné fázi psaní této práce děkuji rovněž Ústavu pro studium totalitních režimů a jeho vedení, které mi v mnohém vyšlo vstříc a poskytlo mi velkorysé podmínky pro dokončení rukopisu. Last but not least děkuji své rodině za mentální podporu, Šárce za to, že se mnou celou práci pročítala a za její připomínky a mým přátelům za trpělivost v době, kdy jsem disertační práci dokončoval.

Abstrakt

Disertační práce se zabývá fenoménem veksláctví v socialistickém Československu a historickými aktéry s ním spojovanými, kteří se zabývali pokoutným obchodem s cizími měnami, tuzexovými poukázkami a pašovaným spotřebním zbožím.

Ve středu analýzy stojí každodenní praxe veksláků jako „hybatelů“ československého černého trhu, stejně jako spektrum komodit, se kterými obchodovali. Kromě základních principů „vekslu“ je pozornost věnována i typologii překupníků na různých úrovních a výzkum sleduje i vzájemné hierarchické vazby a mocenské vztahy uvnitř této komunity. Badatelská pozornost je věnována i životnímu stylu vekslácké subkultury a otázce umístění veksláků do kontextu čs. společnosti před rokem 1989.

Práce rozkrývá i společenské a ekonomické předpoklady, které za vzestupem společenské vrstvy veksláků stály. Mapuje také roli podniku zahraničního obchodu Tuzex, jehož podstatou byl prodej spotřebního, většinou zahraničního zboží za cizí měny či za speciální odběrové poukázky.

Další rovinu výzkumu představují postoje státu k problematice veksláctví. Zde se práce zaměřuje nejen na dobovou legislativu, ale i na vzájemnou komunikaci jednotlivých resortů, která se promítla do míry postihu některých forem veksláctví. Kromě teoretických diskusí na úrovni nejvyšších státních orgánů práce sleduje i přístup bezpečnostních složek k celé problematice, kolísající od bezpečnostních akcí, namířených proti ohniskům nelegální směny až po tichou toleranci.

Analýze je podroben i reálný dopad, stejně jako dobový obraz veksláctví, který se čs. stát snažil předkládat veřejnosti skrze masové sdělovací prostředky a míra jeho osvojení většinovou společností. Práce částečně překračuje období státního socialismu a načrtává osudy komunity překupníků s bony a valutami po roce 1989 a možnosti adaptace těchto vrstev na nové politické a ekonomické klima.

Klíčová slova: veksláci, veksláctví, černý trh, hospodářská kriminalita, Tuzex, státní socialismus, stínová ekonomika.

Abstract

This dissertation thesis deals with the notion of “veksláctví” in socialist Czechoslovakia and with a social group called “veksláci”, which orchestrated illicit trade with foreign currencies, the so called tuzex vouchers, and smuggled consumer goods.

The analysis lays emphasis on the daily operations of the “veksláci” and also on the commodities which they traded. From this perspective, “veksláci” could be treated as a driving force within the Czechoslovak black market. In addition to the basic principles of “veksl”, the chapter also presents a certain typology of traffickers and mutual hierarchical links within this specific community. The lifestyle of the “vekslák subculture” is also a subject of historical reconstruction as the thesis seeks to place “veksláci” in the context of the Czechoslovak society before 1989.

The thesis also deals with the social and economic circumstances that enabled the birth of a peculiar social group of “veksláci”. Among others, it focuses on the role of the Tuzex hard currency shops, which was introduced in order to sell (mostly imported) consumer goods in exchange for foreign currencies or special vouchers.

Attitude of the Czechoslovak state regarding the issue of “veksláctví” is also a subject of analysis. The research focuses on legislation, which gradually defined the basic aspects of illegal exchange. Besides the theoretical discussions within the state organs, the work also describes the factual approach of security forces to the whole issue, ranging from police actions directed against illegal exchange to actual tolerance.

The research also deals with the actual effects of the illegal exchange and with the official notion of “veksláctví”, which was presented to the public through the state-controlled mass media. The work also discusses the extent to which different segments of society successfully adopted the official image of “veksláctví”. Partly, this thesis takes a step beyond the period of state socialism and outlines the development of the community of former traffickers with Tuzex vouchers and foreign currencies after 1989 and various ways of their adaptation within new political and economic circumstances.

Key words: veksláci, veksláctví, black market, economic crime, Tuzex, state socialism, shadow economy.

Obsah

Úvod	14
1 Metodologické aspekty práce	20
1.1 Definice veksláka – „veksl“ jako sociální praxe.....	20
1.2 Pramenná základna, Časové a prostorové vymezení	23
1.3 Současný stav bádání.....	28
1.4 Etický rozměr.....	30
1.5 Zvolené metodologické přístupy	32
1.5.1 Černý trh a jeho aktéři z antropologického hlediska	32
1.5.2 Expertní skupiny a konstrukce obrazu veksláka.....	35
1.5.3 Veksláci jako subkultura, postavení v rámci čs. společnosti.....	37
2 Genealogie veksláctví. Společenský a hospodářský kontext státně socialistického Československa	40
2.1 Konzum, luxus a masová spotřeba v podmínkách soc. diktatur.....	40
2.2 Limity centrálně plánovaného hospodářství, stínová ekonomika a černý trh	43
2.4 Role Západu	49
3 Podnik zahraničního obchodu Tuzex a jeho význam	53
3.1 Vznik podniku a struktura jeho příjmů.....	54
3.2 Tuzexové poukázky jako platební prostředek	60
3.3 Nabízený sortiment.....	62
3.4 Prodejní síť a propagace vlastní činnosti	66
3.5 Struktura podniku a jeho zaměstnanci	69
3.6 Hospodářský potenciál podniku a jeho vývoj.....	72
4 Veksláci jako aktéři černého trhu a jejich každodenní praxe	78
4.1 „Ti druzí“ – vekslování jako širší sociální praxe	78
4.2 Organizovaný černý trh a základní principy „vekslu“	82
4.3 „obvyklí podezřelí“ – k sociálnímu původu potenciálních veksláků.....	87
4.4 Typologie organizovaného vekslu: „komáři“, „skupky“ a „pociví obchodníci“	90
4.4.1 Pěšáci vekslu: „komáři“ neboli „nohy“	91
4.4.2 Nejen Tuzexy a jejich okolí: prostorová a národnostní stránka veksláctví	96
4.4.3 Mobilní překupníci neboli „trasaři“	99
4.4.4 Vyšší patro vekslu: „skupky“ neboli „bankéři“	100
4.4.5 Jiří Steiner – „král veksláků“	104

4.4.6 Klementovi.....	106
4.4.7 Perkaus a spol.....	107
4.4.8 Jozef Zelík – slovenský bonový král	109
4.4.9 Jan Urbánek a další – třetí kasta	111
4.5 Mocenské vztahy uvnitř komunity.....	114
4.6 Veksláci jako delikventní subkultura.....	117
4.7 Násilí.....	119
4.7.1 Násilí na vekslácích.....	123
4.7.2 Tunely, roury, podvody	125
5 Marky, bony, digitálky. Sortiment na černém trhu a jeho koloběh.....	128
5.1 Bony a cizí měny.....	128
5.2 Antropologická perspektiva obchodů a stavovská čest	136
5.3 Nejen bony a valuty: ostatní komodity a jejich distribuce	140
5.4 Pašování přes hranice	142
5.5 Kamiony a pracovníci zastupitelských úřadů.....	144
5.6 „Dary ze zahraničí“ neboli dovoz automobilů	147
5.7 LP desky na burzách	149
5.8 Videokazety a videotechnika.....	151
5.9 Digitální hodinky a výpočetní technika.....	155
5.10 Oblečení a módní doplňky	158
5.11 Drahé kovy, starožitnosti a umělecká díla	159
6 „Z Alcronu jsme měli závodku.“ K životnímu stylu veksláků	163
6.1 Vztah k většinové společnosti.....	163
6.2 Životní standard.....	167
6.3 Móda.....	172
6.4 Automobil.....	175
6.5 Rituály a hry	177
6.6 Sex.....	180
6.7 Jazyk.....	181
7 Veksláctví ve světle dobové legislativy.....	184
7.1 Ohrožení devizového hospodářství a pašování.....	186
7.2 Spekulace – od tuzexových poukázek ke spotřebnímu zboží	189
7.3 Příživnictví	195

8 Od policejních manévrů po „klid na práci“. Potírání veksláctví a jeho limity.....	197
8.1 Veřejná bezpečnost	198
8.1.1 Hlídková činnost.....	199
8.1.2 Bezpečnostní akce	200
8.1.3 Celostátní akce	205
8.1.4 „Agenturně-operativní činnost“ a systematické odhalování organizované trestné činnosti.....	207
8.2 Státní bezpečnost a její zájmové pole, odbor vnitřní ochrany.....	209
8.2.1 StB	209
8.2.2 Odbor vnitřní ochrany a vězeňské prostředí jako platforma pro spolupráci.....	213
8.2.3 Společné znaky: vyjednávání a korupce.....	215
8.3 Specifika a úskalí vyšetřování.....	221
8.4 vnější impulsy: vládní a stranický pohled.....	226
8.5 „VEXL“ tým	231
8.6 Trestání	235
9 Obraz veksláka ve veřejném prostoru a postoje čs. obyvatelstva k problematice veksláctví.....	239
9.1 Veksláci na stránkách dobového tisku	239
9.2 „Přestavbová publicistika“ – o tématu v nových intencích	244
9.3 Osvojený obraz?	247
9.4 Nejen Bony a klid – veksláci v populární kultuře pozdního socialismu	254
9.5 Mezi odsuzováním a adorací	260
10 Snaha o systémové řešení?	262
10.1 Právní a ekonomické nástroje v kontextu československé přestavby	262
10.2 Tuzex a jeho existence	265
10.3 Skutečný dopad veksláctví.....	266
11 Veksláci po roce 1989	270
11.1 Privatizace a podnikatelské prostředí 90. let.....	272
11.2 Vlastní narativy	278
Závěr.....	282
Seznam pramenů a literatury	288
Přílohy	320

Seznam použitých zkratek

ABS – Archiv bezpečnostních složek

AHMP – Archiv hlavního města Prahy

AMP – Archiv města Plzně

arch. č. – archivní číslo

BA – bezpečnostní akce

CCCS – Centre for Contemporary Cultural Studies

ČKD – Českomoravská Kolben-Daněk

čs. – československý, československá

ČNB – Česká národní banka

ČR – Česká republika

ČSFR – Československá federativní republika

ČSR – Česká socialistická republika

ČSSR – Československá socialistická republika

ČSTV – Československý svaz tělesné výchovy a sportu

DAREX – Dárkový export

DM – Deutsche Mark (německá marka)

DTČ – devizová trestná činnost

f. – fond

FMV – Federální ministerstvo vnitra

FMZO – Federální ministerstvo zahraničního obchodu

FS VB – Federální správa Veřejné bezpečnosti

HK – hospodářská kriminalita

inv. j. – inventární jednotka

KS ZNB – Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti

KSČ – Komunistická strana Československa

LP – long play (dlouhohrající deska)

MBA – mimořádná bezpečnostní akce

MBO – mimořádné bezpečnostní opatření

MHMP – Magistrát hlavního města Prahy

MKD – mezinárodní kamionová doprava

MS VB – Městská správa Veřejné bezpečnosti

MV – ministerstvo vnitra

MV KSČ – Městský výbor KSČ

n. p. – národní podnik

NDR – Německá demokratická republika

NVP – Národní výbor Praha

NSZ – nesocialistické země

OEK – osobní evidenční karta

OHK – odbor hospodářské kriminality

OKEČ – odvětvová klasifikace ekonomických činností

OPBH – okresní podnik bytového hospodářství

OS SNB – okresní správa Sboru národní bezpečnosti

OVŠ – odbor vyšetřování

OZO – organizace zahraničního obchodu

Pewex – Przedsiębiorstwo Eksportu Wewnętrzznego (podnik vnitřního exportu)

PO – prověřovaná osoba

PÚV KSČ – Předsednictvo Ústředního výboru Komunistické strany Československa

PZO – podnik zahraničního obchodu

reg. č. – registrační číslo

roč. – roč.

RVHP – Rada vzájemné hospodářské pomoci

SOA – státní oblastní archiv

S SNB – Správa Sboru národní bezpečnosti

S VB – Správa Veřejné bezpečnosti

SAR – Spojené arabské emiráty

SBČS – Státní banka československá

SČK – Středočeský kraj

SFRJ – Socialistická federativní republika Jugoslávie

sl. – složka

SRB – Spolková republika Německo

SNB – Sbor národní bezpečnosti

S SNV – Správa Sboru nápravné výchovy

StB – Státní bezpečnost

sv. – svazek

ŠtB – Štátna bezpečnosť

TK – tuzexová koruna

Torgsin – торговле с иностранцами (torgovle s inostrantsami – obchod s cizinou)

TP – Tuzexové poukázky

Tuzex – Tuzemský export

ÚNV – Ústřední národní výbor

USA – United States of America (Spojené státy americké)

USD – United States Dollar (americký dolar)

ÚV KSČ – Ústřední výbor Komunistické strany Československa

VB – Veřejná bezpečnost

VC – vízový cizinec

VHJ – Výrobně hospodářská jednotka

VRCV – Vnitřní reprodukční cenové vyrovnání

ZÚ – zastupitelský úřad

*„Až bude ke koupi
ptakopysk či mamut,
Zas mi ho vykoupí
ten, kdo má dost valut“*

Petr Zavoral, *Dikobraz*, 1989

Úvod

„Trnem v oku poctivých Pražanů je již po dlouhou dobu tzv. veksláctví. Poctivé lidi rozhořčuje, že kdejaký tzv. vekslák svým způsobem života je v podstatě výsměchem poctivě pracujícímu člověku. Po mnoha kritikách tohoto jevu se dosud však v podstatě vůbec nic nestalo. Říkáme otevřeně, že morální škody způsobené tímto projevem jsou velmi závažné a je třeba vážně promýšlet, jak tuto situaci vyřešit.“¹

Tato slova zazněla na jaře roku 1988 na konferenci městského výboru Komunistické strany Československa v referátu Miroslava Štěpána, tehdejšího tajemníka pražské stranické organizace. Ostře kontrastovala s typickým výčtem úspěchů v oblasti průmyslové a zemědělské výroby, bytové výstavby a dalších témat, který se stal v průběhu let pevnou, ritualizovanou součástí stranických projevů. Přestože podle Štěpána existence veksláků znamenala „výsměch poctivě pracujícímu člověku“, přiznal zároveň jedním dechem, že dosavadní postup státu proti nim nepřinášel kýžený efekt. Jeho slova potvrdil i další řečník, jenž na městské konferenci vystoupil: Bohumil Carda, náčelník Správy Sboru národní bezpečnosti hlavního města Prahy a Středočeského kraje.² V projevu k bezpečnostní situaci na území hlavního města označil veksláky za jeden „z nejzávažnějších problémů, které v Praze máme“³. Na jednu stranu hovořil o tom, kolik osob zabývajících se machinacemi s valutami a tuzexovými poukázkami či zahraničním zbožím figurovalo v policejních evidencích, kolik osob policie „realizovala“ a jaké hodnoty dosahovalo zabavené zboží. Na druhou

---

¹ Archiv hlavního města Prahy (dále jen AHMP), f. NAD 1498, Komunistická strana Československa – městský výbor Praha, Městská konference KSČ, 14. – 15. 5. 1988, fascikl č. 19, inv. č. 22, Protokol konference pražské stranické organizace konané ve dnech 14. a 15. Května 1988. Zpráva městského výboru KSČ v Praze „Cestou přestavby za důsledné splnění závěrů XVII. sjezdu KSČ v pražské stranické organizaci“ přednesená soudruhem Miroslavem Štěpánem.

² Z kraje devadesátých let se oba funkcionáři sešli v soudní síni, ovšem každý v poněkud jiné roli. Štěpán stanul před soudem jako obžalovaný kvůli své roli v násilném potlačování demonstrací z konce osmdesátých let a Carda jako hlavní svědek, který proti Štěpánovi v této záležitosti svědčil. Viz ŠTĚPÁN, Miroslav. *Zpověď vězně sametové revoluce*. Praha: Grafit, 1991, s. 122–137.

³ AHMP, f. NAD 1498, Komunistická strana Československa – městský výbor Praha, Městská konference KSČ, 14. – 15. 5. 1988, fascikl č. 19, inv. č. 22, Protokol konference pražské stranické organizace konané ve dnech 14. a 15. Května 1988. Zpráva městského výboru KSČ...

stranu podobně jako šéf pražských komunistů byl v závěru svého vystoupení nucen sebekriticky konstatovat, že za poslední roky se situace v této oblasti nijak výrazně nezlepšila.

V reakci na závěry z městské konference z května 1988 vznikl v Praze speciální policejní tým, který měl překupníky účinněji potírat. Přestože z počátku slavil tento útvar dílčí úspěchy a na určitou dobu se represivním složkám podařilo vytlačit devizovou kriminalitu přímo z ulic pražské metropole, nakonec se ukázalo, že problém měl mnohem hlubší kořeny. Ve skutečnosti patřili lidé, o nichž Štěpán a Carda mluvili, ke státně-socialistickému Československu stejně nerozlučně jako brigády socialistické práce, prvomájové průvody, či televizní noviny referující o tom, kolik tun oceli vyrobily v poslední pětiletce zestátněné ocelárny. Přestože na první dojem veksláci působili jako ztělesnění všech hodnot, které se neslučovaly se „socialistickým způsobem života“, jejich vzestup měl vlastní racionalitu a odrážel trendy, které se pro československou společnost a ekonomickou soustavu před rokem 1989 jevily jako symptomatické.

Přesuňme se nyní v čase z pozdních osmdesátých let do roku 2009, kdy se tehdejší prezident ČR Václav Havel v rozhovoru pro Bloomberg zamýšlel nad vývojem, kterým česká společnost během dvaceti let od pádu komunismu prošla. Jedna z otázek vyzvala Havla k tomu, aby definoval, co pro něj představovalo v postkomunistické etapě největší zklamání a v čem se nakonec vývoj po roce 1989 nejviditelněji vzdaloval od jeho očekávání: *„Hlavně možná málokdo z nás tušil, jak se rychle otevřou dveře těm všem mafiánům a těm, kterým se říkalo za komunismu veksláci, z nichž jsou dneska milionáři a miliardáři, že. Do jisté míry se dalo předvídat, že ať budou ty zákony sebelepší, tak že si najdou takovíto lidé skulinky a že ty managementy těch komunistickéjch fabrik, vesměs velmi pragmatické, se okamžitě přeorientují a nenápadně si zprivatizují fabriky, kde dříve vládly, že. Todle všechno se do jisté míry dalo předvídat, ale ukázalo se to být horší, než asi kdokoli předvídal.“*⁴

Kdo byli lidé, o kterých Štěpán, podobně jako tehdejší sdělovací prostředky referovali jako o „*trnu v oku*“ poctivých obyvatel Prahy⁵ a kriticky se k nim vyjadřoval

---

⁴ Knihovna Václava Havla. *Přepis rozhovoru Václava Havla pro Bloomberg* (uveřejněno 17. června, opravené znění 18. června 2009).

⁵ Důrazněji proti vekslákům! *Rudé právo*, 9. srpna 1988, s. 1. Dále Archiv České televize. *Televizní noviny* (vysíláno 13. 8. 1988).

Václav Havel ještě dvacet let po tzv. sametové revoluci? Odpověď na tuto zdánlivě jednoduše znějící otázku je ve skutečnosti hlavní ambicí předkládané práce. Ta si klade za cíl komplexně zmapovat svébytnou vrstvu veksláků a principy, na nichž fungovala. Nenabízí však pouhý vhled do samotné komunity překupníků, ale zabývá se i příčinami jejího vzestupu a s nimi i širším dobovým kontextem. Zde se nabízí druhá klíčová otázka, která se svým způsobem rovněž váže k výrokům Václava Havla i Miroslava Štěpána. Proč se zrovna veksláci dokázali tak pevně zabydlet nejprve v socialistickém Československu, ale i v době po roce 1989? Pokud bychom měli již na tomto místě „poodkrýt karty“ a uvést centrální argumentační linii, po které se práce vydává, zněla by takto: veksláci nebyli pouze nechtěným, vedlejším efektem strukturálních specifik čs. společnosti v éře státního socialismu, ale stali se sice oficiálně odsuzovaným, ovšem v některých ohledech efektivním ekonomickým partnerem pro vládnoucí elity. Ty naopak částečnou tolerancí veksláků a jejich aktivit, které sice překračovaly tehdejší legislativu, ale současně přinášely potřebné „tvrdé měny“ a další výhody, vykazovaly velkou dávku pragmatismu. Skutečnost, že československý stát v některých ohledech spoléhal na de facto kriminální vrstvy, pak vede k otázkám, do jaké míry byl stát „silný“ či „slabý“ a proč musel sahat k podobným kompromisům.

Členění práce a základní okruhy výzkumu

Výklad je spíše než chronologický sled „dějin veksláctví“ uspořádán po klíčových tématech. První kapitola stručně přibližuje obecnější společenské a ekonomické podmínky, jež umožnily vznik svébytné vrstvy veksláků. Zaměřuje se především na několik okruhů: sleduje vznik konzumní společnosti a masové spotřeby prostředí socialistických diktatur, vývoj sociální politiky s akcentem na růst životní úrovně a též potíže s naplňováním některých příslibů v této sféře, vedoucí k rozvoji různých neformálních ekonomických strategií. Tyto jevy, včetně černého trhu jako platformy pro působení veksláků, doplňovaly nedostatky rigidního, centrálně řízeného hospodářství. Úvodní kapitola si také všímá symbolické role Západu, resp. jeho obrazu v očích většinové československé společnosti. Představy spojené s „imaginárním

Západem“ se měly totiž neoddiskutovatelný vliv na konzumní preference a na ideje o „správném“ životním standartu.

Bezprostřední vzestup vrstvy veksláků souvisel s podnikem zahraničního obchodu Tuzex, podniku, jehož smyslem bylo odčerpávání cizích měn skrze prodej zahraničního a v menší míře též domácího „exportního“ zboží. Veksláci bohatli na ochodech s cizími měnami a odběrními poukázkami, které sloužily jako alternativní platidlo a otevíraly jejich držitelům cestu ke zboží, jež podnik nabízel. Jeho posláním, rolí (ekonomickou důležitostí) a postavením v kontextu československé hospodářské soustavy se zabývá samostatná kapitola.

Další část práce představuje veksláky jako svébytné historické aktéry a mapuje jejich každodenní praxi. Snaží se též poskytnout plastický obraz toho, z jakého prostředí se rekrutovali, a osvětluje základní principy, na kterých stála rozvětvená komunita organizovaných překupníků. Ke klíčovým otázkám, které rozebírá tato část výkladu, patří následující: jak vznikaly nelegální obchodní sítě? V jakém prostředí, za jakých okolností a s jakými obchodními partnery obvykle docházelo k transakcím, kde kolovaly bony, cizí měny a pašované zboží? Jaké mocenské vztahy a hierarchické struktury se v komunitě překupníků ustanovily? Lze mluvit o určité typologii veksláků? A jaká byla úloha násilí jako nástroje, jenž byl s veksláctvím spjatý?

Pozornost je věnována i širokému záběru komodit, s nimiž veksláci obchodovali. Postupně jsou analyzovány mechanismy pokoutné směny poukázek, valut a pašovaného zboží. Zde se výklad zaměřuje na rozkrytí toho, jak probíhaly konkrétní obchody, jakým způsobem byly stanovovány (a obhajovány) ceny bonů a v jakých úrovních se pohybovaly černé kurzy valut. Kromě sortimentu a cen jsou zmapovány i cesty, kterými se do Československa některé zboží dostávalo a strategie s tím spojené. Na tomto místě se práce táže především na způsoby, jakými probíhal převoz přes státní hranice a na rozsah prostředků (a prostředníků), k nimž se uchýlovali členové překupnických sítí, aby zabezpečili nelegální import.

Na rozbor nelegální „živnosti“ a výnosného artiklu navazuje analýza životního stylu veksláků. Představeny jsou jejich konzumní preference, životní úroveň a způsoby trávení volného času. Důraz je položen na zkoumání toho, v čem se lišily od životního stylu (a rytmu) většinového obyvatelstva, jaké rituály a vzorce chování se uvnitř

vekslácké komunity uchytily, jak naopak vyzařovala navenek a v jakých „souřadnicích“ čs. společnosti se před rokem 1989 nacházela.

Postoje státu k problematice veksláctví spoluurčovala dobová legislativa. Právní předpisy postupně vymezovaly základní aspekty „devizové trestné činnosti“ a spekulativního prodeje bonů a spotřebního zboží. Kromě analýzy jednotlivých částí trestního zákona a dalších normativních předpisů zde práce sleduje i „mezirezortní“ diskuse, do nichž zasahovala vedle justice i dílčí ministerstva a samotná komunistická strana. Ústřední otázku zde představují motivace, tedy jaké pohnutky stály v pozadí jednání jednotlivých resortů a státních orgánů a jaký vliv měla tato interakce na reálný postih námi sledovaných forem kriminality.

Kromě teoretičtějších diskusí na úrovni nejvyšších státních orgánů práce sleduje i přístup bezpečnostních složek k celé problematice. Na legislativní rámec tak logicky přímo navazuje část, pojednávající o potírání veksláků a jejich obchodů ze strany represivního aparátu. Zabývá se otázkou, které složky potlačovacího aparátu měly „na starost“ veksláctví a jaké formy interakce přinášelo vzájemné potýkání mezi představiteli Sboru národní bezpečnosti na jedné straně a veksláky na straně druhé. Šlo spíše o vzájemnou symbiózu, která přinášela vekslákům toleranci a „klid na práci“ a zároveň s sebou nesla výhody i pro čs. ekonomiku? Nebo dokázaly bezpečnostní složky rozmachu veksláctví efektivně čelit? A jak účinná byla v konfrontaci s ním československá trestní soustava?

Jedna z kapitol mapuje dobový obraz veksláctví, který se čs. stát snažil předkládat veřejnosti. Ptá se po tom, s jakými pojmy a strategiemi se budování oficiálního obrazu nelegální směny pojilo. Zároveň se zabývá otázkou, do jaké míry si tento obraz (prezentovaný „shora“ skrze masové sdělovací prostředky) osvojily různé segmenty společnosti. Zde se autor snaží poodhalit, v jakých bodech panoval ve vnímání veksláctví širší konsenzus a kde naopak vyplouvaly na povrch rozdílné pohledy na „kšeftování“, na trestnou činnost, spjatou s veksláky a na jejich životní styl. Lze v tomto ohledu vést dělicí linii např. mezi jednotlivými generacemi, nebo vznikaly i jinde?

Předposlední kapitola se zaměřuje na dopady veksláctví na československou ekonomiku. Snaží se nastínit možnosti systémového řešení tohoto druhu kriminality, které se objevovaly na konci osmdesátých let, ať již v souvislosti s právním postihem

„neoprávněného obohacování“ či kroků v oblasti hospodářství. Zároveň si všímá i systémových překážek, které případným radikálnějšími opatřeními stály v cestě.

Poslední část časově překračuje období státního socialismu a načrtává osudy komunity překupníků s bony a valutami po roce 1989 a možnosti adaptace těchto vrstev na nové politické a ekonomické klima. Snaží se dát odpověď na otázku, v jakých liniích se projevovaly (dis)kontinuity mezi obdobími předchozím a dobou, kdy se etabloval nový společenský řád. S otázkou kontinuit či zlomů úzce souvisí otázka, do jaké míry se vrstvy bývalých překupníků dokázaly prosadit jako část nových ekonomických a politických elit polistopadové doby.

1 Metodologické aspekty práce

1.1 Definice veksláka – „veksl“ jako sociální praxe

Na začátku každé historické práce stojí úkol představit hlavní pojmy, se kterými se v textu dále operuje. Pro následující výklad hrají ústřední roli tyto pojmy: a) *vekslák* jako historický aktér, b) *veksláctví* jako pojem zastřešující činnost (nejen) této komunity a také c) *stínová ekonomika* a d) *černý trh* jako svébytné pole působnosti.

ad a) Termín „vekslák“ vznikl z německého slovesa „wechseln“ (měnit, směňovat). Samotný pojem „veksl“ (či „vexl“) byl v českém jazyce používán již dříve jako synonymum pro směnu. Pejorativní zabarvení získal „veksl“ jako výraz pro ilegální směnu v období státního socialismu. Samotné slovo „vekslák“ (někdy rovněž „vexlák“, méně často pak i „vekslíř“, či „vekslař“) vzniklo jako novotvar pro označení osob, které tuto činnost provozovaly. Původ slova souvisel tím, že pouliční směnárníci obvykle oslovovali (západo)německé turisty formulkou „Wollen Sie Geld wechseln?“ (v překladu „Chcete směnit peníze?“ – poz. A. H.). O tom, že výrazy veksl a z něj odvozená slova se ve smyslu kšeftování s valutami a poukázkami vešly do obecného povědomí v období normalizace, svědčí i stať jazykovědkyně Ivany Bozděchové z kraje devadesátých let. Na základě rozboru slovníkových hesel a dalších pramenů Bozděchová ukazuje, že v šedesátých a počátkem sedmdesátých let nesl germanismus „veksl“ význam např. (oficiální) směnky, výhybky na dráze, či stezky používané zvěří v přírodě. Naopak v době, kdy autorka stať psala, již dle ní primárně odkazoval na *„nelegální, nezákonný prodej cizích valut nebo tuzexových poukázek (zvaných bony) za ně vydávaných.“*⁶ Původně se termín vekslák zřejmě vyskytoval přímo v kriminálním prostředí a v jazyce bezpečnostních složek. Vzhledem k tomu, že se trestná činnost spojená s valutovými machinacemi a prodejem bonů postupem času pevně zabydlela ve státně-socialistickém Československu, přešel pojem „vekslák“ i do obecného povědomí a byl používán většinou společností: *„Já si myslím, že to spíš používali lidi zvenčí. Já si nepamatuju, že bysme se takhle nazývali mezi sebou. Myslím si, že ty lidi*

---

⁶ BOZDĚCHOVÁ, Ivana. O vekslu. *Naše řeč*. 1990, roč. 73, č. 2, s. 105–108.

zvenčí to spíš používali jako hanlivě, protože ty, co o nich chtěli smýšlet hanlivě, tak to asi tak prostě používali.“⁷

Šíři pojmu vekslák, resp. jaké další významy s ním byly spojované, lze demonstrovat pomocí dobového tisku, konkrétně na dvou článcích z Rudého práva z let 1985 a 1986. První z nich definuje veksláky jako osoby, „*kteřé se snaží nakupovat za naši vnitřní měnu platidla některých kapitalistických států a takto získané zahraniční valuty potom buď přímo prodávat dalším osobám, nebo je měnit za odběrní poukazy Tuzexu a ty – opět se ziskem – prodávat dál občanům.*“⁸ Druhý text, z března roku 1986, ukazuje o něco pestřejší škálu jejich činnosti: „*To, co někdy vidíme například na pražských ulicích, je jen vnější jevová stránka. Jednoduchá rovnice – nákup valut – směna za tuzexové poukázky – prodej a zisk – se zejména v posledních několika letech stala daleko promyšlenější, ale také výnosnější. Valuty, které spekulanti od cizinců nakupují, jsou nelegálně vyváženy zpět do zahraničí a k nám se za ně vrací zboží – auta, videosoupravy atd. – formou „darů“. Teprve ty jsou se značným ziskem prodávány.*“⁹ K širší definici sáhnul i již zmíněný Bohumil Carda. Veksláky charakterizoval jako osoby, s nimiž byla spjata „*machinace s valutami a tuzexovými poukázkami nebo se zahraničním zbožím.*“¹⁰ V užším slova smyslu se tedy pojem vekslák vžil především pro osoby, které obchodovaly s valutami a tuzexovými bony, ale používal se posléze i v kontextu dalších pokoutných aktivit. Tyto dvě roviny potvrzuje zpětně i jeden z pamětníků, spjatých se světem „vekslu“: „*...neviděl bych to jako takovej titul, protože jak jsem řekl, většinou se člověk zaobíral více věcma v tomhle oboru „nákup-prodej“, než byl nákup a prodej peněz. Samozřejmě „veksl“ jako směna, se může říct u jakéhokoliv zboží. Ale myslim si, že tahle terminologie v týchle době patřila lidem, který hlavně dělali s penězma.*“¹¹ Vzhledem k provázanosti dílčích aktivit se i tato práce příklání k širšímu

---

⁷ Tamtéž.

⁹ KVĚTENSKÝ, Vítězslav. Pozor na „veksláky“! *Haló sobota*, příloha deníku Rudé právo č. 25, 22. června 1985, s. 12.

¹⁰ WALTER, Karel. Jak si došlápnout na „veksláky“. Beseda s pracovníky Federální kriminální ústředny. *Rudé právo*, 3. března 1986, s. 3.

¹¹ AHMP, f. NAD 1498, *Komunistická strana Československa – městský výbor Praha*, Městská konference KSČ, 14. – 15. 5. 1988, fascikl č. 19, inv. č. 22, Protokol konference pražské stranické organizace ... příspěvek s. Bohumila Cardy. Stejnou definici podal i v rozhovoru pro Rudé právo několik měsíců po městské konferenci. Viz *Důrazněji proti vekslákům!* ... s. 1.

¹¹ HAVLÍK, Adam. Veksláci. In: VLADIMÍR 518 a kol. *Kmeny 0. Městské subkultury a nezávislé společenské proudy před rokem 1989*. Praha: Yinachi a Bigg Boss, 2013, s. 645.

pojetí pojmu vekslák. Všimá si tak nejen jejich „směnárenské“ činnosti, ale i obchodování s dalšími komoditami.

ad b) Následující výklad se zaměří především na překupníky, věnující se před rokem 1989 nelegální směně intenzivně a často v rámci organizovaných struktur. Tuto skupinu lze s trochou nadsázky označit jako „veksláky z povolání“. V československé společnosti ovšem existovaly celé skupiny obyvatelstva, jež měly díky svému postavení možnost podílet se na podobných obchodech, byť obvykle v menším měřítku a méně soustavně. Sem lze zařadit např. experty, pracující trvale v zahraničí, umělce, sportovce a další skupiny obyvatelstva, vyjíždějící služebně do ciziny. Dále se jednalo o cizince, kteří pobývali v Československu, či o občany, jímž chodily z ostatních zemí platby v cizích měnách (důchody, dědictví, atd.). Na černém trhu tak participovali lidé z rozličných sociálních vrstev, jejichž společným znakem byl přístup k valutám, resp. k odběrním poukazům, určeným k nákupu v prodejnách Tuzexu. „Veksláctví“ tak nebylo omezené čistě na užší skupinu profesionálních směnárníků, ale stalo se rozšířenější *sociální praxí*.¹² Pojem veksláctví, k němuž se autor též vztahuje, není zpětně aplikovaným neologismem. Jedná se rovněž o dobový pojem, jenž se ve veřejném prostoru objevoval již před rokem 1989.¹³ Výhodou pro jeho použití při zpětné rekonstrukci, je i jeho šíře. Implicitně zahrnoval nejen prodej bonů a valut ale i obchodování s pašovaným zbožím.

ad c) Kromě pojmů *vekslák* a *veksláctví* se k analytickým pojmům pro potřeby této práce řadí také *černý trh*. V současné historiografii věnující se hospodářským a sociálním dějinám socialistických diktatur je pojem černý trh nezřídka používán, ovšem mnohdy bez preciznějšího vymezení. V této práci označuje koncept černého trhu neregulovaný obchod s nedostatkovým zbožím (např. tuzexovými poukázkami, některými druhy spotřební zboží, valuty atd.) či službami (prostituce), které prodávající, obvykle součástí organizovaných skupin, nabízejí za neoficiální, „spekulativní“ ceny a jejichž činnost měla dle platné legislativy protiprávní charakter.¹⁴

---

¹² HASLANGER, Sally. What is a Social Practice? In: O'HEAR, Anthony, ed. *Metaphysics*. Royal Institute of Philosophy Supplement, vol. 82. Cambridge University Press. 2018, s. 231–247.

¹³ Škody z trestných činů za čtvrt miliardy korun. Údaje o loňské hospodářské kriminalitě. *Rudé právo*, 6. dubna 1989, s. 2. Co odporuje socialistické morálce. *Rudé právo*, 23. října 1989, s. 1.

¹⁴ Aron Katsenelinboigen rozlišuje různé „odstíny“ trhů v SSSR, od těch legální (rudý trh), až po ilegální, kde uvádí hnědý trh a poté černý trh, který je doménou profesionálních překupníků,

ad d) S množinou, jež zahrnuje černý trh a další neformální ekonomické aktivity, je spojována celá řada konceptů („šedá zóna“, „stínová ekonomika“, „druhá ekonomika“, „paralelní ekonomika“, „skrytá ekonomika“, „neformální ekonomika“, „podzemní ekonomika“ atd.). Pokud bychom hledali jejich společným jmenovatel, lze jej vyjádřit takto: popisují obvykle výrobní činnost, služby, či obchod se zbožím, které jsou provozovány za účelem zisku (peněžního či materiálního) mimo formalizované instituce (s vědomím, že se nacházejí mimo rámec platných právních předpisů) a které nejsou započítány do hrubého národního produktu.¹⁵ Pro potřeby této práce zvolil autor pojem „stínová ekonomika“. Přednost dostal před příbuznými koncepty „druhá ekonomika“¹⁶, či „paralelní ekonomika“, z toho důvodu, že tyto s sebou nesou riziko jakéhosi binárního zjednodušení.¹⁷ Evokují totiž dojem zcela paralelních, na sobě nezávislých hospodářských systémů, existujících vedle sebe. Ve skutečnosti byly obě sféry jakýmsi spojenými nádobami: „druhá ekonomika“ byla s tou „oficiální“ těsně spjata, vyrůstala z ní a hranice mezi oběma byly v některých ohledech spíše rozostřeny nežli pevně načrtnuty. Velmi patrně se tento moment projevuje v případě podniku Tuzex a kriminalitě na něj navázané.

1.2 Pramenná základna, Časové a prostorové vymezení

Původním záměrem bylo vystavět pramennou základnu práce především na rozhovorech s pamětníky, s bývalými veksláky. Od tohoto plánu musel autor ustoupit, protože se nepodařilo sehnat relevantní vzorek narátorů, kteří by byli ochotni se o své

---

jejichž počínání je v očích státu vnímáno jako kriminální. KATSENELINBOIGEN, Aron. „Coloured Markets in the Soviet Union.“ *Soviet Studies*. 1977, vol. 29, No. 1, 1977, s. 62–85.

¹⁵ „Auf Gewinn ausgerichtete Produktions-, Handels- oder Dienstleistungstätigkeit (mit oder ohne Geld) (...) die außerhalb der formalisierten Institutionen (und im Bewusstsein dessen, dass sie abseits der geltenden rechtlichen Bestimmungen stattfindet) ausgeübt wird und im Bruttosozialprodukt (BSP) nicht mit eingeschlossen ist.“ KOCHANOWSKI, Jerzy. *Jenseits der Planwirtschaft. Der Schwarzmarkt in Polen 1944–1989*. Wallstein Verlag: Göttingen, 2013, s. 10.

¹⁶ K pojmu „druhá ekonomika“ např. LOS, Maria. *The Second Economy in Marxist States*. New York: Palgrave Macmillan, 1990, s. 2–4.

¹⁷ Kromě toho Např. Milan Otáhal pracuje vedle pojmu „stínová ekonomika“ také s „černou ekonomikou“. Tím ovšem zaniká jasnější distinkce mezi černým trhem a stínovou ekonomikou, do které spadal. Viz OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969–1989...* s. 52

vzpomínky podělit. Někteří z nich se dnes nechtějí z různých důvodů ke své minulosti vracet. Mnohdy se nepodařilo získat ani samotný kontakt na osoby, které před rokem 1989 „vekslovaly“. Perspektiva samotných aktérů tak zatím zůstává do značné míry nezmapovaná, což ale do budoucna ponechává prostor pro další výzkum. Přestože práce nečerpá primárně ze vzpomínek samotných veksláků, není jejich vlastní úhel pohledu zcela opomenut. Kromě několika rozhovorů reflektuje text i písemně zachycené prožitky pamětníků. Sporadicky se takové vzpomínky objevují v tisku nebo v pracích investigativních novinářů, kteří se zabývají především kauzami spojenými s organizovaným zločinem devadesátých a nultých let. Tyto informace doplňují memoárovou literaturu několika osob, jež se před rokem 1989 pohybovaly v oblasti černého trhu a později se k této životní etapě vrátily ve svých vzpomínkách.

Ačkoliv prvotní záměr postupovat metodou orální historie a prameny vytvářet ve spolupráci s pamětníky nevyšel¹⁸, povedlo se k práci sehnat velké množství pramenů písemné povahy, především dokumentů vzniklých v prostředí předlistopadových bezpečnostních složek. „Devizová trestná činnost“, pokud použijeme dobový slovník, spadala do gesce jak Veřejné bezpečnosti, tedy uniformované policie, tak i Státní bezpečnosti. I zde se vyskytují různá úskalí ohledně zachovalosti pramenů. Řada spisů ministerstva vnitra k jednotlivým osobám, případům či problematikám byla, zejména na přelomu osmdesátých a devadesátých let, částečně nebo zcela skartována.¹⁹ I tak lze na základě dostupných materiálů poměrně přesně vykreslit strategie pokoutných překupníků s tuzexovými poukázkami a dalším atraktivním zbožím, stejně jako postupy tajné policie či příslušníků sloužících u Veřejné bezpečnosti. Materiál, zachovaný k jednotlivým překupníkům, byl shromažďován postupně během let a dalo by se říci, že tak jako jeho kolegové z oboru orální historie postupoval autor metodou „sněhové koule“: na začátku měl k dispozici několik málo jmen, dohledaných v memoárové literatuře, v internetových článcích a

---

¹⁸ Neochotu bývalých veksláků a reprezentantů „zelinářské lobby“ dělit se o své vzpomínky zmiňují i autoři monografie, mapující metodou orální historie různé profesní skupiny v období normalizace. Viz VANĚK, Miroslav. „Jak jsme budovali socialismus a potom kapitalismus, tak jste to myslel?“ Profesní osudy hospodářských elit v době tzv. normalizace a na počátku transformace. In: VANĚK, Miroslav, Lenka KRÁTKÁ, eds. *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum, 2014, s. 182.

¹⁹ Bíže k této vlně skartací viz ŽÁČEK, Pavel. „Můžou přijít, jsme hotovi...“ Tzv. Lorencova skartace z prosince 1989 v dokumentech. *Paměť národa*. 2004, č. 0, s. 28–41.

dalších zdrojích. Archivní materiály k jednotlivým vekslákům, posléze získával na základě lustrací v Archivu bezpečnostních složek. V předložených svazcích se pak obvykle objevovala i další relevantní jména (např. komplici osob, na které byl konkrétní svazek veden atd.), jež poté rovněž procházela systémem lustrací. Tím vznikl základní korpus, čítající několik desítek svazků různého charakteru.²⁰ Vedle svazkové agendy vychází práce i z pramenů, vztahujících se k různým bezpečnostním akcím, ze statistických přehledů a rozborů trestné činnosti, z materiálů inspekce, z dokumentů vzešlých z jednání představitelů ministerstva ve věci veksláctví, a z dalších pramenů, vzniklých činností bezpečnostních složek. Neméně důležité jsou i materiály, reflektující organizační změny (vznik nových útvarů atd.) uvnitř celého aparátu.

Důležitou část nashromážděných pramenů tvoří archiválie spjaté s podnikem zahraničního obchodu Tuzex. Podnik má vlastní archivní fond, uložený v Národním archivu v Praze na Chodovci. Podobně jako fondy většiny podniků a organizací zahraničního obchodu je v současné době nezpracovaný a neexistuje k němu žádná archivní pomůcka. Z těchto důvodů je jeho dostupnost výrazně omezena. V posledních letech výzkumu však bylo autorovi umožněno některé cenné materiály z fondu prostudovat. Jejich relevance pro téma posléze vedla k rozhodnutí problematiku Tuzexu do konečného textu zahrnout do větší míry a přepracovat kvůli nim i samotnou strukturu práce. Prameny vzniknuvší na základě činnosti Tuzexu zahrnují různé rozborů hospodaření za jednotlivé roky, ale i tajné spisy či katalogy tuzexového zboží. Zachovalost materiálů z jednotlivých dekád je sice kolísavá, ovšem i přes torzovitost pramenů pro některé roky lze alespoň stručně osvětlit vývoj podniku od jeho založení na konci padesátých let do přelomu osmdesátých a devadesátých let.

Kromě písemností vzniklých činností bezpečnostních složek a materiálů souvisejících s Tuzexem vychází práce i z dokumentů trestně-právních. Zde lze zmínit např. spisy generální prokuratury ČSSR (rovněž nezpracované), rozsudky z oblasti hospodářské kriminality z osmdesátých let, které poskytl na vyžádání Obvodní soud pro Prahu 1²¹, dobové odborné publikace z oblasti trestního práva, devizového

---

²⁰ Použité materiály nakonec čítají více než 30 svazků různého typu, na které práce odkazuje: mj. kontrarozvědné svazky Státní bezpečnosti, svazky tajných spolupracovníků, objektové svazky a další. Celkový počet prostudovaných svazků však byl větší než sto.

²¹ Na mé vlastní náklady mi Obvodní soud pro Prahu 1 poskytl rozsudky z let 1983, 1987 a 1988, které se týkaly vybraných paragrafů hospodářské kriminality.

hospodářství a kriminalistiky, či statistické přehledy vztahující se k hospodářským deliktům. Perspektivu komunistické strany ke zkoumané problematice dokreslují materiály Ústředního výboru KSČ, včetně odborných analýz a stanovisek. Vládní rovinu pak osvětlují různá usnesení, která tematizovala hospodářskou kriminalitu a její rozličné formy. Pro práci se podařilo zpřístupnit i menší výsek materiálů ministerstva financí a písemnosti vzniklé činností tehdejších celních orgánů.²²

Vzorek analyzovaných textů, které se týkají promluv o veksláctví, tvoří především články z Rudého práva, před rokem 1989 deníku s nejvyšším nákladem v Československu. Dále jde o satirický časopis Dikobraz: vzhledem k jeho povaze se analýza soustředí nejen na texty, ale i na vizuální materiály. Pokud na kreslené vtipy a karikatury, kde vystupují pokoutní překupníci valut, bonů či digitálních hodinek nahlížíme z perspektivy sémiotiky, lze je vnímat jako plnohodnotné systémy znaků, jež měly pro vytváření obrazu veksláka neméně podstatný význam jako dobové texty.²³ Mezi vybranými periodiky nechybí ani Mladý svět, jenž na konci osmdesátých let platil za „pokrokové“ periodikum, kde se objevovaly poměrně otevřené a kriticky zaměřené texty k aktuálním společenským otázkám. Dobové představy o veksláctví se nepromítaly pouze v novinových člancích, na stránkách humoristických časopisů či v televizních reportážích a debatách. Téma valutových machinací a obchodu s tuzexovými poukázkami se odráželo i v tehdejší populární kultuře. Vedle všeobecně známého snímku *Bony a klid* se ovšem jednalo i o další filmové a seriálové počiny. Námi zkoumaná oblast se dočkala zpodobnění i v oblasti beletrie nebo populární hudby: literární dílo spisovatele Pavla Frýborta, zábavné skeče Karla Šípa, nebo videoklipy vzniknuvší na poli československé popmusic mají v tomto ohledu vlastní výpovědní hodnotu.

---

²² Co se týče jednotlivých ministerstev, byly pro potřeby práce zpřístupněny např. materiály Ministerstva financí ČSSR, sledující diskuse z devizově-trestné oblasti. Drtivá většina archivních materiálů ministerstev financí či zahraničního obchodu však zůstává nezpracována. Jejich studium by v budoucno mohlo doplnit či revidovat poznatky, které se objevují v tomto textu, ať již ke spolupráci rezortů v otázce veksláctví, či podniku zahraničního obchodu Tuzex. Podobně tomu je i u materiálů orgánů celní kontroly. Zde se autor dosud soustředil na Západočeský kraj, vzhledem k jeho společné hranici se Spolkovou republikou Německo. I zde se do budoucna otevírají perspektivní oblasti výzkumu, např. v podobě srovnání forem a intenzity pašování s ostatními příhraničními oblastmi bývalého Československa.

²³ Srov. BARTHES, Roland. *Mytologie*. Praha: Dokořán, 2004.

V hrubých obrysech se práce snaží pokrýt období zhruba od druhé poloviny padesátých let dvacátého století, kdy se v Československu a v celém tzv. východním bloku odehrávaly podstatné změny v oblasti masové spotřeby a konzumních zvyklostí obyvatel, dané novým, post-stalinským směřováním. Nikoliv náhodou vzniknul v této době i podnik zahraničního obchodu Tuzex, jehož založení mělo pro existenci vrstvy veksláků zásadní význam. Největší důraz je ovšem kladen na období sedmdesátých a osmdesátých let, kdy byl fenomén veksláků již pevnou součástí každodenního života a rezonoval více ve veřejném prostoru. Zároveň se v normalizační éře projevovala silněji i určitá dynamika v oblasti potýkání se s problémem „devizové trestné činnosti“ ze strany státu. Sedmdesátá a osmdesátá léta jsou zde v souvislosti s vývojem veksláctví analyzována důkladněji i ze zcela praktických důvodů: pro tento časový výsek se jednoduše dochoval větší soubor pramenů, které jsou k tématu práce relevantní. Původním záměrem bylo zpracovat pouze období do roku 1989. Práce nakonec zahrnuje i kapitolu, přesahující chronologicky do let devadesátých a vzhledem k některým kontinuitám až do současnosti. Snad tato „nadstavba“ přispěje k lepšímu pochopení některých rysů současné české společnosti a ke kritickému dialogu o nich.

Teritoriálně se výklad vztahuje především na Prahu. Díky své velikosti a důležitosti platilo hlavní město českých zemí dlouhodobě za epicentrum kriminality. Před rokem 1989 se Praha nikoliv překvapivě stala místem, kde byla činnost veksláků nejintenzivnější. Mezi důvody patřil i turistický ruch, jenž tvořil stabilní podhoubí pro pokoutnou směnu valut a na ní navázané formy kriminality. Z tohoto důvodu se badatelská pozornost, co se týče regionů, zaměřila přednostně na Sbor národní bezpečnosti hlavního města Prahy a Středočeského kraje. Důvodem pro užší zaměření na teritorium hl. města a jeho okolí je i enormní množství nezpracovaného materiálů, jenž se váže k jednotlivým správám v ostatních krajích. Samotné dohledávání relevantních informací z dalších regionů by zabralo obrovské množství času. Zbytek Československa však v práci není zcela opomíjen. Řada pramenů z provenience centrálních státních orgánů (např. z ministerstva vnitra), měla „celorepublikovou“ povahu a odrážely se v nich trendy, které byly určující nejen pro hlavní město, ale i na úrovni regionů. Práce nevynechává ani slovenskou část federace, kde vznikaly též organizované skupiny překupníků a jejich činnost byla v některých případech propojená s českým územím.

1.3 Současný stav bádání

Problematika veksláctví, podobně jako podnik zahraničního obchodu Tuzex dosud stály spíše na okraji zájmu badatelů. Průkopnickou prací je v tomto ohledu studie Pauliny Bren, jejíž „zakladatelský“ text vychází převážně z dobového tisku a filmové produkce.²⁴ I přes skromnější pramennou základnu, z níž vychází, přináší řadu cenných poznatků, které zde předkládaná disertační práce dále rozvíjí. Některé důležité momenty pak práce americké historičky spíše naznačuje (např. propojení se státními strukturami, ekonomický aspekt celé problematiky, aj.) a nechává prostor pro jejich zpracování. K dalším dílčím poznatkům, prezentovaným ve studii Pauliny Bren, se pak autor kriticky vymezuje. V tuzemských historických pracích jsou veksláci a jejich činnost dosud zmiňováni velmi stručně. Kromě případové studie, mapující příběh jednoho konkrétního překupníka a dvou spíše přehledových konferenčních příspěvků zatím dosud nevznikl text, věnující se problematice podrobněji.²⁵ Skromnější zmínky o vekslácích jsou pak roztroušené v dílčích monografiích, studiích a absolventských pracích.²⁶

Samotný podnik zahraničního obchodu Tuzex, resp. některé jeho prvky, analyzovala jako první podrobněji diplomová práce, obhájená před pěti lety na Fakultě

---

²⁴ BREN, Paulina: Tuzex and the Hustler. In: BREN, Paulina a Mary NEUBURGER, eds. *Communism unwrapped: consumption in Cold War Eastern Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2012, s. 27–48.

²⁵ HAVLÍK, Adam. Vzestup a pád "bonového krále" Jozefa Zelíka: případová studie k dějinám hospodářské kriminality před rokem 1989. *Securitas imperii*. 2017, sv. 30, č. 1, s. 224–243. Spíše na možné badatelské perspektivy se zaměřuje Tentýž. Veksláci v pozdně socialistickém Československu: otázky a perspektivy bádání. In: *České, slovenské a československé dějiny 20. století. 8. Ústí nad Orlicí: Oftis*, 2013 s. 441-449. Veksláky a další „městské subkultury“ tematizuje velmi stručně Tentýž. *Skořápky, veksl a tuzexový holky: k vybraným městským subkulturám socialistického Československa*. In: *Kreativní město: kapitoly o proměnách středoevropských měst v průběhu staletí*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2016 s. 253-262.

²⁶ OTÁHAL, Milan. O vztahu společnosti k normalizačnímu vedení. In: TŮMA, Oldřich a Tomáš VILÍMEK, eds. *Česká společnost v 70. a 80. letech: sociální a ekonomické aspekty*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2012, s. 274. Dále např. KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2005, s. 968. Z absolventských prací viz ŠINKOVEC, Pavel. *Hospodářská kriminalita jako téma expertních diskuzí v normalizačním Československu*. Praha, 2018. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Fakulta filozofická. Dále KLÍČOVÁ, Eva. *Lopaty, inženýři, inkousti a ostatní. Transformace hodnot v normalizační pracovní próze*. Brno, 2018. Disertační práce. Masarykova univerzita. Fakulta filozofická.

humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze.²⁷ Dějinami podniku a jeho rolí pro československou ekonomiku se zabývá i novější autorova studie, publikovaná v roce 2019.²⁸ Stručné zmínky o Tuzexu nalezneme také ve slovníkovém průvodci či v syntetických pracích k evropským dějinám československého poválečného hospodářství.²⁹ Kromě toho vzniklo několik spíše notafilických či numizmatických prací, jež se soustředí přímo na tuzexová platidla a jejich vývoj.³⁰ V zahraničí však již k tématu podniků, jež byly zakládány pro stejný účel jako československý Tuzex, několik historických prací vzniklo.³¹

Pokud se zaměříme na fenomén černého trhu, větší badatelské pozornosti se dosud těší především období druhé světové války a období bezprostředně poválečné.³² Zatím nejkomplexnější práce z hlediska časového záběru i sledovaných podob černého trhu, vznikla v Polsku. Práce historika Jerzyho Kochanowského nabízí velmi komplexní pohled na praktiky neoficiálního obchodování s alkoholem, pohonnými hmotami,

---

²⁷ TOMKOVÁ, Johana. *Tuzex a jeho působení na socialistickou společnost*. Praha, 2015. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Fakulta humanitních studií. Johaně Tomkové zároveň patří mé velké poděkování za zprostředkování cenných materiálů z Národního archivu České republiky.

²⁸ HAVLÍK, Adam. Místo jedněmi zbožňované, jinými zatracované. Podnik zahraničního obchodu Tuzex a jeho působení v socialistickém Československu. *Securitas imperii*. 2019, sv. 34, č. 1, s. 198–223.

²⁹ Slovníkové heslo „Tuzex“, viz KNAPÍK, Jiří, Martin Franc a kol. *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*, II. díl. Praha: Academia, 2011, s. 963–964. Zmínky o Tuzexu nalezneme také v PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, II. díl Brno: Doplněk, 2009, s. 521, 562 a 821–822.

³⁰ ŠUSTEK, Zbyšek, Vít KARASIEWICZ, Martin KLIM. *Odběrní poukazy Tuzexu*. Brno: Merkur Revue, 2005. Dále NOVÁK, Michal a Michal PELIKÁN. *Darexové a tuzexové poukazy. Součást historie Československa*. Bratislava: Detail, 2016.

³¹ Sovětským Berjozkám se věnuje IVANOVA, Anna: Shopping in Beriozka. Consumer Society in the Soviet Union. *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History*. 2013, vol. 10, No. 2, s. 243–263. K východoněmeckým Intershopům viz ZATLIN, Jonathan R. *The Currency of Socialism. Money and Political Culture in East Germany*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. Dále SCHNEIDER, Franka. Der Intershop. In: SABROW, Martin, ed. *Erinnerungsorte der DDR*. München: C. H. Beck, 2009, s. 376–388. Dále BÖSKE, Katrin. Abwesend anwesend: Eine kleine Geschichte des Intershops. In: MERKEL, Ina, Felix MÜHLBERG, eds. *Wunderwirtschaft: DDR-Konsumkultur in den 60er Jahren*. Köln/R. – Weimar – Wien: Böhlau, 1996, s. 214–221.

³² MÖRCHEN, Stefan. Schwarzer Markt: Kriminalität, Ordnung und Moral in Bremen, 1939–1949. Frankfurt/M. – New York: Campus, 2011. Z německých autorů viz např. STEEGE, Paul. *Black Market. Cold War: Everyday life in Berlin, 1946–1949*. New York: Cambridge University Press 2007. ZIERENBERG, Malte. *Stadt der Schieber: der Berliner Schwarzmarkt 1939–1950*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008.

masem, ale i s drahými kovy či „tvrdými“ měnami.³³ Zabývá se i oblastí „obchodního turismu“ polských občanů, ke kterému patřilo i pašování zboží přes hranice, jeho prodej a nákup komodit, které byly posléze převáženy zpět do země. Právě překračování hranic a (z pohledu tehdejších státních orgánů) nežádoucí jevy s ním spojené, se již delší dobu jeví jako perspektivní oblast výzkumu, protínající se částečně i s tématem této práce.³⁴ Překvapující je, že v české historiografii je sféra neformálních praktik okolo cestovního ruchu dosud spíše opomíjena.³⁵

1.4 Etický rozměr

Bádání v oblasti soudobých dějin s sebou přináší četná úskalí. Jedno ze specifík, se kterými se musí vypořádat každý historik soudobých dějin, spočívá v „čerstvosti“ dějinné látky, kterou zpracovává. Aktéři, kteří stojí v centru pozornosti badatele, jsou v oboru soudobých dějin mnohdy dosud žijícími lidmi. Nejinak tomu je i v případě této práce. Mnozí z těch, které bychom před rokem 1989 označili za veksláky, jsou stále naživu. Proto se historik, který se danou problematikou zabývá, při své práci nevyhne celé škále etických otázek. Jedno z hlavních dilemat se týká (ne)anonymizování osobních údajů, které se v pramenech – především v těch, vzniklých činnostmi bezpečnostních složek – nacházejí. Před rokem 1989 se vrstva veksláků protínala s čs. kriminálním prostředím a s ním spojenými jevy (majetková i násilná trestná činnost, prostituce atd.). Z povahy svého „povolání“ se veksláci dostávali do styku i se Státní či Veřejnou bezpečností. Vzájemná interakce měla řadu podob, včetně vědomé

---

³³ KOCHANOWSKI, Jerzy. *Jenseits der Planwirtschaft. Der Schwarzmarkt in Polen 1944–1989*. Wallstein Verlag: Göttingen, 2013

³⁴ DESSEWFFY, Tibor: Speculators and Travellers: The Political Construction of The Tourist in The Kádár Regime. *Cultural Studies*. 2002. vol. 16, No. 1, s. 44–62. ŠVAB, Alenka. Consuming Western Image of Wellbeing: Shopping Tourism in Socialist Slovenia. *Cultural Studies*. 2002. vol. 16, No. 1, s. 63–79. BORODZIEJ, Włodzimierz, Jerzy KOCHANOWSKI a Joachim von PUTTKAMER, Joachim von, eds. *"Schleichwege": inoffizielle Begegnungen sozialistischer Staatsbürger zwischen 1956 und 1989*. Köln: Böhlau, 2010.

³⁵ Jevy, které lze bez nadsázky považovat za nerozlučně spjaté s oblastí cestovního ruchu v socialistickém Československu, prakticky opomíjí i jinak obsahově hutná práce kolektivu autorů kolem Pavla Mückeho a Lenky Krátké, mapující cestování a cestovní ruch v období 1945-1989. Viz MŮCKE, Pavel a Lenka KRÁTKÁ, eds. *Turistická odysea: krajinou soudobých dějin cestování a cestovního ruchu v Československu v letech 1945 až 1989*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018.

spolupráce a dokonce i částečného krytí nelegální činnosti výměnou za poskytování různých výhod. Zde je třeba připomenout, že předkládaná práce nemá za úkol hodnotit morální stránku činnosti, která byla podle tehdejší legislativy trestná, ani osobní „kvality“ těch, kteří se na ní podíleli. Nesnaží se vynášet soudy nad historickými aktéry a jejich počínání nedělí do zjednodušujících kategorií: například zdali někdo z nich morálně „selhal“ či „obstál“ tváří v tvář komplikovanějším životním situacím, jako byl kontakt s StB nebo dalšími složkami bezpečnostního aparátu. Pro podobné momenty jsou navíc autorovi k dispozici často jen prameny, které osvětlují minulost pouze jednu z jedné z více možných perspektiv.

Osobně se autor rozhodl tak, že osobní údaje, které procházejí sebranými materiály, přenesl i do samotného textu a nevydal se cestou anonymizace. Podnět k takovému rozhodnutí načerpal zejména od autorského týmu, který stál za monografií, mapující Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v období normalizace.³⁶ Učinil tak s přesvědčením, že podobné pojetí vede k otevřenému dialogu o minulosti a spíše než k hysterickému poukazování na osobní minulost jednotlivců a k „honům na čarodějnice“ (bohužel v rámci veřejných debat o dějinách poválečného Československa jde dosud o velmi časté momenty) přispěje k věcné a konstruktivní debatě o naší nedávné minulosti. K rozhodnutí neanonymizovat údaje vedlo i shodný „pohled na věc“ se zmíněným autorským týmem: dějiny tvoří za všech okolností konkrétní lidé a jakýkoliv pokus o historickou rekonstrukci se bez konkrétních osudů neobejde.³⁷ Další motivací „pro zveřejnění“ je fakt, že pokud by k anonymizaci přeci jen došlo, v rámci zachování elementárních principů historické práce by autor tak jako tak odkazoval na zdroje, na které v textu odkazuje. Zvědavý zájemce by si (i vzhledem k otevřenosti českých archivů, která s sebou nese obrovské možnosti, ale i problematické momenty)³⁸ mohl řadu informací dohledat z vlastní iniciativy, na základě odkazů na jednotlivé vyšetřovací spisy či svazky Státní bezpečnosti.

---

³⁶ JAREŠ, Jakub a kol. *Náměstí Krasnoarmějců 2: učitelé a studenti Filozofické fakulty UK v období normalizace*. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2012, s. 27-28. Výjimku jsem si dovolil učinit u materiálů Odboru vnitřní ochrany Správy Sboru nápravné výchovy. Vzhledem k jejich charakteru a povaze informací v nich obsažených, jsem se rozhodl neuvádět celá jména osob, které s OVO spolupracovaly.

³⁷ JAREŠ, Jakub a kol. *Náměstí Krasnoarmějců 2...*, s. 28.

³⁸ K dnešnímu vztahu české společnosti k období vlády komunistické strany viz MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*. Praha: Argo, 2009.

Z dnešního hlediska jsou hospodářské trestné činy z období před rokem 1989 promlčené a zveřejnění okolností jednotlivých případů nebude mít žádné trestně-právní důsledky pro ty, kteří v období státního socialismu v jednotlivých kauzách figurovali. V tomto ohledu je třeba zdůraznit, že účelem práce není rozhodně v ní obsažené informace předkládat jako „důkazní materiál“, který by měl být jakkoliv použit proti těm, kteří v ní vystupují. Údaje, které se mnohdy týkají i kriminální činnosti, je spíše třeba číst jako historické prameny, jež rekonstruují mentální horizont a strategie dílčí společenské vrstvy. Některé informace o jednotlivých bývalých vekslácích, které v této práci zazní (např. už jen samotné konstatování, že před rokem 1989 patřili k podobným vrstvám), jsou dnes již známé.³⁹ Část pramenů, s nimiž pracuji, ovšem musela být předem anonymizována institucí, která je poskytla. Jedná se například o rozsudky obvodních pražských soudů, které by mi vzhledem k platným právním předpisům nebyly bez zakrytí osobních údajů předány vůbec. Mnohdy se celá jména ani dohledat nedají, jako v případě osob, které dobové kazuistiky nebo články v tisku zmiňovaly pouze jejich iniciálami.

1.5 Zvolené metodologické přístupy

1.5.1 Černý trh a jeho aktéři z antropologického hlediska

Samotné prostředí černého trhu lze přirozeně zkoumat z mnoha různých úhlů pohledu. Pokud se zaměříme pouze na ekonomickou stránku a budeme se snažit sledovat vývoj tohoto prostředí přednostně skrze kvantitativní údaje, bude výsledný obraz vždy neúplný. Jeden z důvodů souvisí již s množstvím a charakterem dostupných dat, které by měly sloužit jako podklad komplexnějším hospodářským dějinám černého trhu. Stínová ekonomika a její projevy byly a jsou ze své podstaty do značné míry nepodchycené oficiálními statistikami. Dobové údaje o kriminalitě tak sice skutečně vykazovaly některé reálné trendy a mají bezesporu svoji výpovědní hodnotu, ovšem

---

³⁹ Viz práce investigativního novináře Jaroslava Kmenty. KMENTA, Jaroslav. *Kmotr Mrázek. Tajný život šéfa českého podsvětí*. Praha: Nakladatelství JKM, 2008. Dále Tentýž. *Svědék na zabítí*, Praha: Nakladatelství JKM, 2010.

v úvahu je třeba vzít i vysokou latenci hospodářské trestné činnosti, která znemožňovala zcela přesné vyčíslení způsobených škod.⁴⁰

Namísto čistě ekonomického přístupu, se pro rozbor některých aspektů veksláctví jeví jako vhodné některé přístupy z oblasti antropologie a dalších společenských věd. Trh (ať již jde o ten oficiální či „černý“) je běžně považován za navýsost ekonomickou instituci, a antropologická perspektiva, která se s ním pojí, bývá mnohdy spíše přehlížena. Přitom nabízí mnohé, když se zaměřuje na vzorce individuální a skupinové výměny na konkrétních trzích, na institucionální struktury, které zčásti propůjčují trhům jejich podobu a na sociální, politické a prostorové hierarchie, rovněž vstupující do hry.⁴¹ Veksláci, kteří se ustálili jako důležití prostředníci při nelegální směně, pak v tomto kontextu vystupují jako autonomní aktéři, s vlastními motivacemi a způsoby, jak dosáhnout svých dílčích cílů.⁴²

Inspirativní je například přístup francouzského sociologa Marcela Mausse. Jeho práce popisují mj. primitivní kmenová společenství z hlediska toho, jakou úlohu u nich hrála směna. Směnu přitom nechápe redukcionisticky jako pouhou výměnu zboží, ale naopak jako *totální sociální fakt*⁴³, do kterého se promítají hodnoty a zvyky, relevantní pro danou společnost. Na první pohled banální jev jako byl pokoutný prodej bonů, valut, či „nedostatkového zboží“ mezi vekslákem a jeho zákazníkem na ulici, v sobě skrýval celou škálu významů a může evokovat řadu otázek, vedoucích až k tázání po samé podstatě společensko-ekonomického uspořádání, které před rokem 1989 takovou interakci podmiňovalo. Kontakt obyčejných lidí s veksláky neměl za následek pouze to, že „pod rukou“ odkoupili bony nebo digitální hodinky v přilehlé pasáži. Zkušenost čs. obyvatelstva s černým trhem, obzvláště pokud byla konfrontována s příslibem materiálního blahobytu a zvyšování životního standartu, s sebou nutně

---

⁴⁰ Blíže k latenci trestné činnosti a efektivnosti jejího odhalování před r. 1989 viz KARABEC, Zdeněk. Prameny statistických údajů o kriminalitě. *Československá kriminalistika*. 1974, roč. VII, č. 2, s. 94–99.

⁴¹ BESTOR, Theodore C. “Markets: Anthropological Aspects”. In: SMELSER, Neil J. a Paul B. BALTES, eds. *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*. London: Elsevier Science, 2001, s. 9227.

⁴² PETRUSEK, Miloslav, Hana MAŘÍKOVÁ a Alena VODÁKOVÁ. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996, s. 47.

⁴³ MAUSS, Marcel. *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999, s. 150 a n.

přinášela reakce. Diskrepance mezi realitou a utopickými hesly podněcovala kritické hlasy, které nemusely vždy automaticky zpochybňovat systém jako celek, ovšem měly potenciál jeho legitimitu podkopávat. Jinými slovy: lidé, kteří byli nuceni shánět (mnohdy i poněkud ponižujícím způsobem) oficiálně nedostupné poukázky či spotřební zboží ale i kolemjdoucí, na které veksláci v ulicích měst dotírali, si přirozeně museli pokládat řadu otázek, souvisejících s (ne)férovostí tehdejšího uspořádání, příčinami nefunkčnosti vnitřního trhu, ale i s neschopností či nedostatkem vůle celou problematiku řešit ze strany státu.

Podobně jako Mauss interpretuje prostředí „předmoderního“ trhu Clifford Geertz ve své analýze orientálních tržišť. Vnímá jej jako svébytný sociální systém, do kterého vstupuje více okolností než jen nabídka a poptávka. Pro aktéry, participující na rituálech nákupu a prodeje jsou důležité především informace (co je kvalitní a hodnotné, co je „dobrá cena“) a schopnost se v nich dobře zorientovat. Funguje zde též princip *klientelizace*, který, založen na osobních vztazích, posouvá interakci mezi oběma obchodními partnery na jinou kvalitativní úroveň. Důležitou roli hrálo u Geertze i smlouvání o cenách jako specifická forma komunikace.⁴⁴ Právě tyto prvky, podobně jako důvěra (budovaná a udržovaná oběma stranami, ale někdy i porušovaná), formulovaly i ráz „tuzexového“ černého trhu.

Povahu nezákonné směny jako sociální praxe spoluurčovala i otázka moci, resp. jejího momentálního rozvrstvení v československé společnosti. Právě to vymezovalo „pravidla hry“ a konkrétní formy, kterých nabývaly obchody, včetně prostorové stránky věci.⁴⁵ Skutečnost, že se část pokoutné směny (především menší transakce) odehrávala víceméně ve veřejném prostoru, napovídá mnohé o povaze „minulého režimu“ a mocenských konstelacích, které se v něm utvořily. V této souvislosti se nabízí otázka, kde ležely limity „povoleného a zakázáno“ v podmínkách, které Thomas

---

⁴⁴ GEERTZ, Clifford. The Bazaar Economy: Information and Search in Peasant Marketing. *The American Economic Review*. 1978, Vol. 68, No. 2, s. 28–32.

⁴⁵ K problematice veřejného prostoru v socialistických diktaturách viz CROWLEY, David a Susan REID. Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc. In: CROWLEY, David a Susan REID, eds, *Socialist Spaces. Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc* Oxford, New York: Berg, 2002, s. 1–22.

Lindenberger nazývá *diktatura hranic*⁴⁶ Zdá se, že právě hranice mezi přípustným jednáním a jednáním, které již mělo pro zúčastněné za následek určité sankce, nebyly jednostranně určované pouze represí, ale se stávaly předmětem vyjednávání, kde do hry vstupovaly dílčí zájmy různých historických aktérů. Rozpory mezi ideologickými proklamacemi a každodenní zkušeností ostře kontrastují s obrazem československé společnosti před rokem 1989, pokud je vykládán z pohledu teorie totalitarismu. V tomto pojetí „režim“ pomocí všemocného represivního aparátu, propagandy a dalších elementů, které nahrazovaly chybějící legitimitu, dokonale ovládal společnost a potlačoval jakékoliv jevy, které shledal jako nežádoucí. Novější výzkum v oblasti soudobých dějin však ukázal, že takové interpretační schéma naráží při popisu společností v zemích východního bloku na zásadní limity.⁴⁷

1.5.2 Expertní skupiny a konstrukce obrazu veksláka

Jedno z badatelských polí, na které tato práce vstupuje, se zabývá zkoumáním dobových promluv o fenoménu veksláctví a vekslácích před rokem 1989. Analýza je zde vedena ve dvou rovinách, které jsou ovšem navzájem provázány: 1) Na definici veksláctví z právního hlediska a jeho zakotvení v legislativním systému se ve státně-socialistickém Československu podíleli odborníci z oblasti trestního práva, kriminologie či národního hospodářství. Vzhledem k jejich kvalifikaci a postavení je lze označit jako zástupce *expertních skupin*. Ty můžeme vnímat jako segment moderních společností, který se již od dob osvícenství podílí skrze kombinaci (expertního) vědění a různých disciplinačních technik na spoluvytváření moderních subjektů. Vztáhnuto na prostředí československého právního systému, na základě debat, spolupráce (ale i konfliktů) odborníků z více oblastí se postupně ustálil právní výklad ohledně nejpodstatnějších bodů „devizové trestné činnosti“. Zde, podobně jako u tezí, týkajících se trestání veksláctví a v úvahách o celkové účinnosti represe vůči ekonomické

---

⁴⁶LINDENBERGER, Thomas. Die Diktatur der Grenzen. Zur Einleitung. In: LINDENBERGER, Thomas, ed. *Herrschaft und Eigen – Sinn in der Diktatur. Studien zur Gesellschaftsgeschichte der DDR*, Köln: Böhlau, 1999, s. 13–44.

⁴⁷ O polemice s totalitaristickým přístupem v soudobé české historiografii viz PULLMANN, Michal. Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění. *Soudobé dějiny*. 2008, roč. 15, č. 3–4, s. 703–717.

kriminalitě a „síle“ či „slabosti československého státu a jeho potlačovatelského aparátu, se k reflexi nabízí především práce Michela Foucaulta o moderním trestním systému a jeho úloze.⁴⁸

2) Důležitá část práce se zabývá způsoby, jak byl shora konstruován obraz veksláka v československé společnosti a také si klade otázku, do jaké míry si obyvatelstvo tento oficiálně prosazovaný obraz dokázalo osvojit. Oblastí, která spoluutvářela povědomí o vekslácích a prezentovala oficiální pohled na celou problematiku, byla dobová média. Rozborem denního tisku, volnočasových či satirických periodik, ale i produktů populární kultury lze zpětně zrekonstruovat, za pomoci kterých konkrétních postupů se utvářel obraz veksláka ve veřejném prostoru, s jakými pojmy a hodnotami byl tento obraz spojován a které byly vůči němu naopak stavěny do protikladů. V centru analýzy se zde ocitá především jazyk a to nikoliv jako hodnotově neutrální, nýbrž jako mocenský nástroj, který byl pro utváření oficiální interpretační linie s určitými intencemi používán. S veksláctvím, resp. s tím, jak bylo prezentováno ve státem ovládaných sdělovacích prostředcích, se prolínala řada ustálených atributů a rétorických figur. V sociálních vědách se pro takové usměrněné formy hovorů o konkrétním tématu vžil pojem diskurs, který přejímá i tato práce. Diskurs je zde chápán v užším „foucaultovském“ pojetí jako jakési „předpojmové“ mřížky, sjednocení jazyka a společenských praktik, které systematicky vytvářejí objekty, o nichž mluví.⁴⁹ Jinými slovy, diskurs je tvořen posloupností sémiotických znaků, které považujeme za smysluplné výpovědi.⁵⁰ Podílí se tak na utváření významu a zároveň obsahuje mocenský prvek, když legitimizuje některé druhy výpovědí na úkor jiných a určuje tak možnosti „řečeného“ v dané společnosti. V kontextu této práce tak lze mluvit o diskursu veksláctví, k němuž se v období státního socialismu pojila určitá ustálená skupina výpovědí.

---

⁴⁸ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin, 2000. Konkrétněji k roli expertů a expertního vědění v moderní společnosti viz též STEHR, Nico, GRUNDMANN, Reiner. *Experts: the knowledge and power of expertise*. London and New York: Routledge, 2011.

⁴⁹ FOUCAULT, Michel. *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann & synové, 2002, s. 78–79.

⁵⁰ Tamtéž, s. 165.

1.5.3 Veksláci jako subkultura, postavení v rámci čs. společnosti

Na komunitu veksláků lze nahlížet i jako na svébytnou *subkulturu*, vzniknuvší v podmínkách státního socialismu. Z většinové společnosti se vyjímalí svérázným jazykem, módou, vlastními způsoby trávení volného času, rituály a komunikačními kódy. Námi sledovaná skupina se ovšem oproti „klasickým“ subkulturám vyznačovala celou řadou specifik a je těžko uchopitelná, pokud zvolíme pouze jeden z možných přístupů z oblasti subkulturní teorie. Vzhledem k tomu, že životní svět veksláků byl neoddelitelný od kriminální činnosti, jeví se pro zkoumání vzorců jejich chování jako vhodný přístup tzv. Chicagské školy. Tato sociologická tradice, pěstovaná v prostředí Spojených států Amerických, zaujala ve dvacátých letech dvacátého století průkopnické na poli subkulturních studií. K výzkumným zájmům této skupiny patřily především jevy spjaté s prostředím amerických velkoměst a vzniklé na základě společenské dezorganizace. K nim patřily i delikventní subkultury, jako byly městské gangy. Svět gangů na příkladu města Chicaga podrobně analyzoval především Frederic Thrasher.⁵¹ Právě jeho teze ohledně formování a vnitřních mechanismů gangů lze částečně aplikovat i na prostředí veksláků, byť se světy československých překupníků před rokem 1989 a mladistvých gangů z první poloviny 20. století v USA v mnohém lišily.

Jeden z mladších, velmi vlivných proudů subkulturní teorie je spjat s tzv. Birminghamskou školou. V jejím pojetí, pěstovaném v britském akademickém prostředí od 60. let 20. století, se jednotlivé subkulturní proudy vymezují vědomě svoji „ideologií“ vůči hegemonní kultuře vládnoucí třídy, přičemž důležitou roli hrají i generační konflikty.⁵² V centru badatelského zájmu CCCS (Centre for Contemporary Cultural Studies) stála britská mládež v poválečném období, pocházející převážně z dělnického prostředí. Při zkoumání vrstvy veksláků ovšem naráží přístup, pěstovaný představiteli birminghamské školy na jisté mantinely. Generační vyhraněnost či koherentní „politický program“, artikulovaný ve veřejném prostoru u veksláků spíše

---

⁵¹ THRASHER, Frederic M. *The Gang. A Study of 1,313 Gangs in Chicago*. Chicago & London: University of Chicago Press, 1968.

⁵² CLARKE, John, Stuart HALL a Tony Jefferson. Subcultures, cultures and class. In: HALL, Stuart a Tony JEFFERSON. *Resistance through rituals: youth subcultures in post-war Britain*. New York: Routledge, 2006, s. 3–59.

chyběly. Jejich kulturní preference byly do určité míry v souladu s tehdejšími „středním proudem“ a od většinové společnosti se odlišovali spíše excesivní spotřebou a exkluzivním přístupem ke kulturním statkům, než vědomě pěstovaným, alternativním stylem, koherentním hudebním vkusem spjatým s některým z menšinových hudebních žánrů, atd. Na druhou stranu působili veksláci skrze některé své atributy (především extravagantním oblečením cizích značek, zahraničními automobily apod.) jako vzor pro určitou část mládeže a „vekslácká subkultura“ tak vyzařovala i mimo vlastní komunitu překupníků do dalších vrstev československé společnosti před rokem 1989.

Vůči pojetí subkultur jako jasně ideově a generačně vyhraněných skupin se později vymezovali další teoretici, kteří kritizovali přístup představitelů Birminghamské školy z postmoderních pozic. Důraz na vnitřní koherenci a kolektivistické smýšlení „kultur mládeže“ zde ustoupil jiným akcentům, jako je individualismus, hédonismus⁵³ a další. Zdrojem inspirace se (nejen) pro některé novější přístupy na poli subkulturních studií stala mj. práce francouzského sociologa Pierra Bourdieu.⁵⁴ V kontextu této práce se Bourdieuho teze ukazují jako nosné při snaze umístit vrstvu veksláků do konkrétnějších souřadnic československé společnosti. V tomto ohledu čerpá z Bourdieuho konceptu různých druhů kapitálu⁵⁵ a jejich vlivu na pozici jedinců v sociálním poli. Výzkum konzumních vzorců, životního standardu, způsobů trávení volného času, ale i pojetí práce a dalších projevů nám může prozradit mnohé o pozici veksláků vůči většinové Československé společnosti. Jako vhodná vrstva pro komparaci se nabízí především stranická elita, jejíž příslušníci měli rovněž privilegovaný přístup k určitým statkům a podobné konzumní preference. Dalším sociologem, jehož práce nám pomůže lépe pochopit mentální horizont veksláků, je také Thorstein Veblen. Konkrétně se jedná o jeho teorii zahálčivé třídy, kterou vypracoval na přelomu 19. a 20. století a skrze niž vyložil myšlenkový svět a

---

⁵³ MUGGLETON, David. *Inside subculture: the postmodern meaning of style*. Oxford: Berg, 2002, s. 49.

⁵⁴ STAHL, Geoff. *Tastefully Renovating Subcultural Theory: Making Space for a Model*. In: MUGGLETON, David a Rupert Weinzierl. *The Post-Subcultures Reader* Oxford, New York: Berg, 2003, s. 31–33. Z Bourdieuho čerpá zejména THORNTON, Sarah. *The Social Logic of Subcultural Capital*. In: GELDER, Ken a Sarah Thornton, eds. *The Subcultures Reader*. London a New York: Routledge, 1997, s. 200–209.

⁵⁵ Nejprůhledněji popsanou typologii různých druhů kapitálu lze u francouzského sociologa nalézt v BOURDIEU, Pierre. *The Forms of Capital*. in: RICHARDSON, J., ed. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York: Greenwood Press, 1986, s. 241–258.

vzorče chování aristokratických vrstev. Veblen ve svém výkladu přichází s koncepty, jako byla *okázalá zahálka* a *okázalá spotřeba*.⁵⁶ Právě druhý jmenovaný pojem dobře odráží způsoby, jakými veksláci dávali najevo svoje postavení a materiální blahobyť a motivace, které za takovým jednáním stály.

---

⁵⁶ VEBLER, Thorstein. *Teorie zahálčivé třídy*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999.

2 Genealogie veksláctví. Společenský a hospodářský kontext státně socialistického Československa

Fenomén veksláctví a s ním spjaté formy kriminality byly „dítětem“ strukturálních specifik československé ekonomiky a jeho spleťtých obchodních vztahů s okolním světem. Proto je důležité na začátek výkladu přiblížit sociální a hospodářský vývoj Československa s důrazem na následující momenty: vznik konzumní společnosti v podmínkách státního socialismu a naplňování příslibů v oblasti životní úrovně, role Západu a jeho obraz v československé společnosti a existence černého trhu jako platformy pro působení veksláků. Samostatná část výkladu se poté věnuje podniku zahraničního obchodu Tuzex, jenž byl s existencí veksláků nedílně spjatý a bezprostředně stál za vzestupem této svébytné společenské vrstvy.

2.1 Konzum, luxus a masová spotřeba v podmínkách soc. diktatur

Konzum a masová spotřeba platí za jedny z průvodních, dá se říci dokonce klíčových jevů modernity. Primárně jsou tyto pojmy spojené s kapitalistickým ekonomickým systémem, ovšem důležitou roli hrály i v podmínkách socialistických diktatur. Tamější spotřebitelské vzorce byly sice provázeny neustálým napětím mezi utopickými, ideologickými nároky a každodenním nedostatkem⁵⁷, ovšem v soudobých společenskovedních diskusích je socialistický projekt vnímán jako svébytná (byť v podobě, kterou získala v průběhu 20. století neúspěšná) cesta k modernitě.⁵⁸ Jako srovnávací kritérium na této cestě sloužil socialistickým diktaturám Západ, tedy kapitalistické státy v čele s nejvyspělejšími světovými ekonomikami. (Nejen) jeho materiální blahobyť a životní úroveň měly být v průběhu let „dohnány a předechnány“ centrálně plánovanými ekonomikami. Pojetí konzumu za železnou oponou bylo přitom

---

⁵⁷ MERKEL, Ina. *Utopie und Bedürfnis: die Geschichte der Konsumkultur in der DDR*. Köln: Böhlau, 1999. LANDSMANN, Mark. *Dictatorship and Demand. The Politics of Consumerism in East Germany*, Cambridge MA, London: Harvard University Press, 2005, s. 2.

⁵⁸Ke vztahu modernity a státního socialismu z českých autorů např. SPURNÝ, Matěj. *Most do budoucnosti: laboratoř socialistické modernity na severu Čech*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016, s. 59 a n.

formováno tak, aby odpovídalo teoretickým východiskům marxismu. Na rozdíl od kapitalismu, kde konzumerismus tvořil a tvoří nedílnou část příčin cyklických krizí z nadvýroby, a kde nezřízená spotřeba fakticky slouží jako jeden z nástrojů ovládnutí, měl být socialistický občan „racionálním konzumentem“, jakýmsi vyšším stadiem spotřebitele.⁵⁹

Nezanedbatelnou roli v otázce životní úrovně, spotřeby a životního stylu hrálo i vnímání luxusu a jeho vyžadování.⁶⁰ I v pojetí luxusu v socialistickém Československu a ostatních státech „budujících socialismus“ se projevovaly znatelné rozdíly ve srovnání s kapitalistickými zeměmi. Jestliže zde ztělesňoval luxus privilegium, dostupné pouze pro vyvolené představitele vládnoucí třídy, jedním z cílů státně socialistických zřízení spočíval naopak v „demokratizaci“ luxusu⁶¹, v jeho dosažitelnosti u širokých mas. Na druhou stranu u některých společenských vrstev v zemích „socialistického tábora“ přetrvávaly konzumní vzorce a preference z doby předchozí, vnímané jako „buržoazní přežitky“, které měly v postupně v souvislosti s přechodem ke komunismu zaniknout.

Přinejmenším od poloviny padesátých let považovalo československé komunistické vedení za jeden z klíčových vnitřní politiky pilířů systematické zvyšování životní úrovně vlastních obyvatel. Tento trend lze označit za „celoblokový“.⁶² V bezprostředně poválečných letech, v atmosféře očekávání dalšího světového konfliktu, byla v zemích východního bloku v ekonomické sféře silně preferována oblast těžkého průmyslu a zbrojní výroby na úkor ostatních. Postupně zde však došlo v otázce priorit k nikoliv nepodstatným změnám. Výrobní segmenty, jež byly dosud silně upozaděny (lehký průmysl, výroba spjatá se zásobováním vnitřního trhu, atd.) se po Stalinově smrti v roce 1953 dočkaly větší podpory ze strany politických elit. K těmto změnám

---

⁵⁹ CHERNYSHOVA, Natalya. *Soviet consumer culture in the Brezhnev era*. Oxfordshire, England: Routledge, 2013, s. 46–50.

⁶⁰ MERKEL, Ina. Luxury in Socialism: An Absurd Proposition? In: CROWLEY, David a Susan E. REID, eds. *Pleasures in Socialism: Leisure and Luxury in the Eastern Bloc*. Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 2010. s. 53–70.

⁶¹ CROWLEY, David a Susan E. REID. Introduction: Pleasures in Socialism? In: CROWLEY, David a Susan E. REID, eds. *Pleasures in Socialism: Leisure and Luxury in the Eastern Bloc*. Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 2010, s. 19.

⁶² K „dějinám poststalinismu“ viz KOLÁŘ, Pavel. *Der Poststalinismus: Ideologie und Utopie einer Epoche*. Köln: Böhlau, 2016.

přispěl velkou měrou nový generální tajemník Komunistické strany Sovětského svazu N. S. Chruščov, který se, aby dodal legitimitu vlastnímu politickému počínání, vědomě rozešel s odkazem svého předchůdce.⁶³ K většímu akcentu na zvyšování životní úrovně přispěly i masové projevy nespokojenosti (v ČSR či NDR již v první polovině padesátých let), ve kterých se mj. odrážely požadavky na lepší životní podmínky.⁶⁴ Vnější rámec hlubokých společenských změn, které ze sovětského mocenského centra rezonovaly i v jeho satelitech, pak tvořily zlepšené vztahy se západním světem v oblasti zahraničních politiky, charakterizované snahou o mírovou koexistenci obou bloků vedle sebe. Kombinace zmíněných vnějších a vnitřních faktorů přinesla důležitý důsledek: Československo, stejně jako ostatní socialistické státy, se v poststalinském období stávaly společnostmi masové spotřeby. V československém kontextu se zvýšený důraz na růst životní úrovně se projevil jako účinný stabilizační prvek již v turbulentním roce 1956. Zatímco v sousedním Polsku či Maďarsku v té době probíhaly celonárodní revolty, jež byly krvavě potlačeny, v ČSR vládla – i díky snižování cen, důrazu na výstavbu nových bytů a v neposlední řadě zvýšení produkce průmyslového zboží – nepoměrně klidnější situace.⁶⁵

Specifickou roli hrál konzum a otázka životní úrovně v období po roce 1968. Po potlačení reformního procesu spatřovalo nové politické vedení v zesílené orientaci na zvyšování životní úrovně prvek, o který se mohlo při konsolidaci společnosti opřít. V české historiografii se v tomto směru jako výkladový pojem pro období normalizace prosadil koncept *společenské smlouvy*. Taková nepsaná dohoda měla spočívat v tom, že občané, ačkoliv zůstanou v tiché opozici vůči „režimu“, se zřeknou angažmá či kritických projevů ve veřejném prostoru výměnou za sociální jistoty a přísun konzumních statků. Nejvíce tento přístup rozvinul Milan Otáhal, když analyzoval československou společnost období normalizace a pomocí kategorie `společenské smlouvy` vysvětloval politickou pasivitu většiny obyvatelstva, které se o aktivity

---

⁶³ REID, Susan E. "The Khrushchev Kitchen: Domesticating the Scientific-Technological Revolution." *Journal of Contemporary History*. 2005, vol. 40, No. 2, s. 290.

⁶⁴ K pomalému růstu životní úrovně jako jedné z příčin nepokojů a stávek v ČSR v raných 50. letech viz ŠLOUF, Jakub. *Spříznění měnou: genealogie plzeňské revolty 1. června 1953*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2016, s. 142–143.

⁶⁵ BLAIVE, Muriel. *Promarněná příležitost: Československo a rok 1956*. Praha: Prostor, 2001, s. 302–305. KALINOVÁ, Lenka. *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Praha: Academia, 2007, s. 203–217.

opozice nezajímalo.⁶⁶ Naproti tomu položila Paulina Bren důraz na pověstný `klid na práci`. Tento *klidný život* („quiet life“) podle ní nebyl založen pouze na kombinaci konzumu a jakéhosi „vnitřního disidentsví“, tedy rezignaci na občanskou angažovanost a tichém vzdoru, mírně rostoucí životní úrovni. Klíčovým prvkem stability podle Pauliny Bren bylo *privatized citizenship*, tedy privatizované občanství: místo občanské angažovanosti ve veřejné sféře, která se stala tabuizovaným prostorem, bylo obyvatelstvo cíleně podporováno v individuální seberealizaci v soukromí či na pracovišti, což paradoxně zvyšovalo právě nároky na konzum. V první z oblastí se českoslovenští občané těšili cenovým subvencím, podporujícími spotřebu a dostupným službám, ve druhé sociálnímu komfortu, jistotě zaměstnání a dalším výhodám, plynoucích z paternalistické funkce státu.

S trochou nadsázky se dá říci, že důrazem na individuální seberealizaci a spotřebitelský životní styl měla normalizační společnost v některých ohledech paradoxně blízko k reaganovským Spojeným Státům v osmdesátých letech (i když v oficiální rovině se pojetí konzumu se v obou státech samozřejmě lišilo). Obraz „klidného života“ byl hojně prezentován v médiích a úspěšně domestikován řadovými občany, což Paulina Bren přesvědčivě ukazuje při analýze vlivu normalizačních seriálů typu *Nemocnice na kraji města*, *Žena za pultem*, atd.⁶⁷ Podporou „klidného života“ se však svým způsobem normalizační politické vedení chytalo do vlastní pasti: svoji legitimitu se snažilo budovat i skrze postupné zvyšování životní úrovně, ovšem vizi materiálního blahobytu pro něj bylo postupem času čím dál složitější naplňovat.

2.2 Limity centrálně plánovaného hospodářství, stínová ekonomika a černý trh

Uspokojování zvyšujících se konzumních nároků svých obyvatel sice patřilo k úhelným kamenům domácí politiky komunistických stran „zemí socialistického

---

⁶⁶ OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969–1989: příspěvek k dějinám "normalizace"*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994, s. 55, 63. Nebo též OTÁHAL, Milan. *O vztahu společnosti k normalizačnímu vedení...* s. 258–259 a 271.

⁶⁷ BREN, Paulina. *Zelinář a jeho televize: kultura komunismu po pražském jaru 1968*. Praha: Academia, 2013, s. 214.

tábora“, jejich politické elity ovšem narážely při naplňování příslibu materiálního blahobytu na možnosti centrálně plánovaného hospodářství. V případě Československa se hospodářským plánovačům postupně podařilo pokrýt základní potřeby obyvatel, byť se museli potýkat s dědictvím druhé světové války (do měnové reformy roku 1953 např. existoval přidělový systém⁶⁸) a požadavky války studené. Kromě všeobecně dostupných služeb ve zdravotnictví a v oblasti sociálního zabezpečení byl obyvatelstvu v podstatě zajištěn přístup k základním potravinám a zboží každodenní potřeby.

Růst životní úrovně pokračoval i v šedesátých letech, kdy se v některých ohledech hospodářská soustava dostala do svízelné situace. Tyto těžkosti vedly k široce pojatým reformním krokům, zavádějícím více tržních prvků.⁶⁹ Reformy v ekonomické oblasti, doprovázené dynamickými společenskými změnami, vyvrcholily tzv. pražským jarem v roce 1968, násilně utnutým intervencí vojsk Varšavské smlouvy v srpnu téhož roku. Příznivé hospodářské podmínky v prvních letech vlády normalizační politické garnitury umožňovaly velkorysé kroky v sociální politice a vnitřní trh se i přes některé trvalé deficity v dodavatelsko-odběratelských vztazích vyznačoval jistou stabilitou. Do značné míry je zde na místě mluvit o sklizení plodů zatrhnutých ekonomických reforem z předsrpnového období.⁷⁰ Zhruba od poloviny sedmdesátých let se však vývoj ubíral opačným směrem. Hospodářský růst začínal zpomalovat, což lze pro období let 1975 až 1985 demonstrovat na poklesech u řady klíčových ukazatelů, jako například národní důchod i osobní spotřeba.⁷¹ Reakcí na nelichotivý vývoj byla snaha o dílčí hospodářskou reformu, ovšem pouze ve formě, která by nevyvolávala reminiscence na rok 1968. V praxi byly možnosti hlubších hospodářských změn až do období přestavby podstatně omezeny, protože legitimita nového vedení byla odvozena od „nastolení pořádku“ a odmítnutí reformního procesu v hospodářské i politické oblasti. Snahy o oživení stagnujícího hospodářství dostaly konkrétní podobu na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let. V roce 1980 schválila

---

⁶⁸ JIRÁSEK, Zdeněk a ŠŮLA, Jaroslav. *Velká peněžní loupež v Československu 1953, aneb, 50: 1*. Praha: Svítání, 1992, s. 86.

⁶⁹ ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995*. Brno: Doplněk, 1998, s. 30–55.

⁷⁰ PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa... s. 706*.

⁷¹ TUREK, Otakar. *Podíl ekonomiky na pádu komunismu v Československu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1995, s. 17 a n.

vláda „Soubor opatření ke zdokonalování soustavy plánovitého řízení národního hospodářství“, za kterými stál předseda vlády Lubomír Štrougal. Díky řadě faktorů (včetně strachu z jakýchkoliv zásadnějších změn asociujících reformy pražského jara) však nebyly výsledky souboru opatření účinné a ekonomické zaostávání v následujících letech pokračovalo.⁷²

Vývoj československého hospodářství neprobíhal ve vakuu a odvíjel se od mezinárodní situace. Zde postupem času ovšem přicházely nové výzvy, na které nedokázaly rigidní hospodářské soustavy socialistických diktatur účinně reagovat. Pomyslné nůžky mezi zeměmi Varšavské smlouvy a Západním světem v oblasti hospodářského vývoje se znatelně rozevíraly v souvislosti s třetí průmyslovou revolucí a novými globálními výzvami. Ropné šoky let 1973 a 1979, ekonomické krize s nimi spojené a vědomí limitů hospodářského růstu, založeném na pouhém zapojování dalších pracovních sil a využívání stejných zdrojů (pouze v rostoucím množství), urychlily příklon západních ekonomik k nastoupení cesty intenzivního rozvoje. Ten naopak spočíval v efektivnějším využití přírodních zdrojů, ve zvyšování kvalifikace pracovníků a investicích do nových technologií (např. oblast výpočetní techniky). Československo a ostatní země východního bloku nejprve tyto problémy nezasáhly do takové míry jako západní svět a vůči některým jevům (např. masové nezaměstnanosti) byly zdánlivě imunní. Přesto se musely začít zabývat mezemi tzv. extenzivního hospodářského růstu a neustále se prohlubujícím ekonomickým zaostáváním za západním světem.⁷³

Situaci v „celoblokovém“ měřítku nezlepšovalo ani rostoucí zadlužení a závislost na zahraničních ekonomikách, které po krizích prodělaných v sedmdesátých letech a po zhoršení mezinárodní situace na konci dekády nebyly ochotné pokračovat ve štědrých půjčkách. Jejich východní partneři se snažili o získání cenných deviz zvýšenou exportní politikou. Odliv zboží určeného na export však měl negativní dopad na vnitřní trhy, kde docházelo k častějším výpadkům v zásobování.⁷⁴ Výjimkou nebylo ani Československo. Zdejší politicko-ekonomické elity počítaly podle Václava Průchy ještě na konci sedmdesátých let s růstem dovozu špičkových strojírenských výrobků a

---

⁷² ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických...* s. 58 a n.

⁷³ PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa...* 684–685.

⁷⁴ BREN, Paulina a Mary NEUBURGER, eds. *Communism unwrapped: consumption in Cold War Eastern Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2012.

s přílivem spotřebního zboží na tuzemský trh, ovšem skutečný vývoj je donutil, s ohledem na snahu zachovat rovnováhu ve vnějších ekonomických vztazích, sáhnout k přísnější antiimportní politice, jejímž důsledkem bylo i ochuzení nabídky na vnitřním trhu.⁷⁵ V osmdesátých letech se ekonomiky Sovětského svazu a ostatních států v jeho vlivové sféře dostávaly do takových problémů, že vyvolaly snahu o hlubší hospodářské reformy. Ani ty ovšem nevedly k podstatnějším změnám a nezabránily náhlému rozpadu socialistických diktatur na samém konci dekády.

Nedílnou součástí každodenního života ve východním bloku zůstával až do konce jeho existence permanentní nedostatek některých druhů zboží a větší či menší výpadky v zásobování vnitřního trhu.⁷⁶ Symbolem neuspokojivé situace v oblasti zásobování vnitřního trhu se staly fronty před obchody: čekání v nich patřilo u velké části obyvatelstva ke koloritu všedního dne.⁷⁷ Nedostatky v zásobování vnitřního trhu ale měly i další důsledky. Otevíraly prostor pro celou řadu neformálních praktik, spadajících do kategorie hospodářské kriminality: přednostní prodej, "rozkrádání", úplatkářství, nelegální dovoz zboží přes hranice atd. Podobné jevy byly v souladu s dobou legislativou považovány za protiprávní a ve státem kontrolovaných médiích se pravidelně stávaly předmětem pranýřování jako pozůstatky buržoazního, maloměšťáckého smýšlení části obyvatelstva. Ovšem v praxi se s nimi příslušné orgány nedokázaly, a nejspíše ani neměly zájem účinně vypořádat. Naopak, lze tvrdit, že k nim socialistický stát přistupoval s částečnou tolerancí, protože organicky doplňovaly deficity centrálně plánované ekonomiky, a tím přispívaly k sociální stabilitě. Tento trend zesílil zejména po roce 1968. Podle Lenky Kalinové bylo ze strany „vítězů“ (tedy protireformního vedení v čele s Gustávem Husákem) vůči většinové společnosti „velkým ústupkem (...), že přehlíželi dříve nemyslitelné rozšíření činností v černé

---

⁷⁵ PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa...* s. 690.

⁷⁶ K nejvýznamnějším textům, které podrobně analyzují fungování centrálně plánovaných ekonomik východního bloku, patří práce maďarského ekonomy Jánose Kornai. Kornai tvrdí, že nedostatek jako činitel ovlivňující nabídku a poptávku na vnitřním trhu či v oblasti služeb, nebyl pouhým důsledkem špatných odhadů zodpovědných plánovačů ve službách státu. Místo toho tvořil fundamentální, permanentně přítomný prvek centrálně plánovaných ekonomik východního bloku. KORNAI, János. *Economics of Shortage*. Amsterdam: North Holland Publishing Company, 1980 (vol. A–B).

⁷⁷ K frontám a jejich vyobrazení v normalizačních médiích viz ÖZÖRENCIK, Helena. Došly přibíháky" – zobrazení fronty v normalizaci. In: BÍLEK, Petr A., Blanka Činátlová, eds. *Tesilová kavalérie. Popkulturní obrazy normalizace*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2010, s. 76–82.

*ekonomice, o jejíž existenci měli dostatek informací.*⁷⁸ Momentální stabilita byla však jen jedna strana mince. V dlouhodobé perspektivě s sebou rozšířenost některých neformálních praktik a nezákonného jednání nesla zároveň i opačný efekt. Např. všudypřítomná korupce měla kromě negativních ekonomických dopadů za následek nárůst nedůvěry k státnímu zřízení a jeho schopnosti efektivně fungovat.⁷⁹

Podobný účinek zřejmě měly další shora jmenované praktiky jako „podpultový prodej“, „rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví“, úplatkářství, pašování, nebo např. i různé služby nepodléhající státní regulaci (mimopracovní „melouchy“, „fušky“). Všechny tyto jevy můžeme zařadit do sféry stínové ekonomiky. Symbolickým prostorem, v němž se pohybovali aktéři této práce, a který zároveň tvořil jakousi podmnožinu stínové ekonomiky, byl černý trh. Ten samozřejmě nebyl výsostným specifikem státního socialismu, existoval a existuje v různých společensko-ekonomických soustavách. Výstižně shrnul podoby černého trhu v období studené války polský historik Jerzy Kochanowski. Občané Francie, Finska, Spolkové republiky Německo a dalších kapitalistických zemí naráželi při pročitání novin na zprávy o obchodu s narkotiky, ilegální zbraněmi, či prostitutkami, ovšem drtivá většina z nich se do kontaktu s černým trhem, kde bylo možno tyto komodity či služby získat, nedostávala. Pro obyvatele východního bloku bylo pokoutné opatřování si věcí a kontakt s prostředím černého trhu o něco běžnější zkušeností. Místo shora jmenované nabídky však sháněli boty, benzin nebo nábytek, zkrátka spotřební zboží či dokonce předměty denní potřeby.⁸⁰ Ke strukturálním předpokladům, které ovlivňovaly ráz černého trhu v poválečné Střední a Východní Evropě, patřil rozsah soukromého sektoru (větší např. v Polsku a Maďarsku, zato menší v Československu), podíl agrárního obyvatelstva a s ním související míra industrializace, celková výkonnost centrálně plánovaného hospodářství, úroveň distribuce potravin a spotřebního zboží, či podíl turistického ruchu a efektivita kontrolních a represivních orgánů. Kromě těchto strukturálních souvislostí nelze opomenout také konkrétní kulturní a historické zvláštnosti.

---

⁷⁸ KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání: k dějinám české společnosti 1969–1993*. Praha: Academia, 2012, s. 302.

⁷⁹ HEINZEN, James. *The Art of the Bribe: Corruption Under Stalin, 1943–1953*. New Haven, London: Yale University Press, 2016, s. 4.

⁸⁰ KOCHANOWSKI, Jerzy. *Jenseits der Planwirtschaft. Der Schwarzmarkt in Polen 1944–1989*. Wallstein Verlag: Göttingen, 2013, s. 11.

Kupříkladu v asijských oblastech Sovětského svazu byly neformální ekonomické aktivity mnohem rozšířenější kvůli silnějším rodinným vazbám a jinému vnímání autority státu.⁸¹

Černý trh v socialistickém Československu, stejně jako další neformální praktiky, nebyl založen pouze na neregulovaném oběhu předmětů a peněz. Do hry vstupoval, pokud použijeme výkladové pojmy Pierra Bourdieu, kromě finančního kapitálu, také kapitál sociální.⁸² Jinými slovy, k prosazení dílčích zájmů, ať již šlo o koupi valut „pod rukou“, kladné vyřízení výjezdní doložky, získání lepší péče u lékaře nebo džínových kalhot, bylo výhodnější mít dobré sítě kontaktů a známostí. V Sovětském svazu se pro podobnou praxi vžil pojem *blat*. Slovo *Blat* mělo velmi široký význam. Zahrnovalo prakticky všechny sféry lidské činnosti a fungovalo jako element, který formou protislužeb, známostí, drobných pozorností apod. uváděl „věci do pohybu“.⁸³

Samotný rozsah, strategie s ním spojené, i zboží, které na černém trhu cirkulovaly, přitom procházely v průběhu času vlastní dynamikou. Vždy ale odrážely aktuální konzumní preference obyvatel a jejich hodnoty. V extrémních podmínkách v předválečném Sovětském svazu během budování socialismu v jedné zemi se stal dokonce nutnou strategií pro *přežití*, kdy lidé skrze známosti a styky mimo oficiální ekonomickou sféru sháněli i ty nezákladnější předměty denní potřeby.⁸⁴ V období bezprostředně po druhé světové válce se musel Sovětský svaz a nově se etablující socialistické státy, potýkat s katastrofálními důsledky válečného konfliktu, předmětem spekulace se stávaly i základní potraviny a stav zásobování se dařilo zlepšovat pomalejším tempem. Postupné zajištění základních potřeb bylo však obyvateli časem bráno jako samozřejmý standard a lidé se orientovali na čím dál náročnější materiální

---

⁷⁸ SAMPSON, Steven L. The Second Economy of the Soviet Union and Eastern Europe. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 1987, Vol. 493, s. 126–127. Blíže k jednotlivým strukturálním aspektům – tamtéž, s. 131–132.

⁸² MOŽNÝ, Ivo a Alena VODÁKOVÁ, eds. *Proč tak snadno...: některé rodinné důvody sametové revoluce: sociologický esej*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 1991, s. 34–35.

⁸³ LEDENEVA, Alena V. *Russia's economy of favours: blat, networking, and informal exchange*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1998.

⁸⁴ FITZPATRICK, Sheila, *Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. Oxford University Press 2000, s. 59–66.

a nemateriální potřeby.⁸⁵ V období pozdního socialismu se tak pokoutné shánění zboží zaměřovalo silněji než před tím na luxusnější spotřební výrobky zahraničního původu, na produkty populární kultury, které byly z ideologických i ekonomických důvodů ve východním bloku oficiálně nedostupné a na zboží, které odráželo tehdejší módní trendy. Na aktuální poptávku pak velmi promptně reagovali ti, jež z existence černého trhu bezprostředně profitovali: „Oživení nebo útlum podloudnictví, spekulace i devizové trestné činnosti je zpravidla ovlivňováno celkovou situací na vnitřním trhu a atraktivností některého zboží, které k nám proniká ze zahraničí. (...). Jakmile (...) spekulanti zjistí, že některého zboží je na trhu nedostatek, zaměří své úsilí na získání pramene takového zboží ke spekulacím účelům, přičemž nejefektivnější zdroje hledají v zahraničí.“⁸⁶ Důležitým elementem na vnitřním, ale i černém trhu byly samotné domácnosti a jejich spotřebitelské chování. Nedostatky v sortimentu některého spotřebního zboží a nízká nabídka služeb měly v některých letech za následek vyšší míru spořivosti u domácností. Docházelo k akumulaci peněžních prostředků v domácnostech, kde se vytvářela nerealizovaná kupní síla.⁸⁷ Právě její potenciál mohl být využit v prostředí černého trhu.

2.4 Role Západu

Fenoménem, který se postupem času v československé společnosti čím dál tím více podílel na utváření konzumních představ obyvatel a zároveň měl vliv na podobu zdejšího černého trhu, byl obraz Západu. Západ nesloužil během studené války jen jako srovnávací měřítko v mocenském a hospodářském soupeření se „zeměmi budujícími socialismus“ či jako démonický obraz nepřítel, který dodával kredit politickým vůdcům na druhé straně železné opony.⁸⁸ Jeho vnímání u řadových občanů úzce

---

⁸⁵ KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí...* s. 377.

⁸⁶ SKLENÁŘ, Jindřich, Některé poznatky o současných formách podloudnictví, spekulace a devizové trestné činnosti a jejich posuzování z hlediska porušení celních a devizových předpisů. *Kriminalistický sborník*. 1974, roč. XVIII, č. 4, s. 193.

⁸⁷ PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa...* s. 824. KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí...* s. 186.

⁸⁸ O obrazech Západu v Československé poválečné společnosti např. MACURA, Vladimír et al. *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. Praha: Academia, 2008.

souviselo s rolí jazyka a ideologie v prostředí státně-socialistických diktatur. Jak ukazuje Alexei Yurchak, přepjatý („hypernormalizovaný“) a zároveň všudypřítomný ideologický jazyk, u kterého převládla formální stránka nad vlastním významem, vedl k tomu, že v každodenním provozu si lidé ideologii aktivně, mnohdy i dost svérázně, reinterpretovali po svém. Sovětští občané *pozdního socialismu*, jak Yurchak nazývá poststalinské období, tak neměli problém do svého myšlenkového světa zahrnovat některé aspekty Západu, jež dokonce stály v rozporu s oficiální ideologií, úspěšně je přijmout za své a zároveň se cítit se jako dobrý socialistický občan, věřící v základní hodnoty socialismu.⁸⁹ Yurchak tuto zdánlivou schizofrenii ilustruje na příkladu bývalých komsomolců, kteří se v 70. a 80. letech aktivně angažovali v mládežnické organizaci a podle vlastních vzpomínek tehdy upřímně věřili v základní hodnoty spjaté se socialismem. Současně ovšem uctívali angloamerické rockové hudební skupiny, které byly, ostatně jako převážná produkce západní populární kultury – oficiálně odsuzované jako doklad úpadkové, dekadentní západní popkultury.⁹⁰ Fascinaci některými rysy Západu v každodenním životě tedy nelze interpretovat jako úplné ztotožnění se se všemi hodnotami západního světa, resp. jako vědomý projev opozice vůči stávajícímu politickému řádu. Západ zde hrál spíše úlohu jakéhosi imaginárního světa, i díky absenci reálného, fyzického kontaktu s ním. V otázce míry kontaktů je však důležité neopomíjet geografické podmínky. U Československých občanů lze díky zeměpisné poloze a politickému vývoji hovořit přeci jen o intenzivnějším potýkání s reálným Západem, než např. u obyvatel SSSR. Jestliže v politicky vypjatých padesátých letech byl přímý kontakt pro drtivou většinu obyvatelstva velmi omezený, v polovině šedesátých let umožnily volnější podmínky k vycestování na krátkou dobu poznat Západ v bezprostředním, osobním kontaktu.⁹¹ Uzavření hranic

---

⁸⁹ YURCHAK, Alexei. “Soviet Hegemony of Form: Everything Was Forever, until It Was No More.” *Comparative Studies in Society and History*. 2003, vol. 45, No. 3, s. 480–510.

⁹⁰ YURCHAK, Alexei. *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2005, s. 207–238.

⁹¹ RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu: pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 65–83. Ke zkušenostem čs. občanů se Západem prostřednictvím emigrace, včetně zklamání ze skutečného stavu (vedoucího v některých případech i k reemigraci), viz BREN, Paulina. Mirror, Mirror on the Wall... Is the West Fairest of Them All? Czechoslovak Normalization and its (Dis)content. In: PÉTERI, György, ed. *Imagining the West in Eastern Europe and the Soviet Union*. Pittsburgh, Pa.: University of Pittsburgh Press, 2010, s. 172–193.

po srpnové invazi reálný kontakt opět omezilo, ovšem v některých ohledech nezpřetrhalo zcela. Například v pohraničních oblastech bylo možné naladit některé zahraniční televizní kanály, zcela rušeno nebylo ani rozhlasové vysílání, atd.⁹²

Fascinace Západem se odrážela nejen v oblasti populární kultury, ale i ve vnímání zahraničních výrobků a v jejich fetišizaci. Zde se jako inspirativní ukazují práce z oblasti kulturní antropologie, jež předměty produkované moderními spotřebními společnostmi nevnímají pouze jako komodity cirkulující na trzích, ale zároveň jako artefakty s vlastní "biografií", kolem kterých se utvářejí sítě významů.⁹³ Obecně lze pohyb různých artefaktů skrze železnou oponu a s tím spojené překódování jejich původních významů v odlišném prostředí vnímat jako formu kulturního transferu mezi dvěma "světy", tedy východním blokem a západním světem.⁹⁴ Předměty, které v „kapitalistické cizině“ patřily k běžnému sortimentu, určenému ke každodenní spotřebě, tak získávaly v prostředí státního socialismu úplně jiné konotace. Pro některé československé občany měly až magickou přitažlivost a žily v domácnostech i po svém primárním spotřebování druhým životem. Tyto fetiše propůjčovaly svým majitelům určitou společenskou prestiž, a přestože ztratily svoji původní funkci, byly i nadále dávány na obdiv pro návštěvy, případně využity ke zcela praktickým cílům. Až úsměvně dnes může působit skutečnost, že použité obaly od potravin, pracích prostředků či od kosmetiky se v některých domácnostech trvale uchovávaly a zaujímaly zde privilegované místo. Při výzkumu konzumních vzorců v jedné rumunské vesnici v období 70. a 80. let⁹⁵ popisuje antropolog Liviu Chelcea celou škálu jednání: od konzumace zahraničních potravin při slavnostních příležitostech přes ozdobné brikoláže z obalů od potravin, k "do it yourself" využití předmětů k novým účelům (např. zahraniční mýdla sloužily jako osvěžovače vzduchu v šatnících, z plechovek od

---

⁹² Srov. TOMEK, Prokop. Rušení zahraničního rozhlasového vysílání pro Československo, *Securitas Imperii*. 2002, roč. 9 č. 1, s. 334-367.

⁹³ Srov. APPADURAI, Arjun, ed. *The social life of things: commodities in cultural perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

⁹⁴ ESPAGNE, Michel, and Werner, Michael (1985). Deutsch- Französischer kulturtransfer im 18. und 19. Jahrhundert. Zu einem neuen interdisziplinären Forschungsprogramm des C. N. R. S. *Francia. Forschungen zur Westeuropäischen Geschichte*. 1985, Band 13, s. 502–510.

⁹⁵ Přestože Československo patřilo ve východním bloku k zemím s nejvyšší životní úrovní a rumunská zkušenost s výpadky v zásobování atd. byla nepoměrně horší, podobné strategie lze vypožorovat i v tuzemském prostředí.

Coca-Coly se stávaly šálky na pití kávy či stojany na tužky na psacích stolech, obaly od čokolády sloužily k pečení místo pečícího papíru apod.).⁹⁶

Historička Milena Veenis na základě rozhovorů s pamětníky z bývalého Východního Německa ukázala, že západní produkty měly pro obyvatele východního bloku vlastní kouzlo i v rovině smyslového vnímání. Kromě toho, že byly považovány za kvalitnější, přitahovaly i díky svým estetickým či vizuálním vlastnostem: barevnými, atraktivními obaly, použitými materiály a designem výrobků. Pamětníci při zpětném hodnocení západního zboží vzpomínali také na zvláštní, exotickou vůni předmětů, které pocházely ze zahraničí.⁹⁷ Přestože vzpomínání na podobné aspekty každodenního života před rokem 1989 s sebou vždy nese riziko jistého zkreslení, odráží tehdejší rozdíly v kvalitě zboží i jejich dostupnosti mezi Východem a Západem. Pokud bychom hledali příčiny takových názorů, nelze se opět nevrátit k deficitům a nešvarům, které provázely výrobní sféru československého hospodářství. Řada tuzemských výrobků se při srovnání s jejich západními protějšky vyznačovala horší kvalitou zpracování a nižší spolehlivostí. Platilo to zejména u těch, které nebyly určeny na export.⁹⁸ Rozdíl v kvalitě produktů byl sice méně patrný při pohledu na makroekonomické ukazatele, nicméně měl nezanedbatelný vliv na konzumní zvyklosti obyvatelstva, které neustále poměřuje standartní, jimi dostupný sortiment s okolním světem.⁹⁹

---

⁹⁶ CHELCEA, Liviu. The Culture of Shortage During State Socialism: Consumption Practices in a Romanian Village in the 1980s. *Cultural Studies*. 2002, vol. 16, No. 1, s. 35–36.

⁹⁷ Např. východoněmeckým občanům zasílali příbuzní z Německé spolkové republiky poštou balíčky, tzv. „westpakety“. Ty obsahovaly obvykle potraviny, kosmetiku či další zboží. Právě vzpomínky na neobvyklou vůni zasílaných výrobků či na jejich vizuální stránku hrají dodnes podstatnou roli v kolektivní paměti těch, kteří takové balíčky z „kapitalistické ciziny“ dostávali. K tomu blíže např. VEENIS, Milena. *Material Fantasies: Expectations of the Western Consumer World Among the East Germans*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2012, s. 168–171.

⁹⁸ Ale i v elitních podnicích jako byla mladoboleslavská Škodovka, byla v tomto ohledu situace tristní, viz VILÍMEK, Tomáš. Mladoboleslavská Škodovka v období normalizace (1969–1989). In: TŮMA, Oldřich a Tomáš VILÍMEK, eds. *Česká společnost v 70. a 80. letech: sociální a ekonomické aspekty*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2012, s. 63–175.

⁹⁹ TUREK, Otakar. *Podíl ekonomiky na pádu komunismu v Československu... s. 28–29.*

3 Podnik zahraničního obchodu Tuzex a jeho význam

Místem, které silně ovlivňovalo konzumní představy československého obyvatelstva, se v průběhu let stal podnik zahraničního obchodu Tuzex. V tomto „okénku do Západu“ se do prodeje dostávalo exkluzivní, zahraniční zboží. Zároveň podnik přímo souvisel se vzestupem veksláctví¹⁰⁰ Již od svého vzniku, před více než šedesáti lety, vzbuzoval podnik zahraničního obchodu (PZO) Tuzex v československé společnosti rozporuplné reakce. Platil za symbol luxusu a exkluzivity, oficiální cestou dosažitelný pouze pro některé „vyvolené“ společenské vrstvy. Šlo o podnik, který se prostředím centrálně řízené ekonomiky poněkud vymykal: tím, že nabízel převážně spotřební zboží západní provenience, které jinak na vnitřním trhu chybělo, a také svým postavením či tržními mechanismy, jimiž se při svém každodenním provozu řídil. Pojem Tuzex tak ztělesňoval mnohé rozpory a systémové deficity předlistopadového zřízení. Od většiny ostatních podniků se lišil i způsobem, jakým propagoval sám sebe navenek. Charakteristické bílo-modré logo podniku mají starší generace pevně otisknuté v paměti a při vzpomínání na dobu před rokem 1989 se slovo Tuzex (zkratka pro tuzemský export) skloňuje ve všech pádech: v internetových debatách lidé vzpomínají na tehdejší sortiment, ceny zboží, na fronty před prodejny nebo na peripetie spojené s pokoutným sháněním tuzexových poukázek či valut, otevírajících cestu k vysněnému zboží. Téma Tuzexu rezonuje i v soudobé populární kultuře, ať již v seriálech vykreslujících každodennost socialistické diktatury či v populárně naučných pořadech z produkce České televize.¹⁰¹

---

¹⁰⁰ Kapitola věnovaná podniku zahraničního obchodu Tuzex vychází do značné míry ze studie, kterou autor publikoval v odborném časopise *Securitas Imperii*. Viz HAVLÍK, Adam. Místo jedněmi zbožňované, jinými zatracované. Podnik zahraničního obchodu Tuzex a jeho působení v socialistickém Československu. *Securitas imperii*. 2019, sv. 34, č. 1, s. 198–223.

¹⁰¹ Ze seriálové produkce jde zejména o seriál *Vyprávěj* (2009–2013). Z populárně-naučných pořadů lze zmínit např. *Retro*. Pořad České televize. Díl „Tuzex“ (vysíláno 20. 5. 2008). Dostupné na: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10176269182-retro/208411000360521/> (citováno k 25. 11. 2019). Dále též *Gejzír*, pořad České televize (vysíláno 1. 2. 2018). Dostupné na: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10805121298-gejzir/217562235000029/> (citováno k 29. 2. 2020).

3.1 Vznik podniku a struktura jeho příjmů

Podnik zahraničního obchodu Tuzex vznikl na základě vyhlášky Ministerstva zahraničního obchodu v červnu 1957. Jeho pobočky byly v Československu zakládány za účelem vytváření devizových rezerv pro československou ekonomiku. Dělo se tak skrze *prodej zboží v drobném za cizí měny*.¹⁰² Tuzex tedy představoval nástroj, skrze který stát efektivně odčerpával devizové prostředky, a to buď přímým inkasem cizích měn, nebo prodejem zboží za odběrní poukázky, pro které se vžil název bony. Ty se mohly při prodeji doplňovat, to znamená, že zákazník měl možnost zaplatit část v poukázkách a zbytek doplatit zahraničními měnami, nebo naopak. Třetí a nejméně rozšířený způsob platby za zakoupené zboží představovaly šeky.

Pro osvětlení vzniku a funkce speciálních odběrních poukázek je třeba zmínit, že v socialistickém Československu existoval tzv. devizový monopol, kdy si stát kladl nárok disponovat veškerými cizími platidly svých občanů. Pokud tedy československý občan nabyt zahraniční měny, měl povinnost ji podle zákona o devizovém hospodářství nabídnout Státní bance československé (SBČS), resp. jí pověřeným devizovým bankám¹⁰³ k odkupu. Jako protihodnotu za povinně nabídnuté valuty obdrželi „devizoví tuzemci“ dle přání buď československé koruny, jejichž kurz byl upraven složitým systémem příplatků¹⁰⁴ (přesto však zůstával vůči prodávajícímu značně nevýhodný), nebo právě odběrní poukázky.

---

¹⁰² Vyhláška ministra zahraničního obchodu č. 122/1957 ze dne 27. června 1957 o zřízení Tuzexu, podniku zahraničního obchodu pro prodej zboží v drobném za cizí měny. Vyhlášku vydalo ministerstvo na základě vládního usnesení, přijatého 19. června téhož roku, viz Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), sbírka Usnesení vlády ČSR, inv. j. 786, Usnesení vlády ČSR č. 663 ze dne 19. června 1957 o zřízení podniku zahraničního obchodu Tuzex a o nákupu starožitností od soukromníků.

¹⁰³ Devizovou bankou, k jejímž hlavním úkolům patřilo inkaso valut a vedení účtů v cizích měnách, byla Živnostenská banka. Viz BAKEŠ, Milan, Antonín MALÍK a Soňa MOJŽÍŠKOVÁ. *Československé devizové předpisy*. Praha: Panorama, 1982, s. 46–47.

¹⁰⁴ Po měnové reformě v roce 1953, která přinesla nereálný kurz československé koruny vůči směnitelným měnám, se etablovala soustava korigujících příplatků. V roce 1967 byl pro účely zahraničního obchodu zavedeno tzv. vnitřní reprodukční cenové vyrovnání (VRCV). Tento systém, kterým se řídil obchodní kurs koruny, spočíval v umělém dorovnávání kurzových rozdílů tak, aby přiblížily československé a zahraniční cenové hladiny. Od roku 1965 získávali zahraniční turisté ve směnárně k oficiálnímu kurzu navíc jeho 125% příplatek, ostatní (zahraniční studenti, členové zastupitelských úřadů a devizoví tuzemci) příplatek 100%.

Princip devizového monopolu, stejně jako specializované obchody fungující na stejné bázi jako Tuzex, nebyly v prostředí východního bloku ničím zcela novým. V Sovětském svazu existovala již na počátku třicátých let síť obchodů Torgsin, na niž později navázala Berjozka. V Polsku plnil podobnou úlohu Pewex, v NDR Intershop, v Bulharsku Corecom a v Rumunsku Comturist. V Československu působila síť obchodů určených k podobným účelům již od roku 1949. Šlo o organizaci zahraničního obchodu Darex (zkratka pro dárkový export). Fungoval v první řadě jako dárková služba, skrze niž bylo možné za cizí měny zasílat balíčky ze zahraničí do Československa a naopak.¹⁰⁵ Princip zasílání vypadal následovně: cizozemec (většinou československý emigrant) zaslal československému občanovi v hotovosti částku určenou k nákupu v Darexu nebo převedl na účet Darexu příslušný obnos, za který československý občan obdržel v prodejně dárkový balíček, případně jiné zboží v dané hodnotě.¹⁰⁶

V Československu Darex nabízel zahraniční a kvalitní exportní zboží k přímému prodeji ve velkých obchodních domech a později ve svých vlastních prodejnách. Již v létě 1950 jich existovalo 11, z toho 6 v Čechách a 5 na Slovensku.¹⁰⁷ Podnik tedy cílil jak na zahraniční klientelu, tak i na méně početnou skupinu místního obyvatelstva s přístupem k valutám. Cizí měny – ovšem pouze ty, o něž měl stát zájem – byly směnitelné za poukázky, jimiž mohl zákazník přímo v prodejnách platit. Kromě valut se poukázky vydávaly i za zlato. K nejčastějším produktům v balíčcích patřila káva, čokoláda, margarín, čaj, cigarety, nylonky, kakao, džem, masové konzervy, 100% tuk či cukr.¹⁰⁸ Kromě typizovaných balíčků prodával Darex též spotřební zboží, textil, bytové

Později byl tento příplatek pro „ostatní“ snížen na 75 %. Bonifikace se vztahovaly pouze na výměnu valut za čs. koruny. Pokud československý občan toužil v bance směnit např. západoněmecké marky, měl právo volby, zda za ně dostane čs. koruny, či tuzexové poukázky. Viz BAKEŠ, Milan, Antonín MALÍK a Soňa MOJŽÍŠKOVÁ. *Československé devizové předpisy*. Praha: Panorama, 1982... s. 35–36 a 66.

¹⁰⁵ ŠUSTEK, Zbyšek, Vít KARASIEWICZ, Martin KLIM. *Odběrní poukazy Tuzexu...* s. 6.

¹⁰⁶ NOVÁK, Michal a Michal PELIKÁN. *Darexové a tuzexové poukazy...* s. 9.

¹⁰⁷ NA, f. *Darex, organizace zahraničního obchodu* (značka fondu DAREX, nezpracovaný fond), sl. 36, Pracovní postupy rayonistů. Organizace pracovního postupu rayonistů z července 1950. V té době fungovaly prodejny v Praze (na Václavském náměstí a na letišti v Ruzyni), Plzni, Českých Budějovicích, Brně, Karlových Varech (sezonní prodejna) a připravovala se sedmá, ostravská pobočka. Na Slovensku byly prodejny Darexu v Bratislavě, Košicích, Prešově, Žilině a Piešťanech (taktéž sezonní, lázeňská prodejna).

¹⁰⁸ NOVÁK, Michal a Michal PELIKÁN. *Darexové a tuzexové poukazy...* s. 9.

doplňky, hračky, atd. Činnost ukončil v roce 1953 v souvislosti s měnovou reformou a ocitl se v likvidaci, která byla završena v roce 1955.

O dva roky později (v mezidobí podobný podnik neexistoval, ale zanedlouho po zrušení Darexu vyvstala otázka, jak získávat valuty podobným způsobem v nových ekonomických podmínkách) pak došlo k založení samotného Tuzexu. Od svého vzniku spadal do působnosti ministerstva zahraničního obchodu a na konci šedesátých let, když nabytí platnosti ústavní zákon o československé federaci, přešel pod nově vzniklé federální ministerstvo zahraničního obchodu. Hospodářské výsledky podniku byly vyhodnocovány průběžně podle ročních plánů. Dle organizačního řádu, jenž vymezoval jeho činnost, Tuzex zároveň hospodařil samostatně a odpovídal za vlastní závazky svým jměním.¹⁰⁹ Za jeho jednání a závazky tedy neručil československý stát ani jiné organizace. Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let se status Tuzexu v důsledku vyhlášky¹¹⁰ změnil a podnik se stal na krátkou dobu akciovou společností (od ledna 1969 do prosince 1970), než byl znovu transformován v podnik zahraničního obchodu.

Od počátku se Tuzex orientoval na zahraniční klientelu a na užší skupinu občanů, kteří měli přístup k cizím měnám, resp. k odběrním poukázkám. Tomu odpovídala i skladba zboží (zpočátku převládaly exportní československé výrobky) a také strategické rozmístění prvních prodejen v místech zajímavých z hlediska cestovního ruchu (lázeňská města, centrum Prahy, letiště). Prvotní zaměření podniku nám přibližuje článek v *Rudém právu* z července 1957, kdy zahájila provoz první pražská prodejna v Palackého ulici: „*Posláním Tuzexu je vycházet vstříc členům diplomatických sborů, zahraničním turistům a delegátům i držitelům cizozemských platidel a valut. Prodává se tu textil, obuv, kožená galanterie, sklo, porcelán a v módním salonu šijí i obleky.*“¹¹¹ Pro výměnu valut za poukázky disponoval tento prodejní dům

---

¹⁰⁹ Na těchto principech byly zakládány i ostatní podniky zahraničního obchodu. Seznam nejdůležitějších „pézetek“ viz Heslo „*Podnik zahraničního obchodu*“. Iuridictum. Encyklopedie o právu. Dostupné na: https://iuridictum.pecina.cz/w/Podnik_zahrani%C4%8Dn%C3%ADho_obchodu (citováno k 15. 4. 2019).

¹¹⁰ *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, roč. 1968, částka 50 vydána dne 29. prosince 1968. Vyhláška ministra zahraničního obchodu ze dne 27. prosince 1968 o určení Tuzexu, akciové společnosti, k provádění některých zahraničních obchodů (č. 202/1968 Sb.). Dostupné na: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=202&r=1968> (citováno k 15. 4. 2019).

¹¹¹ Pražský Tuzex zahájil prodej. *Rudé právo*, 24. července 1957, s. 2.

Tuzexu na samém počátku své existence dokonce i vlastní směnárnou, provozovanou Státní bankou československou (SBČS). Ovšem v souvislosti s prudkým rozvojem podniku byly „pomocné provozní práce“, jako vydávání bonů a vedení tuzexových úspor, zanedlouho převedeny k provádění zcela na SBČS a Živnostenskou banku.¹¹² Tuzex zároveň cílil i na příslušníky československých diplomatických sborů a také na krajany v cizině, kteří měli zájem finančně, resp. materiálně pomoci svým blízkým doma. Tuzex v tom v podstatě navázal na činnost svého předchůdce Darexu a převzal jeho úlohu: prostřednictvím dárkové služby bylo možné příbuzným či známým v Československu pořídit zboží dle výběru, které ve tvrdých měnách zaplatil odesílatel.

Přehledný výčet cest, jimiž do podniku přitékaly devizy, nám ukazují rozbor hospodářské činnosti, jež byly každý rok předkládány jeho vedení. V rámci svého působení disponoval Tuzex, stejně jako před ním Darex, obchodním zastoupením v řadě zemí. Úkolem zástupců (často šlo o zahraniční firmy, ve kterých působili čs. krajané) bylo navazování obchodních kontaktů, propagace podniku, prodej exportního zboží v síti Tuzex do zahraničí a také zprostředkování při zasílání dárkových balíčků od Čechoslováků v cizině pro jejich příbuzné a přátele doma.¹¹³ Stejným způsobem bylo možné zasílat zástupcům peníze s tím, že obdarovaní v Československu obdrží po zprostředkování místo hmotných darů tuzexové poukázky. Původně tvořilo inkaso z činnosti zahraničních zástupců jeden z hlavních zdrojů příjmů (kolem jedné třetiny), avšak postupem času kleslo: na přelomu šedesátých a sedmdesátých let se pohybovalo okolo 25 % a koncem sedmdesátých let se jeho podíl pohyboval na cca 12 % celkového inkasa deviz.¹¹⁴

Vedle příjmů z činnosti zástupců proudily ze zahraničí tzv. přímé úhrady, bez dalšího zprostředkování. Jednalo se hlavně o devizové dary zasílané soukromými osobami, jež se obdarovaným ukládaly na účty. Okruh příjemců valut ze zahraničí se

---

¹¹² Národní archiv (dále jen NA), f. *Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha* (nezpracováno), Komplexní rozbor za rok 1978 (nedatováno).

¹¹³ ŠUSTEK, Zbyšek, Vít KARASIEWICZ, Martin KLIM. *Odběrní poukazy Tuzexu... s. 7*

¹¹⁴ NA, f. *Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha* (nezpracováno), Komplexní rozbor hospodářské činnosti podniku za rok 1978, s. 3. Znatelný pokles v podílu zástupců na příjmech se odehrál např. v letech 1962–1965, kdy se z 33,7 % dostal na 25,8 %. Tamtéž, *Tuzex, T-spisy 1965, Materiál pro ředitelskou poradu z 27. 4. 1965, Rozbor hospodářské činnosti podniku za I. čtvrtletí 1965, Přehled o splnění úkolů za I. čtvrtletí 1965 pro hodnocení plnění plánu, přiznání premií, dotací PFP, udělení RP.*

rozšířil po roce 1968 v souvislosti s posrpnovou emigrační vlnou. Jen v letech 1968–1969 opustilo ČSSR asi sedmdesát tisíc obyvatel¹¹⁵ a v následujících letech zaslala řada emigrantů svým příbuzným či známým kromě zboží také valuty. Důsledkem byla paradoxní situace: příbuzní emigrantů, tedy lidé v určitých ohledech ostrakizovaní a v každodenním životě různě znevýhodňovaní, požívali díky přísunu tuzexových bonů v oblasti konzumu a životní úrovně výhod, kterých nedosáhly ani skupiny obyvatelstva státem naopak preferované.¹¹⁶

Zdrojem, jehož důležitost s postupem času vzrostla, byly úspory československých občanů pracujících dočasně v zahraničí. Do této skupiny patřili odborníci z oblasti technických profesí vysílání na různé projektové a montážní práce v rozvojových zemích, pracovníci československých zastupitelských úřadů v cizině, řidiči v mezinárodní dopravě, aj. Živnostenská banka jim zřizovala tuzexová konta, a proto měli možnost v síti Tuzexu nakupovat. Podle historiků Jiřího Knapíka a Martina France došlo v šedesátých letech v Tuzexu k důležité změně klientely, kdy prudce vzrostl počet československých občanů pracujících v rozvojových zemích.¹¹⁷ I tato skutečnost zřejmě přispěla k tomu, že v sortimentu dostupném na prodejnách poměrně rychle převládlo zahraniční zboží nad československým. Nárůst důležitosti tuzemských občanů jako zákazníků potvrzuje i rozbor hospodaření podniku z roku 1960: v roce 1959 činily úspory čs. pracovníků v zahraničí a pracovníků zastupitelských úřadů 10,9 % celkového inkasa, o rok později již 14 % a během následujících tří dekád toto číslo vzrostlo na více než 20 %.¹¹⁸ K růstu jejich úspor přispělo i zavedení dvacetiprocentní bonifikace na základě směrnice ministerstva zahraničního obchodu.¹¹⁹

---

¹¹⁵ RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu...* s. 112.

¹¹⁶ BREN, Paulina. *Tuzex and the Hustler...* s. 30–33.

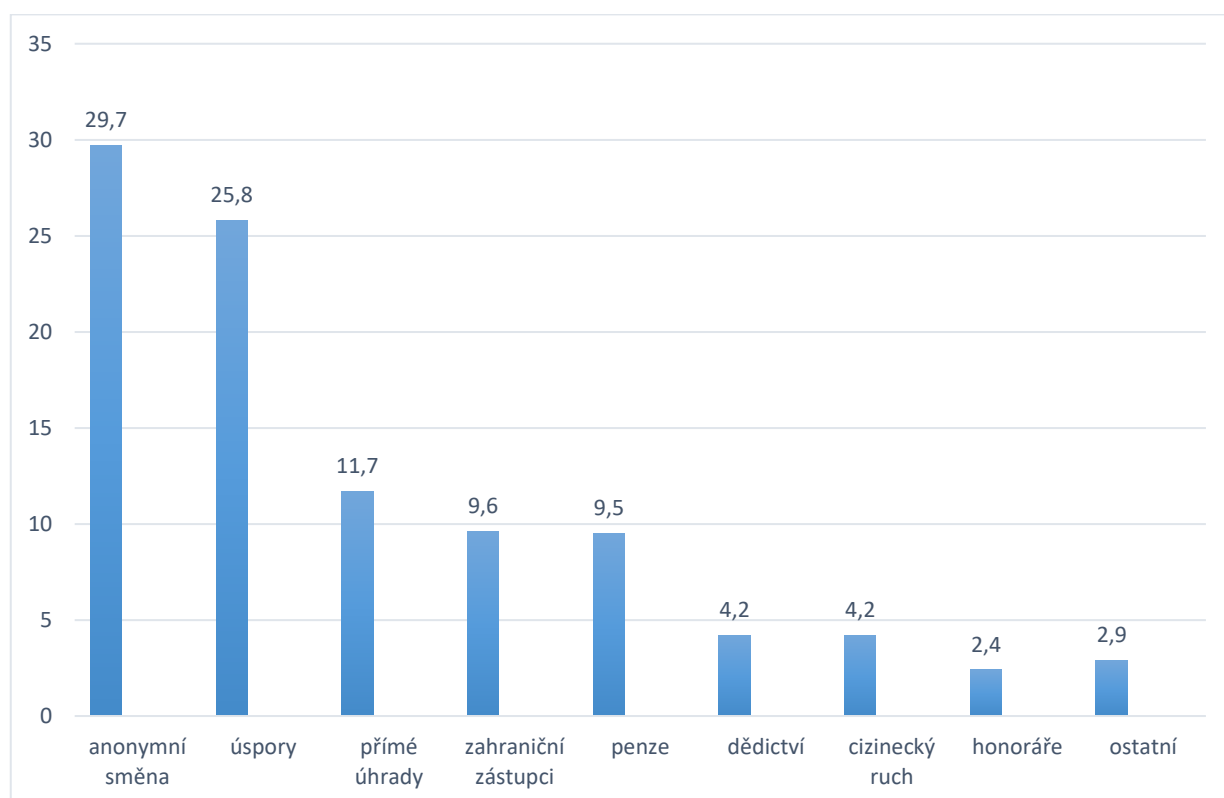
¹¹⁷ KNAPÍK, Jiří, Martin Franc a kol. *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích...* s. 963.

¹¹⁸ NA, f. *Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha* (nezpracováno), Komplexní rozbor hospodářské činnosti podniku za roky 1960, 1963, 1969, 1978, 1979 a 1982–1988.

¹¹⁹ *Věstník ministerstva zahraničního obchodu*, roč. 1960, č. 14, Směrnice ministerstva zahraničního obchodu ze dne 10. května 1960 o nákupu zboží čs. občany pracujícími v zahraničí a krátkodobými cestovateli do zahraničí u podniku Tuzex, s. 205. Dvacetiprocentní bonifikace úspor měla mj. motivovat pracovníky krátkodobě působící v zahraničí, aby vydělané valuty neutráceli na místě, ale přivezli je do Československa, s. 205.

Další stabilní příjmy přinášel cestovní ruch, do něhož spadaly nákupy zahraničních turistů a též i útraty příslušníků cizích diplomatických sborů v Československu. Inkaso Tuzexu plynulo také z penzí či dědictví po příbuzných, žijících v zahraničí. Finanční prostředky z dědických řízení se dědicům do Československa proplácely většinou skrze komplikované převody, někdy i s odstupem několika let. Další položku příjmů tvořily honoráře umělců za vystoupení v cizině, odměny sportovcům atd. Zde ovšem vstupovaly do hry i agentury typu Pragokoncert nebo Filmexport, jež do zahraničí oficiální cestou vysílaly umělce, hudebníky resp. vyvážely filmy. Lidé, kteří skrze tyto agentury vycestovali do ciziny pracovní, si totiž mohli na krytí svých osobních potřeb ponechat podstatnou část honoráře.¹²⁰

Tabulka č. I Podíl na devizovém inkasu PZO Tuzex za rok 1986 (v procentech)

Zdroj: NA, f. *Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha* (nezpracováno), Materiál pro poradu generálního ředitele, 9. 2. 1987, Zhodnocení plánu devizového inkasa za rok 1986.

Vůbec největší podíl na přílivu devizových prostředků šel časem na vrub tzv. anonymní směny. Tento pro nás klíčový mechanismus byl umožněn na základě

¹²⁰ NA, f. *Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha* (nezpracováno), Komplexní rozbor hospodářské činnosti podniku za rok 1978 (nedatováno), s. 11.

generální amnestie, která promíjela porušení nabídkové povinnosti ve stanovené lhůtě, takže lidé, jež státu nabídli získané valuty se zpožděním, nebyli sankcionováni.¹²¹ V sedmdesátých a osmdesátých letech tvořily devizové prostředky získané na základě anonymní směny i kolem 30 % z celkového devizového inkasa podniku. Jednalo se o příjmy povětšinou z tezaurovaných valut, které se občané rozhodli dodatečně směnit: typickými příklady byly peněžní dary z ciziny, jež do Československa přicházely v dopisech, valuty získané při návštěvách příbuzných ze zahraničí nebo cizí měny z pokoutné směny.

3.2 Tuzexové poukázky jako platební prostředek

Tuzexové poukázky představovaly v kontextu československé měnové soustavy velmi specifický typ platidla. Oficiálně představovala nominální hodnota jednoho bonu jednu československou korunu a při povinné směně nabytých valut byly bony opravňující k nákupu zboží v Tuzexu vydávány na základě přepočtu podle oficiálně platného kurzovního lístku (bez dalších příplatků či dalších přepočítávacích koeficientů, na rozdíl od směny valut přímo za čs. koruny). Celý proces můžeme demonstrovat na jednom hypotetickém případě: pokud československý občan přišel do státní banky např. v lednu roku 1980 se sumou 100 západoněmeckých marek s tím, že je chce směnit za tuzexové poukázky, obdržel za ně na přepážce 293 „tuzexových korun“ (TK), protože podle tehdy platného kurzovního lístku byl oficiální kurz západoněmecké marky k československé koruně ve výši 1: 2,93.¹²²

Při výkupu nepoužitých poukázek čs. státem zpět od občanů se ovšem používal jiný kurz: jeden bon byl v této situaci vykupován za dvě koruny. Kromě nominální hodnoty a hodnoty při zpětném odkupu, měly tuzexové bony ještě jednu hodnotu, která se nejvíce blížila reálnému stavu věcí: vycházela z cenové hladiny zboží nabízeného v Tuzexu. Tamější ceny zboží byly odvozeny od průměrných cen v zahraničí a uváděny v „tuzexových korunách“. Stát u něj navíc upravoval celní tarify

---

¹²¹ Amnestie vztahující se k nabídkové povinnosti a anonymní směna byla součástí „devizové praxe“ nejpozději od ledna 1954, kdy vstoupil v platnost nový devizový zákon (č. 107/1953 z 22. 12. 1953).

¹²² Archiv ČNB, *Státní banka Československá*. Kurzovní lístek z období 1. 1. 1980 až 31. 1. 1980.

tak, aby např. pro občany pracující v zahraničí bylo výhodnější ho nakupovat po návratu v Tuzexu, než kdyby totéž zboží zakoupili v cizině a dovezli do Československa.¹²³ Regulací cen mělo být zajištěno, aby cenné devizy putovaly do státní pokladny a nebyly utráceny na místě, kde docházelo k jejich akumulaci. Rozdíl mezi cenovými hladinami v prostředí PZO Tuzex a na běžném trhu byl ve druhé polovině osmdesátých let zhruba čtyř až pětinasobný. Tuto relaci můžeme demonstrovat na cenách zboží, které bylo teoreticky k dostání jak na vnitřním trhu, tak i v Tuzexu. Osobní automobil Škoda 105 v provedení L stálo podle tuzexového katalogu na sezonu 1986/1987 11 300 TK.¹²⁴ Na vnitřním trhu přišlo zájemce podle údajů z prosince roku 1987 na 56 810 Kčs, tedy téměř přesně za pětinasobek oproti první ceně. Na samém konci osmdesátých let pak jedna tuzexová koruna odpovídala cca. čtyřem běžným československým korunám.¹²⁵ Od takového porovnání se pak odvíjel i základ pro stanovování kurzu, za který se vůči koruně prodávaly poukázky na černém trhu.

První emise tuzexových bonů se přirozeně datuje k zakladatelskému roku 1957, kdy stát začal tisknout poukazy v hodnotě 1, 5, 20, 50 a 100 československých korun. O rok později přibyl poukaz v hodnotě 0,50 Kčs, v roce 1959 ve výši 71,50 Kčs (v platnosti zůstaly pouze do roku 1963) a v roce 1979 ještě poukaz v hodnotě 500 Kčs. Výhledově se počítalo s dalšími poukazy (v hodnotě 200, 1000 a 5000 Kčs), ty ovšem nikdy vydány nebyly. V průběhu let se objevilo několik druhů poukázek. Kromě běžných, určených na nákup zboží dle vlastního výběru na pobočkách, vydával PZO Tuzex poukázky na odběr nafty či benzínu u čerpacích stanic (určené pro cizince), v šedesátých letech též na nákup uhlí a stavebnin, dárkové vouchery nebo účelové odběrní poukazy Živnostenské banky a Československé obchodní banky, vystavované na přesnou částku.¹²⁶ Stejně jako se během času měnila vizuální stránka a typologie

---

¹²³ ŠUSTEK, Zbyšek, Vít KARASIEWICZ, Martin KLIM. *Odběrní poukazy Tuzexu...* s. 7.

¹²⁴ NA, f. *Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha* (nezpracováno), Katalog Tuzex 86–87, ceník (příloha ke katalogu). Ke srovnání s cenami na vnitřním trhu viz *Unikátní přehled: Kolik stála auta před rokem 1989*. Idnes.cz. 18. listopadu 2009. Dostupné na: https://www.idnes.cz/auto/historie/unikatni-prehled-kolik-stala-auta-pred-rokem-1989.A091117_170114_auto_ojetiny_fdv (citováno k 27. 11. 2019).

¹²⁵ ALAN, Josef, Bony a čo sa za nimi skrýva. *Slovenské pohľady na literatúru a umenie*. 1989, roč. 10, č. 8, s. 123.

¹²⁶ ŠUSTEK, Zbyšek, Vít KARASIEWICZ, Martin KLIM. *Odběrní poukazy Tuzexu...* s. 9–12.

poukázek, i způsoby jejich vydávání a jejich právní zakotvení procházely v průběhu času jistým vývojem. V prvním roce existence podniku byly tuzexové poukázky vydávány na konkrétní jména, než dostaly přednost anonymní emise. Proměnila se také časová platnost poukázek. Nejdříve byly bony platné po dobu tří měsíců, od roku 1960 měly poukázky hodnoty nad 5 Kčs platnost šest měsíců (u menších se přestala platnost sledovat) a v roce 1981 se platnost poukázek v hodnotě 10 Kčs a více prodloužila na jeden rok, ovšem podnik mohl jejich platnost prodlužovat podle situace v zájmu zvýšení svého obrátu.¹²⁷–Vzhledem k vysoké poptávce po bonech se vedle oficiálních emisí objevovaly i padělky. První prokázané případy padělatelství se datují do konce šedesátých let. Reakce státu přišla v podobě zlepšení ochrany platidel vodoznakem a složitějšími grafickými vzory. Přesto se do roku 1989 vyskytlo několik dalších pokusů o vpuštění padělaných poukázek do oběhu.¹²⁸

3.3 Nabízený sortiment

Samotné zboží dovážel podnik podle vlastních záměrů a choval se přitom tržně. Dělo se tak v malé míře skrze přímý dovoz, převážně šlo o import, který pro Tuzex zajišťovaly další podniky zahraničního obchodu podle jejich specializace.¹²⁹ Při objednávkách a nákupu zahraničního zboží museli zaměstnanci obchodního oddělení Tuzexu brát v potaz potenciální poptávku a vybírat aktuální a atraktivní sortiment, u kterého měli jistotu, že se bude dobře prodávat. Pokud byla skutečnost jiná, snažily se prodejny zboží zbavit v různých doprodejových a slevových akcích. Původně se sortiment v Tuzexu skládal převážně z československých výrobků, avšak (i vzhledem k výše uvedeným změnám ve struktuře klientely) ve výběru rychle převládlo zboží západní provenience, a to prakticky ze všech spotřebních oblastí: elektronika, bílé zboží (pračky, lednice, mrazničky a různé kuchyňské spotřebiče), oblečení, automobily,

---

¹²⁷ BAKEŠ, Milan, Antonín MALÍK a Soňa MOJŽÍŠKOVÁ. *Československé devizové předpisy...* s. 66.

¹²⁸ ŠUSTEK, Zbyšek, Vít KARASIEWICZ, Martin KLIM. *Odběrní poukazy Tuzexu...* s. 23.

¹²⁹ Např. v roce 1984 bylo skrze ostatní organizace zahraničního obchodu (např. Centrotex, Koospol, Motokov a další) zajištěno téměř 90 % veškerého dovozu. NA, f. *Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha* (nezpracováno), Komplexní rozbor hospodářské činnosti podniku za rok 1984. Komplexní stanovisko k výsledkům hospodářské činnosti OZO Tuzex za rok 1984.

ale také potraviny, kosmetika, hračky, sportovní potřeby, nábytek a různé předměty denní potřeby. Podstatná část zahraničního zboží pocházela dlouhodobě ze zemí západní Evropy: ze Spolkové republiky Německo, z Rakouska, Francie, Itálie (hlavně móda), Spojeného království či zemí Beneluxu. Od konce sedmdesátých let markantně vzrostl podíl japonských výrobků (elektroniky). Z rozvojových zemí se prosazovala zejména Brazílie, a to díky dovozu kávy. Menší část dovozu tvořily i produkty ze socialistických zemí, např. exportní potraviny ze Sovětského svazu (kaviár, vodka, čaj), některé značky automobilů a další sortiment. U tuzemských výrobků nabízených na prodejnách hrálo prim broušené sklo, porcelán a bižuterie a ve skupině potravin mělo důležité postavení pivo. S postupem času se poměr mezi zahraničním a československým zbožím ustálil zhruba tak, že tuzemské exportní výrobky tvořily jednu třetinu sortimentu.¹³⁰

Velkému zájmu zákazníků se dlouhodobě těšily zahraniční automobily a elektrotechnika.¹³¹ Zejména v druhé jmenované oblasti šlo vesměs o špičkové výrobky, které zdejší průmysl nedokázal oproti západním technologickým velmocím v odpovídající kvalitě a množství nabídnout. V pozdějších letech to byly videopřehrávače a videorekordéry, barevné televizory, videokamery, hi-fi soupravy, walkmany a postupně též výpočetní technika, od jednoduchých kalkulaček po osobní počítače. Tuzex zároveň v Československu spoluutvářel aktuální módní trendy. Vybrané prodejny nabízely i látky a metrový textil, ovšem proslulosti dosáhl Tuzex v první řadě skrze prodej některého konfekčního zboží. Asi nejčastěji se dnes připomíná nabídka džínsových kalhot, které byly jako symbol západního způsobu života na vnitřním trhu po dlouhou dobu nedostupné. Pro džínsové kalhoty se v Československu dokonce ujalo označení přejaté od první dovážené značky: protože sortimentu na prodejnách vládly na konci šedesátých let výrobky italské značky Rifle, začalo se tak posléze říkat všem denimovým kalhotám bez rozdílu značky.¹³² Co se

---

¹³⁰ Tamtéž, s. 3.

¹³¹ NA, f. *Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha* (nezpracováno), Materiál pro poradu generálního ředitele, 9. 2. 1987 – Zhodnocení plánu devizového inkasa za rok 1986.

¹³² FOTO: *Najoblúbenejším tovarom Tuzexu boli legendárne „rifle“ či západné automobily*. Dnes 24 Bratislava. 3. 10. 2016. Dostupné na: <https://bratislava.dnes24.sk/foto-najoblubenejsim-tovarom-tuzexu-boli-legendarne-rifle-ci-zapadne-automobily-251736> (citováno k 15. 4. 2019). K symbolu džínsových kalhot před rokem 1989 blíže PETROV, Michal. *Jeans story: retro blue*. Brno: Jota, 2019.

automobilů týče, skládal se sortiment z vozů různé provenience. Nárazově figurovaly v nabídce různé modely z nesocialistických zemí, zpravidla nižší a střední třídy. Na objednávku bylo možné dovážet i jiné, luxusnější vozy, třeba i BMW či Mercedes-Benz. Vedle značek z kapitalistických zemí se prodávaly i vozy automobilek zemí „socialistického tábora“, včetně mladoboleslavské Škody. Pro ilustraci lze uvést, že specializovaná prodejna Tuzexu se sídlem v Praze 6 – Řepích nabízela v březnu 1988 následující modely: Škoda 105, Škoda 120, Škoda 130, Škoda 136 (Rapid), Lada 2107, Peugeot 205 a 309, Renault 21, Fiat Uno a Opel Kadett.¹³³ Velkou výhodou nákupu vozu prostřednictvím Tuzexu představovala absence pořadníků. Zatímco na vnitřním trhu, kde prodej osobních automobilů spadal pod národní podnik Mototechna, čekali žadatelé na osobní automobil i několik let, v Tuzexu stačilo složit částku ve výši prodejní ceny vozu a nový majitel mohl s vozem odjet prakticky přes noc. Ovšem vzhledem k vysokým cenám si koupi osobního automobilu (obzvláště pokud šlo o západní modely) mohl dovolit omezený počet zákazníků. Jestliže Škoda 120 v provedení „L“ (de luxe) stála podle katalogu Tuzexu na sezonu 1988-1989 13 385 TK, Renault 21 s metalickým lakem již potenciální kupce vyšel na 54 700 TK.¹³⁴

Stejně jako u automobilů fungovala i u jiných druhů zboží vedle přímého prodeje objednávková služba. Díky ní mohli zákazníci vybírat výrobky v katalogích a nechávali si je zaslat na přání. Jak již bylo uvedeno, Tuzex nabízel také předem sestavené dárkové balíčky. Reklamní tiskoviny z roku 1986 jich prezentují celou řadu: potravinové balíčky pro celou rodinu, pro děti složené převážně z cukrovinek, „mužský“ balíček s americkými cigaretami a tvrdým alkoholem, balíček pro dámy s bonboniérou, kávou a čokoládou, balíčky pro různé příležitosti, jako byly narozeniny či Vánoce, dále balíčky „dietní“, pro seniory, kosmetické nebo drogistické pro muže, ženy i děti.¹³⁵ Potraviny a drogistické výrobky byly k dostání přímo na některých pobočkách a tvořily nezanedbatelnou část z celkového sortimentu. Mezi potravinami představovaly žádaný artikl trvanlivější pochutiny, jako byla švýcarská čokoláda, limonády v plechovkách,

---

¹³³ ABS, f. *Správa vyšetřování StB FMVI (A3)*, inv. j. 197 a 198 (dle prozatímního inventárního soupisu), Ceník PZO Tuzex, prodejna automobilů, platný dne 30. 3. 1986.

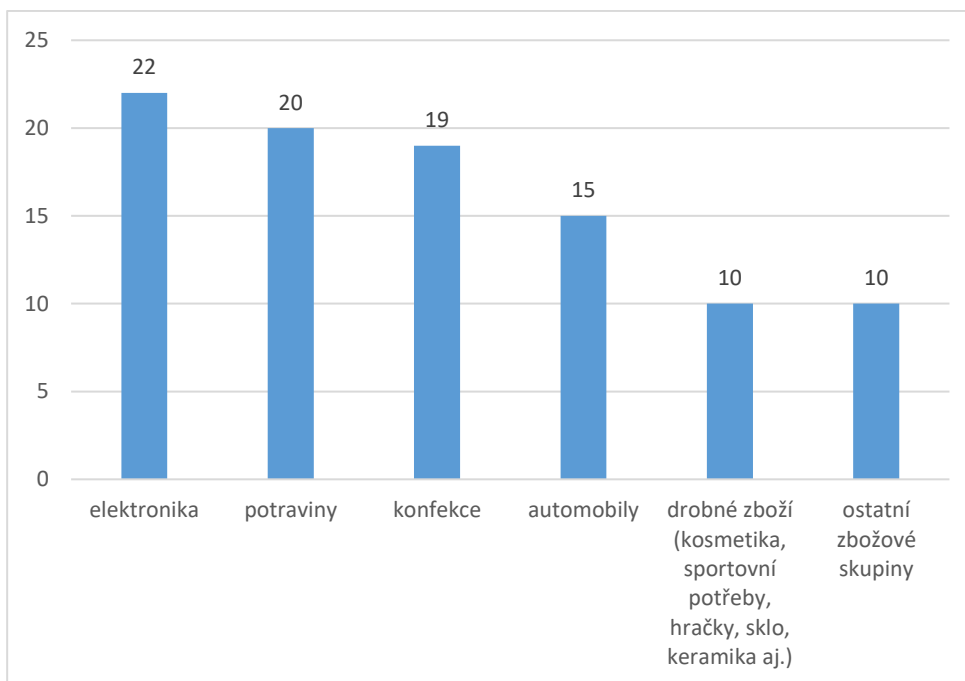
¹³⁴ NA, f. *Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha* (nezpracováno), Katalog Tuzex 88-89, nestránkováno.

¹³⁵ NA, f. *Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha* (nezpracováno), *Gift parcels Tuzex / Colis-cadeaux Tuzex*. Reklamní tiskovina z roku 1986, nestránkováno.

sušenky, žvýkačky, ale také těstoviny, různé omáčky, potraviny v konzervách, čaj, alkoholické nápoje. U drogistických výrobků se dobře prodávaly kvalitní prací prášky, parfémy, či šampony.

Tabulka č. II Nejvýznamnější sortimentní skupiny prodávaného zboží v Tuzexu za rok 1982 (v procentech)

Zdroj: NA, f. *Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha* (nezpracováno), Komplexní rozbor hospodářské činnosti podniku za rok 1982 (nedatováno).

Oproti individuálně dovezenému zboží zajišťoval Tuzex u zboží zakoupeného v síti jeho prodejen služby spojené se zárukou a servisem, v první řadě reklamační řízení v případě vad a poruch a dodávky náhradních dílů. Vzhledem k tomu, že Tuzex nabízel i domácí produkty (a některé výrobky vyráběli zdejší výrobci přímo pro něj), nacházel se v síti dodavatelsko-odběratelských vztahů s běžnými československými podniky. Tento stav s sebou občas přinášel komplikace, typické pro centrálně řízené hospodářství: neplnění dodávek, stížnosti na kvalitu odebíraného zboží, neatraktivní, zastaralý sortiment, atd.¹³⁶

¹³⁶ NA, f. *Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha* (nezpracováno), Materiál pro poradou generálního ředitele, 23. 2. 1987 – Hodnocení dodavatelsko-odběratelských vztahů za rok 1986 a hodnocení plnění dohod s VHJ a OZO (Výrobně hospodářskými jednotkami a organizacemi zahraničního obchodu – pozn. autora) za rok 1986.

3.4 Prodejní síť a propagace vlastní činnosti

Postupnému rozmachu Tuzexu odpovídal i růst jeho prodejní sítě. Od počátků podniku se průběžně zvyšoval počet nově otvíraných obchodů. V době, kdy Tuzex vznikl, fungovalo pět prodejen a dvě střediska zásilkové služby. V roce 1958 již bylo v provozu několik poboček v Praze (včetně prodejny na ruzyňském letišti a Tylově náměstí), dále prodejny v Karlových Varech, Brně, Bratislavě, Popradu, Prešově a Košicích.¹³⁷ Do roku 1960 přibyly další tři (hotel Alcron a potraviny na Ovocném trhu v Praze a ve slovenských Michalovcích).¹³⁸ Během následujícího čtvrtstoletí se síť prodejen Tuzexu rozrostla více než desetinásobně. K 31. prosinci 1986 bylo v provozu jen na území České socialistické republiky (bez Slovenska) 102 prodejen.¹³⁹ O rok později bylo podle vyjádření tehdejšího náměstka podniku Ferdinanda Krajčíra po celém Československu v provozu celkem 155 poboček.¹⁴⁰ Tyto údaje ovšem zahrnují i další prodejní místa, zřízená zpravidla na základě spolupráce se smluvními partnery. Jedním z nich byla např. Československá cestovní a dopravní kancelář (Čedok). Na základě vzájemné spolupráce prodával Tuzex část svého sortimentu (české sklo, porcelán, granátové šperky, atd.) i v síti tzv. interhotelů, tedy v nejvybavenějších ubytovacích zařízeních, určených pro movitější zahraniční klientelu.¹⁴¹ „Čistě tuzexových“ prodejen bylo v celém Československu ve stejném období několik desítek: v Česku 41 a na Slovensku cca 20. V České socialistické republice se kromě Prahy nacházely tuzexové prodejny v těchto městech: Plzeň, Mariánské Lázně, Karlovy Vary (zde bylo v provozu hned 5 obchodů), Teplice, Jablonec n. Nisou, Hradec Králové, Most, Ostrava, Olomouc, Brno a Jihlava. V samotném hlavním městě sídlila bezmála polovina prodejen z české části

---

¹³⁷ Tamtéž, Komplexní rozbor hospodaření za rok 1958 (nedatováno). Příloha č. 3, Hodnocení činnosti maloobchodních prodejen v tuzemsku, s. 1–2.

¹³⁸ Tamtéž, Tuzex T-spisy 1961, Rozbor plnění plánu druhé pětiletky z 15. 3. 1961, s. 3.

¹³⁹ NA, f. *Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha* (nezpracováno), Materiál pro poradou generálního ředitele, 4. 12. 1986 – Zhodnocení obchodní sítě v ČSR.

¹⁴⁰ Tuzexový rozhovor. *Dikobraz. Nezávislý satirický a humoristický týdeník*, roč. XLIV, č. 2254 (42), 19. 10. 1988, s. 7.

¹⁴¹ NA, f. *Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha* (nezpracováno), Materiál pro poradou generálního ředitele, 22. 11. 1983 – Zhodnocení spolupráce s Čedokem, trustem podniků cestovního ruchu při prodeji zboží v drobném za konvertibilní měny NS (nesocialistických států – pozn. autora) a SFRJ (Svazové federativní republiky Jugoslávie – pozn. autora) ve vybraných závodech Interhotelů.

federace, přičemž se orientovaly na různé skupiny zboží, jak uvádí seznam pražských poboček v katalogu nabízeného zboží na sezónu 1986–1987:

Praha 6, Leninova 178 – potraviny, koupelnová kosmetika, hračky, saponáty

Praha 4, Na Strži 63 – spotřební elektronika, elektro, stroje, optika, strojírenská technika, potraviny, koupelnová kosmetika, saponáty, hračky, sportovní potřeby

Praha 7, Jankovcova 2 – autopříslušenství, chladicí zařízení, pračky, myčky, individuální prodej automobilů, Potraviny

Praha 1, Spálená 4 – modelová konfekce

Praha 1, Palackého 13 – metrový textil, prádlo, kusový textil

Praha 4, Roztylské náměstí 19 – konfekce (odívání pro volný čas)

Praha 4, Severovýchodní 1422 – konfekce (odívání pro volný čas)

Praha 1, Štěpánská 23 – modelová konfekce

Praha 6, Ruzyně (letišťe) – potraviny, sklo, porcelán, kosmetika

Praha 1, Železná 18 – sklo, porcelán, keramika, potraviny, foto-kino

Praha 1, Rytířská 13 – zlato, hodinky

Praha 1, ul. 28. října – kosmetika

Praha 1, Ve Smečkách 24 – kosmetické výrobky, koupelová kosmetika

Praha 10, Charkovská 18 – konfekce (odívání pro volný čas)

Praha 6, Bělohorská 72 – koberce, potraviny, televizní přijímače, kosmetika, chladicí zařízení, pračky, myčky (pouze finské zboží)

Praha 6, Čistovická 61 – prodej osobních motorových vozidel

Praha 1, Řeznická 13 – módní pletené zboží od firmy Benetton¹⁴²

Tuzex na poli československého hospodářství vynikal nejen atraktivní nabídkou zboží, ale též systematickou propagací vlastní činnosti a rozeznatelným firemním stylem (dnešním slovníkem corporate identity), čímž se podobal tehdejšímu

---

¹⁴² NA, f. *Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha* (nezpracováno), Katalog Tuzex 86–87.

západoevropským firmám.¹⁴³ Pravidelně vydával barevné katalogy a různé propagační brožury, jednotlivé prodejny dbaly o efektní prezentaci zboží ve svých výlohách a podnik disponoval též dárkovými předměty, jako byly igelitové tašky s vlastním potiskem. Dnes platí igelitové tašky spíše za symbol nešetrnosti k životnímu prostředí, ovšem před rokem 1989 měly tyto reklamní předměty s logem Tuzexu pro své majitele nádech výlučnosti.

Do dokumentů vztahujících se k chodu Tuzexu pronikaly pojmy, typické spíše pro dnešní dobu globálního kapitalismu. Na jednu stranu se Tuzex podílel na vysoce ritualizovaných činnostech, typických pro státně socialistické podniky (např. brigády socialistické práce)¹⁴⁴, na druhou stranu pořádal různé „*public relations*“ akce, či jinými způsoby usiloval o zvyšování své vlastní „*image*“.¹⁴⁵ Značnou pozornost věnoval také účasti na různých lokálních i mezinárodních veletrzích, kde jeho zaměstnanci prezentovali podnik a hledali novou klientelu a odbytiště. Na propagační činnost podniku bývaly zpravidla vyčleňovány nemalé finanční prostředky, v osmdesátých letech se pohybovaly v řádech milionů československých korun. Jednou z nejdůležitějších položek byl barevný katalog, který vycházel v desetitisícovém nákladu.¹⁴⁶

---

¹⁴³ Zajímavé jsou v této souvislosti nerealizované plány na novou administrativně obchodní budovu Tuzexu, jež měla stát na Karlově náměstí. Jeden z dochovaných návrhů z konce osmdesátých let, pocházející od architektů Tomáše Novotného a Evy Šrámkové, dává tušit velkorysý dispozice celého projektu (budova měla vzniknout na pozemku odpovídajícím rozloze pražského Veletržního paláce). Viz SEDLÁKOVÁ, Radomíra. *Nereálný socialismus: Praha 1948-1989*. Praha: Národní galerie, 2018, s. 40.

¹⁴⁴ Šlo o běžnou formu tzv. socialistického soutěžení v podnicích. Za překračování pracovních plánů a plnění různých závazků mohly pracovní kolektivy získat titul „Brigáda socialistické práce“, se kterým se obvykle pojily drobné materiální výhody. V období normalizace se ovšem hnutí brigád socialistické práce vyznačovalo čím dál větším formalismem. Viz slovníkové heslo „Brigáda socialistické práce“ KNAPÍK, Jiří, Martin Franc a kol. *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých... s. 158–159*.

¹⁴⁵ NA, f. *Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha* (nezpracováno), Materiál pro poradu generálního ředitele, 30. 11. 1987 – Plán propagace PZO Tuzex na rok 1988.

¹⁴⁶ Tamtéž. V roce 1988 vyšel katalog v nákladu 50 000 kusů.

3.5 Struktura podniku a jeho zaměstnanci

Stejně jako prodejní síť procházela i struktura podniku v čase dílčími změnami. Lze tak soudit na základě srovnání organizačních řádů z různých období jeho existence, které vymezovaly hlavní úkoly podniku a jeho vnitřní členění. V čele celého podniku stál generální ředitel. V roce 1971 mu byl přímo podřízen jeden náměstek zodpovědný za obchodní činnost, dále ředitel ekonomického úseku a vedoucí několika oddělení (organizace a řízení, právní oddělení, kádrové oddělení, podniková kontrola a oddělení investiční, technické a hospodářské správy).¹⁴⁷ V následující dekádě byla struktura podniku v důsledku jeho rozvoje rozvětvenější. Největší organizační celky tvořilo pět úseků: obchodní, ekonomický a obchodně provozní, v jejichž čele stáli náměstci, a dále úsek pro kádrovou a personální práci a úsek organizace a automatizace, řízené jejich vedoucími. Jednotlivé úseky se poté dělily na odbory, obchodní skupiny, referáty či oddělení. Vedle těchto velkých úseků dále existovaly útvary, jež byly přímo řízené generálním ředitelem. K nim patřil sekretariát generálního ředitele, právní odbor, kontrolní odbor, zvláštní referát, referát obrany, referát bezpečnosti práce a požární ochrany. Kromě toho měl generální ředitel k dispozici asistenta a na dodržování platných předpisů dohlížel hlavní kontrolor. Pro chod podniku hrál klíčovou roli podniku obchodní úsek: do působnosti jeho náměstka náleželo zajišťování inkasa cizích měn podniku, nákup zboží, řízení a provádění obchodní politiky a propagační a reklamní činnost.

Pozice zaměstnance v Tuzexu přinášela některá privilegia a výhody, ať již oficiální, nebo ty méně formální. Zároveň se jednalo o exponované pracoviště, kde měl stát zájem na tom, aby zde pracovali spolehliví a prověření lidé. Podle kádrového pořádku schvalovalo generální ředitele podniků zahraničního obchodu předsednictvo ústředního výboru komunistické strany Československa (ÚV KSČ). Tajemníci ústředního výboru se z jeho pověření vyjadřovali k obsazení míst obchodně

---

¹⁴⁷ ABS, f. *Správa vyšetřování StB FMV (A3)*, k. 13, inv. j. 197 a 198 (dle prozatímního inventárního soupisu), Věstník podniku zahraničního obchodu Tuzex č. 1/1971, Organizační řád, s. 5–6.

provozních ředitelů, vedoucích kádrových odborů a vedoucích ekonomických úseků.¹⁴⁸ Proces výběru zaměstnanců, kterých bylo v polovině osmdesátých let cca 1 500, zahrnoval následující: kromě absolvování pracovního pohovoru uchazeči museli vyplnit kádrový a osobní dotazník, podat podrobný životopis a také podstoupit lékařskou prohlídku. Podklady prověřoval úsek kádrové a personální práce, který vyhodnotil, zdali uchazeč „splňuje požadavky kladené na pracovníka zahraničního obchodu.“¹⁴⁹ K charakteristickým znakům zaměstnanecké struktury Tuzexu patřil i převažující podíl žen. Nejvíce jich bylo zaměstnáno přímo jako prodavačky v obchodech, ale nezřídka pracovaly i na jiných postech v podnikové hierarchii.

Pokud se zaměříme na platové podmínky zaměstnanců, nevybočoval podnik výši průměrné mzdy nijak zásadně z celostátního průměru.¹⁵⁰ Část zaměstnanců (především ti z obchodního úseku) ovšem těžila ze skutečnosti, že při své práci přicházeli do pravidelného styku s cizinou. Tito lidé se podíleli na vyjednávání obchodních smluv se zahraničními partnery, vyjížděli prakticky každý rok na služební cesty do ciziny a účastnili se různých mezinárodních veletrhů. Od západních obchodních partnerů přitom získávali i různé hmotné dary, finanční provize „bokem“ a podobně. Možnost vycestování do "kapitalistické ciziny" měla pouze malá část československého obyvatelstva. I proto se lidé pracující na podobných pozicích (ať v Tuzexu či v jiných podnicích zahraničního obchodu) řadili k tehdejší ekonomickým elitám. Vzhledem ke svému postavení a činnosti se podnik stal přirozeně i předmětem zájmu Státní bezpečnosti. Kontrarozvědná ochrana ze strany StB spočívala především v monitorování aktivit zahraničních firem a jejich kontaktů s československými občany. Jejím cílem bylo bránit pokusům o údajnou průmyslovou špionáž, mařit rozvědnou činnost západních států a eliminovat jejich ideodiverzní působení na našem území. V období normalizace se oblastí zahraničního obchodu zabývala převážně XI.

---

¹⁴⁸ HRADECKÁ, Vladimíra a František KOUDELKA. *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969–1974*. Praha: Ústav soudobých dějin Akademie věd České republiky, 1998, s. 134–138 a 154–160.

¹⁴⁹ NA, f. *Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha* (nezpracováno), Materiál pro poradu generálního ředitele, 16. 12. 1985 – Návrh novely pracovního řádu PZO Tuzex (schválený návrh). Blíže k personální struktuře Tuzexu viz TOMKOVÁ, Johana. *Tuzex a jeho působení na socialistickou společnost*, s. 60–70.

¹⁵⁰ NA, f. *Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha* (nezpracováno), Materiál pro poradu generálního ředitele, 29. 5. 1984 – Plnění plánu hlavních hospodářských úkolů podniku za duben 1984, tabulková část.

správa SNB, tedy ekonomická kontrarozvědka.¹⁵¹ Ta navazovala na činnost podobných útvarů Hlavní správy kontrarozvědky a pro zpracování problematiky podniků zahraničního obchodu měla vyčleněno samostatné oddělení na svém II. odboru. Pracovníci tohoto oddělení vedli na Tuzex a další „pézetka“ objektové svazky a v hledáčku StB se ocitali i jednotliví zaměstnanci podniků.¹⁵²

Ačkoliv v případě Tuzexu se jednalo o podnik s velmi prestižním jménem a privilegovaným postavením, ani jemu se v běžném provozu nevyhýbala řada nedostatků. Jejich spektrum lze zjistit na základě tehdejších stížností zákazníků. Podle rozboru z roku 1985 evidoval podnik v posledních letech stížnosti především v oblasti úrovně obsluhy a služeb (arogance či neochota prodavaček), dále nedostatky v reklamačním řízení, nedodržování otevírací doby a neúměrně dlouhé dodací lhůty.¹⁵³ Tím se Tuzex v podstatě nelišil od běžných podniků, fungujících v centrálně plánovaném hospodářském systému. Velmi rozšířeným jevem se staly krádeže zboží vlastními zaměstnanci. Lze se domnívat, že je k tomu sváděla jeho vysoká atraktivita a běžná nedostupnost. Všudypřítomným se stal i přednostní prodej jinak úzkoprofilového zboží pro vlastní klientelu sestávající z příbuzných či známých. Obdobný vzorec distribuce popisuje sociolog Ivo Možný v prostředí běžných, státem řízených prodejen. Zde do hry vstupovali v první instanci příslušníci nomenklatur a pracovníci aparátu, kteří si rozdělávali nejžádanější zboží pro sebe a své rodiny, poté na trhu „druhého sledu“ přicházeli na řadu pracovníci distribučních sítí, ředitelství prodejen a prodavači. Zboží, které zbylo, mířilo do regálů a na pult a stalo se součástí „třetího“, oficiálního trhu.¹⁵⁴ Jestliže výše postavení zaměstnanci podniku těžili z přímého kontaktu se zahraničím, blízkost k exkluzivnímu zboží otvírala i zaměstnancům na nižších pozicích (např. prodavačkám na prodejnách) celou škálu neformálních praktik a přispívala k jejich privilegovanému statusu. Osobní vazby na

---

¹⁵¹ Blíže k organizačnímu vývoji ekonomické kontrarozvědky viz ZEMAN, Petr: XI. správa SNB (1974–1988). Stručný nástin vývoje a činnosti Správy kontrarozvědky pro ochranu ekonomiky. *Sborník archivu bezpečnostních složek*. 2009, č. 7, s. 277–300.

¹⁵² Objektový svazek vedený na PZO Tuzex byl z podstatné části skartován a zachovaly se pouze diagramy organizační struktury se jmény pracovníků na jednotlivých úsecích. Viz ABS, sbírka *Objektové svazky (OB)*, archivní číslo (dále jen arch. č.) OB-47032 MV (TUZEX).

¹⁵³ NA, f. *Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha* (nezpracováno), Materiál pro poradou generálního ředitele, 29. 1. 1985 – Rozbor hlavních poznatků z vyřizování stížností, oznámení a podnětů občanů, podaných v PZO Tuzex v roce 1984.

¹⁵⁴ MOŽNÝ, Ivo a Alena VODÁKOVÁ, eds. *Proč tak snadno...* s. 33–34.

pracovníky Tuzexu pak tvořily významný sociální kapitál osob zvenčí. O výhodných vazbách na zaměstnance podniku, které umožňovaly přednostní prodej, mluví dnes bývalý vekslák Michal Kliment: „*Nějakej Zajíc byl tehdy šéf Tuzexu přes auta. U něj jsme ty bouráky kupovali. Pro nás to tehdy bylo za pár šupů. Měl jsem Porsche, Mercedes, ale nejraději jsem jezdil v bavoráku.*“¹⁵⁵

3.6 Hospodářský potenciál podniku a jeho vývoj

Díky komplexním rozborům hospodářské činnosti, které se pro některé roky zachovaly, máme dnes k dispozici důležité údaje k chodu podniku. Obrat Tuzexu se od konce šedesátých let do roku 1988 několikanásobně navýšil: od necelého sta milionů k více než půl miliardě korun. Ještě prudším nárůstem prošel během zmiňovaného období zisk podniku – v roce 1969 šlo o cca 34 milionů a v roce 1988 pak o více než 307 milionů Kčs.¹⁵⁶ Stěžejním ekonomickým ukazatelem činnosti Tuzexu bylo ovšem inkaso z nesocialistických zemí, znamenající efektivní přínos pro československé devizové hospodářství.¹⁵⁷ Do tohoto ukazatele se započítávaly všechny způsoby získávání deviz, uvedené výše (anonymní směna, úspory, činnost zástupců, přímé úhrady, penze, dědictví, honoráře, atd.). Jestliže v roce na počátku šedesátých let se inkaso z nekomunistické pohybovalo v hladině kolem jednoho sta milionů Kčs, v polovině šedesátých let atakovalo hranici půl miliardy Kčs. Kolem roku 1968 pak přišla krátkodobější stagnace v přílivu cizích měn, související s Pražským jarem a s okupací vojsk Varšavské smlouvy. Naopak vůbec největšího růstu inkasa dosáhl podnik na přelomu let šedesátých a sedmdesátých. Přispěla k tomu i emigrační vlna z ČSSR jako důsledek srpnové invaze a počínající normalizace a následné zvýšené zaslání devizových prostředků příbuzným a známým do Československa. Období od sedmdesátých let do druhé poloviny osmdesátých let můžeme charakterizovat jako dobu stabilního růstu. Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let již devizové příjmy

---

¹⁵⁵ KMENTA, Jaroslav. *Svědék na zabití...* s. 28.

¹⁵⁶ NA, f. *Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha* (nezpracováno), nezpracováno, Komplexní rozbor hospodářské činnosti podniku za roky 1969, 1978, 1979 a 1982–1988.

¹⁵⁷ Nepoměrně menší část celkového inkasa pak tvořily příjmy ze socialistických zemí, jejichž podíl zpravidla nepřesahoval v procentech jednociferné číslo.

z nesocialistické ciziny překračovaly hranici dvou miliard. Růst pokračoval i v dalších letech a v roce 1986 celkové inkaso přesáhlo třímiliardovou hranici, což představovalo během celé doby existence podniku absolutní vrchol.¹⁵⁸ Pro srovnání: celkové příjmy státního rozpočtu pro československou federaci byly na rok 1986 schváleny ve výši cca 200 miliard Kčs.¹⁵⁹ Inkaso Tuzexu (které se ovšem od čistého zisku podniku lišilo), se v tomto roce pohybovalo na úrovni 1,4 % příjmové složky státního rozpočtu. Již tento údaj dokládá, že podnik zaujal v československé ekonomické soustavě důležitou pozici. Při interpretaci jeho hospodářských výsledků a úspěchu je ovšem třeba brát v potaz některá dobová specifika: Tuzex měl v oblasti prodeje některých druhů zboží dlouhodobě v podstatě monopolní postavení, tudíž se nemusel potýkat s konkurencí. „Do karet“ mu navíc hrála také nedostatková ekonomika a problémy v zásobování vnitřního trhu.

Své výlučné postavení začal Tuzex ztrácet již před listopadem 1989. Období tzv. přestavby československého hospodářství přineslo řadu změn, které se dotýkaly i podniku, dosud fungujícího bez větších změn na identických principech. Tehdejší národohospodářští experti viděli jako jednu z možných cest z ekonomických potíží kromě zavádění samosprávných mechanismů do československých podniků a orientace na jejich samostatnost i ve zvýšeném příjmu devizových prostředků do státní kasy. Jedním z opatření bylo i zjednodušení podmínek pro individuální zakládání devizových účtů. Krok cílil především na tezaurované valuty v rukou obyvatelstva, které by se dostaly do rukou státu. Tím by de facto získal cizí měny jako bezúročnou půjčku od vlastních obyvatel.¹⁶⁰

V roce 1987 došlo také k liberalizaci cestovních předpisů, čímž se zjednodušily podmínky, za kterých mohli českoslovenští občané vycestovat do zahraničí. Ideologické otázky hrály sice při schvalování výjezdů nadále svoji roli, došlo ovšem ke změnám souvisejícím s ekonomickou stránkou věci. Nyní již nebylo nutné získat tzv.

---

¹⁵⁸ NA, f. *Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha* (nezpracováno), Komplexní rozbor hospodářské činnosti podniku za roky 1960, 1969, 1978, 1979 a 1986.

¹⁵⁹ Přesněji 200 311 800 000 Kčs. *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, roč. 1985, částka 32 vydána dne 11. prosince 1985. Zákon ze dne 10. prosince 1985 o státním rozpočtu československé federace na rok 1986 (č. 114/1985 sb.). Dostupné na: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=114&r=1985>. (citováno k 15. 4. 2019).

¹⁶⁰ RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu...* s. 127–128.

devizový příslib, jenž teprve umožňoval občanům směnit ve Státní bance československé koruny za cizí měny potřebné k vycestování. Devizové prostředky si lidé mohli nově opatřit také sami a poté si stačilo formálně otevřít devizový účet.¹⁶¹ Tímto odpadla nutnost vybavovat všechny osoby cestující do zahraničí devizovými prostředky skrze odprodej z vlastních rezerv cizích měn.

S novými možnostmi cestování, o které byl velký zájem, se otevíraly i nové příležitosti pro individuální dovoz spotřebního zboží. Tomu rovněž nahrávaly i novelizované celní předpisy. Úlevy se týkaly v první řadě dovozu elektroniky: osobní počítače byly od cla osvobozeny úplně, u videorekordérů, videopřehrávačů, videokamer a obecně u „*přístrojů zvukové a reprodukční techniky*“, ale i u automobilů a ostatních motorových vozidel se sazba cla snížila o rovných 50 %, u barevných televizorů klesla na 20 % celní hodnoty.¹⁶² Jestliže dříve přispívaly přísné celní regulace a omezené možnosti v oblasti cestování do ciziny k hegemonnímu postavení Tuzexu jako jediného zdroje některých druhů zahraničního zboží, nové předpisy naopak jeho pozici oslabovaly. Na uvedené, stejně jako na trend nově zakládaných devizových účtů poukazovali autoři rozboru hospodaření podniku z roku 1988. K hlavním problémům jeho hospodářské činnosti řadili skutečnost, že: „*V průběhu roku 1988 došlo ke značnému celnímu zvýhodnění čs. občanů, zejména u celních poplatků při dovozu zboží do ČSSR, nosných položek sortimentu PZO Tuzex – automobilů, počítačů, výrobků spotřební elektroniky apod. I nadále působil na inkaso negativně vliv zřizování devizových účtů a účelových poukazů na vycestování čs. občanů.*“¹⁶³ Nutno říci, že jde o celkem přesné zhodnocení vývoje koncem osmdesátých let. Pokles inkasa Tuzexu byl

---

¹⁶¹ Další možnosti, jak získat peníze na cestu do ciziny, spočívaly v účelové úhradě ze zahraničí, která mohla přijít např. od známých či příbuzných žijících mimo republiku speciálně pro tento účel, resp. v tom, když „devizový cizozemec“ složil devizové prostředky, které by pokryly zahraniční cestu, přímo v bance. ABS, sb. *Usnesení vlády ČSSR (ČSFR)*, inv. j. 252, Usnesení vlády ČSSR č. 252 ze dne 10. září 1987 o schválení obchodně politických zásad pro provádění zahraničního cestovního ruchu, včetně základního teritoriálního zaměření. Příloha k usnesení vlády ČSSR č. 252/1987.

¹⁶² *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, roč. 1988, částka 1 vydána dne 29. ledna 1988. Vyhláška federálního ministerstva zahraničního obchodu a federálního ministerstva financí ze dne 21. prosince 1987 již se mění vyhláška č. 45/1986 Sb., kterou se vydává celní sazebník neobchodního zboží s vysvětlivkami (č. 10/1987 sb.). Dostupné na: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=9&r=1988> (citováno k 15. 4. 2019).

¹⁶³ NA, f. *Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha* (nezpracováno), Komplexní rozbor hospodářské činnosti za rok 1988 (nedatováno).

v té době skutečně znatelný. Ještě před koncem roku 1989 se výše devizových příjmů totiž dostala zhruba na úroveň konce let sedmdesátých.¹⁶⁴ Na nové výzvy se Tuzex snažil reagovat změnami v oblasti plateb: v roce 1988 byly zavedeny dispoziční platební karty, jež umožňovaly bezhotovostní nákup. Platební karty fungovaly zpočátku jako doplněk pro majitele tuzexových kont a jejich použití bylo vázáno na předložení občanského průkazu a útratu v minimální výši 1 000 TK. V představách Federálního ministerstva zahraničního obchodu a Federálního ministerstva financí mělo rozšíření možností v oblasti bezhotovostních plateb přispět k poklesu nelegální směny valut.¹⁶⁵ Ovšem v případě Tuzexu tvořil objem prodeje na nově zavedené dispoziční karty za rok 1988 pouhé 0,3 % celkového prodeje.

Od září stejného roku bylo rovněž možné nakupovat omezený výsek zboží za československé koruny. Zpočátku šlo o některé výrobky z oblasti audio-, video- a výpočetní techniky: v březnu 1989 se za tuzemskou měnu prodávalo 25 druhů elektronických výrobků. Vedení Tuzexu tímto krokem odpovídalo na dlouhodobou kritiku výlučnosti jeho klientely. Zároveň se snažilo posílit nabídku na vnitřním trhu a přispět k silnějšímu korunovému samofinancování podniku.¹⁶⁶ Otázkou zůstává, do jaké míry se základna zákazníků opravdu rozrostla. Dosud sice bylo nutné pro nákup v Tuzexu vlastnit tuzexové poukázky nebo valuty, což by jako potenciální zákazníci teoreticky vylučovalo velkou většinu československých obyvatel, ovšem řada lidí se k nim stejně dostala, a to prostřednictvím černého trhu s bony a cizími měnami.

Konec kontroverzního podniku nepřinesla přestavba, nýbrž přišel po sametové revoluci. V nových ekonomických podmínkách se nedokázal vyrovnat s konkurencí na

---

¹⁶⁴ Tamtéž, *Komplexní rozbor hospodaření za rok 1989* (nedatováno), přehled plnění ukazatelů. Celkový přehled sledovaných ukazatelů v roce 1989.

¹⁶⁵ NA, f. *KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1981–1986* (značka fondu KSČ-ÚV-02/1), svazek P 54/88, bod 11, č. j. P 4004/24, *Devizově finanční opatření k omezení nelegální směny a k podpoře příjmů z neorganizovaného zahraničního cestovního ruchu s NSZ a SFRJ a na širší využití účtů vedených pro devizové tuzemce u čs. devizových bank v cizí měně* (přijato 6. ledna 1988), příloha č. III/1, č. j. VI/3 – 20.753/87. *Návrh devizově finančních opatření k omezení nelegální směny a k podpoře příjmů z neorganizovaného zahraničního cestovního ruchu s NSZ a SFRJ.*

¹⁶⁶ NA, f. *Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha* (nezpracováno), *Materiál pro poradů generálního ředitele – Komplexní rozborů hospodářské činnosti podniku za rok 1988, Příloha ze závěrečného řízení ke komplexnímu rozboru hospodaření PZO Tuzex za rok 1988 konaného dne 30. 3. 1989.*

volném trhu a devadesátá léta se pro něj nesla ve znamení postupného úpadku. V roce 1992 byly zrušeny bony jako platidlo a Tuzex přešel na prodej zboží za československé, resp. nedlouho poté za české koruny. V roce 1998 vykazoval účetní ztrátu již 120 milionů korun a ve stejném roce se ocitl v likvidaci.¹⁶⁷ Obchodní značka ovšem existovala i nadále: v letech 2006–2012 působila v České republice stejnojmenná cestovní agentura a obchod se zakázkovým zbožím a službami. V roce 2015 oznámil soukromý podnikatel oživení značky, když zakoupil ochrannou známku a založil firmu Tuzex CZ. Vsadil přitom na dlouhotrvající poptávku po „retro“ značkách, avšak značka Tuzex se na český trh zatím nevrátila.¹⁶⁸

V jedné oblasti zanechaly podniky zahraničního obchodu a s nimi i Tuzex důležitou stopu: staly se líhni ekonomických elit, které se dokázaly prosadit v období transformace v devadesátých letech 20. století.¹⁶⁹ Zaměstnanci „pézetek“ měli již před rokem 1989 zkušenosti s mezinárodním obchodem a mohli v nových podmínkách využít know-how, které stálo na podobných principech jako zahraniční soukromé firmy. Jejich výhodou byla též znalost cizích jazyků, díky kterým jim nečinilo potíže oslovovat obchodní partnery, i praktické zkušenosti, načerpané při různých jednáních v minulosti. Zatímco ne jeden podnik zahraničního obchodu směřoval po sametové revoluci krok za krokem k zániku, někteří z bývalých zaměstnanců „pézetek“ se dokázali v éře „kapitalismu bez přívlastků“ velmi dobře zorientovat¹⁷⁰, což svědčí o nikoliv nepodstatné kontinuitě mezi státním socialismem a transformačním obdobím.

Celkově se dá říci, že Tuzex se stal pro socialistické Československo velmi efektivním nástrojem pro odčerpávání valut, o něž mělo politické vedení státu nemalý zájem. Plnil tak nezanedbatelnou roli v systému centrálně řízené ekonomiky, pro kterou byly cizí „tvrdé“ měny velmi žádané. Za ně mohlo Československo na světových

---

¹⁶⁷ Viz webové stránky věnované Podniku zahraničního obchodu Tuzex <http://tuzex.cz/> (citováno k 15. 4. 2019).

¹⁶⁸ MORÁVEK, Daniel. *60 let od založení Tuzexu, připomeňte si jeho historii*. Podnikatel.cz. 13. 7. 2017. Dostupné na: <https://www.podnikatel.cz/clanky/60-let-od-zalozeni-tuzexu-pripomente-si-jeho-historii/> (citováno k 15. 4. 2019).

¹⁶⁹ KRÁTKÁ, Lenka. Z Prahy až na konec světa. Životní pouť pracovníků zahraničního obchodu. In: VANĚK, Miroslav, Lenka KRÁTKÁ, eds. *Příběhy (ne)obyčejných profesí...* s. 266–271.

¹⁷⁰ PERGLER, Tomáš. PZO. Komunistická učiliště kapitalistů. *Euro. Ekonomický týdeník*. 2014, roč. XVII, č. 1, s. 18–22.

trzích nakupovat komodity, které potřebovalo. V období 1969–1989 se jednalo především o různé high-tech strojírenské výrobky, dále o plasty, celulózu, umělou pryskyřici, vlnu, kakao, citrusy či další produkty.¹⁷¹ Tvrdými měnami se zajišťovaly kromě určitých surovin a výrobků také licence a služby, jako např. práce zahraničních expertů, kteří se podíleli např. na konstrukčních pracích u technicky náročných staveb a v jiných oblastech. Jestliže v řeči čísel byl přínos podniku pro československou ekonomiku nesporný, přinášela jeho existence i řadu problematických rysů. Od svého založení byl Tuzex vnímán jako antisystémový jev, stojící v protikladu k principům plánovaného hospodářství. Důsledkem jeho existence bylo mj. rozdělení společnosti na privilegované (s přístupem k bonům a exkluzivnímu zboží, který podnik nabízel) a neprivilegované skupiny obyvatelstva.¹⁷² Ty neměly často jinou možnost než saturovat své potřeby skrze rozvinutý černý trh, který k Tuzexu neodmyslitelně patřil. Přes kontroverzní postavení podniku však nedošlo před rokem 1989 nikdy k jeho zrušení. Výsostné postavení na tuzemském trhu začal sice Tuzex částečně ztrácet již v období tzv. přestavby, svoji činnost ovšem ukončil až v době, která následovala po vlně hlubokých společenských změn na přelomu osmdesátých a devadesátých let.

---

¹⁷¹ PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa...* s. 871.

¹⁷² „Diskriminace po Česku.“ *Dikobraz. Nezávislý satirický a humoristický týdeník*. 1989, roč. XLV, číslo 44, 1. listopad 1989. s. 2. Dále např. „Jen pro vyvolené“. *Dikobraz. Nezávislý satirický a humoristický týdeník*. 1989, roč. XLV, číslo 40, 4. říjen 1989, s. 2.

4 Veksláci jako aktéři černého trhu a jejich každodenní praxe

4.1 „Ti druzí“ – vekslování jako širší sociální praxe

Prakticky okamžitě po založení podniku Tuzex v druhé polovině padesátých let se rozrostl černý trh s odběrními poukázkami, stejně jako pokoutný prodej zboží zde zakoupeného.¹⁷³ Rychlý vzestup kriminality spojené s prodejem poukázek a spotřebního zboží reflektovala i analýza, vzniknuvší cca 10 let po založení podniku. Dle ní bylo od prvního roku provozu: „...soustavně zjišťováno, že spekulanti využívají jeho obchodní činnosti a spekulují s tuzexovými poukázkami, případně zbožím zakoupeným v TUZEXU“.¹⁷⁴ Jeden okruh potenciálních prodejců bonů částečně podhalila předchozí kapitola, pojednávající o samotném podniku. Tvořili jej lidé, kterým byly tuzexové poukázky vydávány oficiálně na základě jejich povolání (čs. pracovníci v cizině, včetně různých specialistů, ale i sportovců, či umělců, vystupujících v zahraničí), či dalších kritérií. Sem spadal příjem dědictví, důchodů, finanční pomoc od příbuzných, atd. Skupinou lidí, jež měli přístup k cizím měnám, resp. k tuzexovým poukázkám, byli paradoxně i někteří disidenti, jimž byla poskytována finanční podpora z ciziny. Na tuto materiální podporu československé politické vedení veřejně upozorňovalo a propagandisticky ji zneužívalo. Sociolog Ivo Možný poukazuje, že obrazy typu „Kohoutův báječný byt, Renault z Tuzexu a vila na Sázavě, Havlovo legendární milionářství a orgie, jež pořádá Vaculík za dolary ze špionážních center“ byly prvky, kterými režim důsledně budoval negativní image českého disentu.¹⁷⁵ Ovšem na druhou stranu se nesnažil tomuto toku cizích měn zamezit. Na základě devizového monopolu

---

¹⁷³ NA, f. *Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha* (nezpracováno), Komplexní rozbor hospodaření za rok 1958 (nedatováno). Konkrétní případy kriminality spjaté s Tuzexem se objevují již v policejních materiálech sledujících období let 1957–1958. Viz ABS, f. *Sekretariát ministra vnitra, I. díl (A2/1)*, inv. j. 1249, Informativní zpráva o činnosti VB na úseku boje proti spekulaci a různým daňovým deliktům za rok 1957 a I. pololetí 1958 (nedatováno).

¹⁷⁴ ABS, f. *Správa vyšetřování StB FMV, díl I. (A3/1)*, inv. j. 26. Zápisy z porad štábu Správy vyšetřování StB 1966. Rozbor některých otázek na úseku vyšetřování tzv. devizových trestných činů.

¹⁷⁵ MOŽNÝ, Ivo a Alena VODÁKOVÁ, eds. *Proč tak snadno...* s. 27.

přebíral peníze určené pro disidenty čs. stát a částky převáděl dotyčným na tuzexové poukázky. Proto i s představiteli disentu přicházely do kontaktu osoby, které se snažily získat bony na nákup v Tuzexu. Na neoficiálních obchodech participovali dokonce i příslušníci Sborů národní bezpečnosti. Výmluvným příkladem budiž případ jistého operativního pracovníka skupiny hospodářské kriminality okresního oddělení Veřejné bezpečnosti v Trutnově, který se v roce 1976 při shánění poukázek pro svého známého (údajně na nákup nového automobilu značky Simca) dostal do kontaktu s Václavem Havlem. Na podzim roku 1976 navštívil spisovatele na jeho chalupě na Hrádečku. Představil se jako příslušník VB s tím, že společně se svým kolegou mají zájem odkoupit tuzexové poukázky. Odešli ovšem s nepořízenou. Havel jim údajně sdělil, že momentálně žádné nemá, a že se mají případně zeptat později. Setkání bylo později prošetřováno Inspekcí ministra vnitra. Vyšetřovatelům šlo v první řadě o to, aby nedošlo k úniku služebního nebo státního tajemství, ale ukázalo se, že policista v době, kdy s Havlem přišel do kontaktu, vůbec netušil, že spisovatele sledovala Státní bezpečnost. Inspekce nakonec označila policistovo jednání (záměr opatřit bony „pod rukou“) jako nevhodné, ovšem celá epizoda neměla zásadní vliv na policistovu další profesní dráhu.¹⁷⁶ Pokud je řeč o příslušnících bezpečnostních složek, tak i zde existovaly pozice, ke kterým se poжил příjem tuzexových poukázek: kupříkladu lidé ve službách československé rozvědky měli podle platných předpisů právo na to, aby jim úspory z diet po návratu ze služebních cest či další platby byly vypláceny ve formě odběrních poukazů.¹⁷⁷

Na tuzemském černém trhu byli před rokem 1989 aktivní nejen občané Československa, ale i státní příslušníci řady dalších zemí. Mezi ně můžeme počítat například příslušníky sovětských vojsk, umístěných trvale na území Československa po vojenské intervenci v srpnu 1968. Sovětští vojáci čile obchodovali nejen

---

¹⁷⁶ ABS, f. *Inspekce ministra vnitra ČSSR, II. díl (A8/2)*, inv. j. 313, Styk příslušníků VB Vedral Josef a Janečka Jiří s exponentem pravice spisovatele Václavem Havlem. Dále ABS, f. *Osobní evidenční karty (OEK)*, Osobní evidenční karta příslušníka MV Josefa Vedrala, č. osobní známky 186406 (nestránkováno).

¹⁷⁷ ABS, f. *Hlavní správa rozvědky SNB – I. správa SNB (I. S)*, Rozkaz náčelníka I. správy č. 22 zde dne 18. července 1972. Poskytování odběrních poukazů podniku zahraničního obchodu Tuzex u některých platů ze zahraničí v neobchodní oblasti.

s valutami¹⁷⁸, ale též i s pohonnými hmotami a vojenským materiálem. Mezi skupiny, jež patřily v otázce valutových spekulací k těm nejaktivnějším, patřili i pracovníci zahraničních zastupitelských úřadů. V polovině šedesátých let pracovala Státní bezpečnost mj. i na případu pracovníka zastupitelského úřadu Spojených arabských emirátů, zabývajícího se prodejem tuzexových bonů a spotřebního zboží několika československým ženám.¹⁷⁹ Podobných případů lze v pramenech státobezpečnostní povahy nalézt celou řadu. K příležitostným spekulantům patřili i cizinci, již si prodejem tuzexových poukázek finančně vylepšovali svůj pobyt v ČSSR. Již v šedesátých letech se objevovaly stížnosti na situace, kdy občané cizích států při svém krátkodobém pobytu na území Čech používali Tuzex k tomu, aby si pobyt zde zlevnili. Konkrétně získávali za své peníze bony, které prodávali za vlastní kurs československým občanům.¹⁸⁰ Prostředím, kde taktéž kvetla směna cizích měn a tuzexových bonů, byly též vysokoškolské koleje, a to zejména díky studentům z cizích zemí, jež před rokem 1989 absolvovali své studijní pobyty v Československu.¹⁸¹

Nelze opomenout ani cizince, kteří v českých zemích pracovali na základě různých mezivládních dohod atd. Jednalo se mj. o specialisty, podílející se na výstavbě zdejší infrastruktury. Z řady projektů lze jako příklad jmenovat obchodní dům Kotva. Výstavbu Kotvy v sedmdesátých letech realizovaly švédské firmy s pomocí vlastních pracovníků. Ti byli placeni na základě uzavřených dohod odběrnými poukazy a disponovali také tvrdými měnami. Obojí od nich odkupoval jistý Jiří Kovář, československý občan, který pak s bony cizími měnami dále obchodoval.¹⁸² Kromě specialistů, podílejících se na dílčích projektech je třeba připomenout i větší skupiny cizinců, pobývajících v Československu dlouhodobě. Již v dobách státního socialismu se v důsledku různých mezivládních dohod mezi Československem a Vietnamskou

---

¹⁷⁸ ABS, f. *Kolegia Ministra vnitra České socialistické republiky*, Kolegium ministra vnitra ČSR č. 3 ze dne 14. března 1985, Příloha č. 4, Zpráva o veřejnobebezpečnostní situaci v ČSR za rok 1984.

¹⁷⁹ ABS, f. *Sekretariát ministra vnitra, II. díl (A2/2)*, inv. jednotka č. 375, Zadržanie rakúského št. Příslušníka na čs. hraniciach. Valutové machinácie pracovníkem ZÚ SAR. (nestránkováno).

¹⁸⁰ ABS, f. *Sekretariát ministra vnitra, II. díl (A2/2)*, inv. jednotka 276. Posúdenie súčasného stavu zahraničného turistického ruchu z kapitalistických krajín do ČSSR spolu s námetmi a návrhmi na opatrenia pre jeho rozvoj. (návrh pro předsednictvo ÚV KSČ).

¹⁸¹ HANNOVÁ, Daniela, Problémoví elegantí. Arabští studenti v Praze v 50. a 60. letech 20. století. *Acta Universitatis Carolinae : Historia Universitatis Carolinae Pragensis: Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy*. 2014, roč. 54, č. 2, s. 115 a 120.

¹⁸² ABS, sbírka *Svazky kontrarozvědného rozpracování (KR)*: arch. č. KR-725086 MV.

demokratickou republikou, od roku 1976 pak sjednocenou Vietnamskou socialistickou republikou, rozrůstala zdejší vietnamská komunita. Její počet kulminoval začátkem osmdesátých let (cca 30 000 – 35 000 osob).¹⁸³ V roce 1987 tvořili deset procent všech stíhaných osob u trestného činu spekulace Vietnamci s 52 stíhanými osobami.¹⁸⁴ Spíše než na obchodování s měnami kapitalistických států nebo s tuzexovými bony se Vietnamští překupníci orientovali na prodej pašovaných věcí.

Vietnamci rozhodně nebyli jedinou národnostní skupinou, která na československém černém trhu participovala. Přehledný výčet nejčastěji vyšetřovaných národností (alespoň pro druhou polovinu osmdesátých let) nám poskytuje jedna z policejních statistik: v období mezi 1. lednem 1986 a 30. září 1988 řešily orgány činné v trestním řízení 1577 případů hospodářské trestné činnosti cizích státních příslušníků. 459 z vyšetřovaných tvořili Jugoslávci, 350 Poláci, 111 Kubánci, 39 Maďaři a 25 Východní Němci. 593 pak další státní příslušníci.¹⁸⁵ Podrobněji zpracované je v tomto ohledu (tedy co se týče přeshraničního černého trhu s ČSSR) zejména socialistické Polsko. Dílčím typem kontaktů mezi občany Polské lidové republiky a Československa bylo např. pašování v horských oblastech Tater a Krkonoš. Zde představovaly výnosný artikl z počátku např. koně a jiné hospodářské zvířectvo, stavební materiály, spotřební zboží, ale samozřejmě i devizy a zlato.¹⁸⁶ Cizí měny se staly enormně žádanou položkou zejména od té doby, co v Polsku začaly v první polovině sedmdesátých let vznikat ekvivalenty československých Tuzexů, kde bylo možné platit „tvrdou měnou“. Vzhledem k tomu, že kurz východoněmecké marky, maďarského forintu, či v neposlední řadě československé koruny vůči např. americkému dolaru byl v té době ve srovnání s polským zlotým výhodnější, vytvořila

---

¹⁸³ BROUČEK, Stanislav. Integrační tendence vietnamského etnika v českém lokálním prostředí. *Český Lid*. 2005, roč. 92, č. 2, s. 129–154.

¹⁸⁴ NA, f. Úřad předsednictva vlády ČSSR/ČSFR, Praha, signatura usnesení vlády č. 323/1988 a podklady. Zpráva o poznatcích prokuratury o stavu zákonnosti při postihu vybraných forem porušování hospodářské kázně, úplatkářství, neoprávněného obohacování a při postihu majetku a majetkového prospěchu z nepoctivých zdrojů.

¹⁸⁵ ABS, f. *Správa vyšetřování StB FMV, III. díl (A3/3)*, inv. j. 192, Statistické přehledy a rozbor – 1988. Informace o hospodářské trestné činnosti cizinců podle II. hlavy trestního zákona na území ČSSR za období od 1. ledna 1986 do 30. září 1988, s. 1–2.

¹⁸⁶ KOCHANOWSKI, Jerzy. Pašeráci, turisté, kšeftaři: neoficiální obchodní výměna mezi Polskem a Československem v letech 1945–1989 (pohled z polské strany). *Soudobé dějiny*. 2010, roč. 17, č. 3, s. 335–348.

se u polských překupníků poptávka po tuzemské měně a také se ji v ČSSR snažili skupovat.¹⁸⁷ Polský *obchodní turismus* sice utrpěl citelnou ránu během období stanného práva, ovšem po roce 1983 se znovu stal masovým jevem. Po jistou dobu koncem osmdesátých let hráli polští občané důležitou úlohu jako prodejci celé škály spotřebního zboží: mj. i na Ostravsku, kde probíhaly obří burzy zaměřené právě na tento artikl.¹⁸⁸ Zde se již dostáváme do prostředí, které vykazovalo jisté známky organizace.

4.2 Organizovaný černý trh a základní principy „vekslu“

V průběhu let se černý trh spjatý s existencí podniku Tuzex postupně rozrůstal, vytvářela se jeho struktura a nabýval čím dál organizovanějších podob. V sedmdesátých a především v osmdesátých letech už byl „tuzexový“ černý trh všudypřítomnou realitou a pro mnohé obyvatele Československa, zejména ve velkých městech, se kontakt s ním stal takřka každodenní zkušeností. Někteří zde sehrávali aktivní roli zákazníků a sami vstupovali do prostředí pokoutné směny, jiní mohli z pozice kolemjdoucích sledovat např. dění v okolí tuzexových prodejen, obvykle obsypaných pouličními spekulanty. Díky rozbujelému „kšeftování“ se dveře Tuzexu otvíraly i lidem, kteří přístup k bonům či valutám běžně neměli. Původně nepriviligované masy postupně utvořily největší zákaznickou skupinu podniku. Ve druhé polovině osmdesátých let nakupovalo v Tuzexu více než 10 milionů zákazníků ročně (75–80 % tvořili českoslovenští občané), přičemž oficiálně vedených tuzexových účtů evidoval československý bankovní sektor přibližně stonásobně méně (přes

---

¹⁸⁷ KOCHANOWSKI, Jerzy, *Pioneers of the Free Market Economy? Unofficial Commercial Exchange between People from the Socialist Bloc Countries (1970s and 1980s)*. *Journal of Modern European History*. 2010, vol. 8, No. 2, s. 200–201.

¹⁸⁸ NAVRÁTIL, Boleslav. *Ostravské burzy byly republikový fenomén*. Moravskoslezský deník (internetová verze). 9. 11. 2014. Dostupné na: https://moravskoslezsky.denik.cz/zpravy_region/ostravske-burzy-byly-republikovy-fenom-en-20141109.html (citováno k 17. 1. 2020). MIKULKA, Karel. Místo u pultů překupníků? Dvě návštěvy na ostravské burze. *Rudé právo*, 20. února 1989, s. 3.

100 000).¹⁸⁹ Již z těchto údajů vyplývá, že značná část zákazníků se k poukázkám musela dostat neoficiální cestou.

Veksláctví jako vedlejší efekt existence Tuzexu bylo živeno zejména touhou obyvatelstva po některých druzích zboží, které na vnitřním trhu chyběly. Sem lze zařadit jeden z důvodů, proč černý trh bony a valutami dosáhl v průběhu času takového rozmachu: zatímco čs. hospodářství nedokázalo uspokojivě reagovat na rostoucí nároky obyvatelstva, „ostrůvek“ luxusu v podobě Tuzexu takové touhy uspokojovat dovedl. Naplno se tento trend projevil v sedmdesátých a zejména v osmdesátých letech v souvislosti s technologickým pokrokem a nástupem čím dál technicky dokonalejších výrobků, které na vnitřním trhu patřily buď ke zcela nedostupným, či dostupným jen velmi obtížně (např. videokamery a videopřehrávače, tzv. walkmany, hi-fi soupravy, barevné televizory a později i počítače).

Kromě toho je třeba též zmínit další činitel, který „tuzexový“ černý trh podstatně formoval. Na dynamiku obchodování s valutami a tuzexovými poukázkami měl významný vliv cestovní ruch a s ním plynoucí množství valut do Československa. V post-stalinském období se v Evropě stala z turismu masová záležitost a Československo v tomto trendu nepředstavovalo výjimku.¹⁹⁰ Aktivní cestovní ruch (příjezd cizích státních příslušníků do ČSSR) byl čile podporován vládou, která zásadní otázky rozvoje turismu projednávala v rámci pětiletých plánů na úrovni výborů pro turistický ruch. Rostoucí počet turistů v Československu byl pochopitelně vítán hlavně z toho důvodu, že si od nich vláda slibovala příliv devizových prostředků do státní pokladny. S nesocialistickými zeměmi se měl cestovní ruch rozvíjet v „*souladu s principy mírové koexistence a s národohospodářským zájmem na získání deviz.*“¹⁹¹

Tempo budování infrastruktury pro cestovní ruch sice za plány na její výstavbu dlouhodobě zaostávalo, nicméně od druhé poloviny padesátých let počet turistů ze socialistických i nesocialistických zemí v Československu rychle rostl. Největší lákadla

---

¹⁸⁹ *Tuzexový rozhovor...* s. 7.

¹⁹⁰ ABS, f. *Sekretariát ministra vnitra, II. díl (A2/2)*, inv. j. 276, Posouzení současného stavu zahraničního turistického ruchu z kapitalistických zemí do ČSSR spolu s náměty a návrhy na opatření pro jeho rozvoj (zasláno pro vyjádření 30. 9. 1963).

¹⁹¹ NA, f. *KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1981–1986* (značka fondu KSČ-ÚV-02/1), sv. P127/85, bod schůze 6: Informační zpráva o zahraničním cestovním ruchu, 14. 2. 1985. Příloha č. III. Informační zpráva o cestovním ruchu.

pro přijíždějící turisty představovaly kulturní památky v čele hlavním městem a jeho historickým, válkou v podstatě nepoznamenaným centrem, ale také přírodní krásy země. Kritické připomínky (zejména z úst západních turistů) směřovaly povětšinou na nízkou úroveň služeb v oblasti ubytování, neochotu personálu, nedodržování hygienických podmínek či na nedostatky v silniční či železniční dopravě.¹⁹² V absolutních číslech dominovali pochopitelně turisté ze států východního bloku. V jejich prospěch hrály i faktory jako byl postupně zaváděný bezvízový styk u některých států (PLR, NDR)¹⁹³ atd. Ovšem stabilní nárůst vykazovaly i počty turistů přijíždějících z „kapitalistické ciziny“.¹⁹⁴ Tento trend platil prakticky po celá šedesátá léta a po překonání výkyvu na přelomu 60. a 70. let, způsobeném invazí vojsk Varšavské smlouvy, také pro následující období. Jestliže v roce 1960 vykazovaly oficiální statistiky 328 000 návštěvníků z nesocialistických zemí za rok, v roce 1975 to byl necelý jeden milion (904 000) a v roce 1989 přes dva miliony. Vnitřní vývoj československého státu v období normalizace, charakterizovaný „utuzením poměrů“, tedy neměl v dlouhodobém měřítku zásadě negativní vliv na příliv turistů z nesocialistických zemí.¹⁹⁵

---

¹⁹² ABS, f. *Sekretariát ministra vnitra, II. díl (A2/2)*, inv. j. 276, Posouzení současného stavu zahraničního turistického ruchu z kapitalistických zemí do ČSSR spolu s náměty a návrhy na opatření pro jeho rozvoj (zasláno pro vyjádření 30. 9. 1963).

¹⁹³ RYCHLÍK, Jan. Překračování hranic a emigrace v Československu a východní Evropě ve 20. století. *Securitas Imperii*. 2016, sv. 29, č. 2, s. 60–61.

¹⁹⁴ Jestliže v absolutních číslech byl příliv turistů ze socialistických zemí mnohonásobně vyšší, vykazoval také větší výkyvy, způsobené politickým vývojem. V osmdesátých letech se pod velký propad v počtu návštěv z východního bloku podepsal zejména situace v Polsku, které se po vyhlášení stanného práva v prosinci 1981 na celé dva roky prakticky odstříhlo od okolního světa.

¹⁹⁵ Historická statistická ročenka ČSSR. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1985. Statistická ročenka ČSFR, Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1990.

Tabulka č. III – vývoj aktivního zahraničního ruchu (v mil. osob za rok)

Rok	Aktivní zahraniční cestovní ruch (v mil. osob za rok)	Z toho			
		socialistické státy		nesocialistické státy	
		absolutní hodnoty	v %	absolutní hodnoty	v %
1960	1,319	0,989	75,0	0,328	25,0
1965	2,947	2,328	79,0	0,618	21,0
1970	3,545	2,215	62,5	0,731	37,5
1975	13,863	12,958	93,5	0,904	6,5
1980	18,503	17,363	93,8	1,141	6,2
1985	16,506	15,203	92,1	1,303	7,9
1989	29,608	27,585	93,2	2,023	6,8

Zdroj: Historická statistická ročenka ČSSR. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1985, Statistická ročenka ČSFR, Praha 1990.

Konkrétním nástrojem, zajišťujícím státu minimální příjem devizových prostředků z turistického ruchu, se stala tzv. povinná směna, zavedená pro neorganizovaný cestovní ruch v polovině šedesátých let.¹⁹⁶ Hodnota minimální směny prošla v průběhu času několikerým zvýšením, zpravidla na základě vládních usnesení. Na jaře roku 1973 byla stanovena na 7 amerických dolarů oproti předchozím 5 USD na osobu a na den. O tři roky později se zvýšila na 10 dolarů na osobu a na den a v červnu roku 1980 již činila 25 západoněmeckých marek¹⁹⁷ (podle tehdejších kurzů světových

¹⁹⁶ Jeden ze stranických dokumentů z druhé pol. 80. let se uvádí, že povinná minimální směna byla v oblasti neorganizovaného cestovního ruchu zavedena v roce 1965 a činila 30 DM na de na osobu. Viz NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1986–1989, svazek P 54/88, Devizová a finanční opatření k omezení nelegální směny...), Návrh devizově finančních opatření k omezení nelegální směny a k podpoře příjmů z neorganizovaného zahraničního cestovního ruchu s NSZ a SFRJ. Jiné materiály z provenience MV uvádějí, že minimální směna byla na popud ÚV KSČ zavedena v roce 1964, a to ve výši 4 USD na den na osobu. Viz ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, II. díl (A2/2), inv. j. 914, Opatření k zvýšení devizových příjmů ze zahraniční turistiky ve vztahu ku kapitalistickým krajinám (7. května 1964).

¹⁹⁷ ABS, sbírka Usnesení předsednictva vlády ČSSR, Usnesení předsednictva vlády Československé socialistické republiky č. 97 ze dne 5. dubna 1973 ke zprávě o devalvaci dolaru a kurzových změnách kapitalistických měn. Dále tamtéž, Usnesení předsednictva vlády

měň cca 14 dolarů – pozn. AH). Platnost vstupního víza pro příjíždějící byla vázána podmínkou, že ke směně dojde z jejich strany buď ještě před, nebo bezprostředně po vstupu na území republiky, a to na plný počet dní uděleného víza. Při odmítnutí takových kroků hrozilo ze strany pasových orgánů odepření povolení pro vstup do země.¹⁹⁸ Výměnu mohli příjíždějící provést již ve směnárnách, nacházejících se v blízkosti hraničních přechodů. Organizované zájezdy vyřizovaly náležitosti ohledně povinné směny předem za cestující. Ovšem řada osob, příjíždějících do Československa, se nespokojila pouze s prostředky, přidělenými na základě povinné směny. Při shánění československých korun nad rámec povinné směny se cizinci chovali obvykle tržně a hledali další možnosti, jak získat zdejší měnu v co nejvýhodnějším kurzu.

Ty jim poskytovali právě veksláci, již fungovali v podstatě jako soukromé, ilegální směnárny. Těžili přitom ze skutečnosti, že oficiální kurz Československé koruny byl od měnové reformy v roce 1953 oproti zahraničním měnám silně nadhodnocený¹⁹⁹ a také ze situace, kdy československá měna nebyla volně směnitelná. Cizincům příjíždějícím do Československa (ať již turistům, zástupcům zahraničních firem, či dalším) nabízeli československé koruny v kurzu, který byl mnohem výhodnější, než ten, který oficiálně vypisovala Státní banka československá. Zároveň na takových transakcích profitovaly obě strany. Získané valuty totiž překupníci dále se ziskem prodávali čs. občanům, kteří je zrovna potřebovali, nebo je směňovali skrze státní banku, případně v síti státem řízených směnáren za tuzexové bony, které dále prodávali podle vlastního kurzovního přepočtu. Tento jednoduchý koloběh valut, tuzexových poukázek a československých korun tvořil základní princip „vekslu“. Bankovní instituce přitom příliš nehleděly na původ cizích měň a za tvrdé měny se tak vyplácely tuzexové poukázky prakticky každému, kdo přišel na přepážku s tvrdou měnou a splnil tak nabídkovou povinnost.

Československé socialistické republiky č. 54 ze dne 4. března 1976 o úpravě povinné minimální směny valut pro zahraniční návštěvníky z nesocialistických států. Dále tamtéž, Usnesení předsednictva vlády Československé socialistické republiky č. 85 ze dne 24. dubna 1980 o některých opatřeních ke zvýšení devizových příjmů v neobchodní oblasti a omezení nelegálního trhu valutami.

¹⁹⁸ SKOTÁK Oldřich. Devizová trestná činnost. *Kriminalistický sborník*. 1975, roč. XIX, č. 9, s. 534.

¹⁹⁹ *Průcha*, Václav a kol. Hospodářské a sociální dějiny Československa... s. 535.

4.3 „obvyklí podezřelí“ – k sociálnímu původu potenciálních veksláků

Vekslování se pojilo především s prostředím, kde českoslovenští občané navazovali kontakt s cizinci a kde se tím pádem otevíraly možnosti pro neoficiální směnu valut za koruny. Takové příležitosti měli z povahy své profese například taxikáři, jež vozili turisty po Československu²⁰⁰ či zaměstnanci hotelů (od recepčních po portýry), kde se ubytovávali zahraniční hosté. K „obvyklým podezřelým“ patřili i číšníci a hostinští v restauracích²⁰¹, nebo zaměstnanci čerpacích stanic.²⁰² Řada československých občanů, spadajících do těchto profesních skupin působila svým způsobem jako příležitostní veksláci. Není náhodou, že někteří z nich se do kšeftování s valutami, nedostatkovým zbožím, nebo tuzexovými poukázkami zapojili natolik, že se zařadili k velmi úspěšným překupníkům, a to i v rámci organizovaných skupin.

Před rokem 1989 se řadili k podobným privilegovaným vrstvám také řezníci či zelináři, ti rovněž při své práci těžili z deficitů centrálně plánovaného hospodářství a přístupu k podpultovému zboží využívali k vlastnímu obohacování.²⁰³ Běžným jevem byly úplatky za přednostní, podpultový prodej kvalitnějšího druhu zboží (např. lepšího masa), rozkrádání a různé triky či šizení zákazníků.²⁰⁴ Někteří zástupci uvedených

---

²⁰⁰ K nešvarům v oblasti taxislužby viz AHMP, f. *Městská správa po roce 1945, MHMP II, Zápisy ze zasedání předsednictva, rady, pléna a zastupitelstva ÚNV, NVP a HMP, Informace pro poradu vedení NVP* (20. 12.1971). Řešení politické, kádrové a ekonomické situace v taxislužbě DP – dopravní služby (plnění usnesení 18. jednání předsednictva MV KSČ). Příloha č. II, Důvodová zpráva o řešení politických, kádrových a ekonomických problémů v taxislužbě Dopravního podniku hl. m. Prahy – Dopravní služby.

²⁰¹ Z výpovědi pamětníka, pracujícího v pohostinství: „... tenkrát já jsem šmelil taky, všichni šmelili, jak mohli, tak šmelili, aby si přivydělali nějakou korunu.“ HOUDA, Přemysl. Socialistické pohostinství: ideál veřejného stravování zdevastován praxí... In: VANĚK, Miroslav, Lenka KRÁTKÁ, eds. *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum, 2014, s. 361–362.

²⁰² Kšeftování nepoctivých pumpařů, k jejichž zákazníkům patří např. cizinci z řad řidičů kamionů, tematizuje např. snímek z druhé poloviny sedmdesátých let *Pumpaři od zlaté podkovy* (1978, režie Otakar Fuka).

²⁰³ Podrobněji ŠINKOVEC, Pavel. *Hospodářská kriminalita jako téma expertních diskuzí v normalizačním Československu...* s. 24 a n.

²⁰⁴ FRANC, Martin. O ženách za pultem. In: VANĚK, Miroslav, Lenka KRÁTKÁ, eds. *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum, 2014, s. 388.

povolání vystupovali díky svým finančním možnostem jako obchodní partneři veksláků i při větších transakcích. Archetypem kšeftujícího prodejce z oblasti státního obchodu je v tomto ohledu řezník Dlask, hlavní záporná postava z Frýbortova románu *Vekslák*. Jako vedoucí řeznictví na jednu stranu vedl „nejlepší prodejnu na podniku“ a soutěžil o zlatý odznak brigády socialistické práce, na druhou stranu bez okolků okrádal zákazníky a kšeftoval prakticky se vším.²⁰⁵ Specifickou sortu pak tvořili tzv. svěšťtí a také příslušníci romské komunity, ze které se rekrutovali zejména pouliční překupníci.²⁰⁶ Důležitým rezervoárem, ze kterého vzešla řada veksláků, byla v neposlední řadě i tzv. galerka neboli československá kriminální scéna.

Překupníci, kteří se vekslování chtěli věnovat naplno a mít přitom „klid na práci“, volili různé strategie. Výhodné bylo pracovat na pozici, která zajišťovala flexibilní pracovní dobu a otevírala tak možnost pro vlastní obchody. Zejména taxikářina byla pro „veksl“ nesmírně vhodným povoláním. Ideální byla též méně exponovaná pracovní místa. Řada veksláků tak oficiálně pracovala jako noční hlídači, vrátní, topiči, domovníci apod. Jejich pracovní zařazení se tak v období normalizace částečně protínalo i s politicky nepohodlnými jednotlivci a s disidentskými vrstvami. S tím rozdílem, že zatímco představitelé disentu a režimu „nepohodlní“ lidé podobná povolání vykonávali, protože k tomu byli systémem donuceni (propuštěním z původních profesních pozic, odsunutím z veřejného života atd.)²⁰⁷, veksláci uvedená zaměstnání díky výhodám, které pro ně skýtali, naopak vyhledávali.

Další strategie spočívala v tom, že si veksláci pomocí úplatků opatřovali tzv. černé duše a do zaměstnání místo nich chodili nastrčení lidé, většinou studenti či důchodci, kteří si chtěli touto cestou přivydělat. Korupce hrála klíčovou roli i při snaze dosáhnout nejvyšší mety, tedy statusu invalidního důchodce. Ten umožňoval věnovat se pokoutným obchodům na „plný úvazek“ a snaha získat jej se zájemcům obvykle dosti prodražila. Známý vekslák a po roce 1989 jedna z hlavních postav českého podsvětí František Mrázek (1958–2006) jej získal od lékaře za úplatek ve formě švédského

---

²⁰⁵ FRÝBORT, Pavel. *Vekslák*. Praha: Mladá fronta, 1988, s. 45.

²⁰⁶ CAPALAJ, František a Josef BRESTOVANSKÝ. „Digitalstrasse“. *Kriminalistický sborník*. 1989, roč. XXXIII, č. 9, s. 390–395.

²⁰⁷ BOLTON, Jonathan. *Světy disentu: Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*. Praha: Academia, 2015, s. 122.

automobilu značky SAAB.²⁰⁸ Paradoxní postavení některých „invalidních důchodců“ reflektuje ironickým způsobem také film *Bony a klid*. Když se skupina hlavních hrdinů dostaví na večírek do jednoho z pražských diskotékových klubů, okomentuje jejich přítomnost místní diskžokej slovy: „*Vítáme nejbohatší invalidní důchodce v Praze!*“

Se světem veksláků se protínala i prostituce. Před rokem 1989 nabývala několika forem. Pouliční prostituce, ač mnohem méně rozšířená, než v devadesátých letech, byla v Praze již tehdy spjata s okolím ulic Rytířská a Perlová na Starém městě.²⁰⁹ Doplnovaly ji různé podniky nevalné pověsti a restaurační zařízení, kde prostitutky nacházely své klienty. Vedle toho existovala síť „privátů“, tedy bytů, pronajímaných neoficiálně pro provozování sexuálních služeb. Další formu prostituce představovaly tzv. tuzexové dívky. Pojem tuzexové dívky označoval společnice, jež vyhledávaly zahraniční klientelu. Proto se objevovaly v místech, kde se koncentroval větší počet cizinců, zejména v hotelech a s nimi spojených restauračních zařízeních.²¹⁰ Za své služby obvykle dostávaly cizí měny a jejich činnost kryli recepční a číšníci, již za provize tolerovali přítomnost společnic na hotelových barech a dalších místech. V některých případech šlo o studentky, které si tímto způsobem příležitostně přivydělávaly. Přízeň movitých cizinců a přísun valut jim přinášely možnost obklopit se jinak nedostupným luxusem. Vidinou a motivací zde byl i potenciální budoucí sňatek spojený s možností emigrace z Československa. Vyskytovaly se ovšem také organizovanější formy prostituce. Zde jako kuplíři působily osoby z prostředí veksláků, jež část valut získané společnicemi směňovaly na tuzexové poukázky a podíl ze zisku z poskytování sexuálních služeb si nechávaly jako odměnu za ochranu a dohazování zákazníků. Do organizované prostituce byli zřejmě zapojeni kromě veksláků a různých zaměstnanců ve službách i policisté, jak popisuje bývalý příslušník StB Jaroslav Lamr: „*Už tehdy existoval třeba sex eskort. Hlavně pro cizince. V partě byl číšník, recepční, taxikář, kurva*

---

²⁰⁸ KMENTA, Jaroslav. *Kmotr Mrázek...* s. 18.

²⁰⁹ ČECH, Stanislav a ŘEZNÍČEK, Matouš. *Zločin kolem nás: (průvodce světem kriminality, prostituce, drog, hazardních her a pašeráctví)*. Praha: Melantrich, 1997, s. 58.

²¹⁰ NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1976–1981 (značka fondu KSČ-ÚV-02/1), sv. 45, archivní jednotka 50/15, bod schůze 14, č. jednání VB/F-0027/OŠ-1977, Zpráva o stavu obecné kriminality v hlavních městech Praze a Bratislavě a opatření ke zlepšení situace předložená 4. 7. 1977, příloha č. 3, Problematika kriminální činnosti zaměstnanců taxislužby, hotelových zaměstnanců a příživnických živlů páchané v souvislosti s cizineckým ruchem.

a policajt, který to kryl. A ti dokázali z chlapa vytáhnout valuty.“²¹¹ Prostituce byla zároveň nástrojem, který využívala Státní bezpečnost k získávání informací o zájmových osobách či kompromitujících materiálu.²¹²

4.4 Typologie organizovaného vekslu: „komáři“, „skupky“ a „pociví obchodníci“

Prostředí „profesionálního“ obchodu s bony, valutami a pašovaným zbožím mělo vlastní hierarchie a řídilo se svébytnými pravidly hry. V organizovaných skupinách stáli v pomyslné pyramidě nejnižší obyčejní pouliční překupníci. Naopak špičky veksláckého světa se na ulici většinou nepohybovaly a pouliční černý trh s bony nebo valutami pak zásobovaly přes své prostředníky. Podobné vrstvy překupníků jako českoslovenští veksláři se přitom utvořily i v dalších zemích východního bloku. V Sovětském svazu se pokoutný obchod s valutami a se zahraničním spotřebním zbožím označoval jako „fartsovka“ (z anglického „for sale“) a ti, kteří jej provozovali potom „fartsovchiki“²¹³, či v případě, kdy se specializovali na výkup a prodej valut „valutchiki“²¹⁴. V Polsku se pro obchodníky s cizími měnami ujal výraz „cinkarzie“, jehož etymologie je podobná jako u českého výrazu „vekslák“. „Cinkarzie“ je totiž také zkomolenina, odvozená nikoliv z německého „wechsell“, nýbrž z anglického „change“.²¹⁵ Oproti tomu např. v Německé demokratické republice se podobné překupnické struktury zaměřené na „veksl“ valut a odběrních poukázek do tamějších Intershopů tak silně neetablovaly.²¹⁶ Podrobnější komparace podobných skupin napříč zeměmi „socialistického tábora“ sice překračuje geografický rámec a společně

---

²¹¹ VRABEC, Petr. *Zemřel Ivan Jonák, král kluků z ulice*. Reflex (internetová verze). 24. února 2016. Dostupné na: <https://www.reflex.cz/clanek/zpravy/69608/zemrel-ivan-jonak-kral-kluku-z-ulice.html> (citováno k 13. 1. 2020).

²¹² ČECH, Stanislav a ŘEZNÍČEK, Matouš. *Zločin kolem nás...* s. 58.

²¹³ ZEMTSOV, Ilya, *Encyclopaedia of Soviet Life*. New York: Routledge 1991, s. 123-124.

²¹⁴ KATSENELINBOIGEN, Aron. *Coloured Markets in the Soviet Union...* s. 85.

²¹⁵ KOCHANOWSKI, Jerzy: *Jenseits der Planwirtschaft...* s. 374.

²¹⁶ HAVLÍK, Adam. Od pouliční šmeliny ke „strýčkům ze Západu“. Černý trh v ČSSR a NDR v komparativní perspektivě. *Soudobé dějiny*. 2014, roč. 22, č. 3, s. 352–357.

s ním i ambice této práce, otevírá se však jako velmi perspektivní téma pro budoucí bádání.

4.4.1 Pěšáci vekslu: „komáři“ neboli „nohy“

V rámci typologie československých veksláků představovali nejběžnější druh pouliční prodejci, v žargonu se pro ně vžilo označení „komáři“²¹⁷ (díky své dotěrnosti při oslovování zákazníků), nebo také „nohy“ (museli „šlapat chodník“). Někdy byli též označováni jako „pěšáci“. Jejich hlavním úkolem byla „špinavá práce“, tedy postávání přímo před Tuzexy a prodej bonů, případně i valut za černý kurz. Právě s nimi se v každodenním provozu setkávalo mnoho občanů socialistického Československa. Dotěrnému nabízení poukázek, doprovázenému typickou mantrou („Bony, nechcete bony?“) se nevyhnuli náhodní kolemjdoucí, ani lidé odhodlaní směnit své našetřené koruny a vstoupit tak do prostředí černého trhu. Výměny československých korun za bony v menším množství probíhaly obvykle přímo na ulici. Veksláci, působící kolem Tuzexových prodejen, byli často součástí organizovaných skupin, kde tvořili jejich (pro většinou společnost) nejviditelnější segment. Ve veksláckých strukturách se nacházeli spíše ve spodnějších patrech a represe ze strany policie – i tak povětšinou nikterak intenzivní – směřovala většinou proti nim. Výdělkyně „komárů“ se obvykle pohybovaly v nižších relacích než u výše postavených překupníků: „*Platy komárů se pohybovaly zhruba od 40 000 korun výše. Komáři sice lehce nabyli, ale většinou i hodně utráceli. Rádi se předváděli, jezdili na Konopiště, flákali se po barech a honili holky.*“²¹⁸

Překupníci operující v městských ulicích u sebe měli zpravidla menší obnosy valut, tuzexových poukázek a československých korun. Důvody byly ryze praktické: šlo o bezpečnostní opatření. Pokud by náhodou neunikli policejnímu zásahu, hrozilo jim zabavení valut, protože jejich držbou porušovali monopol státu na držbu cizích měn a

---

²¹⁷ BENDA, Jaroslav. *Právě před 20 lety skončily tuzexové koruny! Vekslácký boss vzpomíná: Kdo neměl bony, neměl džíny!* Aha! (internetová verze). 1. 7. 2012. Dostupné na: <https://www.ahaonline.cz/clanek/musite-vedet/74973/prave-pred-20-lety-skoncily-tuzexove-koruny-vekslacky-boss-vzpomina-kdo-nemel-bony-nemel-dziny.html> (citováno k 4. 11. 2019).

²¹⁸ Tamtéž.

s ním spojené právní předpisy. Menší obnos by tak při zadržení znamenal menší ušlý zisk. Bankovky se obvykle skládaly do ruliček, které šly při zátahu lépe odhodit (a později případně znovu vyhledat v křoví, odpadkových koších, atd.). Výměna cizích měn ve větším rozsahu představovala pro veksláky riskantnější podnik a vyžadovala větší dávku konspirace, proto se odehrávaly většinou stranou na odlehlejších místech.²¹⁹ Velikost obchodů tedy měla vliv na volbu prostředí, ve kterém se odehrávaly.

Při předávání se rovněž volily různé „kamouflážní“ metody. Na jednu z nich vzpomínal bývalý vekslák, který si přál při poskytování rozhovoru České televizi zachovat vlastní anonymitu. Jeho postup spočíval v tom, že předávané valuty putovaly od prodejce ke kupci zabalené v novinách, stejně jako československé koruny, které od druhé osoby převzal: „Vzal jsem za den třeba tisíc marek. Sme se sešli u Klasika (myšleno Jungmanovo náměstí – pozn. A. H.), tam jsem to hodil frajerovi. Frajer mi v novinách předal za to čočku a já jsem zase vzal zbylou škváru a nazdar. Já měl Čechy, von měl valuty a potom, at' si s tím dělaj, co chtěli, že jo (...) normálně sme si dali spicha, sem si vzal noviny, třeba Večerku nebo Sport. Čet' sem si tam noviny, pak přišel kámoš. Tak si taky čet' noviny. Tak jsme se začali bavit třeba vo článkách: puč mi to, puč mi to.. Tak já jsem mu dal noviny, ty moje, tam bylo, já nevím, třeba tisíc nebo dva tisíce marek. A von: jo, dobrý, dobrý. A zase mi v těch druhých novinách dal jiný prachy.“²²⁰ Podobný průběh měla transakce (která se nakonec ukázala jako podvod) ve filmu *Bony a klid*. Hlavní hrdina toužil od pražských veksláků získat 2300 marek, jeden z nich mu na ulici nabídl místo marek dolary s tím, že mu je sežene „bokem“ skrze svého komplice. Transakce se nakonec odehrála nikoliv na ulici, ale v kulečnickové herně, kde si peníze předali skryté v jídelním lístku.

V každodenním provozu se „komárům“ hodila i znalost tehdy platných právních předpisů. Vědět, do jakých částek se v případě držby cizích měn a spekulativního obchodu jednalo pouze o přestupek a od kdy již trestný čin, resp. přečin (se sazbou obvykle vyšší než přestupek, ale nižší než trestný čin), znamenalo určitou výhodu. Další strategii představovaly různé důmyslné skrýše, kam se bankovky a poukázky schovávaly: „Např. v uzlu kravaty, v botě, za ponožkou, ve speciální kapsičce za límcem, pod slipy v rozkroku, v klobouku, ve speciálním pasu na těle, ale i různě ve vlastním

---

²¹⁹ BERNARD, V. Tvrdá valuta. *Mladý svět*. 1984, roč. XXVI, č. 15, s. 31.

²²⁰ Retro. Pořad České televize. Díl „Tuzex“ ... (citováno k 4. 11. 2019).

vozidle.“²²¹ Pokud jde o automobily, sloužily jako místo pro předávání peněz mezi obchodníky a rovněž jako provizorní skladiště pro artikl určený k prodeji. Obvykle je veksláci nechali zaparkované nedaleko tuzexových prodejen a poté, co rozprodali všechny sortiment, který měli u sebe, stačilo jim zajít k vozu pro další. Takový postup s sebou ovšem nesl jisté riziko. V případě zadržení poskytly automobily plné spotřebního zboží vyšetřovatelům přesvědčivý důkazní materiál „spekulativního prodeje“. Proto se někdy zasahující policisté uchýlovali k tomu, že sledovali veksláky na trase mezi automobilem a zatkli je v příhodnou chvíli. S. V., který údajně platil za „populární osobnost“, obchodující často před pražskými Tuzexy, byl zatčen v centru Prahy v dubnu roku 1983. Zatkl jej příslušník Veřejné bezpečnosti na základě upozornění další osoby, která se podle všeho pohybovala v prostředí veksláků. Policista dostal podnět, že by S. V. u sebe měl mít větší množství digitálních hodinek určených k prodeji. Společně s člověkem, který policistu upozornil, sledovali S. V. na cestě od Tuzexu v Lazarské ulici k průchodu, kde se nacházelo auto dotyčného. Z něho si S. V. opravdu vyzvednul igelitovou tašku plnou digitálních hodinek a poté byl zadržen. Ve voze bylo nalezeno několik set digitálních hodinek, desítky slunečních brýlí a další předměty. Před soudem S. V. popřel, že měl v plánu tyto předměty se ziskem prodat. Údajně je pouze přechovával pro osobu, která na jeho jednání upozornila Veřejnou Bezpečnost. Tento člověk figuroval v kauze jako svědek a u soudu svoji výpověď obhajobu S. V. založenou na přechovávání vyvrátil. Naopak uvedl, že od obžalovaného sám občas nakupoval tuzexové poukázky nebo spotřební zboží.²²² Těžko říci, jaké byly vtahy mezi osobami figurujícími v případě S. V. a jejich motivace. Příběh S. V. nám nicméně dobře ilustruje postup policie i strategie veksláků při doplňování zboží, se kterým obchodovali.

Pro urychlení koloběhu valut, korun a poukázek mohli být veksláci na ulici zásobováni potřebnými „injekcemi“ přímo v terénu: „*Vždycky byl jeden, co to přinesl, rozdál to a hlídal si je. Jeden měl u sebe celej ten balík, a jak to prodal, tak si zase běžel vzít. Třeba měl u sebe pět set bonů. Ty když prodal, tak si šel zase „naplnit“. Aby mu policajti nesebrali všechno, kdyby ho sebrali.*“²²³ Tento prvek ukazuje i snímek *Kamarád*

---

²²¹ JANEČEK, Jaroslav. „Veksl“. In: *Kriminalistický sborník*, roč. XXVII/1983, č. 6, s. 353.

²²² Obvodní soud pro Prahu 1, *Rozsudek Obvodního soudu pro Prahu 1 ze dne 27. října. 1983* (spisová značka 4T 151/83).

²²³ HAVLÍK, Adam. Veksláci. In: VLADIMÍR 518 a kol. *Kmeny 0. Městské subkultury...* s. 658.

do deště z konce 80. let. Jedna ze záporných postav, dobře situovaný vekslácký šéf Adamec (hrál jej Karol Strasburger), ve filmu vybírá vydělané peníze od „pěšáků“, přešlapujících před Tuzexem a dodává jim další bony, které se mají rozprodat. Děje se tak nenápadně v automobilu, do kterého komplic nastoupil, aby mohl předat výtěžek a převzít novou dávku bonů. Jakým způsobem fungovala konkrétní hierarchická síť lze dobře demonstrovat též na skutečném příkladu z druhé poloviny sedmdesátých let. Jde o případ V. P., který byl zadržen policisty v roce 1978 přímo při prodeji tuzexových poukázek. V té době byl V. P. jednadvacetiletým vyučeným zedníkem, který se „vekslem“ zabýval druhým rokem. Nejprve vešel do styku s jistým A. H., který mu dodával bony, s tím, že V. P. je bude prodávat na ulici. Zisk odevzdával „bankéři“ jménem Karel a za tuto službu mu byla odváděna třetina z celkového prodeje, kterého V. P. docílil před Tuzexem v Palackého ulici v Praze. Z celkových šesti tisíc korun šlo o částku dvou tisíc. Časem se však V. P. ve své činnosti osamostatnil. Před zmíněným obchodem v centru města nakupoval bony za 5 Kčs, které sám prodával s marží za 5,50. Do svého zatčení takto rozprodal 4000 bonů. Zisk V. P. z obchodování na vlastní pěst byl tedy ve stejné výši, jako když pracoval pro jiného překupníka (rovněž 2000 Kčs), ovšem za nepoměrně kratší dobu. Zatímco předchozí způsob obchodů, kde V. P. plnil roli „pěšáka“, provozoval nejspíše necelý rok, samostatně působil několik týdnů. Nevíme, co konkrétně způsobilo, že se osamostatnil, ani jaké to mělo konsekvence v rovině osobních vztahů mezi jednotlivými osobami, figurujícími v celé kauze. Případ nakonec skončil před soudem, kde se V. P. obhajoval tím, že peníze získané prodejem bonů potřeboval na svatbu. Nakonec vyvázl s podmíněným trestem odnětí svobody.²²⁴

Podobný princip, tedy nákup bonů od dalších překupníků a jejich následný prodej s marží, praktikoval v osmdesátých letech na Plzeňsku i Vladimír Nejedlý: *„Pořád jsem myslel na toho kluka, jak šustí svazkem stokorun. Měl jich v ledvince víc, než jsem jich kdy pohromadě viděl. Začal jsem za ním jezdit a vždycky od něho něco vyměnil. Pak jsem se začal ochomejtit kolem Tuzexu v Plzni a ty bony zase prodával dál. Na každým jsem měl korunu.“*²²⁵ Postupně začal Nejedlý více pronikat do prostředí

---

²²⁴ JANEČEK, Jaroslav. „Veksl“ ... s. 351.

²²⁵ WESHCKE, Gerald. *Vydělával jsem víc než Husák, říká bývalý vekslák*. Rozhovor s Vladimírem Nejedlým. Plzeňský deník (internetová verze). 21. 10. 2009. Dostupné na: https://plzensky.denik.cz/zpravy_region/vydela-val-jsem-vic-nez-husak-rika-byvaly-vekslak.html (citováno k 26. 11. 2019).

„vekslu“ a s tím se zvyšovaly i jeho výdělky: „*Na začátku to nebylo moc. Prodával jsem tak dvě stě bonů denně, takže asi čtyři tisíce za měsíc. I když na tehdejší poměry to byl královské výdělek. Postupem času se to začalo zlepšovat, protože jsem v Praze mohl od Čendy nakupovat pořád víc a víc bonů. (...) Vzpomínám si, že před Vánoci 88 jsem za měsíc vydělal přes padesát tisíc. Za to se dala koupit nová Škodovka.*“²²⁶

Zapojit se do podobných kšeftů, kde výdělky, ač v rozporu se zákonem, dosahovaly vysokých čísel, nebyla pro řadu lidí nijak složitá záležitost a nemuseli se pro vstup na černý trh rozhodovat dlouho, zvláště když měli před sebou vidinu poměrně snadného zisku. Takovou situaci líčí povídka zveřejněná v časopise *Bezpečnost* v roce 1987. Zkušenější člen organizované party v ní zasvětil do svých obchodů jednoho nováčka. Přemlouvav jej nemusel dlouho, kromě toho, že mu nabídl dočasné ubytování, zapůsobil především argument, aby přestal chodit do zaměstnání a držet se „*za pár mizerných stovek*“. Za nedlouho fungovali jako sehraný tým: zatímco nově zasvěcený překupník prodával bankovky na ulici, druhý „*z auta sledoval, zda všechno probíhá tak, jak má.*“²²⁷

V kriminalistickém periodiku, které případ V. P. popisovalo, a rovněž v povídce z časopisu *Bezpečnost*, byli pouliční obchodníci líčeni jako začínající spekulanti, či „malé ryby“. Nelze ovšem říci, že ulice byla výsostným teritoriem pouze pro podobné drobné překupníky. Vedle nich operovali přímo před tuzexovými prodejny nebo v jejich blízkém okolí také zkušení, velmi výkonní veksláci, kteří dosahovali ohromných finančních zisků. K nim patřil např. Miroslav Zaoral. Původním povoláním byl autolakýrník, později pracoval např. jako bankovní asistent u Státní banky československé v pražské ulici Na Příkopěch, kde měl na starost převody týkající se tuzexových kont. Časem byla Zaoralovi uznána částečná pracovní neschopnost a pracoval např. jako rajonní strážce Družstevní služby Praha. V sedmdesátých a osmdesátých letech byl několikrát soudně trestaný. K jeho zadržení došlo např. i v Polské lidové republice, protože, kde místním občanům prodával falešné dolary. Nedlouho poté byl v souvislosti s paděláním peněz odsouzen na 6 let (červenec 1976 – červenec 1982). V osmdesátých letech v době, kdy se pohyboval na svobodě, se Zaoralovým rajónem stal Tuzex, nacházející se u budovy PZO Kovo v pražských

---

²²⁶ Tamtéž.

²²⁷ TURKOVÁ, Zoja. Valutový kolotoč. *B-87- Bezpečnost*. Praha: Naše vojsko, 1987, s. 55.

Holešovicích. Zde údajně osobně prodával tuzexové poukázky „*prakticky každý den*“²²⁸. Kromě poukázek rozprodával ve velkém např. džínové kalhoty, tisíce digitálních hodinek a další zboží. To k Zaoralovi proudilo skrze osoby kolem zastupitelského úřadu Kostariky, přičemž do celé skupiny byl zapojen i samotný velvyslanec středoamerického státu. Dalším okruhem činnosti se pro Zaorala staly drahé kovy. Skupoval zlato, které pak společně s komplicem vyvážel do východního Německa (jistý Zaoralův obchodní partner měl manželku v NDR, která pomáhala s jeho prodejem) a obchodoval též se stříbrem. Také v souvislosti s pašováním, resp. vývozem drahých kovů do Německé demokratické republiky se Zaoral na čas ocitl ve vazbě. Celkový objem Zaoralovy spekulativní činnosti za období 1979–1987 vyměřili vyšetřovatelé na více než 3,5 milionu československých korun.²²⁹ Jeho pozici na československém černém trhu potvrzuje i Jaroslav Kmenta, podle něhož tvořili veksláci kolem Zaorala a Vladimíra Matěchy samostatnou skupinu, která operovala na území hlavního města a v severních Čechách.²³⁰

4.4.2 Nejen Tuzexy a jejich okolí: prostorová a národnostní stránka veksláctví

Důležitou dílčí činností bylo pro veksláky oslovování zahraničních „obchodních partnerů“, nejčastěji turistů, a s ním spojený odkup valut. Kromě okolí Tuzexů se tak revírem pouličních veksláků stala přirozeně také místa, kde se koncentrovaly větší počty zahraničních návštěvníků. K nim patřila např. místa v okolí známých památek: v Praze zejména Pražský hrad a pamětihodnosti na Starém městě či na Malé straně. K hojně navštěvovaným místům, kde kvetla nelegální směna, se počítala i lázeňská města (Karlovy Vary, Mariánské lázně) nebo horská střediska (např. v okolí Vysokých Tater). Jestliže čeští občané museli před Tuzexy poslouchat kolovrátkové „bony, bony“, tak cizinci byli pronásledováni otázkami typu „Wollen sie Geld wechseln?“ či „Change money?“ Kromě turisticky atraktivních památek se k místům, kde se dařilo pokoutné směně s přijíždějícími cizinci, řadily různé bary, noční podniky a především hotely. Zde

---

²²⁸ ABS, f. *Správa vyšetřování StB FMV, III. díl (A3/3)*, inv. j. 461, Případ Zaoral a Matěcha – 1989.

²²⁹ ABS, f. *Správa vyšetřování StB FMV, III. díl (A3/3)*, inv. j. 461, Případ Zaoral a Matěcha – 1989. Vyšetřovací spis VS ČVS: 001/4-87.

²³⁰ KMENTA, Jaroslav. *Kmotr Mrázek...* s. 34.

docházelo ke spolupráci organizovaných skupin s recepčními, číšníky a dalšími zaměstnanci, či šoféry taxislužby, kteří si při kontaktu s cizinci rádi finančně přilepšili. Za asi největší ohnisko pokoutné směny valut platily hotely v centru Prahy, kde se ubytovávala movitější zahraniční klientela. V osmdesátých letech pracoval jako portýr v hotelu Evropa Vít Chaloupka, pro kterého přijíždějící cizinci znamenali stabilní zdroj příjmu. Ubytované turisty, podle vlastních slov „opucoval“ často již ve výtahu, cestou do jejich pokojů.²³¹

At' již šlo o hotely, či o tuzexové prodejny a jejich okolí, dosud jsme v souvislosti s veksláctvím hovořili pouze o Praze, což je svým způsobem pochopitelné. Geografii veksláctví ovlivňovala skutečnost, že černý trh s valutami a bony měl své přirozené centrum tam, kde se pohybovalo nejvíce zahraničních turistů a kde byla největší koncentrace poboček podniku zahraničního obchodu Tuzex. V obou těchto ukazatelích dominovalo hlavní město Československa, ovšem nebylo zdaleka jediným ohniskem pokoutné směny. Nejpozději v 60. letech se etablovaly nové cesty, jak k bonům na černém trhu přijít. Tyto cesty přitom nevedly zdaleka jenom přes hlavní město. Operativní zprávy z ostatních krajských správ dokládají, že vedle pražského epicentra fungoval organizovaný černý trh s tuzexovými poukázkami i v dalších městech, přinejmenším od šedesátých let. Např. jedna ze zpráv důvěrníka StB ve Východočeském kraji informovala příslušníky tajné policie o poznatku, že v Hradci Králové existoval černý trh na bony, kde se prodával 1 bon za 7 Kčs. Do Hradce, kde bylo ke koupi „větší množství bonů“, dojížděli v polovině šedesátých let podle všeho i lidé z dalších míst Východočeského kraje.²³² Ani postávání pouličních prodejců bonů a valut před samotnými Tuzexy nebylo fenoménem omezeným na Prahu. Podobný obraz se stal součástí každodenního života pro obyvatele i v dalších městech, např. v Ostravě, kde bylo hned několik prodejen. V pobočce v Puchmajerově ulici bývalo k vidění i dvacet veksláků naráz.²³³ Co se týče Slovenska, ohnisko černého trhu se (ze stejných

---

²³¹ *Rozhovor Janka Kroupy s Vítem Chaloupkou*. Paměť národa. Nahráno 09. 12. 2016. Dostupné na: <https://www.pametnaroda.cz/cs/chaloupka-vit-1960> (citováno k 4. 11. 2019).

²³² ABS, sbírka *Objektové svazky (OB)*, arch. č. OB-7285 MV (tematika svazku „Ochrana devizového hospodářství“), Prodej bonů v Hradci Králové (1. 11. 1965).

²³³ NAVRÁTIL, Boleslav. *A tak jsme žili: nákup v Tuzexu za bony s pomocí veksláků*. Moravskoslezský deník (internetová verze). 5. 7. 2014. Dostupné na:

důvodů jako tomu bylo u Prahy pro Čechy) nacházelo v Bratislavě, kolem Gorkého ulice. Česká a slovenská překupnická scéna byla ovšem v některých ohledech celkem silně personálně propojená a překupníci, kteří ve velkém distribuovali bony a cizí měny na Slovensku, pro ně dojížděli do Prahy.²³⁴

Především slovenským specifikem, souvisejícím s pouličním prodejem bonů, byly tzv. „tuzexové babky“. Jednalo se o ženy, kterým zasílali peníze příbuzní, žijící v zahraničí. Šlo zejména o rodiny slovenských emigrantů, kteří odešli ze Slovenska do USA na počátku 20. století. O konfrontaci se skupinou dotěrných prodejkyň v Bratislavě nás spravuje např. reakce jedné ze čtenářek časopisu Mladý svět z konce 80. let: „Procházeli jsme ulici, kde jsou prodejny Tuzexu. Byli jsme doslova obsypáni starými ženami, které se nás ptaly, zda nemáme na prodej bony. Po odpovědi, že nemáme, ale že bychom potřebovali, byly nám bony nabízeny tak vtíravým způsobem, a po odmítnutí jsme byli napadeni tak nevybíravým způsobem, že jsme se snažili zmizet. Ve Vašem časopise stále kritizují mladé veksláky, Prahu, Ostravu. Ale o starých drzých ženách nic!“²³⁵ Podobné prodejkyně nepůsobily výhradně na Slovensku, ale dojížděly i do Čech. Jejich činnost zachytily i unikátní filmové záběry z roku 1983 (pravděpodobně jediné, které se z podobných akcí dodnes zachovaly), které ukazují zátaž před Tuzexem v Praze – Holešovicích proti postarším, slovensky mluvícím ženám, které nabízely v okolí prodejny kolemjdoucím digitální hodinky. Část zasahujících policistů byla v civilu a ti sehráli roli volavek, které předstíraly zájem o jejich koupi. Jeden z nich měl při sobě dokonce skrytou kameru a mikrofon, takže se dochovala i zvuková stopa z celé akce. Jejím výsledkem bylo zadržení překupnické skupiny a následný převoz policejní dodávkou na policejní stanici. Zadrženým nepomohlo ani to, že se snažily kompromitující předměty (hodinky) zahodit do blízkého křoví kolem tuzexové

---

http://moravskoslezsky.denik.cz/zpravy_region/a-tak-jsme-zili-nakup-v-tuzexu-za-bony-s-pomoci-vekslaku-20140705.html (citováno k 21. 11. 2019).

²³⁴ ABS, sbírka *Svazky kontrarozvědného rozpracování (KR)*: arch. č. KR-619442 MV, Agenturní zpráva č. 33 ze dne 13. 4. 1970.

²³⁵ Dopisy v koši nekončí. Reakce D. Vaculíkové ze severní Moravy na článek Josefa Chuchmy z 25. čísla MS. *Mladý svět*. 1988, roč. XXX, č. 40, s. 4.

prodejny. Celý průběh zátahu byl později odvysílán v československé televizi v pořadu Aktuality za doprovodu komentáře příslušníka SNB.²³⁶

4.4.3 Mobilní překupníci neboli „trasaři“

V terminologii ze světa veksláků lze narazit i na označení „trasař“. Jejich praxi přibližují dobové kriminalistické studie. Jednalo se o mobilní skupiny, které tehdy operovaly na dálničních tazích, které spojovaly Československo s okolními státy. Především se jednalo o hlavní příjezdovou trasu ze západního Německa (Rozvadov – Praha), ale také např. okolí Karlových Varů, tradičně populární destinace pro zahraniční návštěvníky. V Jihomoravském regionu představoval na konci osmdesátých let rajón „trasařů“ silniční úsek mezi Brnem a Mikulovem, kde se často pohybovaly autobusy s Jugoslávskými turisty.²³⁷ Do akce přijížděli „trasaři“ v „rychlých motorových vozidlech“. Jeden ze skupiny disponoval obvykle větším množstvím československých korun. Peníze předával postupně nákupčímu, jenž za ně nakupoval valuty přímo od cizinců. Nakoupené cizí měny pak odevzdával „účetnímu“ do úschovy a při tom dostal další obnos korun na prodej. Jestliže při transakcích s turisty došlo k zadržení spekulanta, jeho komplici se s vozem rychle vzdělili. V případě, že se autobus po cestě zastavil, nasednul „nákupčí“ přímo do něj a skupoval valuty během jízdy na jeho palubě. Automobil jeho společníků se v mezidobí držel v těsném závěsu za jedoucím autobusem. Při další příležitosti se předání „vyvekslovaných“ valut opakovalo a „pojízdná banka“ opět dovybavila překupníka potřebným obnosem československých korun. Výraz pojízdná banka je v tomto kontextu velmi trefný. Našli se i směnárníci, jež při jízdě na dálničních tazích vyvěšovali za okna vozů tabulky s vlastním devizovým kurzem, aby řidiči autobusů plných zahraničních turistů věděli předem o podmínkách směny: *„Je známo, že na zadním skle a na SPZ svého vozu upevňují spekulanti tabulky s nabídkou DM=11. Po předjetí autobusu tak signalizují, jakou částku jsou ochotni*

---

²³⁶ Archiv Československé televize, *Aktuality* (vysíláno 2. 1. 1983). K odbornému výkladu byl pozván nadporučík Jan Roháč, v té době člen redakce armády, brannosti a bezpečnosti ČSTV Praha.

²³⁷ Archiv České televize. *Naše věc* (díl č. 13/1989).

*zaplatit za uvedenou měnu. Podobných způsobů dorozumívání je však více.*²³⁸ Podle odhadu vynesl jeden autobus v průměru 2000 západoněmeckých marek (od kterých je při počítání čistého zisku třeba odečíst čs. koruny vyplacené turistům). Pokud náhodou vyhlédnutý autobus po cestě nezastavil, sledovali jej až do konečné destinace a výměnu valut nabízeli tam. Podnikavější šoféři se s veksláky dokonce předem domlouvali na tom, kdy se uskuteční další cesta a s ní i další „kšeft“. Za svoji spolupráci obvykle dostával podíl ze zisku. Někteří řidiči dokonce šetřili vekslákům čas a vybírali valuty od cestujících předem. Ty pak v obálce sami předali podle dohodnutého kurzu přímo překupníkům.²³⁹

4.4.4 Vyšší patro vekslu: „skupky“ neboli „bankéři“

Pouliční prodejci bonů a mobilní „trasaři“ představovali nejviditelnější formu veksláctví, ovšem nikoliv jedinou. Na první dojem skrytější, ovšem ve skutečnosti klíčovou část veksláckého tvořily tzv. „skupky“ či „skupkaři“ nebo také „bankéři“. Tito mocní obchodníci obvykle nepostávali v ulicích a nenabízeli bony kolemjdoucím. Na své obchody spíše dohlíželi z tepla hotelových lobby, snack barů a restaurací, které jim sloužily jako provizorní kanceláře: *„My jsme se tam scházeli, (...) nebyly mobilní telefony. My jsme tomu říkali kancl nebo ofis. Když jsme si potřebovali něco říct, tak jsme se sešli v Alcronu. A když jsme se minuli, tak se řeklo Pepíčkově Hrdinovi, který byl šéfem baru, a řekli si vzkaz přes něho. Že přijdu ve dvě. A pak jsem ve dvě přišel a už jsme se s dotyčným potkali.“*²⁴⁰ Kromě obchodních porad, na kterých se veksláci scházeli mezi sebou, zde probíhala jednání se zákazníky, jež toužili po nákupu valut či bonů ve velkém. Veksláci zde také oslovovali cizince a nabízeli jim ke směně československé koruny. Cizí měny skupovali „bankéři“ ve větším množství i od hotelových zaměstnanců, taxikářů, tuzexových společnic (prostitutek) a drobnějších spekulantů. Tuto skutečnost potvrzuje i Vít Chaloupka. Valuty, získané od ubytovaných cizinců, od něj dále nakupovaly právě „skupky“.²⁴¹ Pouliční černý trh s bony nebo valutami pak

---

²³⁸ JANEČEK, Jaroslav. „Veksl“ ... s. 351.

²³⁹ SKOTÁK, Oldřich. *Devizová trestná činnost*... s. 530.

²⁴⁰ KMENTA, Jaroslav. *Svědék na zabití*... s. 27.

²⁴¹ *Rozhovor Janka Kroupy s Vitem Chaloupkou. Paměť národa*...(citováno k 4. 11. 2019).

přenechávali „nohám“, či „komárům“, které zásobovali sami nebo skrze prostředníky. Na samotné směně vydělávali skrze marže jak oni, tak pro ně pracující drobnější překupníci. Pro prostředí „skupek“ byly typické větší transakce, než u drobnějších překupníků z ulice. Jeden z pamětníků, který sám sebe před rokem 1989 počítal k bohatým šéfům z okolí Václavského náměstí, zpětně odhadnul, že měsíční výdělků „skupek“ se pohybovaly v řádech statisíců československých korun (100 000 až 250 000 Kčs).²⁴²

Vrstva mocných veksláckých bankéřů se v okolí pražských hotelů etablovala poměrně brzy. Paulina Bren dává rozmach veksláctví do souvislosti s rozšířením klientely československých Tuzexů v sedmdesátých a osmdesátých letech²⁴³ – a v této době veksláctví vsutku dosahovalo masových rozměrů – ovšem skupiny překupníků, obchodující ve velkém s cizími měnami a spotřebním zbožím pochybného původu, operovaly v centru hlavního města už dříve. Již v šedesátých letech se v policejních materiálech objevovala jména některých „známých firem“, která i později procházela vyšetřovacími spisy či kontrarozvědnými svazky ministerstva vnitra. Na konci šedesátých let v hlavním městě Praze fungovala rozsáhlá, organizovaná síť překupníků a spekulantů s valutami, spolupracující s občany ze Spolkové republiky Německo či Jugoslávie.²⁴⁴ Počátkem sedmdesátých let rozpracovávala Státní bezpečnost prostředí veksláckých špiček ve skupinových svazcích s příhodnými názvy „DOLAR“ či „EVROPA“ (podle stejnojmenného hotelu). Z důvodové zprávy v prvním ze jmenovaných kontrarozvědných svazků z roku 1971 vyplývá, že na území Prahy docházelo „již řadu let“ k ilegálnímu obchodu s valutami, tuzexovými bony, ale i se zlatem, drahými kovy, starožitnostmi, nebo osobními automobily, a to v takové míře, že československému hospodářství působily „milionové škody“. Zároveň jsou zde vyjmenována i epicentra nezákonné směny: hotely Evropa, Jalta, kavárna Alfa, Slovanský dům či bar Lucerna.²⁴⁵ Skupinový svazek „EVROPA“, ačkoliv byl později z podstatné části skartovaný, nám poodhaluje špičky organizovaného „vekslu“ na přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Zahrnoval původně celkem osm osobních svazků, jeden z nich byl veden i na jistého

---

²⁴² BENDA, Jaroslav. *Právě před 20 lety skončily tuzexové koruny...* (citováno k 4. 11. 2019).

²⁴³ BREN, Paulina. *Tuzex and the Hustler...* s. 33–35.

²⁴⁴ SKOTÁK, Oldřich. *Devizová trestná činnost...* s. 530–531.

²⁴⁵ ABS, sbírka *Svazky kontrarozvědného rozpracování (KR)*: arch. č. KR-626908 MV, Důvodová zpráva k zavedení skupinového svazku „DOLAR“ ze dne 29. 1. 1971.

Františka Holoubka. Charakteristika jeho činnosti odpovídá typické „skupce“: „jmenovaný se soustavně po dobu několika let pohyboval po Václavském náměstí v Praze 1 kde navštěvoval denně kavárnu hotelu Evropa, Aperitiv bar hotelu Jalta a další podniky, kde navazoval kontakty s devizovými cizinci, od nichž nakupoval různé valuty a TK a bez povolení MF jim vyplácel čsl. měnu. Takto získané valuty a TK buď přímo dále prodával se spekulacním ziskem různým spekulantům, nebo je vyměňoval z TK a tyto stejným způsobem se stejným cílem prodával.“²⁴⁶ Stratifikace na trhu s tuzexovými bony, tedy dělení na obyčejné pouliční prodejce a vyšší vrstvu překupníků, se netýkala pouze Prahy, ale i jiných československých měst, např. Olomouce: „Existovali však i „králové“ mezi olomouckými prodejci bonů. Ti nepostávali nervózně na ulici. Vědělo se, ve kterém nočním podniku je najít.“²⁴⁷

První generace překupníků s valutami a tuzexovými poukázkami se neobjevila v prostředí československého černého trhu ze dne na den. Naopak zde lze vysledovat jistou kontinuitu s „předtuzexovým“ obdobím. Některé z osob, které bychom později mohli označit za veksláky, se již v padesátých letech intenzivně orientovaly na obchod s pašovaným spotřebním zbožím či valutami. Ilustrativní je případ Josefa Hatleho, jenž byl v této souvislosti zadržen Veřejnou bezpečností v roce 1956. Hatle, v té době invalidní důchodce (a před rokem 1948 velkoobchodník s textilem), odkupoval od jistého rakouského občana ve velkém pašované hodinky, zlaté mince, žvýkačky, holicí čepelky a americké cigarety. Část zboží přitom ukrýval u svého obchodního partnera, JUDr. Jiřího Krásného. Pikantní na celém případě byl fakt, že jako spojky, které vozily Hatlemu zboží do Československa, působili dva rakouští členové tamější komunistické strany.²⁴⁸ Sám Hatle byl později aktivní jako organizátor nedovolené směny valut. Figuroval např. v případě, který v sedmdesátých letech řešila Veřejná bezpečnost v Karlových Varech. Na základě domovní prohlídky bylo u Hatleho během vyšetřování nalezeno v různých úkrytech 259.000 československých korun, pět vkladních knížek,

---

²⁴⁶ ABS, sbírka *Svazky kontrarozvědného rozpracování (KR)*: arch. č. KR-615297 MV, Akce „EVROPA“ – zpráva o průběhu realizace ze dne 26. 8. 1970.

²⁴⁷ TAUBEROVÁ, Daniela. *Džíny za půlku platu. Kam se v Olomouci chodilo do Tuzexu, „ostrova luxusu“?* Olomoucký deník (internetová verze). 27. 10. 2019. Dostupné na: https://olomoucky.denik.cz/zpravy_region/ostrov-luxusu-nabizel-dziny-i-whisky-za-bony-20191025.html (citováno k 20. 1. 2020).

²⁴⁸ ABS, f. *Sekretariát ministra vnitra, I. díl (A2/1)*, inv. j. 1078. Odhalení skupiny spekulantů s pašovaným zbožím (J. Hatle a spol.), leden 1957.

zlaté a stříbrné předměty, 5.000 západoněmeckých marek a další cizí měny. Celková hodnota zajištěných věcí činila přes 600.000 Kčs. Mezi prvním popsáním zadržením z poloviny 50. let a dalším z let sedmdesátých se ovšem Hatle ocitl ještě jednou ve vězení. V roce 1971 se dostal z výkonu trestu poté, kde si v šedesátých letech odpykával desetiletý (!) trest za trestné činy spekulace a ohrožení devizového hospodářství.²⁴⁹

Jedním z vyšetřovaných v dřívější kauze kolem Josefa Hatleho z padesátých let byl i jistý Adolf Gabriel. V době, kdy bezpečnost začínala rozkrývat případ Hatle a spol., ještě neexistoval Tuzex ani bonové poukázky. Ty se ovšem v podobných kruzích objevily jako prostředek ilegální směny velmi záhy. Právě Adolf Gabriel figuroval později mezi překupníky kolem hotelů Evropa a Jalta. Gabriel byl v prostředí československých veksláků neobvyklý svým původem: jako původně rakouský státní příslušník narukoval ve druhé světové válce do německé armády a utrpěl v ní zranění ruky, které dalo základ jeho pozdější přezdívce, pod kterou ho znali ostatní pražští překupníci: „Pacička“. Životní dráha Adolfa Gabriela se z perspektivy námi zkoumaného tématu jeví jako zajímavá také proto, že v prostředí černého trhu se pohyboval dokonce již v období třetí republiky. Od roku 1947 působil jako důvěrník kriminální policie. Později byl zaměstnán jako topič na rakouském velvyslanectví a Státní bezpečnost jej získala jako tajného spolupracovníka: nejprve v roli informátora, poté agenta.²⁵⁰ Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let byl považován za jednoho z předních překupníků v tomto prostředí kolem Václavského náměstí. Z délky kriminální kariéry Jaroslava Hatleho i Adolfa Gabriela vyplývá, že některé vekslácké špičky se udržely „u řemesla“ velmi dlouhou dobu. Pokud byli za svoji trestnou činnost odsouzeni, vrátili se po uplynutí trestu zpět ke svým nelegálním obchodům a pokračovali v nich dále. Odsouzení tedy neznamenalo nutně konec úspěšně rozjeté kariéry.

---

²⁴⁹ ABS, f. MV ČSR – *Správa kriminální služby MV ČSR*, přírůstek č. 1493/85, bal. č. 3, Porada specialistů (HK) konaná 30.3–1. 4. 1978. Současná situace na úseku turistického ruchu.

²⁵⁰ ABS, sbírka *Svazky tajných spolupracovníků (TS)*: arch. č. TS-9940 MV.

4.4.5 Jiří Steiner – „král veksláků“

Jedním z nejznámějších pražských veksláků v 70. a 80. letech byl Jiří Steiner. Původním povoláním kuchař (později řidič taxi či na krátkou dobu závozník) se „vekslu“ věnoval již od první poloviny 60. let. V roce 1966 byl vyšetřován kvůli prodeji západoněmeckých marek jinému občanu ČSSR, který si chtěl v zahraničí zakoupit osobní automobil. Celý obchod byl vzhledem k nízké vyplacené částce řešen jako přestupek.²⁵¹ Postupně se Steinerovou specializací stal nákup a prodej cizích měn ve velkém a prodej starožitností, ze kterých mu plynuly ohromné zisky. Další zdroj příjmů pro něj byla prostituce, kdy mu „tuzexové slečny“ odevzdávaly část svých výdělků. Společnice pohybující se v podnicích v centru města Steinerovi zároveň dohazovaly zákaznicky ke směně peněz: nejprve se s nimi samy seznamovaly a následně se k jejich společnosti přidal Steiner, který během konverzace obvykle zavedl hovor na směnu valut a nabídl, že takovou transakci provede. Podobnou roli pro něj sehrávali i taxikáři, se kterými se dobře znal.²⁵² Vedle jednorázových setkání si vybudoval i síť kontaktů na cizince, zejména na několik občanů Spolkové republiky Německo, kteří Prahu navštěvovali častěji a se kterými obchodoval pravidelně. Západní Němce zajímaly především starožitnosti, které jim Steiner dodával přes osoby, které objížděly český venkov a zejména pohraniční oblasti, kde skupovaly staré předměty ve velkém. Steinerovy kontakty zahrnovaly i sportovce či osobnosti z tehdejšího šoubyznysu, ale stýkal se například i s představiteli zastupitelských sborů – např. s jugoslávským obchodním radou Jakšičem. Postupně si Steiner vybudoval v okolí Václavského náměstí dominantní postavení a pověst „krále veksláků“, ke kterému údajně vzhlíželi především drobní spekulanti mladšího data narození. Mezi místa, jež častěji navštěvoval a kde navazoval kontakty, patřila Lucerna, Barbara, Est-bar v hotelu Esplanade, T-club, Reduta, Junior Hotel, Monica, D-club, Vinárna U markýze a v neposlední řadě i hotely Alcron a Jalta. Do Alcronu docházel často již ve druhé

---

²⁵¹ ABS, sbírka *Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy (V)*: arch. č. V-9852 MV.

²⁵² Význam taxikářů jako spojek u výměny valut dokládají i další materiály, např. svazek k bývalé „skupce“ Haraldu Nejedlému. S ním spříznění řidiči oslovovali při jízdě zahraniční zákaznicky, zda by nechtěli směnit peníze a poté je odváželi do Interhotelů, kde docházelo k dalším transakcím. Viz ABS, sbírka *Svazky kontrarozvědného rozpracování (KR)*: arch. č. KR-619442 MV, agenturní zpráva č. 18 ze dne 15. 2. 1970.

polovině 60. let, dokonce tak často, že byl kvůli „vekslu“ a zprostředkování prostituce na čas vykázán, protože, jak alespoň tvrdí jeden ze záznamů: „otevřeně prodával děvčata vízovým cizincům a od VC (vízových cizinců – pozn. A. H.) nakupoval cizí peníze.“²⁵³ V hotelu Jalta, údajně tím, že místních číšníků skupoval „všechny valuty které dostanou do rukou“ postupně „obsáhl veškerý veksl“²⁵⁴ a zaujal zde dle jedné z agenturních zpráv vedoucího postavení, jako před ním Adolf Gabriel, neboli „Pacička“. Podobné sítě složené ze zaměstnanců měl Steiner i v Lucerna baru kde mu barmani prodávali valuty.²⁵⁵

Své postavení Steiner demonstroval i výstředním chováním. K jeho projevům patřilo okázalé trhání a následné rozhazování bankovek do vzduchu („sníh“), lití si drahého šampaňského na hlavu, házení sklenic od whisky na zed' a další způsoby demolování zařízení hotelových barů atd. Po podobných eskapádách obvykle následovalo diskrétní vyplácení peněz personálu, které sloužilo k náhradě vzniklých škod. To, že „králi veksláků“ takové chování po jistou dobu procházelo, vedlo ke spekulacím, že musel mít krytí „shora“. Později, konkrétně v lednu roku 1972, se ovšem při realizaci akce „DOLAR“ nevyhnul zatčení. Zatčen byl i Steinerův otec za „spekulační“ prodej automobilů a dalšího sortimentu. Mezi vyšetřovanými figuroval i Jiřího bratr Jan, který se specializoval na starožitnosti. Celkově bylo vyšetřováno 10 osob. O rok později byl Jiří Steiner odsouzen na pět let, především za machinace s cizími měnami, spekulativní prodej automobilů a autosoučástek. Prokázán mu byl ovšem pouhý zlomek toho, co dokázal „vyvekslovat“, přičemž obžaloba se opírala především o výpovědi západoněmeckých občanů, kteří se Steinerem udržovali obchodní styky. V roce 1975 byl podmíněčně propuštěn na svobodu.²⁵⁶ Po propuštění ovšem Steiner na „veksl“ nezanevřel a věnoval se i nadále podobným obchodům.²⁵⁷

---

²⁵³ ABS, sbírka *Svazky kontrarozvědného rozpracování (KR)*: arch. č. KR-628164 MV, Úřední záznam ze dne 19. 2. 1971.

²⁵⁴ Tamtéž, Agenturní zpráva, STEINER Jiří – zpráva do akce „DOLAR“ ze dne 26. 8. 1971.

²⁵⁵ Tamtéž.

²⁵⁶ ABS, sbírka *Objektové svazky (OB)*, arch. č. OB-359 ČB.

²⁵⁷ ABS, sbírka *Svazky tajných spolupracovníků (TS)*: arch. č. TS-734969 MV, Záznam č. 17/86 ze dne 20. 5. 1986.

4.4.6 Klementovi

K elitním překupníkům 70. a 80. let patřili i rodinný klan Klementů, sestávající se stejně jako v případě „Steinerů“ ze dvou generací: tentokrát z otce a dvou synů. Stejně jako Jiří Steiner, oba bratři Klementovi (zejména pak mladší Ladislav) patřili k přátelům dalšího veksláka, Michala Klimenta. Podobnost jejich příjmení vnášela dokonce podle Klimentových slov mezi policisty zmatek: „*Nás si občas pletli. Kliment nebo Klement, to je jedno, že jo? Hele pro mě jednou přijeli policajti, odvezli mě a tvrdili: ‚My vás nemůžeme sehnat. Vykradli vám před dvěma dny byt.‘ Tak jim říkám: ‚Ale já jsem z něj ráno odjel.‘ Tak se ukázalo, že ho vykradli Martinu Klementovi (...).*“ Kliment zpětně označuje Martina Klimenta za tzv. „skupku“: „*Taky dělal veksl. Byl banka. Skupka, protože skupoval peníze.*“²⁵⁸ Výsek kariéry Martina Klimenta, konkrétně období let 1969–1971, lze zpětně rekonstruovat na základě kontrarozvědného svazku a vyšetřovacího spisu, které se k jeho osobě zachovaly. Původně se živil jako taxikář. V době svého zadržení byl oficiálně veden jako externí pracovník krátkého filmu v Praze, ovšem toto zaměstnání nevykonával. Místo toho nadále vozil zákazníky – přednostně cizince – jako taxislužba, ale bez platné licence. V roce 1971 byl zatčen přímo při jedné z transakcí, když prodával dvěma osobám valuty v hodnotě 144 000 Kčs.²⁵⁹ Celý obchod proběhl v Klementově osobním automobilu a policisté zakročili právě v okamžiku, kdy docházelo k předávání valut, které byly ukryty (jak bylo obvyklé při větších transakcích) v kufříku.

Část Klementovy obchodní sítě tvořili cizinci, od kterých výhodně odkupoval valuty. Spektrum cizích měn, se kterými Klement obchodoval, bylo velice pestré, při „realizaci“ jeho případu byly policií zabaveny americké dolary, západoněmecké marky, italské liry, rakouské šilinky, norské koruny, kanadské dolary, britské libry, holandské guldeny či švýcarské franky. Rozsudek k celému případu jmenovitě uvádí osm osob, se kterými Klement transakce prováděl. S cizinci navazoval kontakty jako „černá drožka“ nebo s nimi vstupoval do styku přes své známé, kteří mezi ním a Klementem zprostředkovali vzájemnou výměnu. Přímo s klienty se Klement obvykle dohodl po

---

²⁵⁸ KMENTA, Jaroslav. *Svědék na zabití...* s. 132.

²⁵⁹ ABS, sbírka *Svazky kontrarozvědného rozpracování (KR)*: arch. č. KR-619453-MV, Zpráva o průběhu realizace akce DOLAR IV ze dne 29. 5. 1971.

telefonu a poté se sešli na smluveném místě. Obchody se – podobně jako ten, při kterém byl zadržen – odehrávaly v jeho voze či v bytě. Druhou množinu, vztahující se k obchodům Martina Klementa, tvořili občané ČSSR, kteří od něj nakupovali tuzexové poukázky. Jednalo se minimálně o 14 různých lidí. Několik z nich dojíždělo ze Slovenska, kde poté bony dále rozprodávali. Součástí sítě Martina Klementa tvořili i fotbalisté pražských klubů Bohemians či Sparty. S jedním z nich se znal z dob povinné vojenské služby a posléze se ukázal jako užitečný kontakt. Kupoval od Klementa ve velkém tuzexové bony a poté je nabízel svým spoluhráčům z kabiny.

Celkovou síť klientů, kterou Klement do svého zatčení pokryl, dnes nelze přesně rozklíčovat. Celá organizovaná skupina se podle bezpečnosti skládala z přibližně 25 osob. Na konci celého případu stanulo společně s Klementem před soudem 15 obviněných, včetně jeho otce a bratra. Zatímco Klementův otec se v té době specializoval především na nákup a posléze výhodný prodej tuzexových automobilů (v tomto participoval i Martin Klement), mladší bratr Ladislav se rovněž zabýval „vekslem“ s cizími měnami. Nejtvrdší trest obdržel jako hlavní obžalovaný v celém případě Martin Klement. Kromě nezákonných obchodů s valutami a bony, jimiž dle obžaloby způsobil čs. státu škodu v řádech sta tisíců československých korun, byl Klement shledán vinným pro nedovolené podnikání a zároveň i pro příživnictví. Úhrnný trest se nakonec vyšplhal na osm let.²⁶⁰ V roce 1977 byl Martin Klement propuštěn. Zbytek trestu mu byl změněn na podmíněčný²⁶¹ a ve své činnosti pokračoval, stejně jako bratr Ladislav, i v osmdesátých letech.²⁶²

4.4.7 Perkaus a spol.

Ke známým tvářím pražské vekslácké scény patřili kromě Steinera či bratrů Klementových i Ladislav Perkaus a jeho komplicové. Perkaus, oficiálně invalidní důchodce, obchodoval s cizími měnami, starožitnostmi, či drahými kovy. Podle svých

---

²⁶⁰ ABS, sbírka *Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy (V)*: arch. č. V-16435 MV, Rozsudek Obvodního soudu pro Prahu 1 ze dne 1. 3. 1973, spisová značka 1T 27/72.

²⁶¹ ABS, sbírka *Svazky kontrarozvědného rozpracování (KR)*: arch. č. KR-678731 MV, Zpráva o prošetření ze dne 13. února 1979.

²⁶² ABS, f. *Správa sledování SNB – svazky (SL)*: arch. č. SL-1401 MV (krycí název „DOLAR“).

vlastních slov nechodil jako obyčejný „pěšák“ před Tuzexy, ale orientoval se na větší obchody.²⁶³ Jeho vzpomínky potvrzují i dochované archivní materiály, ve kterých Perkausovo jméno figuruje. Společně s mladším z bratrů Klementových a dalšími veksláky se zabýval v první polovině osmdesátých let rozprodáváním velkého množství falešných dolarů. Jako jeden z hlavních pachatelů figuroval, v případě, jenž skončil před soudem a byl i medializován v tehdejších sdělovacích prostředcích. Nepravé bankovky odebírali Perkaus a spol. od krajanů v zahraničí. Jeden z kanálů vedl přes jistou rakouskou státní příslušnici, která je do Československa pravidelně převážela. Další cesta, kudy falešné dolary v té době proudily přes hranice, vedla údajně ze Západního Berlína a NDR. V ČSSR se je pak veksláci snažili prodat především lidem, kteří měli naopak v úmyslu emigrovat do zahraničí. Po zjištění jejich nepravosti po vycestování již nebylo možné neplatné peníze u veksláků „reklamovat“. Jednotlivé transakce dosahovaly výše desítek i stovek tisíc československých korun. Protiváhu za tvrdou měnu mělo v jednom z dílčích obchodů tvořit i stříbro.

Nakonec byla síť, jež stála za distribucí falešných dolarů, rozbita a její členové trestně stíháni. K realizaci celé akce přispěla i skutečnost, že jedna osoba z blízkosti překupníků byla současně vedena jako kandidát tajné spolupráce u II. Správy SNB a o chystaných transakcích informovala své řídicí orgány.²⁶⁴ Celá kauza s falešnými dolary se v roce 1986 dostala i na stránky Rudého práva. V případě vystupovalo asi 20 podezřelých a tresty pro odsouzené se pohybovaly poměrně vysoko: v rozmezí od šesti a půl do osmi let, přičemž u některých byly později navýšeny, protože během procesu vyšla najevo další trestná činnost, např. vykrádání domů.²⁶⁵ Nutno dodat, že případ kolem Perkausa a spol. nebyl jediný, ve kterém veksláci distribuovali ve velkém falešné bankovky cizích měn. Z dohledaných materiálů vyplývá, že podobné nezákonné emise řešilo ministerstvo vnitra (přinejmenším) během sedmdesátých a osmdesátých let

---

²⁶³ ZEJDOVÁ, Hana. *Perkausová má ve skříni kostlivce! Její táta byl vyhlášený vekslák*. Blesk (internetová verze) 6. 1. 2016. Dostupné na: <https://www.blesk.cz/clanek/celebrity-ceske-celebrity/365261/perkausova-ma-ve-skrini-kostlivce-jeji-tata-byl-vyhlaseny-vekslak.html> (citováno k 9. 12. 2019).

²⁶⁴ ABS, sbírka *Svazky tajných spolupracovníků (TS)*: arch. č. TS-759014 MV.

²⁶⁵ ADAMČÍKOVÁ, Nad'a, Bohatli na lidské důvěřivosti. O jednom případě skupiny. *Rudé právo*, 9. července 1986, s. 3.

opakovaně.²⁶⁶ Dnes lze u Ladislava Perkause sledovat vcelku zajímavý rys týkající se vzpomínání na vlastní minulost. Otevřeně se identifikuje s Olmerovým filmem *Bony a klid*, resp. s hlavními protagonisty. Hlásí se k tomu, že byl společně se svoji skupinou živou předlohou ke scénáři, jež napsal Radek John. Ladislav Perkaus dokonce uvádí i zdroj, který pomáhal tvůrcům při psaní scénáře. Zároveň poodkrývá, jak velká byla tehdy skupina překupníků, se kterými se přátelil a spolupracoval s nimi: „Bylo to natočený podle naší party, kde bylo šest lidí. Radku Johnovi to tenkrát všechno popsala majorka Budíková, která nás jako veksláky dobře znala.“ Takový narativ – přivlastnění si předlohy a inspirace, podle které vznikl samotný snímek, není výjimkou ani u dalších jedinců, kteří kdysi patřili k námi sledované komunitě. Naopak, bývalí veksláci se k filmu hlásí a považují své vlastní osudy za předobraz úspěšného snímku.²⁶⁷

4.4.8 Jozef Zelík – slovenský bonový král

Asi nejznámějším a zároveň nejúspěšnějším slovenským vekslákem před rokem 1989 byl Jozef Zelík.²⁶⁸ Narodil se v roce 1946 v malé vesničce Podhorie nedaleko Povážské Bystrice do dělnické rodiny. Základní školní docházku ukončil v roce 1960 a poté vystudoval Střední průmyslovou školu chemickou v Bratislavě (1960–1964). Ve studiích pokračoval na Vysoké škole ekonomické, ty ovšem nakonec nedokončil. Na základní vojenskou službu nenastoupil.²⁶⁹ Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let

---

²⁶⁶ ABS, f. *MV ČSR – Správa kriminální služby MV ČSR*, přírůstek č. 1493.85, bal. č. 3, Porada spekulace 24. srpna 1978. Vyhodnocení výskytu padělaných - pozměněných peněz a napodobenin v 1. pol. 1978. Problematikou falešných peněz se zabývala především Federální správa VB. Viz ABS, f. *Federální správa Veřejné bezpečnosti*, k. č. 57, Štáb náčelníka FS VB ze dne 7. října 1987. Informace o plnění úkolů na úseku boje s trestnou činností související s paděláním a pozměňováním peněz.

²⁶⁷ Podobný moment se objevuje i ve vzpomínkách Michaela Klimenta, viz KMENTA, Jaroslav. *Svědék na zabití... s. 29–30.*

²⁶⁸ Pasáže pojednávající o „bonovém králi“ Jozefu Zelíkovi jsou přejaty z případové studie, mapující jeho osudy. Viz HAVLÍK, Adam. *Vzestup a pád "bonového krále"...* s. 224–243.

²⁶⁹ Z jakého důvodu se Zelík vyhnul základní vojenské službě, není zcela zřejmé. Ve svém vlastním stručném životopise pouze uvedl, že je „nevoják“ a že službu nenastoupil. Viz Archiv Ústavu paměti národa (dále jen AÚPN), f. *Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti – Správa Štátnej bezpečnosti Bratislava* (původní značka BA-V), arch. č. 17113, Vyšetřovací spis č. 1038/1982, životopis Jozefa Zelíka (nedatováno).

již úspěšně pohyboval v prostředí černého trhu. Napojil se na pašeráky s drahými kovy a zahraničními automobily a postupně začal obchodovat i se zlatem, valutami a tuzexovými poukázkami a také se starožitnostmi a klenoty. V roce 1971 byl poprvé odsouzen, a to ke třem letům za trestný čin spekulace. Trest odnětí svobody dostal v souvislosti s dovozem automobilů Mercedes a jejich prodejem přes autobazary v Československu. Zelík v této aféře figuroval jako osoba, která měla opatřit sjednaný obnos tuzexových poukázek. Ty nakoupil od překupníků v Praze, kam byl několikrát vyslán.²⁷⁰ Z výkonu trestu se nakonec vrátil v dubnu 1972.

Pokud se zaměříme na Zelíkův oficiální profesní životopis v časovém rozmezí od propuštění do začátku osmdesátých let, nenalezneme v něm nic neobyčejného. Údajně vykonával různé manuální práce, nejprve v bratislavských pekárnách, kde pracoval téměř deset roků, a pak i v dalších dvou zaměstnáních. Ovšem vyšetřovací spisy nám poskytují poněkud detailnější pohled na jeho život v té době. Především pokud se zaměříme na jeho mimopracovní činnost. Viděno zpětně znamenala Zelíkova kriminální kariéra před zatčením na začátku sedmdesátých let pouze jakousi předeheru událostí následujících. Již v prvních letech po svém propuštění se vrhl do nelegálního obchodování se vši vervou. Jestliže dříve působil zčásti i jako jakási spojka pro jiné překupníky,²⁷¹ po návratu na svobodu se plně osamostatnil a časem vybudoval vlastní obchodní síť. Jeho transakce se týkaly do značné míry stejných měn a komodit jako dříve, akorát že nyní vše probíhalo v nepoměrně větším měřítku. Za úspěšným návratem do sféry nezákonných obchodů stál i fakt, že Zelík neotálel a nedlouho po propuštění z vězení začal znovu budovat některé přetřhané vazby a opět získávat cenné kontakty. Několik z nich mu dokonce formou půjčky poskytlo i startovní kapitál v řádu desítek tisíc korun.²⁷² Zelík patřil k překupníkům s velmi širokým portfoliem a postupně si na Slovensku vydobyl dominantní pozici a pověst „bonového krále“.

Za svým působením v Československu udělal symbolickou tečku 4. listopadu 1982, kdy vycestoval na falešný jugoslávský cestovní pas ve společnosti tří

---

²⁷⁰ Tamtéž, Zápisnica o výsluchu svedka Jozefa Beňušky zo dňa 1. 4. 1983.

²⁷¹ Tamtéž, Zápisnica o výsluchu svedka Pavola Suchého zo dňa 24. 2. 1983. Tím však není myšleno, že by se v té době Zelík nepouštěl i do obchodů na vlastní pěst.

²⁷² Tamtéž, Zápisnica o výsluchu svedka Františka Valoviče zo dňa 24. 2. 1983 a Pavola Suchého zo dňa 24. 2. 1983.

jugoslávských státních příslušníků.²⁷³ V Bratislavě zanechal Zelík ženu, syna, extravagantní vilu a také pracně vybudované obchodní sítě. Jeho postavení a nahromaděné bohatství, spjaté se svébytným životním stylem, však překročilo pro státní složky únosnou mez. Již začátkem osmdesátých let se začal odůvodněně obávat toho, že bude za své aktivity zatčen československými bezpečnostními složkami. Jejich záměry naznačuje i fakt, že mu příslušníci SNB zabavili cestovní pas. Jednomu z blízkých kompliců se tehdy Zelík svěřil, že se o něj začíná zajímat bezpečnost, a zároveň mu prozradil, že má na ministerstvu vnitra „své“ lidi, kteří mu tuto informaci poskytnou.²⁷⁴ Za Zelíkovým rozhodnutím opustit republiku stálo kromě obav o zatčení a vidiny vazby také narůstající napětí v osobním životě. Po emigraci odcestoval z Rakouska do Španělska, kde nějakou dobu pobýval. O jeho dalších osudech však již není mnoho známo. Pravděpodobně někdy po roce 2000 zemřel za ne zcela vysvětlených okolností v nizozemském vězení.²⁷⁵

4.4.9 Jan Urbánek a další – třetí kasta

Co se týče sociálního profilu, v prostředí „skupek“ se objevovali kromě zástupců pro veksláky typických profesí (vrátní, invalidní důchodci, taxikáři atd..) také lidé s vyšším vzděláním zastávající v civilním životě celkem prestižní povolání. Tohoto rysu si všiml i autor scénáře filmu *Bony a klid* Radek John v rozhovoru v Československé televizi: „*To co my vidíme, to jsou ty řadoví pěšáci, zatímco to, co nevidíme, je ten ledovec, ponořený. Tam jsou vlastně lidé mnohem víc vydělávající, mnohem lépe usídlení v celé té oblasti. Musím říct, že kromě nich jsou pak ještě lidé, kteří chodí v normálních oblecích, kalhotami, diplomatickými kufříčky, nejezdí v Mercedesech, nepopuzují tou vnější stránkou a jsou i v této společnosti na leckterých místech lépe uchyceni.*“²⁷⁶ Při jiné příležitosti se John zmínil dokonce o třech „stupních řízení“ veksláckých sítí. Autorce článku, který taktéž

---

²⁷³ Tamtéž, Protokol o rekonstrukci trasy postupu obviněného Jozefa Zelíka zo dňa 4. novembra 1982 pri opustení republiky do Rakúska.

²⁷⁴ Tamtéž, Zápisnica o výsluchu svedka Milana Vrány zo dňa 15. 2. 1983.

²⁷⁵ KREKOVIČ, Miloš. *Novinár Martin Mózer: Nemám za úlohu obhajovať mafiánov*. Rozhovor pro internetovou verzi deníku SME. 21. 10. 2010. Dostupné na: <https://kultura.sme.sk/c/5599300/novinar-martin-mozer-nemam-za-ulohu-obhajovat-mafianov.html#ixzz2UsBuIW99> (citováno k 28. 1. 2020).

²⁷⁶ Archiv české televize. *Vysílá studio Jezerka*. Díl 284 (1988).

pojednával o natáčení filmu, popsal kromě řadových veksláků, postávajících před Tuzexem, i organizátory, jež činnost pouličních prodejců koordinují a také kastu „šéfů“, která je nad těmito organizátory. Lidem z horních pater domnělé pyramidy připisoval seriózní povolání, schopnost splynout s davem a také to, že sami sebe označují za obchodníky, nikoliv za překupníky, šmelináře, či veksláky. Na rozdíl od obyčejných „pěšáků“ z ulice je nebylo prakticky možné chytit při činu. Zároveň však podle Johna tvořili důležitý mezičlánek „devizové trestné činnosti“ a bez jejich postihu vekslování jako takové nemělo šanci vymizet.²⁷⁷

Prostředí valutových obchodníků, velmi dobře etablovaných ve svých profesních kruzích, a zároveň úspěšně působících ve světě černého obchodu, vykreslil např. literární detektivní příběh z přelomu osmdesátých a devadesátých let *Smrt veksláckého bankéře*. V něm hrají ústřední úlohu postavy doktora Štefana Šimka a jeho synovce Milana. Prvně jmenovaný je vystudovaný právník a bývalý zaměstnanec podniku zahraničního obchodu, druhý má ambici následovat jeho kariéru a proto studuje také právnickou fakultu. Šimko se společně se svým synovcem podílí na rozsáhlých machinacích s cizími měnami. Mladý Milan, vzhlížející se ve svém úspěšném strýci, dostane v příhodný moment za úkol sehnat západoněmecké marky s tím, že je posléze výhodně prodá dalším překupníkům. Jestliže na jednu stranu Milanovi (stejně jako jeho ambicióznímu strýci) plynul z kontaktů s „obyčejnými veksláky“ velmi slušný zisk, na straně druhé je zde patrný jistý despekt a vědomý odstup od těchto obchodních partnerů: *„Tihle vesměs mladí lidé sháněli valuty, levná videa, porno kazety, originál džíny, nebo nabízeli partnerky na jednu noc nebo na výlet. Mohl je potkat všude. V Alcronu, Panoramě, nebo v malých bistroch kolem Václavského náměstí. Ráno i večer. Jenže on se považoval za obchodníka, za strýcova vyslance. Těchto drobných kšeftařů se štítíl, i když s těmi většími bude muset jednat.“*²⁷⁸

Vzájemné prolínání a spolupráce mezi vyloženě kriminálním prostředím veksláků a dobře postavených „obchodníků“ z řad většinové společnosti však nebylo pouhou literární fabulací. Za typického představitele této skupiny osob lze považovat Jana Urbánka. Jeho postavení v tuzemských veksláckých strukturách před rokem 1989

---

²⁷⁷ LÍKAŘOVÁ, Zdena. Bony a klid. *Mladá fronta*, 25. dubna 1987, s. 4–5.

²⁷⁸ ŠTORKÁN, Karel. *Smrt veksláckého bankéře*. Praha: Naše vojsko, 1990, s. 24.

již celkem podrobně zdokumentoval žurnalista Jaroslav Kmenta.²⁷⁹ Urbánek, pocházejíc z menší obce v kladenském okrese, studoval původně vysokou školu zemědělskou v Praze-Suchdole, kterou nedokončil. Na konci šedesátých let strávil více než rok na studiích ve Velké Británii, kde obdržel královské stipendium. Po návratu do Čech vystudoval právnickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze a poté, co vystřídal několik dalších profesí, působil jako právník na Československém svazu tělesné výchovy. Zároveň se ovšem nedlouho po návratu z Velké Británie vrhl do různých kšeftů, přičemž těžil z kontaktů, získaných za hranicemi i z toho, že si po návratu ze Spojeného království dokázal zařídit tuzexové konto, kam mu poté chodily různé platby. Pobyt v cizině, kontakty s cizími státními příslušníky a též Urbánkovy pokoutné obchody nezůstaly bez odezvy ze strany Státní bezpečnosti. Ta se zajímala o možné napojení Urbánka na britské tajné služby i na jeho činnost ve sféře hospodářské kriminality. V první polovině 70. let byl trestně stíhán v souvislosti s prodejem „tuzexových aut“ (postupně odkoupil sedm vozů, které výhodně prodával dál). Odsouzen pro trestný čin spekulace nakonec nebyl. Údajně mu v celé záležitosti pomohly „velmi cenné styky“, a to i v prostředí ministerstva vnitra. Vlivové sítě Jana Urbánka zahrnovaly v první polovině sedmdesátých let několik zaměstnanců resortu vnitra (včetně náměstka ministra vnitra ČSR), docenta Vysoké školy politické ÚV KSČ, náměstka generálního ředitele Státní banky Československé, člověka z okresního výboru KSČ, zaměstnance Tuzexu na úseku prodeje automobilů atd.²⁸⁰ Celkově jeho obchodní styky zahrnovaly i řadu cizinců a dohromady čítaly několik desítek lidí, včetně pracovníků zastupitelských úřadů SRN, Peru, USA či SSSR. Postupně se Urbánkuv záběr rozšířil na všechen možný sortiment, jen když přinášel patřičný zisk. V roce 1982 musel své aktivity nedobrovolně přerušit, když byl vzat do vazby a odsouzen na čtyři a půl roku nepodmíněného trestu. Podle Jaroslava Kmenty se ovšem v roce 1984 dostal za nestandardních okolností na svobodu. V roce 1987, kdy mu opět hrozilo trestné stíhání, se mu podařilo opustit Československo a do roku 1990 pobýval v Kanadě.²⁸¹

Jedním ze styků Jana Urbánka byl v osmdesátých letech i Jiří Shrbený. Stejně jako Urbánek zastával z profesního hlediska celkem prestižní post. Pracoval jako

---

²⁷⁹ KMENTA, Jaroslav. *Kmotr Mrázek...* s. 24–25.

²⁸⁰ ABS, sbírka *Svazky kontrarozvědného rozpracování (KR)*: arch. č. KR-643153 MV.

²⁸¹ KMENTA, Jaroslav. *Kmotr Mrázek...* s. 35 a 69.

referent na generálním ředitelství ČKD v Praze. Zároveň však patřil mezi hlavní organizátory vysoce výkonného gangu, která do Československa protiprávně dovážela obrovské množství spotřebního zboží, jež přechovávala v různých tajných skladech a za pomoci sítě překupníků rozprodávala.²⁸² Akce „SKUPINA“, jež směřovala právě proti Shrbenému a spol., byla svým rozsahem skutečně mimořádná, stejně jako rozsah trestné činnosti, jíž se pachatelé dopustili. Celková škoda z odhalených devizových trestných činů v České socialistické republice se v roce 1987 zvýšila více než dvojnásobně (ze 4 511 100 Kčs na 9 791 600 Kčs), především díky úspěšné akci proti zmíněné překupnické síti.²⁸³

4.5 Mocenské vztahy uvnitř komunity

Úspěšný vstup do světa černého trhu s tuzexovými poukázkami ovlivňovala skutečnost, že pro nastartování výnosného koloběhu valut, korun a poukázek „ve velkém“ byl potřebný počáteční kapitál. Potíže se shánění takového základu pro další obchody popisuje i román Pavla Frýborta: „...veksl, jako každý podnikání, vyžaduje základní provozní kapitál. Motor, který byznys roztočí. Škváru. Hromadu škváry. Jinak se uběháte a půl roku budete dávat dokupy peníze, za který byste mohli nakoupit tolik mařen, aby vám to těch třicet tisíc čistýho zisku vyneslo.“²⁸⁴ Počáteční provozní kapitál, resp. přístup k němu, byl zároveň důležitým hierarchizujícím prvkem. Pokud jím dotyčný disponoval, měl snazší výchozí podmínky než ti, kteří s „vekslem“ začínali s menšími obnosy. Dokázal vydělat větší množství peněz a vydobýt si jisté postavení. Zároveň mu ekonomická síla mohla pomoci v tom, že měl šanci si vytvářet vlastní síť a najímat si do svých služeb někoho dalšího. Právě absence základního kapitálu byla důvodem, proč se mnozí „pěšáci“ dávali do služeb tzv. „skupek“, které oplývaly větším množstvím peněz.

---

²⁸² ABS, sbírka *Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy (V)*: arch. č. V-42317 MV.

²⁸³ ABS, f. *Kolegia Ministra vnitra České socialistické republiky*, Kolegium ministra vnitra ČSR č. 3 ze dne 24. března 1988, Zpráva o veřejnobebezpečnostní situaci v ČSR za rok 1987 a Informace o veřejnobebezpečnostní situaci v ČSR za rok 1987 pro předsedu vlády ČSR.

²⁸⁴ FRÝBORT, Pavel. *Vekslák...* s. 15.

Zde se dostáváme k důležité otázce mocenských vztahů uvnitř komunity elitních veksláků. Spíše než striktní hierarchickou strukturou, která by měla v čele jednoho „bosse“ či rodinný klan, se toto prostředí vyznačovalo koexistencí různých skupin vedle sebe. Tento rys vnímá s odstupem i Michal Kliment: *„My jsme neměli jednoho kápa. My jsme se tehdy dělili na speciální skupinky. Bylo nás tam od každého něco. Byly tam kurvy, byli tam kluci od hazardu, karty a tak, a třeba my, co jsme dělali starožitnosti a valuty“*.²⁸⁵ Podobnou domněnku potvrzují i Šmíd s Kupkou, když o světě veksláků mluví nikoliv jako o světě založeném na přísné hierarchii, ale spíše jako o síťové struktuře, fungující na bázi *kontaktních skupin*. Do nich zahrnují i číšníky, spřízněné taxikáře, recepční atd. K samotným obchodům pak docházelo na individuální úrovni nebo mezi malými skupinami o 2–3 lidech, což bylo důsledkem „vertikální i horizontální uzavřenosti komunistického režimu.“²⁸⁶ Do portfolia úspěšných veksláků patřily i desítky obchodních partnerů, ovšem obchody se většinou dojednávaly mezi čtyřma očima či v přítomnosti jen několika dalších lidí.

Přesto, že námi popisované prostředí fungovalo do značné míry na odlišných principech než např. italská mafie, lze sociální pole, ve kterém se veksláci pohybovali, označit za zárodek československého a později českého organizovaného zločinu.²⁸⁷ Dle Šmída a Kupky tvořili veksláci jakousi intelektuální elitu předlistopadové kriminální scény a zároveň i líheň, ze které se rekrutovaly špičky polistopadového podsvětí. Na „špinavou práci“ (vymáhání peněz, zastrasování atd.) si movití veksláci obvykle najímali další osoby, např. vyhazovače z diskoték, vyznavače bojových sportů atd. Celkově tvořily vekslácké špičky uzavřenější komunitu lidí, do které nebylo možné se automaticky zařadit pouze na základě několika úspěšných transakcí. Jistou podobnost se světem organizovaného zločinu lze najít v tom, že si jednotlivci musel vysloužit „ostruhy“, aby byl etablovanými kolegy vnímán jako rovnocenný partner: *„To aby ses dostal k těmhle věcem nebylo o tom, že by sis koupil 200 nebo 300 marek, nebo že jsi si stoupnul někam na ulici, kde se směňovaly valuty. To nestačilo. Aby ses dostal do týhle*

---

²⁸⁵ Podle vlastních slov patřil od roku 1978 do roku 1990 „k velké sestavě hotelu Alcron.“ Viz KMENTA, Jaroslav. *Svědék na zabití... s. 27.*

²⁸⁶ ŠMÍD, Tomáš a Petr KUPKA. *Český organizovaný zločin: od vyděračů ke korupčním sítím*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2011. s. 97.

²⁸⁷ Tamtéž, s. 96.

společnosti a měl jsi možnosti nakupovat nebo se dostávat k určitejm lidem, tak ses musel probít tím, jaká jsi byla osobnost. Byl to uzavřenej kruh lidí, kde samozřejmě daleko víc hrozilo udávání než dneska a lidi daleko víc drželi při sobě a taky měli daleko větší strach z toho, že někdo něco někomu řekne. To aby se člověk mohl chodit bavit s těmahle lidma a chodit na určitý místa, tak nestačilo mít možnost nákupu nebo prodeje valut. Musel zapadat, musel mít nějaký jméno a pak se mohlo stát, že mohl jít na nějakou vyhlášenou diskotéku v tý době a nemusel stát venku jako roura [...] Tak to v tý době fungovalo, že sis musel vysloužit ostruhy.“²⁸⁸

Jestliže pro lidi zvenčí bylo obtížné proniknout do struktur organizovaného vekslu, uvnitř existovaly možnosti pro sociální mobilitu. Kategorie „skupek“ a „komárů“ nebyly zcela nepropustné. Někteří z československých veksláků začínali „od píky“ a vypracovali se z drobnějších obchodníků na respektované a mocné členy komunity. Podobný průběh měla například kariéra Františka Mrázka. Než se stal vlivným překupníkem, obchodujícím s širokým zbožním sortimentem, začínal údajně v pražských ulicích jako řadový vekslák, kde prodával bony a obchodoval s hodinkami. ²⁸⁹ V souvislosti s organizovaným „vekslem“, konkrétně v otázce distribuce pašovaného zboží po Československu v osmdesátých letech, hovoří žurnalista Jaroslav Kmenta i o rozdělení teritoria mezi vlivné překupníky: „Organizovaný zločin měl už v době komunismu důsledně rozdělené sféry vlivu. Zatímco Shrbený spolu se svým komplicem Tomášem Lacinou dodával zboží dealerům v Praze a ve Středočeském kraji, druhá silná skupina kolem Miroslava Provoda a Zdeňka Voňavky obhospodařovala Jihočeský a Západočeský kraj. Skupina vedená Ivanem Novotným a Jiřím Moravou získala glejt pro distribuci zboží ve Východočeském kraji a na jižní Moravu.“²⁹⁰ V případě zatčení některých členů organizovaných sítí, pak docházelo i k tomu, že jeho pozici převzal jiný, skupině známý překupník.²⁹¹

---

²⁸⁸ HAVLÍK, Adam. Veksláci. In: VLADIMÍR 518 a kol. *Kmeny 0. Městské subkultury...* s. 645.

²⁸⁹ KMENTA, Jaroslav. *Kmotr Mrázek...* s. 20.

²⁹⁰ Tamtéž, s. 34.

²⁹¹ ABS, f. *Správa SNB hl. m. Prahy a SČK (Středočeského kraje)*, přírůstek č. 2292-2313/93, bal. č. 12, akce „PAVUČINA“, následná informace k akci PAVUČINA za období 25. 6. až 13. 17. 1987.

4.6 Veksláci jako delikventní subkultura

K pochopení některých vzorců chování, rozšířených v komunitě překupníků s valutami a bony se jako plodný jeví přístup amerického sociologa Frederica Thrashera, jednoho z předních představitelů tzv. chicagské školy. Thrasher se mj. věnoval otázce pouličních gangů města Chicago v první polovině 20. století a na základě studia více než 1300 z nich se pokusil vypracovat podrobnou typologii a vysvětlit vznik těchto skupin. Podle Thrashera stály za rozmachem gangů špatné sociální podmínky v amerických velkoměstech (všudypřítomná nezaměstnanost, vysoká kriminalita, špatná integrace přistěhovaleckých skupin ze strany státu) a také fakt, že tradiční instituce jako rodina, stát, či církve nedokázaly efektivně naplnit volný čas dospívajících a dětí z převážně dělnického prostředí. Díky tomu inklinovali ke specifickým formám kolektivní, často kriminální činnosti. V Thrasherově pojetí vznikaly gangy nejčastěji spontánně z lokálních chlapeckých part (na rozdíl od klubů, kroužků atd. šlo o neorganizovanou činnost), přičemž svoji identitu a vnitřní integritu budovaly skrze konflikt s okolními gangy a s policií, skrze společné prožitky, plány a úzké vztahy mezi členy. U etablovaných gangů pak bylo možno pozorovat vlastní strukturu a hierarchie, společné vědomí, „gangovou“ morálka a v neposlední řadě vztah k vlastnímu teritoriu.²⁹²

Na československé veksláky nelze pohlížet zcela identickým prismalem jako na mladistvé členy pouličních gangů v meziválečných Spojených Státech. Spíše je lze zařadit ke kategorii kriminálních gangů. Thrasher od sebe tyto dvě formy rozlišuje, ačkoliv přiznává, že oba typy bývají úzce propojené a v některých rysech je dělící linie mezi nimi velmi rozostřená. Z Thrasherova výzkumu vyplývá, že mnozí členové mladistvých gangů během své kriminální kariéry plynule přecházejí do prostředí, které funguje na podobných principech, pouze se orientuje zpravidla i na závažnější formy zločinu. Zásadní rozdíl tkví v motivaci: k organizovaným kriminálním gangům se dostávají lidé spíše na základě touhy po zisku a nikoliv spontánními společnými aktivitami.²⁹³ Tento rys lze vysledovat i u organizované „devizové trestné činnosti“ v socialistickém Československu. V jiných ohledech však subkultura veksláků

---

²⁹² THRASHER, Frederic M. *The Gang...* s. 46.

²⁹³ Tamtéž, s. 288–289.

vykazovala podobné vzorce chování, jako pouliční gangy mladistvých v USA v první polovině 20. století. Pro obě prostředí hrály důležitou roli různé hry, sázky a hazard, nejen jako typický způsob trávení volného času, ale též jako (sebe)identifikační rys. Za společný znak, o kterém hovoří Thrasher a je patrný na chování členů vekslácké komunity, lze rovněž považovat nespoutaný sexuální život.

Pro členy organizovaných veksláckých gangů, stejně jako pro příslušníky pouličních gangů ve Spojených státech, lze jako klíčový prvek jejich každodenním provozu označit jejich *teritorium*. Zatímco pro prvně jmenované znamenalo hlavně prostor, který je třeba chránit proti případné konkurenci především s ohledem na možný výdělek, a kde vznikaly různé sféry vlivu související např. s distribucí pašovaného zboží, u druhé srovnávané skupiny hrály větší roli národnostní a rasové aspekty a spjatost členů gangu s vlastním územím od narození. Typické pro USA tak byly gangy spjaté s konkrétní čtvrtí či částí města, ke které měli jejich členové citový vztah a snažili se je „reprezentovat“. K dalším společným znakům patřila kromě teritoria i jistá míra stratifikace. Již bylo zmíněno, že organizovaný „veksl“ nefungoval na striktně hierarchickém principu jako jiné sítě organizovaného zločinu, ale spíše na bázi kontaktních skupin. Jestliže se delikventní gangy z prostředí amerických velkoměst formovaly prakticky od mládí jednotlivých členů, kteří vyrůstali ve stejné čtvrti a sdíleli podobné hodnoty, vekslácké skupiny vznikaly spíše na základě kontaktů mezi lidmi, spjatých např. profesně. Vazby se tak tvořily v prostředí, kde se stýkala povolání, která měla k „vekslu“ blízko (taxikáři, číšníci, ale i příslušníků tzv. galerky). Na mikroúrovni jednotlivých skupin však lze mluvit o určité míře stratifikace, podobně jako u gangů, které analyzoval Thrasher. Ten mluví typicky o rolích, jako byl šéf dílčího gangu, „vnitřní kruh“, standartní členové a „okrajoví“. Interakce mezi členy je pak symbolickým bojem o uznání. Vztáhneme-li tento model na československou kriminální scénu před rokem 1989, tak i zde se tvořily podobné vazby: např. Jiří Steiner jako představitel vekslácké elity z okolí Václavského náměstí je ve státobezpečnostních materiálech zkraje sedmdesátých let zmiňován jako „vedoucí tlupy“, která čítala více překupníků.²⁹⁴

---

²⁹⁴ ABS, sbírka *Svazky kontrarozvědného rozpracování (KR)*: arch. č. KR-628164 MV, Agenturní zpráva ze dne 4. 1. 1971.

Thrasherovy poznatky lze uplatnit i v otázce různých stupňů vazeb na úrovni organizovaných skupin. Ty byly výsledkem vzájemného postavení jednotlivých členů a zároveň i již zmíněné důvěry. Její dostatek mohl vést k vytvoření „vnitřního kruhu“ zasvěcených členů skupiny. Mezi takové společníky z okruhu „bonového krále“ Jozefa Zelíka patřil jistý František Kocián. Pro Zelíka plnil roli účetního a na základě vzájemné důvěry mohl operovat s obrovským množstvím peněz. Seznámili se v podniku Mlýny a pekárne, kde oba po jistou dobu pracovali. Postupně se sblížili a Zelík usoudil, že Kociána může zasvětit do svých obchodů. Dával za úkol přepočítávat peníze různého původu.²⁹⁵ Když Zelík zjistil, že může Kociánovi důvěřovat (z přepočítávaných balíčků bankovek nikdy nic nechybělo), učinil z něj svého „účetního“.²⁹⁶ Kromě přepočítávání peněz plnil Kocián i funkci řidiče pro Zelíkovy rodinné příslušníky. Stratifikaci jednoho veksláckého gangu zachytil i snímek *Bony a klid*: lídr Richard je obdařen fyzickou silou a nebojácností (Josef Nedorost), za „mozek“ skupiny platí mazaný Harry (Tomáš Hanák) a Bíny (Roman Skamene) má funkci jakéhosi klauna, který se stará zejména o vtipné situace a dává snímku komický rozměr. Zdálo by se, že typologie osobností z filmového gangu byla vytvořena čistě za účelem učinit jednotlivé postavy zajímavějšími pro filmové diváky, ovšem tato skladba překvapivě přesně odpovídá rolím, které se podle Thrashera utvářely u skutečných gangů. I on mluví o fyzicky silném vůdci, o „mozku“, který plánuje operace, o „kašparovi“, starajícím se o zábavu, atd.²⁹⁷

4.7 Násilí

Pokud podrobněji nahlédneme do světa organizovaného „vekslu“, nelze opomenout roli násilí, které zde hrálo nikoliv nepodstatnou roli. Násilné praktiky přicházely na řadu nejčastěji v situacích, kdy osoby zvenčí začaly být vnímány jako konkurence zavedeným překupníkům. Takové jednání pociťovali veksláci jako ohrožení vlastního pole působnosti a svých zisků. Konkurenční prostředí v pražských ulicích zažíval

---

²⁹⁵ AÚPN, f. *Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti – Správa Štátnej bezpečnosti Bratislava* (původní značka BA-V), a. č. 17113, Vyšetřovací spis č. 1038/1982, Zápisnica o výsluchu obvineného Ferdinanda Kociana zo dňa 15. 2. 1983.

²⁹⁶ Tamtéž.

²⁹⁷ THRASHER, Frederic M. *The Gang...* s. 228–234.

doslova na vlastní kůži hlavní hrdina Frýbortova románu *Vekslák*, který se snažil proniknout mezi etablované překupníky: „*Nejdřív jsem se flinknul po Václaváku, od Jalty k Ambassadoru (...) I slepej by viděl, že fleky před hotelama jsou už rezervovaný. Zkusil jsem na chvíli zaparkovat před Evropou, a než jsem stačil hodit řeč s prvním cizákem, přitočil se ke mně frajírek a ucedil (...): „Hele, koukej se vodvalit, nás je tu dost.“*²⁹⁸ Po tomto neúspěchu se vydal do Tuzexu ve Štěpánské ulici, kde ho postávající kolegové, resp. konkurenti také nepřivítali v dobrém. Zde se navíc zřetelně promítá i propojenost veksláků s represivními složkami, která měla za následek upevnění pozic jedné ze skupin: „*Jeden mi řekl, že jestli nevypadnu, zavolaj na mě esenbáka.*“²⁹⁹ Klid pro své „řemeslo“ zprvu nenašel Michal Najman ani v motelu mimo pražské centrum. Ovšem díky své drzosti a důvtipu se nenechal odradit a vydobyl si místo pro vekslování: „*Čas od času se i tady objevuje konkurence. Dva takoví hošáci mě chtěli eliminovat. „Dej si voraz, tohle je náš rajón.“ Zeptal jsem se jich od kdy, když já tu makám už pět let. Nechali mě být. Možná si mysleli, že dělám pěšáka pro nějakou větší partu a nechtěli riskovat konflikt.*“³⁰⁰ Ovšem při jiné příležitosti překročil domnělé hranice a nevyhnutelným důsledkem toho, že odváděl jiným vekslákům zákazníky a připravoval je o zisk, byla konfrontace. Michala přinutili nasednout do auta, odvezli jej kamsi za město, kde mu šéf celé skupiny – popisovaný jako kultivovaný a vzdělaný člověk – vysvětlil, že je připravil o desítky tisíc korun a pohrozil mu, ať své činnosti zanechá. Poté jej pobočníci veksláckého bosse pro výstrahu fyzicky napadli, okradli a nechali ležet u silnice. Nutno říci, že toto zastrašení mělo svůj efekt a Michal po nepříjemné zkušenosti vekslování zanechal.³⁰¹

Násilné jednání je poměrně běžné i v prostředí, kde se pohybují hlavní (anti)hrdinové filmu *Bony a klid*. Při počátečních neshodách uvnitř gangu se nebojí řešit problémy pomocí pěstí. Vzpurnému řidiči autobusu, který si dovolil je vyhodit ze svého vozu, za trest propíchnou nožem pneumatiky. Při jednom z obchodů (nákup videopřehrávačů za koruny) jsou hlavní protagonisté podvedeni romskými překupníky, kteří slíbí doplatit část sumy za kontraband později, ale slibu nikdy nedostojí. Když chce jedna strana své peníze zpátky, je od jejich vymáhání odrazena

---

²⁹⁸ FRÝBORT, Pavel. *Vekslák...* s. 17.

²⁹⁹ Tamtéž, s. 17.

³⁰⁰ Tamtéž, s. 32.

³⁰¹ Tamtéž, s. 52–53.

protivníkem, který je početně silnější a v ruce třímá kovové tyče či břitvy. Při následném ústupu hlavní protagonisté zjistí, že se stali obětí navlas stejného činu jako nebohý švédský řidič autobusu a zanechávají automobil s propíchnutými plášti na místě.

Charakter násilí mezi veksláky byl utvářen i (ne)dostupností střelných zbraní v socialistickém Československu. Ve srovnání se západními zeměmi v čele s USA byl přístup civilního obyvatelstva ke střelným zbraním ve východním bloku mnohem omezenější. To ovšem neznamená, že ilegální distribuce střelných zbraní vůbec neexistovala. Jedna z cest, jak se k nim v ČSSR dostat, vedla přes osoby, jež se z povahy svého zaměstnání pohybovaly v prostředí československé armády nebo bezpečnostních složek. Takový zdroj využíval k nákupu zbraní i Petr Hnyk, hotelový zaměstnanec a zároveň příležitostný spekulant s bony a valutami. Jeho kontaktem byl příslušník Veřejné bezpečnosti, jenž často vykonával službu na Václavském náměstí. Hnyk se s ním seznámil právě tam, protože koncem šedesátých let pracoval na parkovišti vozidel hotelu Jalta. Policista mu v roce 1968 prodal obušek a slzný plyn v ceně 50, resp. 400 Kčs. Nešlo o ojedinělý obchod, stejné předměty nabízel údajně i dalším osobám. Podle Hnykovy výpovědi ovšem příslušníci VB nenabízeli k pokoutnému prodeji pouze obušky a slzný plyn (velmi pravděpodobně rozkradené ze skladových zásob ministerstva vnitra), ale také střelné zbraně: „*Někdy v letech 1968–1969 se mezi mými přáteli hovořilo o možnosti, získat od příslušníků VB za jistou částku i pistoli.*“³⁰² Několik střelných zbraní vlastnil slovenský „bonový král“ Jozef Zelík, než mu byly po jedné domovní prohlídce zabaveny bezpečností. Šlo ovšem o legálně držené lovecké pušky. V průběhu vyšetřování Zelíkovy skupiny vyšlo najevo, že jeden z jeho kompliců měl bez povolení v držbě dvě armádní pistole značky ČZ z meziválečného období, obě po balistických zkouškách vyhodnoceny jako plně funkční a bez závad.³⁰³ V průběhu výslechu vyšlo najevo, že jednu z nich obviněnému daroval sám Zelík a

---

³⁰² sbírka *Svazky kontrarozvědného rozpracování (KR)*: arch. č. KR-619464 MV. Protokol o výslechu Petra Hnyka ze dne 27. 9. 1981.

³⁰³ AÚPN, f. *Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti – Správa Štátnej bezpečnosti Bratislava* (původní značka BA-V), arch. č. 17113, sv. 1, Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zs. Kraja, Odbor vyšetřovania ŠtB. Odborné vyjadrenie v zmysle § 105 veta druhá tr. p. – výsledok skúmania v obore balistiky (20. 12. 1982).

druhou zakoupil od svého známého ve špatném stavu, ovšem údajně s pomocí zbrojaře na krajské správě ZNB v Bratislavě ji dokázal uvést do střelbyschopného stavu.³⁰⁴

Přestože si někteří veksláci dokázali obstarat střelné zbraně, konflikty se v jejich světě zpravidla neřešily jejich použitím. Mezi veksláky neprobíhaly otevřené „války gangů“ vedené podle principů krevní msty a s mrtvými na obou stranách, tak, jak je známe v prostředí mafie. Naopak, v dostupných materiálech, které se autorovi podařilo prostudovat, se nevyskytl ani jeden případ, kdy by konfliktní situace v této komunitě vyvrcholila násilnou smrtí. To ovšem neznamená, že neprobíhaly násilné střety a vyřizování účtů např. mez jednotlivými skupinami. Dokladem budiž souboj „bratislavských, jugoslávských a cikánských veksláků“, ke kterému došlo v roce 1983. Při prodeji tašky plné digitálních hodinek jedna skupina druhé odmítla zaplatit a tašku uloupila. Následovala trestná výprava a vymáhání digitálních hodinek (nebo částky 113 000, která by kontraband kompenzovala), doprovázené násilím a vyhrožováním fyzickou likvidací.³⁰⁵

Zásadnějším předělem byl rok 1989, kdy československá a později česká kriminální scéna dostala zcela jinou dynamiku. V období státního socialismu byly, i kvůli tvrdému postupu státu při dodržování „socialistické zákonnosti“ některé formy násilné trestné činnosti, v podstatě nemožné. Období následující po sametové revoluci přineslo naopak nové formy násilí. V českém kriminálním prostředí docházelo v mnohem větší míře k vraždám na objednávku, únosům a vydírání, především u nově se etablujících podnikatelských elit. Vzestup se týkal i rasově motivovaného násilí³⁰⁶, rozmohla se kriminalita spojená s drogami, do tuzemského prostředí ve velkém vstoupily cizojazyčné mafie. Řada lidí z veksláckých kruhů ovšem plynule přešla k novým kriminálním hierarchiím a někteří z nich zemřeli násilnou smrtí. Vyřizování účtů mezi nyní již bývalými veksláky a jinými zločinci mělo v divokých devadesátých a

---

³⁰⁴ Tamtéž, sv. 2, Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zs. Kraja, Odbor vyšetovania ŠtB. Protokol o výsledku obviněného Juraje Trojana ze dne 16. 12. 1982. Nutno podotknout, že zbrojař KS ZNB Bratislava pomoc obviněnému (výměna hlavně) při vlastním výsledku popřel. Viz tamtéž, sv. 3, Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zs. Kraja, Odbor vyšetovania ŠtB. Protokol o výsledku obviněného Imricha Žilky ze dne 2. 5. 1983.

³⁰⁵ JOHN, Radek. Vekslácká válka. *Mladý svět*. 1985, roč. XXVII, č. 14, s. 31.

³⁰⁶ DANIEL, Ondřej. *Násilím proti „novému biedermeieru“: subkultury a většinová společnost pozdního státního socialismu a postsocialismu*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2016, s. 20.

těž i v „nultých“ letech mnohem krvavější ráz. Nejznámější je v tomto ohledu úkladná, dodnes neobjasněná vražda Františka Mrázka.³⁰⁷

4.7.1 Násilí na vekslácích

Vzhledem k tomu, že veksláci při sobě mívali tuzexové poukázky, nezanedbatelné částky peněz či atraktivní spotřební zboží, stávali se i oni nezdědka terčem trestné činnosti. V první polovině osmdesátých let působila kriminální skupina (celkem obžalováno sedm lidí), jež v Praze a ve Středočeském kraji zorganizovala několik loupežných přepadení osob, zabývajících se výměnou československých korun za valuty. Akce skupiny obvykle probíhaly následovně: nejprve se pachatelé předem dohodli s budoucími oběťmi na směně, přičemž nabízely k odkupu západoněmecké marky za československé koruny. Jednalo se při tom o velmi vysoké částky v řádech statisíců korun. Poté je na místě schůzky za pomoci násilí (bití obušky, vyhrožování střelnou zbraní) o peníze připravili. Skupina měla v proměnlivém složení v plánu uskutečnit celkem čtyři přepadení. Než došlo k jejímu zadržení a soudnímu procesu, stihla úspěšně provést dvě z nich. Přepadení měla velmi násilný průběh. Jedna z obětí dokonce ze strachu o vlastní život proskočila oknem na ulici z výšky bezmála pěti metrů. Z útoku vyvázla se zlomeninami obou předloktí, pravé vřetenní kosti, kosti v zápěstí, pohmožděnou ledvinou a břichem. Některé z vyhlédnutých cílů měli členové gangu dokonce v úmyslu zabít, což se nakonec neuskutečnilo.³⁰⁸ Zajímavé je, že se tento případ stal známým i mimo prostředí veksláků. Širší veřejnost se o něm (ve velmi stručné formě) mohla dozvědět i z televizí obrazovky, protože v diskusním pořadu Studio Jezerka jej zmínil novinář a scénárista Radek John. Když byl redaktorem dotázán, zdali dochází v této „hierarchii a organizaci“ i k násilným trestným činům, uvedl jako příklad právě přepadení, v němž figurovala fingovaná výměna valut za koruny a jedna z obětí při útoku proskočila oknem na ulici, aby si zachránila život. K celkovému kontextu pak dodal, že ve světě organizované devizové kriminality

---

³⁰⁷ Okolnostem Mrázkovy smrti se dlouhodobě věnoval především KMENTA, Jaroslav. *Kmotr Mrázek. III, Válka kmotrů*. Praha: JKM, 2009.

³⁰⁸ ABS, sbírka *Objektové svazky (OB)*, reg. č. OBŽ-2223 MV („Protistátní tiskoviny“).

funguje jakási přímá úměrnost mezi výší částek a mírou násilí: „*O čím větší peníze jde, tím větší razance.*“³⁰⁹

Násilí na vekslácích se dopouštěli i příslušníci represivních složek. O kriminální činnosti policistů najdeme zmínky v materiálech z inspekce ministra vnitra, která měla za úkol jako kontrolní orgán dohlížet na dodržování zákonnosti v útvech spadajících pod resort.³¹⁰ Do její gesce patřilo i vyšetřování trestné činnosti páchané příslušníky. Na začátku osmdesátých let vyšetřovala inspekce i skupinu bývalých frekventantů Pohotovostního pluku VB ČSR. Jádrem skupiny tvořilo několik mladých policistů, již se pohybovali v bezprostřední blízkosti tuzexových prodejen v hlavním městě a pod záminkou kontroly veksláků jim zabavovali valuty, tuzexové poukázky a československé koruny. Díky kontaktům na okruh romských překupníků dostávala skupina v některých případech předem tipy na potenciální oběti zátahů. Podle výpovědi získali policisté při kontrolách nejméně deseti překupníků, mezi nimi i Poláků či Jugoslávců, nejméně několik desítek tisíc československých korun, několik tisíc tuzexových korun, stovky dolarů a západoněmeckých marek a také spotřební zboží (např. digitální hodinky). O zabavenou kořist se dělili rovným dílem. Při kontrolách se prokazovali služebními průkazy a za pomoci vyhrožování i fyzického násilí odníмали peníze a bony, které měli zadrženi u sebe. Využívali při tom situaci, kdy bylo pro přepadené obtížné vysvětlit jejich původ a celou záležitost nahlásit z obav o případné vlastní stíhání. Někteří z členů skupiny, příležitostně i jejich romští komplici, sehrávali úlohu volavek, jež vytipované veksláky vyprovokovaly ke kompromitující akci (prodej bonů či valut). V několika případech donutili policisté své oběti nastoupit do automobilu s tím, že budou odvezeny na stanici. Po cestě se mohly „vykoupit“ z předvedení na služebnu, jestliže dobrovolně vydaly poukázky či bankovky, které měly u sebe. Někdy začali zadrženi veksláci nabízet úplatek za propuštění sami od sebe. Pokud kontrolovaný vekslák začal utíkat, pronásledovali jej a k pacifikaci používali i pepřový sprej a donucovacích prostředků.

Kromě zabavování peněz vekslákům se tento gang mladých příslušníků MV dopouštěl i další trestné činnosti, mimo jiné krádeží autodílů či pozměňování cizích

---

³⁰⁹ Archiv české televize. *Vysílá studio Jezerka*, díl 284 (1988).

³¹⁰ Blíže k činnosti inspekce viz BÁRTA, Milan. *Inspekce ministra vnitra v letech 1953–1989: výběr dokumentů*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009, s. 9–35.

bankovek. Nejaktivnější „šéf“ skupiny při jedné konfrontaci fyzicky napadl řidiče autobusu, který se měl dopustit přestupku, a způsobil mu zranění. Skrze své kontaktní síť pronikl i do nelegálního hazardního doupěte na Starém městě, kde se scházeli Romové nad karetní hrou „gotes“. Snažil se od nich vybrat výpalné za to, že věc neohlásí na příslušná místa, ovšem přítomní hráči se mu postavili na odpor a příslušník se dostal z domu ven nezraněn jen díky tomu, že se při ústupu kryl odjištěnou služební pistolí. Nutno říci, že členové skupiny byli za své počínání propuštěni ze služeb Sborů národní bezpečnosti³¹¹ a na přelomu let 1981–1982 stanuli před vojenskou prokuraturou.³¹²

4.7.2 Tunely, roury, podvody

Vedle jisté míry fyzického násilí patřily k obchodu s bony, valutami a pašovaným zbožím také různé formy podvodného jednání. S pouličním vekslem byly spjaty špinavé triky a podvody s cílem obrátit důvěřivé oběti („ryba“, „kafka“, „křen“, „kořen“)³¹³ o peníze. Nejčastější druh podvodu spočíval jednoduše v tom, že vekslák při prodeji valut předal své oběti bankovky stočené do ruličky, přičemž platné z nich byly pouze ty, jež se nacházely na vrchu. Uvnitř ruličky našel zákazník bankovky dávno neplatné, např. protektorátní peníze nebo platidla z období třetí republiky³¹⁴, případně zcela jinou, méně „tvrdou“ měnu. Porevoluční praxi, která se však v mnoha ohledech nelišila od předchozích let, popisuje Viktor Weinrich: *„To se dělalo, že jsi vzal – mě bylo v té době 15, tak si myslím, že to můžu říct (smích) – prostě jsi vzal polský bankovky, čtyři pětistovky, a k tomu zelenou stokorunu, takže dva tisíce zlotých a stokorunu, a řekl, že jsou to nové bankovky [...] Oni ti dali sto marek. A za rohem zjistili, že maj Zlotý. Proto jsi dával tu stovku nebo dvě, říkalo se tomu „přílož“.* Protože když jim ty peníze byly divný, tak jsi řekl „moment“, vlezl do prvního krámu, kde se prodávaly buřty, dal jsi jim stovku a

---

³¹¹ ABS, f. *Osobní evidenční karty příslušníků MV (OEK)*, osobní evidenční karty č. 209171, 209254, 209258. Dále ABS, f. *Hlavní správa rozvědky SNB – I. správa SNB (I. S)*, Kádrový rozkaz náčelníka 1. správy SNB číslo 72 ze dne 24. 9. 1981.

³¹² ABS, f. *Inspekce ministra vnitra ČSSR (A8)*. Vyšetřovací spis IM 734/30-81.

³¹³ LIPČÍK, Roman. Případ skořápek. *Mladý svět*. 1984, roč. XXVI, č. 22, s. 31.

³¹⁴ JOHN, Radek. Případ anachronického vekslu. *Mladý svět*. 1985, roč. XXVII, č. 18, s. 31.

*řekl, že chceš krabičku cigaret. Tam ti jí prodali. Vzal sis druhou stovku, řekl čau, nechal sis cigára a on ti ty prachy dal a šel jsi.*³¹⁵

Jiný typ podvodu praktikoval Zdeněk Perský, recidivista a jedna z výrazných postav pražské galerky osmdesátých a především devadesátých let. Ve své autobiografii popisuje své kriminální začátky, kdy ještě jako nezletilý působil jako jeden z pouličních podvodníků. Ve spolupráci s komplici dělali na důvěřivé zákazníky tzv. „tunely“. Postávali v průchodech v centru města a za příslib sehnání např. džínových kalhot vyinkasovali stovky až tisíce korun od důvěřivých obětí. S ujištěním, že zboží vyzvednou, poté nadobro utekli.³¹⁶ Perský zdaleka nebyl sám, kdo k podobné praxi sahal. Stejnou „živnost“ provozoval např. i hlavní protagonista soudničky, uveřejněné v časopise Mladý svět. „Tunely“ prováděl na několika místech ve středu hlavního města: v obchodním domě Družba, Interhotelu Ambassador, Domě sportu, či v jedné z budov v Liliové ulici. Zde takto podvedl nejméně třináct lidí.³¹⁷ Centrum Prahy sloužilo těmto podvodníkům jako ideální pracovní prostředí. Zejména díky tomu, že Staré město a okolí je protkáno nespočtem pasáží a postranních uliček, jejichž znalost hrála pachatelům do karet. Výhodu pro podvodníky představoval i fakt, že oběti podvodu většinou neměly mnoho důvodů nahlásit celou událost na Veřejnou bezpečnost. Spolupodílely se totiž také na nezákonném jednání a případná výpověď na policejní stanici by se tak mohla obrátit v jejich neprospěch.

Specializovanou „živností“, kterou provozovali lidé mající blízko k „vekslu“, byly skořáčky. Snoubily v sobě prvky hazardní hry a obyčejného podvodu. V hráčském žargonu dostaly skořáčky název „víka“³¹⁸. Rajónem jejich provozovatelů, skořápkářů, byly především restaurace, bary a vinárny, kde lákali důvěřivce na možnost snadné výhry. Pravidla hry byla jednoduchá. Hráč sázel na to, že uhodne, pod kterou skořápkou se skrývá kulička. Byl psychologicky vtažen do hry tím, že jej skořápkář nechal několikrát zvítězit, aby pak pomocí různých triků získal mnohem větší peníze.

---

³¹⁵ HAVLÍK, Adam. Veksláci. In: VLADIMÍR 518 a kol. *Kmeny 0. Městské subkultury...* s. 650.

³¹⁶ PERSKÝ, Zdeněk. *Kde domov můj*. Praha: Divus, 2005. s. 7–10.

³¹⁷ LIPČÍK, Roman. Případ P. G. *Mladý svět*. 1984, roč. XXVI, č. 8, s. 12.

³¹⁸ Po roce 1989 se skořápkáři houfně přesunuli přímo do ulic velkých měst, nejčastěji šlo o občany bývalé Jugoslávie a Rumunska. Viz RADOVANOVIČ, Dušan, ed. *Svobodná a divoká 90. léta...* s. 92–93.

Skupinky skořápkářů a jejich kompliců dokázaly během několika her získat až statisíce československých korun.³¹⁹

---

³¹⁹ Jedna taková skupina v hlavním městě si za tři a půl roku svého působení si vydělala asi 840 000 Kčs. Po dopadení byli její členové odsouzeni Obvodním soudem pro Prahu 1 k odnětí svobody ve výši 6–7 roků, viz SMOLA, Josef, *Skořápkáři. Haló sobota*, příloha deníku Rudé Právo, 30. prosince 1984, s. 16. Ke skořápkářům a jejich praxi též LIPČÍK, Roman. *Případ skořápek...* s. 31.

5 Marky, bony, digitálky. Sortiment na černém trhu a jeho koloběh

5.1 Bony a cizí měny

Tuzexové poukázky představovaly artikl, jenž byl s existencí veksláků spojován asi nejčastěji. Staly se alternativním platidlem vůči československé koruně a jejich držba otvírala majitelům možnosti, které nebyly skrze běžnou měnu dosažitelné. Zároveň s sebou nesly jistý hierarchizující prvek, protože přístup k nim byl oficiálně omezen pouze na některé vrstvy československé společnosti. Ostatní byli, pokud zatoužili bony získat, odkázáni právě na černý trh. Zde se poukázky staly velmi žádanou položkou. Kurz bonů na černém trhu byl odvozen od cenové hladiny zboží, prodávaného v podnikových prodejnách Tuzexu. Tamější ceny byly zhruba čtyřikrát až pětkrát vyšší než ceny na tuzemském vnitřním trhu a odpovídaly cenám světovým. Do černého kurzu poukázek se kromě cenové hladiny tuzexového zboží promítala i marže pro prodávajícího. V průběhu let se kurzy, za něž se poukázky prodávaly, pohybovaly v rozmezí zhruba 4–6 korun, nejčastěji cca 5 Kčs za jednu tuzexovou korunu.³²⁰ Jestliže jedna ze zpráv ministerstva vnitra z roku 1963 uvádí, že poukázky byly na spekulacním trhu odprodávány po 4,- až 6,- Kčs³²¹, podobný kurz přetrvával i v následujícím období a udržel se i v letech osmdesátých. V literární adaptaci z prostředí „vekslu“ ze samého konce osmdesátých let se v souvislosti s bony objevují ještě vyšší ceny. Hlavní hrdina Michal nabízel zprostředkování jejich prodeje svému známému, výčepnímu, který sháněl v Tuzexu zadní blinkr na svoji „Sierru.“³²² Kurz, za který byl Michal ochotný bony (poté, co by je sehnal od veksláků) hostinskému prodat, stanovil na 6,50 Kčs, což

---

³²⁰ NOVÁK, Michal a Michal PELIKÁN. *Darexové a tuzexové poukazy...* s. 36.

³²¹ ABS, *f. Sekretariát ministra vnitra, II. díl (A2/2). inv. j. 1252*, 13. schůze kolegia MV, konaná dne 9. září 1963. bod 5) Převedení problematiky valutových machinací z VB na II. správu MV. Další opatření v organizaci boje proti trestným činům devisovým, spekulace a podloudnictví, prováděným cizinci z kapitalistických států a jejich styky na území ČSSR (Zpráva).

³²² Ford Sierra byl automobil střední třídy, vyráběný v letech 1982–1993. V osmdesátých letech byl k dostání i v Tuzexu. Díky tomu získal model pověst vozu „pro veksláky“ a s touto komunitou byl a je velmi často spojován.

odůvodňoval tím, že „*ty ksindlové pod šest dneska nejdou.*“³²³ Takový kurz včetně provize, plynoucí pro Michala, již byl na „hraně“. Ovšem hostinský, jenž na celou transakci spěchal, nabídku nakonec přijal.

Modelový příklad obchodu, který byl pro veksláky asi nejtypičtější, nám osvětluje dobové kriminalistické periodikum. Je na něm dobře patrný koloběh korun, valut a tuzexových poukázek, ze kterého překupníci profitovali. Jde o situaci z prvních měsíců roku 1982: československý občan odkoupí, např. od zahraničních turistů, 100 amerických dolarů. Nabídne jim při tom kurz 27 Kčs za jeden dolar. Svým obchodním partnerům tedy vyplatí celkem 2700 korun. Získané dolary smění ve státní bance za tuzexové poukázky. Vzhledem k tomu, že v té době byl oficiální kurz amerického dolaru 5,85 Kčs za dolar a v případě směny za bony nevstupoval do hry (na rozdíl od situace, kdyby dotýčný požadoval za dolary čs. koruny) žádný příplatek či přepočítávací koeficient, obdržel v bance celkem 585 bonů. Nakonec prodá získané bony v kurzu 5,50 Kčs za jednu tuzexovou korunu a utrží tak 3217,50 korun. Když odečteme sumu, kterou vekslák vyplatil turistům, aby získal americké dolary, činí jeho celkový zisk 517 Kčs.³²⁴

Pokud by narazil na cizince, který by u sebe měl místo dolarů marky, či jinou „tvrdou“ měnu, byl by princip obchodu stejný, lišily by se akorát kurzy jednotlivých měn. Za sto západoněmeckých marek, které by koupil za 1200 Kčs, by při oficiálním kurzu 2,47 Kčs za marku v bance obdržel 247 tuzexových korun. Při identickém kurzu koruny k tuzexové koruně na černém trhu, tedy 5,5 : 1, bylo možné za 247 bonů získat 1358 korun. Po odečtení počátečního vkladu, tedy 1200 Kčs, byl čistý zisk 158,50 Kčs. Na první pohled nejde, pokud se zaměříme na celkový zisk z konkrétní transakce, o příliš velké výdělky. Jestliže se však překupníkovi povedlo více drobnějších transakcí po sobě, vyrovnal se výnos z nich bez problémů průměrné hrubě měsíční mzdě. Některé transakce však dosahovaly mnohem větších rozměrů, stejně jako výdělek,

---

³²³ FRÝBORT, Pavel. *Vekslák...* s. 19.

³¹ JANEČEK, Jaroslav. „*Veksl*“ ... s. 351. Jestliže např. počátkem roku 1982 byl oficiální kurz (bez příplatků) amerického dolaru 5,85 Kčs za 1 USD a západoněmecké marky 2,47 Kčs za 1 DM, na černém trhu je od turistů vykupovali v kurzu 27 Kčs za 1 USD, resp. 12 Kčs za 1 DM.

který z nich plynul. Největší obchod, o němž se podařilo dohledat číselné údaje, se týkal bonů, které se prodaly jednorázově za tři a půl milionu korun.³²⁵

Vzhledem k tomu, že poukazy byly k sehnání za několikanásobek čs. koruny, představoval u běžných občanů odběr bonů od veksláků celkem velkou finanční zátěž. Drobné transakce na ulici obvykle vedly k tomu, aby si za získané bony lidé rovnou koupili jeden nebo maximálně několik artiklů, např. jeden pár džínových kalhot či menší elektrospotřebič. Tuzexové bony však nesloužily pouze k nákupu zahraničního zboží ve speciálních prodejnách. Ujaly se na černém trhu jako platidlo, které otevíraly dveře i k různým službám či dalším výhodám. Bony jako úplatek zajišťovaly privilegované zacházení např. u lékaře, pomáhaly urychlit administrativní procesy na úřadech, mohly se jimi platit různé „melouchy“, nedostatkové služby atd.

Jednu stranu trojúhelníku, skládajícího se dále z bonů a československých korun, tvořily v rámci organizovaného „vekslu“ cizí měny. Oficiální neobchodní kurz západoněmecké marky, za který Státní banka Československá cizí měny nakupovala, činil v padesátých a šedesátých letech (od měnové reformy z roku 1953) zhruba 1,7 koruny ve vztahu k západoněmecké marce a lehce přes sedm korun za americký dolar. Mezi lety 1974 a 1988 se oficiální kurz, vyhlášený SBČS, pohyboval v rozmezí mezi dvěma a třemi korunami za marku, americký dolar pak od pěti do necelých sedmi korun.³²⁶ Kurz zahraničních měn vypisovala SBČS zpravidla jednou měsíčně, kdy vydávala aktuálně platný kurzovní lístek. V souvislosti s přechodem na jednosložkový kurz československé koruny v roce 1989 došlo ke změně, kdy se původně měsíční interval oficiálního vyhlášení kurzů čs. měny oproti měnám cizím zkrátil na týdenní.³²⁷

Na černém trhu byly kurzy cizích měn nepoměrně vyšší a procházely vlastní dynamikou. Jako základ při jejich stanovení sloužil oficiální kurz československé

---

³²⁵ Tuto transakci zmiňuje v jednom z kritických „přestavbových“ textů z konce osmdesátých let tehdejší starší prokurátor Generální prokuratury ČSSR JUDr. Jiří Teryngel. Viz BENIAK, Luboš. O Karlovi. *Mladý svět*. 1988, roč. XXX, č. 18, s. 14.

³²⁶ Období 1974–1988 se v archivu České národní banky zachovala celistvější řada kurzovních lístků, proto uvádím tento časový výsek. Viz Archiv ČNB, *Státní banka Československá*, kurzovní lístky z let 1953, 1957, 1961, 1963, 1965, 1974–1988, tisk, neuspořádáno.

³²⁷ Tamtéž, kurzovní lístky z roku 1989, tisk, neuspořádáno.

koruny, vyhlášený státní bankou.³²⁸ Ten byl ovšem – stejně jako černý kurz tuzexových bonů – násoben tak, aby odpovídal cenovým hladinám, platným v Tuzexu. Vzhledem k nekonvertibilní a silně nadhodnocené koruně vyjadřoval černý kurz vůči zahraničním měnám mnohem více její reálný stav, než kurz vyhlášený bankou. Právě proto byla později po roce 1989 československá koruna v transformačním procesu devalvována na úroveň černých kurzů.³²⁹ Kromě veřejně oznamovaných kurzů, uvedených na kurzovních lístcích a cenové hladiny tuzexového zboží, ovlivňovala momentální kurz jednotlivých měn na černém trhu i poptávka čs. občanů, kteří je nelegálně nakupovali. Černý kurz dolaru ve druhé půli osmdesátých let je zachycen v expertní zprávě pro ÚV KSČ: „*Jeho výše se pohybuje cca mezi 25 – 35 Kčs za 1 USD; vyplývá především z rozdílu mezi čs. vnitřní cenovou úrovní a úrovní cen zboží v PZO Tuzex. (Podle propočtů FMZO je průměrná hodnota odběrního poukazu Tuzex Kčs 4,50 – 4,80; jeho tržní cena činí zpravidla min. Kčs 5,-.) Výše černého kursu je určována rovněž zájmem čs. občanů získat devizové prostředky pro cesty do zahraničí, event. pro nákup zboží v zahraničí.*“³³⁰ Poměrně velké cenové rozpětí (25–35 korun), uvedené ve zprávě, zřejmě odráželo minimální a maximální prodejní a nákupní ceny. V případě jednotlivých cizích měn je tedy přesnější mluvit o více kurzech, odvislých od toho, kdo od koho nakupoval či prodával: od cizinců byly cizí měny veksláky odkupovány v jednom kurzu, ovšem běžným československým občanům je prodávali za kurzy jiné, samozřejmě navýšené o marži, na níž vydělávali. Její výši obhajovali překupníci i

---

³²⁸ K pomůckám, které veksláci používali, patřily i vystřižené kurzovní lístky, opatřené vlastními poznámkami o momentálních kurzech. Podle nich se mohli při směně rychle zorientovat. Takový přehled u sebe nosil např. Vít Chaloupka. HAVLÍK, Adam. Veksláci. In: VLADIMÍR 518 a kol. *Kmeny 0. Městské subkultury...* s. 640–641. K rozšířeným pracovním nástrojům patřily kromě kurzovních lístků i kalkulačky, nezbytné pro rychlé přepočítávání kurzů.

³²⁹ RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu...*s. 126.

³³⁰ NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1981–1986 (značka fondu KSČ-ÚV-02/1), svazek P 54/88, bod 11, č. j. P 4004/24, Devizově finanční opatření k omezení nelegální směny a k podpoře příjmů z neorganizovaného zahraničního cestovního ruchu s NSZ a SFRJ a na širší využití účtů vedených pro devizové tuzemce u čs. devizových bank v cizí měně (přijato 6. ledna 1988), příloha č. II, Stanovisko ekonomického oddělení ÚV KSČ k devizově finančním opatřením k omezení nelegální směny a k podpoře příjmů z neorganizovaného zahraničního cestovního ruchu s NSZ a SFRJ a na širší využití účtů vedených pro devizové tuzemce u čs. devizových bank v cizí měně

rizikem, které podstupovali při shánění a prodeji cizích měn.³³¹ Marže na německé marce je patrná např. u obchodů jedné ze „skupek“ Haralda Nejedlého. Na přelomu 60. a 70. let nakupoval německé marky přímo od cizinců v kurzu 1:10 a prodával za 12,50, tedy s dvou a půl korunovou marží na marce.³³² Další zdroje uvádí jako běžný výkupní kurz marky v té době jedna ku devíti ve prospěch západoněmecké měny, jeden dolar se prodával za třicet korun.³³³ Změn nedostaly průměrné kurzy těchto měn ani začátkem osmdesátých let. Obvyklý černý kurz marky se pohyboval stále ve výši deseti korun za 1 DM a americký dolar byl běžně k sehnání za třicet korun.³³⁴ Rozdílné nákupní a prodejní kurzy jsou dobře patrné i u skupiny veksláků, obchodujících kolem roku 1980 pravidelně s organizovanými zájezdy turistů ze Spolkové republiky Německo. Od nich překupníci získávali marky v kurzu oscilujícím mezi osmi až dvanácti Kčs, nejčastěji pak ve výši deseti korun za marku. Získané valuty nabízeli dále za sedmáct či osmáct korun.³³⁵ Shodnou kurzovou hladinu, v níž byly některé valuty nabízeny „obyčejným lidem“ uvádějí ve svých vzpomínkách i pamětníci, kteří měli o prodeji valut „pod rukou“ a o směnných relacích přehled. V soudobých internetových diskusích, tematicky zaměřených na vzpomínání na období před r. 1989 se víceméně shodují na tom, že zhruba v polovině osmdesátých let byla na černém trhu západoněmecká marka k sehnání za 15–18 československých korun. Osmáct korun za marku uvádí i Ivan Jonák ve své vzpomínkové knize.³³⁶ Znatelnější změna v kurzech cizích měn na černém trhu přišla až v průběhu roku 1989, kdy se v nich odrazil dopad přijetí tzv. jednosložkového kurzu a s ním související devalvace čs. koruny. V důsledku

---

³³¹ Retro. pořad České televize. Díl „Veksláci“ (vysíláno 25. 10. 2009). Dostupné na <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10176269182-retro/209411000360032/> (citováno k 6. 2. 2020).

³³² ABS, sbírka *Svazky kontrarozvědného rozpracování (KR)*: arch. č. KR-619442 MV, Důvodová zpráva k rozhodnutí o zavedení osobního svazku ze dne 15. 6. 1970.

³³³ ABS, sbírka *Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy (V)*: arch. č. V-16435 MV, Martin Klement a spol. – posudek.

³³⁴ ABS, *f. Správa vyšetřování StB FMV, III. díl (A3/3)*, inv. j. 461, Případ Zaoral a Matěcha – 1989.

³³⁵ ABS, sbírka *Objektové svazky (OB)*, reg. č. OBŽ-16628 MV (HOTELY).

³³⁶ *Kurz DM/Kčs před 1989*. Diskuzní fórum na serveru Poradte.cz. Dostupné na: <https://www.poradte.cz/spolecnost/27809-kurz-dm-kcs-pred-1989.html> (citováno k 27. 11. 2019). Viz také *RETRO*. Diskuzní fórum na serveru okoun.cz. Dostupné na: <https://www.okoun.cz/boards/retro?f=20181213-202517> (citováno k 20. 11. 2019). Dále JONÁK, Ivan. *Sex, disco, revoluce!: vzpomínky na zlatý časy a slávu Discolandu*. Praha: scrptd, 2019, s. 192.

toho byly stanoveny nově nejen oficiální kurzy měn, ale i ty neoficiální: např. západoněmecká marka se vyhoupla vysoko přes hranici dvaceti korun a americký dolar byl k dostání za cca 50-60 Kčs.³³⁷

Poptávku po valutách na černém trhu přitom živilo několik faktorů. Jednak fungovaly jako platidlo na černém trhu a bylo možné s nimi platit také přímo v tuzexových prodejnách, čímž otevíraly pro jejich držitele cestu k jinak nedostupnému zboží. Valuty pokoutně sháněli také lidé, kteří vycestovávali z Československa do ciziny. Jen v období mezi lety 1973 až 1983 se počet soukromých cest do nesocialistických zemí zvětšil několikanásobně.³³⁸ Pro vycestování přes hranice bylo potřeba získat výjezdní doložku, tedy oficiální povolení k vycestování, a na ní vázaný tzv. devizový příslib (státem přidělené finanční prostředky). Systém devizových příslibů a výjezdních doložek umožňoval kontrolu nad tím, kdo, kam, a jestli vůbec mohl vycestovat. Počet kladně vyřízených žádostí se odvíjel prvotně od celkové výše devizových prostředků vyčleněných každoročně federálním ministerstvem financí. Např. v roce 1984 vyhověly československé úřady 15,39% žadatelů. Na úrovni vyřizování jednotlivých žádostí nehrál roli jen třídní původ žadatelů, ale též korupční jednání a protekcionismus. Výsledkem bylo, že někteří žadatelé jezdili do nesocialistických zemí pravidelně a jiní naopak nevycestovali vůbec.³³⁹

Pokud žadatelé přeci jen prošli neprůhledným výběrovým procesem a získali výjezdní doložku a devizový příslib, tak se často s oficiálně přidělenou částkou v cizích měnách (které stát vyjíždějícím občanům prodával ve značně nevýhodném kurzu) nespokojili a hledali i jiné možnosti, jak si opatřit cizí měny. Valutami, získanými nad rámec devizového přidělu na černém trhu si tak mohli vyjíždějící občané finančně vylepšit svůj pobyt. Jejich přání, ač v rozporu s devizovým zákonem (který proklamoval monopol státu na držení cizích měn a s ním spojený zákaz vývozu cizích peněz bez oficiálního povolení) pak ochotně plnili veksláci. Jak již výše naznačila kapitola pojednávající o PZO Tuzex, změna v tomto ohledu nastala v roce 1987. Tehdy

---

³³⁷ Archiv České televize. *Naše věc* (díl č. 13/1989).

³³⁸ Za rok 1973 vyjelo na soukromé cesty do nesocialistické ciziny 75 356 občanů, v roce 1983 to bylo 158444 osob, přičemž v roce 1981 dokonce 182925. ABS, f. *Správa vyšetřování StB FMV, III. díl (A3/3)*, inv. j. 188, Statistické přehledy a rozborů – 1984, Příloha k čj. SV – 00254/3 – 84.

³³⁹ RYCHLÍK, Jan. *Devizové přísliby a cestování do zahraničí v období normalizace*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2012, s. 25 – 34.

došlo ke změkčení předpisů, regulujících výjezdy na Západ, a otevřela se možnost vycestování bez devizového příslibu od Státní banky Československé. Pokud si občan opatřil vlastní cestou dostatečné množství cizí měny, mohl vycestovat. Podobný systém zavedlo již dříve sousední Polsko a též Maďarsko.³⁴⁰

Cizí měny, které veksláci skupovali, měly samozřejmě různý původ a na světových trzích odlišnou hodnotu, měnící se v průběhu času. Mezi nejatraktivnější měny se dlouhodobě řadila např. britská libra či americký dolar. Ivan Jonák ve svých pamětech v této souvislosti zmínil právě stabilitu libry a její silnou pozici nejen vůči čs. koruně, ale i západoněmecké marce: *„Já si postěžoval, že sice mám z marek velkou radost, ale že marky v poslední dobou hrozně klesají v kurzu, ale za to anglické libry jsou velice stabilní (...) v další obálce bylo 200 liber. Libry samozřejmě měly dvakrát větší hodnotu než marky, a tudíž za ně bylo více bonů, s nimiž jsme si mohli v Tuzexu nakoupit.“*³⁴¹ Nejrozšířenější zahraniční měnu, která (byť někdy jen na čas) končila v rukou veksláků, však představovaly západoněmecké marky, což dokazují výčty zabavených valut u zadržených. Příčina toho byla zřejmá. Vzhledem ke společným státním hranicím a tím, že nejvíce ze zahraničních turistů z nesocialistických států mířilo každoročně do Československa právě ze SRN, byl příliv západoněmeckých marek nejsilnější. Spolková republika navíc patřila ke státům s vysokým počtem emigrantů z Československa. Ti nezdědka zasílali tamější měnu svým příbuzným do Československa, aby jim materiálně pomohli. Západoněmecké marky platily zároveň i za nejprodávanější z měn, jež veksláci nabízeli československým občanům. Rukami veksláků neprocházely pouze „tvrdé“ západní měny. Někteří z nich se zaměřovali i na obchody s měnami ostatních socialistických států, pokud jim obchod s nimi přinášel patřičný zisk. K takovým obchodníkům patřil i Jozef Zelík. Kolem roku 1977 rozšířil spektrum svých obchodů a zaměřil se na výměnu a prodej maďarských forintů. O vývoji kurzů jednotlivých zahraničních měn ve světě byl dobře informován. Pravidelně totiž poslouchal rakouský rozhlas a soustavně sbíral informace z oblasti devizových kurzů. Zelík vysledoval, že v jisté době ve druhé polovině sedmdesátých let měl maďarský forint výhodný kurz na devizovém trhu. Přes státní hranice tak nechal převézt velké množství československých korun. V Maďarsku je směňoval nejprve za forinty a ty pak

---

³⁴⁰ RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu...* s. 124 – 125.

³⁴¹ JONÁK, Ivan. *Sex, disco, revoluce...* s. 191.

za rakouské šilinky. Jako druhý způsob získávání forintů se osvědčila výměna na území Československa a jejich následný převoz do Maďarska.

Západní měny za maďarské forinty získával Zelík a jeho společníci dvěma způsoby: buď výměnou v oblasti kolem jezera Balaton, kde vládl čilý turistický ruch a zároveň tam byl nedostatek směnáren pro zahraniční turisty, nebo přímo v bance.³⁴² Získané valuty se různými kanály převážely do Československa, kde s nimi bylo možné dále spekulovat či za ně inkasovat bony. Ty poté Zelík rozprodával dále. Podle odhadu Státní bezpečnosti se mu v roce 1977 podařilo vyvézt šest až sedm miliónů korun.³⁴³ Přímo do Maďarské lidové republiky jezdil i Zelíkův přítel a dlouholetý společník Ivan Bielek. Jako převozník peněz měl ideální výchozí postavení, protože udržoval dobré vztahy s jedním ze zaměstnanců celní správy na slovensko–maďarské hranici. Bielek se ve veksláckých kruzích pohyboval již delší dobu. Oficiálně měl status invalidního důchodce, ale věnoval se „na plný úvazek“ spekulativnímu nákupu a prodeji různých druhů platidel a cenného zboží. Od Zelíka několikrát odkoupil velké množství valut. Když jej v osmdesátých letech zadržela policie, v jedné z výpovědi prohlásil, že v rozmezí let 1977–1982 se celková výše těchto odkupů pohybovala kolem 640 000 Kčs, avšak ve stejném protokolu uvedl, že částka byla ještě mnohem vyšší, přes tři miliony korun. Maďarské forinty se ovšem nestaly jedinou měnou východního bloku, která se stala předmětem transakcí Zelíka a jeho společníků. Orientovali se mimo jiné i na polské zloté.³⁴⁴

V některých momentech panoval zájem o československou korunu i za hranicemi země. V pozdních padesátých a dále v šedesátých letech se s ní nejvíce obchodovalo v Rakousku. Na česko-rakouském černém trhu se vyvinul mj. následující koloběh: do Československa mířilo spotřební zboží, které se zde rozprodalo za čs. koruny. Za ně nakupovali různí spekulanti cennosti, umělecká díla, drahé kovy a drahé kameny a zbývající čs. koruny pak rovněž vyváželi zpět a směňovali je ve Vídni. Tamější „valutoví spekulanti“ nakupovali české peníze s tím, že je dále prodávali diplomatům z kapitalistických států, kteří v té době působili v ČSSR, stejně jako ostatním lidem, jež

---

³⁴² AÚPN, f. *Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti – Správa Štátnej bezpečnosti Bratislava* (původní značka BA-V), arch. č. 17113, Vyšetřovací spis č. 1038/1982, Zápisnica o výsluchu svedka Jozefa Beňušky zo dňa 1. 4. 1983.

³⁴³ Tamtéž, Návrh na konečné opatrenie, 17. 6. 1983.

³⁴⁴ Tamtéž, Zápisnica o výsluchu svedka Pavola Suchého zo dňa 24. 2. 1983.

měli v plánu Československo navštívit.³⁴⁵ „Černý obchod s československou korunou“ nabral na ještě větší intenzitě bezprostředně po srpnu 1968, kdy ji živila emigrantská vlna, mířící z podstatné části do Rakouska, resp. přes něj. V této době byly československé koruny přijímány kromě bankovních institucí i v některých obchodech v centru Vídně.³⁴⁶

5.2 Antropologická perspektiva obchodů a stavovská čest

Československý černý trh s bony, valutami a tuzexovými poukázkami fungoval na stejném základním principu, jako každé tržní prostředí: prodejci se snažili co nejvýhodněji prodat a jejich zákazníci co nejlaciněji nakoupit. Do hry však vstupovaly i další faktory, dotvářející charakter pokoutné směny. Jedním z nich byla skutečnost, že kurzy na černém trhu nebyly jednotné a všeobecně platné. Ve své vlivné analýze orientálních bazarů spatřuje Clifford Geertz při podobných obchodech „tváří v tvář“ na ulici, kde cena prodávaných předmětů není oficiálně dostupná (předem vyhlášená) důležitý element v informacích, resp. v přístupu k nim. Podle Geertze tvoří pídění se po informacích o prodávaných položkách – jakkoliv pracné, komplexní, nesystematické a s nejistým výsledkem – ústřední praxi v každodenním provozu bazaru.³⁴⁷ V československém kontextu při neoficiální směně tuzexových poukázek (ale i valut) usnadňovalo vědomí o "správném kurzu" lidem, kteří nakupovali, jejich výchozí pozici při vstupu do prostředí černého trhu. Naopak neznalost těch, jež se příliš zdatně neorientovali, nahrávala pozici překupníkům, kteří toho mohli využít ve vlastní prospěch. Signifikantní je v tomto ohledu i scéna z filmu *Bony a klid*, kdy parta veksláků situace nepřítelů znalého mladíka z Mladé Boleslavi provokuje tím, že mu ostentativně nabízí bony ve značně nevýhodném, přibližně dvojnásobném kurzu se slovy „*Nechceš nějaký bony? Pro tebe za osm padesát vole!*“ Dalším klíčovým elementem je podle

---

³⁴⁵ ABS, sbírka Objektové svazky (OB), arch. č. OB-1764 MV (*tématika svazku VALUTOVÉ MACHINACE*). *Spekulační obchody s čs. penězi v Rakousku (nedatováno)*.

³⁴⁶ ABS, f. *Sekretariát náměstka FMV plk. JUDr. Františka Vaška (A13)*, inv. j. 225, Informace pro ministra vnitra s. J. Pelnáře ze dne 18. června 1969.

³⁴⁷ GEERTZ, Clifford. *The Bazaar Economy...* s. 30. K tomu též NAROTZKY, Susana. *New Directions in Economic Anthropology*. London, Chicago: Pluto Press, 1997. s. 55.

Geertze na mikroúrovni bazarů smlouvání o ceně.³⁴⁸ Ačkoliv „klasické“ smlouvání nebylo – na rozdíl od tržišť blízkého východu – v námi popisovaném prostředí dominujícím prvkem, možnosti pro získání výhodnějšího kurzu zde také existovaly. O této možnosti svědčí např. unikátní reportáž Československé televize z roku 1989, kdy se reportérka, snímaná skrytou kamerou, dožadovala směny před jednou z tuzexových prodejen. Po ujištění, že vekslák u sebe měl požadovaných 200 západoněmeckých marek, následovala důležitá otázka: „*Za kolik?*“ První nabídka zněla „*po pětadvaceti*“. Tento nevýhodný kurz se předstíraná zákaznice snažila srazit s dotazem, zdali by to nešlo „*trošku dolu*“. Na tuto nabídku zareagoval překupník snížením kurzu, byť jen o jednu korunu na 24 korun za marku. V otázce kurzu, za který nabízel americké dolary, byl však po další žádosti o slevu neoblomný a trval si na „svém“ kurzu 50 Kčs za jeden dolar. Kromě vyjednávání o kurzech nám dobová reportáž osvětluje i další průběh transakce. Poté, co obě strany odsouhlasily množství určené ke směně a konečnou cenu cizích měn, vyběhl prodávající reportérku, aby s ním šla „*někam bokem*“. Poté si oba dva přepočítali peníze, a když vše sedělo podle dohody, jejich cesty se rozdělily. Stejným způsobem si reportérka prosadila slevu i u dalšího pouličního prodejce, tentokrát však hrály hlavní roli poukázky a nikoliv cizí měny. Místo původně nabízených pět korun za bon si po naléhání prosadila kurz 4,50:1 s příslibem většího odběru.³⁴⁹ I podle vzpomínek některých pamětníků mohli klienti veksláků získat při odkupu „množstevní slevu“, to znamená výhodnější kurz, pokud se jednalo o transakce většího rozsahu. K lepšímu kurzu dospěli i skrze pravidelné odběry od konkrétních lidí.³⁵⁰

Podobně tomu bylo i u předprodeje mezi samotnými překupníky navzájem. Bývalý vekslák Vladimír Nejedlý odkupoval od svého obchodního partnera bony, které dále s marží prodával. Po určité době mu byl při transakcích nabízen výhodnější kurz, který dokázal dále využít při vlastních obchodech: „*...jsem je od něho dostával za lepší cenu a měl pochopitelně větší marži.*“³⁵¹ Jistou výhodou tedy představovalo navázání dlouhodobějších obchodních partnerství, vedoucích k o něco výhodnějším kurzům, než se nabízely běžným zákazníkům. Zde se dostáváme k třetímu konceptu, se kterým

---

³⁴⁸ Tamtéž, s. 31.

³⁴⁹ Archiv České televize. *Naše věc* (díl č. 13/1989).

³⁵⁰ *Kurz DM/Kčs před 1989*. Diskuzní fórum na serveru Poradte.cz... (citováno k 20. 11. 2019). Dále „RETRO“, diskuzní fórum na serveru okoun.cz... (citováno k 20. 11. 2019).

³⁵¹ WESHCKE, Gerald. *Vydělával jsem víc než Husák, říká bývalý vekslák*. Rozhovor s Vladimírem Nejedlým. Plzeňský deník... (citováno k 26. 11. 2019).

Geertz pracuje, totiž k procesu klientelizace. Ten popisuje jako tendenci pro uskutečňování pravidelných obchodů a navazování trvalých vztahů s konkrétními obchodníky, kteří si své dlouhodobější klienty zavazují a budují s nimi vzájemný vztah, ze kterého mohou plynout oboustranně různé výhody.³⁵² Tento jev lze lépe vypořádat v prostředí neoficiálních burz, kolem kterých se veksláci pohybovali. Mezi pravidelné návštěvníky burz patřil např. Vlastimil Marek. Postupně se mezi prodejci zaměřoval na jednoho z nich, o kterém věděl, že je schopný sehnat zboží „na zakázku“. Za ním pak při návštěvě burzy mohl chodit přednostně: „*Ale já jsem pak jednoho [z prodejců] přemlouval a ten mně sem tam přivezl nějaký ty „Crimsony“ [skupina King Crimson – pozn. A. H.] ,nebo toho Roberta Wyatta, nebo tak. Pak už jsem se s ním seznámil“*³⁵³

Právě vzájemná *důvěra* mezi nakupujícím a prodávajícím představuje element, který ovlivňoval a ovlivňuje jakoukoliv interakci v prostředí jako je černý trh. Německý historik Malte Zierenberg při analýze černého trhu v nacistickém Německu spatřuje právě v tomto pojmu ústřední prvek pro úspěšné vytváření překupnických sítí.³⁵⁴ Nutnost konspirace a důraz kladený na vzájemnou důvěru mezi prodávajícím a kupujícím pramenil z míry případné represe. Postih, který by při udání či odhalení ze strany nacistické justice hrozil, by byl nepochybně velmi tvrdý. Podobný element, přestože socialistické Československo představovalo značně odlišné (nejen) právní prostředí, lze vysledovat také u veksláků a jejich obchodních partnerů. Vyšší stupeň důvěry mezi veksláky a jejich zákazníky se snáze rozvinul mezi dlouhodobějšími, prověřenými kontakty. Tak tomu bylo např. u některých řidičů autobusů zahraničních cestovních agentur, se kterými veksláci přicházeli pravidelně do styku: „*To jsme měli támhle u Sudu ty autobusy, to už jsme měli zorganizovaný, že jsme vzali třeba dvě stě tisíc a v obálce jsme měli rovnou marky, to už jsme ani nepočítali, protože my jsme se s nima znali. Nebyl důvod proč by jsme se okradli. V týhleto branži se nekrade. To by bylo špatně.*“³⁵⁵ Vzájemnou důvěru mezi obchodními partnery považoval za důležitý prvek i pan Petr, jenž jako číšník odkupoval zahraniční měny od turistů od konce sedmdesátých let v restauračních zařízeních v Praze či Špindlerově mlýně: „*Pokud jsi*

---

³⁵² GEERTZ, Clifford. *The Bazaar Economy...* s. 30.

³⁵³ Rozhovor autora s Vlastimilem Markem (2008, soukromý archiv autora).

³⁵⁴ ZIERENBERG, Malte. *Stadt der Schieber...* s. 90 a n.

³⁵⁵ HAVLÍK, Adam. Veksláci. In: VLADIMÍR 518 a kol. *Kmeny 0. Městské subkultury...* s. 658.

měl k někomu osobní důvěru, neexistovalo, že by tě okradl. Všichni z toho něco měli, tak proč by se navzájem šidili."³⁵⁶

Na druhou stranu „na ulici“ nebylo podvodné jednání ničím výjimečným, což ilustrovaly již případy „tunelů“ na nic netušících obětech z řad občanů ČSSR i jiných zemí. Pokud se budeme držet pojmu, s nímž Zierenberg pracuje, šlo spíše o vědomé zneužívání důvěry druhé strany. Při zpětné reflexi se nicméně někteří z tehdy činných jedinců zmiňují o dodržování jistých zásad a nepsaných pravidel: *„Praví veksláci byli féroví a nikdy nikoho neošidili. Vždycky muselo všechno sedět podle dohody.*“³⁵⁷ Celkové renomé veksláků jako sociální vrstvy údajně kazili právě různí podvodníci a „ruličkáři“, okrádajících bez okolků především zahraniční turisty. Tento vědomý odstup mezi počestnými překupníky a „špínou“ z ulice je přítomný i ve vzpomínkách bývalého veksláka Petra, patřícího před rokem 1989 mezi bohaté „skupky“: *„My jsme nikdy nekradli, žádné výměny balíčku bankovek, falešná přepadení atd. Těm, kteří toto dělali, jsme říkali špína. Ti třeba nesměli chodit do našeho baru.*“³⁵⁸

Zpětně se jeví, že přinejmenším část námi sledované komunity vykazovala znaky něčeho, co bychom mohli nazvat „stavovskou ctí“ veksláků.³⁵⁹ Výjimkou ovšem nebyly ani podrazy mezi dlouhodobými obchodními partnery, vyplývající ze sporů o peníze či o materiální statky. Michal Kliment a Jiří Steiner, dva z elitních pražských překupníků 70. a 80. let, byli před rokem 1989 po dlouhou tzv. „chábry“, neboli společníky při různých obchodních transakcích. Jejich přátelství však skončilo poté, kdy se prvně jmenovaný vrátil z výkonu trestu. U Steinera si po dobu svého trestu údajně ponechal cenné věci a k tomu 3,5 kg zlata. Když došlo ke Klimentově propuštění, vrátil mu Steiner zpět uschované cennosti, ovšem bez uloženého zlata. Tím Klimenta

---

³⁵⁶ DOLEŽAL, Jan, TOS. *Bývalý vekslák Petr odkryl praktiky za bolševika: Zakopal jsem si půl milionu marek! Aha!* (internetová verze). 19. 4. 2014. Dostupné na: <https://www.ahaonline.cz/clanek/zhave-drby/96583/byvaly-vekslak-petr-odkryl-praktiky-za-bolsevika-zakopal-jsem-si-pul-milionu-marek.html> (citováno k 20. 1. 2020).

³⁵⁷ BENDA, Jaroslav. *Právě před 20 lety skončily tuzexové koruny...* (citováno k 4. 11. 2019).

³⁵⁸ *Elitní vekslák: Dnešní politici jsou jako my, je to cesta do pekel.* Rozhovor pro Parlamentní listy (online). 25. 7. 2011. Dostupné na: <https://www.parlamentnilisty.cz/zpravy/Elitni-vekslak-Dnesni-politici-jsou-jako-my-je-to-cesta-do-pekeli-203605> (citováno k 19. 1. 2020).

³⁵⁹ Ke stavovské cti jako antropologické kategorii blíže DÜLMEN, Richard van. *Bezectní lidé: o katech, děvkách a mlynářích: nepočestnost a sociální izolace v raném novověku.* Praha: Dokořán, 2003.

podvedl a jejich cesty se rozešly.³⁶⁰ K nepsaným pravidlům některých kriminálních struktur – především těch organizovaných – patřil a patří také svébytný kodex mlčenlivosti. Spočívá v závazku nesdělovat (např. u výslechu) žádné informace o mechanismech či ostatních členech příslušné skupiny, které by mohly potenciálně mít negativní dopad na činnost. Z pramenů státně-bezpečnostní povahy, v nichž se objevují protokoly z výslechů, však nevyplývá, že by podobná praxe byla ve větší míře mezi československými veksláky přítomna.

5.3 Nejen bony a valuty: ostatní komodity a jejich distribuce

Základní principy „vekslu“ jsme osvětlili v části práce, věnující se samotným aktérům. V užším slova smyslu byl termín vekslák používán zejména pro osoby, jež se zaměřovaly především na valuty a bony, resp. jejich nákup či prodej. Kromě obchodování s cizími měnami a tuzexovými poukázkami se však k aktivitám řady veksláků vztahovalo i kšeftování s nedostatkovým zbožím. Pro úplnější vykreslení šíře záběru těchto překupníků je žádoucí zmapovat nejen jednotlivé druhy zboží, ale také cesty, kterými do Československa proudilo, resp. způsoby, kterými bylo distribuováno na zdejším černém trhu.

Jeden ze způsobů „vnitrostátní“ distribuce nedostatkového zboží představoval jeho nákup přímo v Tuzexu a poté prodej dalším osobám. Podobná praxe měla smysl zejména v krajích s menší koncentrací prodejen, či tam, kde byly hůře vybavené. Např. v Jihočeském kraji na počátku osmdesátých let bylo k dostání zboží, které překupníci zakoupili v Tuzexech jiných krajích, kde byl k výběru lepší sortiment.³⁶¹ Jako lokální distributor tuzexového zboží působil i jistý Karel Bursík, k jehož případu se zachoval vyšetřovací spis. Bursík v období 1964–1966 nakupoval od zahraničních studentů z blízkého východu studujících v ČSSR bony, valuty a různé zboží (texasky atd.). Celková škoda plynoucí československému státu byla vyšetřovateli vyčíslena na 8080,25 Kčs. Zboží nakupoval také přímo v Tuzexu, ale i v tuzemských obchodech a se

---

³⁶⁰ KMENTA, Jaroslav. *Svědék na zabití...* s. 134.

³⁶¹ ABS, f. *MV ČSR – Správa kriminální služby MV ČSR*, přírůstek č. 1750/88, bal. č. 2, Rozbor stavu úplatkářství a spekulace 1982. Rozbor stavu a účinnosti boje s trestnou činností úplatkářství a spekulace v Jihočeském kraji v období let 1980–1982.

ziskem jej prodával. K tomu navíc usiloval o koupi falešného cestovního pasu pro svého známého. S ním i se zahraničními studenty se scházel ve známém „semeništi vekslu“, v restauraci U Nováků v pražské Vodičkově ulici. Z toho důvodu byl později stíhán nejen pro hospodářské delikty, ale i podle paragrafu 109 trestního zákona (nedovolené opuštění republiky). Zboží Bursík prodával svým známým, stejně jako náhodným zákazníkům v Praze. Odbytiště našel též ve středočeském Milevsku a jeho okolí, stejně jako část získaných bonů, jež přenechával zájemcům v kurzu 5,5:1. Okruh osob, kterým Bursík prodával tuzexové bony, se sestával pouze ze tří osob. Větší byl počet lidí, kterým prodal něco z proměnlivého sortimentu spotřebního zboží. Celkem se jednalo pravděpodobně o více než 20 osob.³⁶²

Na československém černém trhu se objevovalo také zboží, které pocházelo z majetkové trestné činnosti. Takový sortiment byl obvykle levnější a pro nakupujícího vyvstávalo zároveň riziko, plynoucí z jeho původu. Dobrý příklad nabídky kradeného zboží nám poskytují materiály z konce osmdesátých let. V létě roku 1987 se podle jedné agenturní zprávy před Tuzexem v pražské Štěpánské ulici objevil „*mladík ve věku asi 20 let, oblečen v koženou bundu hnědé flekaté barvy, šedivé texasky (...) nabídl pramenu (původci agenturní zprávy – pozn. A. H.) ke koupi video-recorder Sony 9C, dále televizi Sony (dle pramene v ceně 5.170 TK) a posléze dámský kožich + 20 ks videokazet. Za vše požadoval částku 20 000 Kčs (...) Videorecorder byl zabalen v županu růžové nebo fialové barvy.*“³⁶³ Za uvedený výčet (již vzhledem k ceně samotného televizoru) byla požadovaná cena vcelku nízká. Nabízející se původem sortimentu ani netajil. Uvedl, že se sice jedná o kradené věci, ovšem riziko postihu pro kupujícího zmírňoval ujištěním, že všechny předměty údajně minimálně rok a půl uschoval u vlastní sestřence.

---

³⁶² ABS, sbírka *Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy (V)*: arch. č. V-8047 MV.

³⁶³ ABS, sbírka *Objektové svazky (OB)*, reg. č. OBŽ-16628 MV (HOTELY), Toncar Richard, Havelka Václav, (Rác ?) Julius – poznatky, 9. 7. 1987.

5.4 Pašování přes hranice

Asi nejčastější cestu k výdělkům však představovalo rozprodávání zboží, které se do Československa dostávalo pašováním přes státní hranice.³⁶⁴ Valuty, které veksláci prostřednictvím směny získávali, nebyly pouze směňovány na tuzexové poukázky či prodávány zájemcům. Část „vyvekslovaných“ peněz putovala zpět za hranice Československa, aby za ně v cizině členové pašeráckých sítí nakoupili spotřební zboží, které poté provázeli různými způsoby zpět do země a zde rozprodávali. Ať už na hranicích se západním nebo východním Německem, Rakouskem, Polskem, Maďarskem nebo Sovětským svazem, převoz zboží měl podobný průběh. Na konkrétním hraničním přechodu jej museli cestující uvést do celního prohlášení a v případě potřeby cestující zaplatil clo. Jeho výše se v čase a mezi jednotlivými zeměmi lišila.³⁶⁵ Podle celních předpisů bylo nenahlášené zboží považováno za kontraband. V závislosti na množství, hodnotě ukrývaného zboží hrozila převážejícím osobám pokuta, konfiskace nebo dokonce možnost trestního stíhání. Kromě ekonomické stránky věci (cla a poplatky) bylo přepravované zboží také předmětem ideologické kontroly na hraničních přechodech. Kupříkladu směrnice určená celním orgánům z roku 1983, která celníkům ukládala zamezovat dovozu věcí, které propagovaly myšlenky „jež nejsou slučitelné se

---

³⁶⁴ Pasáž o importu pašování zboží a s ním spojené překračování hranic vychází z původně anglického textu autora, viz HAVLÍK, Adam. Loopholes in the Iron Curtain: Obtaining Western Music in State Socialist Czechoslovakia in the 1970s and 1980s. In: MAZIERSKA, Ewa a Zsolt GYÓRI, eds. *Eastern European Popular Music in a Transnational Context: Beyond the Borders*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2019, s. 27–47.

³⁶⁵ Co se týče např. dovozu hudebních nahrávek, v roce 1977 činil poplatek za službu 10 československých korun za album ABS, f. MV ČSR – *Správa kriminální služby MV ČSR*, přírůstek č. 1493/85, bal. č. 3, Zápis z celostátní porady pracovníků pracujících na OHK SVB po linii spekulace, pašování, devizové trestné činnosti, nedovoleného podnikání a padělání, konané ve dnech 31. 3 – 1. 4. 1978 na OHK SKS VB ČSR. V roce 1980 bylo osvobozeno od dovozu 10 LP z Maďarska. Ve stejném roce mohli lidé cestující z Polska přivést zboží v hodnotě 1000 zlotých bez zaplacení cla. Viz Archiv města Plzně (dále jen AMP), f. *Celnice Plzeň*, NAD 1167, přírůstek č. 1316, Příkazy, směrnice, vyhlášky, 1976-1990, Informační bulletiny pro občany Československé socialistické republiky o celních a devizových předpisech Maďarské a Polské lidové republiky, duben 1980.

zájmy socialistické společnosti".³⁶⁶ Stejný předpis obsahoval i konkrétní znaky „závadovosti“, které měli být celníci schopni rozpoznat. Jednalo se o předměty, které:

- *„narušují mírové soužití národů, podněcují k válce, šíří válečnou propagandu nebo válečnou psychózu a nebo schvalují páčání válečných zločinů*
- *hlásají národnostní, etnickou, rasovou nebo náboženskou zášť*
- *hanobí ČSSR nebo jiný stát světové socialistické soustavy a její představitele*
- *pobuřují proti ČSSR a proti jejím spojeneckým nebo přátelským vztahům k jiným státům*
- *šíří poplašnou nebo nepravdivou zprávu*
- *podněcují k páčání trestného činu, schvalují trestný čin nebo vychvalují jeho pachatele*
- *jsou nemravné nebo ohrožují mravnost pornografií*
- *jsou zaměřeny proti politické a ideové linii státu a Komunistické strany Československa*
- *podporují nebo propagují fašismus či jiné podobné hnutí*
- *ohrožují čest a práva československých občanů, nebo jejich socialistické soužití*
- *naplňují skutkovou podstatu jiných trestných činů podle trestního zákona, případně přečinů podle zákona č. 150/69 Sb. o přečinech, nebo porušují mezinárodní smlouvy*".³⁶⁷

Na papíře se podobné pokyny pro celníky jevily jako jasné a striktní, ovšem každodenní praxe na státních hranicích se od předpisů poněkud lišila. K tomu přispíval i rostoucí počet osob, jež každý rok překračovaly hranice. Jen mezi lety 1970 a 1978 vzrostl počet cestujících, kteří překročili státní hranice, z cca. 20 milionů až k číslu 66,4 milionů ročně.³⁶⁸ V následujících letech se tento počet snížil v návaznosti na zavedení stanného práva v Polsku a na nové předpisy, které se vztahovaly na mezinárodní obchod s Maďarskem. Nicméně i přesto dosáhly počty lidí, každoročně překračujících

---

³⁶⁶ AMP, f. *Celnice Plzeň*, NAD 1167, přírůstek č. 1316, Příkazy, směrnice, vyhlášky, 1976–1990, Směrnice o provádění vyhlášky FMZO č. 59/1980 Sb. § 7 odst. 2 a zákona č. 133/1970 Sb. § 20 písm. b, ze 7. 6. 1983.

³⁶⁷ Tamtéž.

³⁶⁸ Státní oblastní archiv Plzeň (SOA), f. *Oblastní celní úřad Plzeň (nezpracovaný fond)*, č. k. 13, sign. *Celnice plzeň, Ústřední celní správa: zpráva o činnosti celní správy v roce 1975 a zpráva o činnosti celní správy za rok 1978.*

hranice, v roce 1982 čísla 40 miliónů. Převážně se jednalo o občany z ostatních socialistických zemí, ale počet návštěvníků z kapitalistických zemí v průběhu let také rostl. Zatímco zahraniční turisté přinášeli do státního rozpočtu cenné cizí měny, intenzivní pohraniční styk působil celníkům a příslušníkům SNB starosti. Jejich odpovědností bylo být „na stráži“ a zároveň zajistit, aby měl provoz na hraničních přechodech pokud možno hladký a rychlý průběh. V policejních materiálech proto najdeme řadu stížností, že podrobnější kontroly musely být prováděny spíše náhodně a ne v každém jednotlivém případě.³⁶⁹ Kromě každodenního rutinního provozu a s ním spojenými úkony docházelo čas od času k rozsáhlým akcím, které přinesly zpřísněné hraniční kontroly. Např. koncem 70. let vyhlásilo ministerstvo vnitřní věci akci „HRANICE“, jež cílila na drogy a také na pašované zboží. I když tyto operace přinesly některé krátkodobé výsledky³⁷⁰, z dlouhodobého hlediska nemohly na hranicích vymýtit pašování jako takové.

5.5 Kamiony a pracovníci zastupitelských úřadů

Za důležitou skupinu „hybatelů“ československého černého trhu před rokem 1989 lze označit řidiče kamionů. K tomu, aby na něm participovali, měli tito „Sindibádové s oděrem nafty“, jak je s nadsázkou nazývá sociolog Ferenc Hammer,³⁷¹ velmi dobrou pozici. Do mezinárodní kamionové dopravy bylo Československo jakožto vnitrozemský stát uprostřed Evropy od šedesátých let intenzivně zapojeno. Ve druhé polovině sedmdesátých let uskutečnili řidiči ve službách ČESMADu (Sdružení československých mezinárodních automobilových dopravců, založeno roku 1966 – pozn. AH) každoročně přes 80 000 zahraničních jízd, přičemž téměř 80% z nich

---

³⁶⁹ ZNAMENÁČEK, Josef, Vývoj trestné činnosti porušování předpisů o oběhu zboží ve styku s cizinou. *Kriminalistický sborník*. 1982, roč. XXVI, č. 9, s. 567.

³⁷⁰ ABS, f. MV ČSR – Správa kriminální služby MV ČSR, přírůstek č. 2025-2052/91, Vyhodnocení preventivně bezpečnostní akce „HRANICE“ – informace (5. 2. 1982) + Vyhodnocení preventivně bezpečnostní akce „HRANICE“ – předložení (28. 4. 1982).

³⁷¹ Hammer se v jedné ze svých studií věnuje „kamioňákům“ v kontextu socialistického Maďarska, viz HAMMER, Ferenc. „A Gasoline Scented Sindbad – The Truck Driver as a Popular Hero in Socialist Hungary.“ *Cultural Studies*. 2002, vol. XVI, No.1, s. 80–126.

směřovalo přes Německou spolkovou republiku.³⁷² V roce 1973 vozový park monopolního československého dopravce čítal cca 1000 kamionů. V polovině osmdesátých let již počet nasazovaných vozidel překročil dva tisíce kusů.³⁷³

Celá oblast dálkové dopravy spadala pod bedlivý dohled Státní bezpečnosti, kterou zajímaly především styky českých a slovenských řidičů s občany cizích států, příp. s čs. emigranty žijících v západních zemích. Proto měla mezi řidiči kamionů síť tajných spolupracovníků, kteří jí poskytovali informace z tohoto prostředí. Častým jevem spjatým s šoféry kamionů, s nímž se potýkali v první instanci českoslovenští celníci, bylo pašování spotřebního zboží. Oficiálně měli řidiči, vracející se z cest do Československa, právo dovést předměty zakoupené k osobní potřebě v částce „do výše valutového vybavení v částce diet“. Hodnota zboží propuštěného bez výměry cla, činila – alespoň v roce 1987 – 5 000 Kčs.³⁷⁴ Řada z nich ovšem do ČSSR dovážela mnohem více zboží, se kterým posléze obchodovali na černém trhu. Kontraband ukrývali na různých místech, např. na motoru, v podvozku, v kabině pod sedadly, v různých skříňkách, ve dveřích, v palubních deskách a na jiných místech. Další strategií představovalo ukrývání pašovaných předmětů mezi zbožím, které bylo oficiálně deklarované a určené k transportu.

Jako opatření proti pašujícím řidičům tahačů organizovaly bezpečnostní složky ve spolupráci s celní správou speciální bezpečnostní akce. Ty měly – podobně jako v případě odbavování osobních automobilů – zamezit pašování spotřebního zboží, ale i omamných látek, či politicky nebezpečného materiálu (exilovou literaturu atd.).

---

³⁷² ABS, sbírka *Objektové svazky (OB)*, reg. č. OBŽ-37690 MV (tematika svazku „MKD“ – mezinárodní kamionová doprava), část svazku č. 1, Informace o situaci na úseku mezinárodní kamionové dopravy ze dne 11. května 1978.

³⁷³ ABS, sbírka *Objektové svazky (OB)*, reg. č. OBŽ-37690 MV (tematika svazku „MKD“ – mezinárodní kamionová doprava), část svazku č. 3, Zpráva o situaci v mezinárodní kamionové dopravě ze dne 26. dubna 1973. Pro 2. pol. 80. let viz ABS, sbírka *Objektové svazky (OB)*, reg. č. OBŽ-37690 MV (tematika svazku „MKD“ – mezinárodní kamionová doprava), část svazku č. 2, Zpráva o státobezpečnostní situaci na úseku mezinárodní kamionové a autobusové dopravy ze dne 4. září. 1986.

³⁷⁴ ABS, sbírka *Objektové svazky (OB)*, reg. č. OBŽ-37690 MV (tematika svazku „MKD“ – mezinárodní kamionová doprava), část svazku č. 1, Metodické zaměření k provedení republikové bezpečnostní akce „TIR“ ke koordinovanému postupu při řešení trestné činnosti spekulace, pašování a ohrožování devizového hospodářství páchané řidiči v mezinárodní kamionové dopravě TIR (příloha k Čj. 0800/HK-3-86 z 3. února 1987).

Rozmanitost kontrabandu nám poskytují výsledky celostátní bezpečnostní pátrací akce „KAMIONY“ z podzimu roku 1975, na kterém se podílela Státní i Veřejná bezpečnost (celkem 3720 příslušníků) ve spolupráci s Pohraniční stráží a celní správou. Ve výčtu zadržených předmětů figurovaly kromě pestré palety spotřebního zboží, látek, či šperků i zahraniční léky, jež platily v Československu za nedostatkové, nebo lehké drogy. Kromě jedinců, pašujících na vlastní pěst, byli někteří z šoférů zapojeni do činnosti organizovaných skupin, které pracovaly v co nejvyšším možném utajení a měly vlastní dorozumívací signály, s vědomím možného odposlechu telefonních hovorů, které mezi sebou vedly: *„Nebezpečnost trestné činnosti pašeráků je v tom, že se vytváří skupiny, dodržují přísnou konspiraci a používají různé profesionální machinace. Telefonní hovory mezi nimi jsou vedeny předem dohodnutými frázemi. V některých případech pašeráci organizují v socialistických zemích tzv. překladiště přičemž přísnou i vývoz pašovaného zboží je prováděn různými přepravci, kteří nepřijdou vzájemně do styku.“*³⁷⁵ Stejná zpráva ministerstva vnitra zmiňuje také další úkaz, nedílně spjatý s pokoutným převozem věcí přes železnou oponu, totiž úplatky: *„V posledních letech je zaznamenán nárůst pašeráctví. Tato činnost se rovněž velmi rozšířila mezi řidiči MKD. Pašeráci se snaží do své činnosti zatáhnout pracovník mezinárodní železniční, námořní a autobusové dopravy. K zajištění volného převozu věcí přes hranici se snaží podplatit celníky. (..)”*³⁷⁶

Z některých případů v částech práce, věnujících se aktérům organizovaného „vekslu“ vyplývá, že jako velmi vyhledávaní obchodní partneři veksláků se ukázali lidé z prostředí zahraničních zastupitelských úřadů. V oblasti pašování zboží se zaměstnanci cizích zastupitelských úřadů na území Československa ukázali jako vůbec neefektivnější možný prostředek. Tito lidé totiž disponovali diplomatickou imunitou, která jim při překračování státních hranic přinášela velké výhody. Odpadala u nich povinnost podrobit se celním prohlídkám a mohli tak přes železnou oponu převážet prakticky cokoliv. Napojení na pracovníky ambasády Spolkové republiky Německa mělo zásadní význam mj. i pro překupnický gang kolem Jiřího Shrbného, operujícího nejpozději od roku 1984 do roku 1986, kdy byl během akce „SKUPINA“ rozprášen

---

³⁷⁵ ABS, sbírka Objektové svazky (OB), reg. č. OBŽ-37690 MV (tematika svazku „MKD“ – mezinárodní kamionová doprava), část svazku č. 2, Zpráva o státobezpečnostní situaci na úseku mezinárodní kamionové a autobusové dopravy ze dne 4. září. 1986.

³⁷⁶ Tamtéž.

speciální vyšetřovací skupinou z řad příslušníků SNB. Do té doby využívali překupníci pro převážení kontrabandu nákladní vozy, které zastupitelský úřad oficiálně zásobovaly. Část dodávek směřujících ze Spolkové republiky však končila nikoliv za branami ambasády SRN v Praze, ale v provizorních skladištích, resp. na černém trhu, kde se dovezený sortiment (alkohol, oblečení, prázdné audiokazety, walkmany, tlačítkové telefony, sluneční brýle, indické šátky, digitálních hodinky, kalkulačky, videorekordéry, radiomagnetofony, gramofonové desky atd.) rozprodával.³⁷⁷

5.6 „Dary ze zahraničí“ neboli dovoz automobilů

Praxí, která zahrnovala dopravní prostředky a celní kontroly na hranicích, byl i dovoz a prodej zahraničních osobních vozidel do Československa. Individuální dovoz automobilů na vlastní náklady byl oficiální cestou spíše nereálný, především proto, že potenciální nový majitel by musel zažádat čs. úřady o dovozní povolení a také prokázat způsob nabytí valut, za které by vůz z ciziny chtěl koupit. Navíc pro zájemce vyvstala nutnost zaplatit clo, které vyměřovali znalci, a řada vyhlášek stanovovala další limity pro dovoz automobilů. Vlastní cestou bylo možné v osmdesátých letech dovést jedno vozidlo za pět let.³⁷⁸ Překupníci, specializující se na pokoutný dovoz, ovšem sahalí k osvědčeným strategiím, díky kterým přes hranice vozy úspěšně převáželi. Celý postup stál na tom, že se automobily při převozu oficiálně deklarovaly jako dary. Darovací smlouvy (kde býval automobil uváděn např. jako „svatební dar“) zajistily, že dovážený automobil prošel celní kontrolou, proces registrace proběhl bez obtíží, za vůz se zaplatily potřebné celní poplatky a poté putoval k novému majiteli. Konkrétní obchod obvykle probíhal tak, že do zahraničí směřovaly valuty určené ke koupi auta, odsud se vůz dopravil přes státní hranice společně s darovací smlouvou, a v Československu se prodal zájemci s náležitou provizí. Obvykle se jednalo o ojeté vozy,

---

³⁷⁷ ABS, f. *Správa vyšetřování StB FMV, díl III. (A3/3)*, inv. j. 436, Rozsudek Městského soudu v Praze ze dne 30. 10. 1987.

³⁷⁸ KREJČÍ, Jaroslav. „Zlatý Mercedes“. *Kriminalistický sborník*. 1985, roč. XXIX, č. 8, s. 474. Dovozní limity bylo možné obcházet tím, že se jednotlivé automobily „rozepsaly“ např. na rodinné příslušníky osoby, která za importem (na čs. straně) stála. Viz LIPČÍK, Roman. Případ domovníka na vysoké noze. *Mladý svět*. 1985, roč. XXVII, č. 44, s. 31.

kteře nebyly ve stoprocentním stavu (a proto se na ně vztahoval nižší celní poplatek než u zcela nového vozu), ovšem v Československu po nich byla i tak velká poptávka.³⁷⁹

Případy jednotlivců i organizovaných skupin, které zajišťovaly takový import automobilů do Čech, se objevovaly již v 50. letech³⁸⁰ a podobná praxe přetrvávala i v pozdějším období, kdy se některým překupníkům dařilo z ciziny dovážet i poměrně velký počet vozů. V první polovině osmdesátých let dovezl jistý T. R. s pomocí komplice J. H. nejméně patnáct vozů značek Mercedes Benz, Peugeot a Ford. T. R. tak získal ve svém okolí přezdívku „Gold Mercedes“. Vozy jim „daroval“ bratr jednoho z obviněných, jenž v minulosti emigroval do SRN, a také další osoby žijící za hranicemi. Oba byli stíháni pro trestné činy spekulace, porušování předpisů o oběhu zboží ve styku s cizinou a J. H. navíc z ohrožení devizového hospodářství. Nakonec stanuli společně s dalšími šestnácti obžalovanými (šlo především o příjemce automobilů) před soudem a dočkali se rozsudku ve výši několikaletých nepodmíněných trestů.³⁸¹ Specialistou na dovoz automobilů byl svého času také Robert Pekárek. Převoz aut probíhal podle něj následujícím způsobem: do země, odkud automobil dovážel, poslal v cizí měně obnos, za který byl zakoupen. Způsob, jakým částky zasílal, aby nedošlo k odhalení při kontrole zásilky, byl poměrně originální. Peníze zašíval do plyšových hraček, které posílal poštou jako spěšninu. Společně s penězi zaslal i adresu a osobní údaje osoby, která měla automobil v Československu dostat. Na tomto základě se vypsala darovací listina. Po úspěšném převozu a registraci byl vůz předán novému majiteli, který Pekárkovi zaplatil za automobil částku, na které se dohodli (včetně provize). Takový dovoz automobilů provozoval Pekárek až do svého zatčení a soudu, který mu údajně, stejně jako aktérům předešlého případu, vynesl nepodmíněný trest.³⁸²

---

³⁷⁹ Jestliže pro Československý kontext byl typický nákup ojetých vozidel v zahraničí, v sousedním Polsku nabyt černý trh s automobily i dalších podob. V osmdesátých letech tam operovaly organizované gangy, specializující se na krádeže vozidel v cizině a jejich importu (podobně jako v ČSSR na základě fingoaných dokumentů). Viz NAWROCKI, Karol, „Autogangs. Car Smuggle to Communist Poland in the 1980s. *Studia historiae oeconomicae*. 2016, vol. 34, No. 1, s. 171–177.

³⁸⁰ ABS, f. *Sekretariát ministra vnitra, I. díl (A2/1)*, inv. j. 1249, Činnost VB na úseku boje proti spekulaci a daň. Deliktům. Politické byro Ústředního výboru KSČ. Informativní zpráva o trestné činnosti na úseku spekulace a daňových deliktů v r. 1957 a I. čtvrtletí 1958, příloha č. III (zpráva).

³⁸¹ KREJČÍ, Jaroslav, „Zlatý Mercedes“... s. 475–7.

³⁸² HAVLÍK, Adam. Veksláci. In: VLADIMÍR 518 a kol. *Kmeny 0. Městské subkultury*... s. 659–662.

Zisk, který z podobného druhu importu plynul, dobře dokumentuje případ Josefa Krynického. Do ČSSR dovážel ojeté vozy, za což jej v roce 1982 soudil Obvodní soud pro Prahu 4. Jeden z vozů, model Mercedes 220 D zakoupil koncem sedmdesátých let v SRN za částku 800 marek, které mu údajně darovala jeho příbuzná, žijící za hranicemi. Na tomto základě bylo československými celními orgány k automobilu vydáno dovozní povolení na darované vozidlo a vůz ohodnotily na částku 38 140 Kčs. Při proclení vyměřili Krynickému jako novému majiteli pracovníci celní správy clo ve výši 19 070 Kčs a darovací poplatek činil 5.348 Kčs. Nedlouho po „legalizaci“ změnil vůz majitele, Krynický jej používal pouze několik měsíců a poté došlo k prodeji za 42.600 Kčs. Celkové prostředky, které Krynický do vozu investoval (včetně jeho zakoupení a namontování několika náhradních dílů), činily necelých 33 000 korun. I tak byl zisk z pozdějšího prodeje vyhodnocen jako „spekulativní“, když dosahoval téměř 10 000 Kčs.³⁸³

5.7 LP desky na burzách

Přestože pro veksláky bylo přirozeným prostředím v první řadě okolí Tuzexů či hotelů v centru měst, existovala i další místa, kde mohli úspěšně realizovat část svých obchodů. K nim patřily i „zdola“ organizované burzy, kde se prodávaly vedle sebe např. starožitnosti, elektronika či jiné spotřební zboží. Smíšený charakter měla například burza na Havelském tržišti, kde se někteří z veksláků pravidelně objevovali a prodávali zde celou škálu zboží. Další oblastí, kde se otevíraly možnosti pro spekulativní prodej, byly různé specializované burzy, pořádané pod hlavičkou oficiálních institucí. Sem spadaly burzy filatelistické či numizmatické, aj. Platformou, která měla klíčový význam pro distribuci jinak jen obtížně nebo i zcela nedostupných produktů populární kultury, byly tzv. hudební burzy. Po dlouhou dobu měly status neoficiálních, víceméně pravidelných akcí, kde lidé vyměňovali, kupovali a prodávali běžně nedostupné zahraniční hudební nosiče, především gramofonové desky rockových a popových

---

³⁸³ABS, *Sbírka Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy (V)*, arch. č. V-35863 MV. Obžaloba obvodního prokurátora pro Prahu 4 zde dne 16. 11. 1982.

interpretů.³⁸⁴ Vedle zapálených hudebních fanoušků se postupem času začali na hudebních burzách čím dál více prosazovat lidé, kteří na ně přicházeli především kvůli finančnímu zisku. Přestože takový typ návštěvníků byl z počátku méně rozšířený, v průběhu let jejich podíl na účasti stoupal. Překupníci se stávali postupně více a více jakýmsi „hnacím motorem“ burz, protože přiváželi a prodávali ve větším množství to nejžádanější zboží.

K nejvýkonnějším překupníkům v prostředí pražských hudebních burzy v období normalizace se řadil i jistý Luboš, který dokázal údajně s pomocí dalších prodejců na jednu burzu distribuovat i přes tisíc desek naráz. Aktuální desky ze zahraničí dovážel z Maďarské lidové republiky, kam nové vinyly objednával z Rakouska či SRN. Do Čech je zpravidla převezl za pomoci úplatků na hraničních přechodech a posléze je společně se svými kolegy prodal právě na burzách. Jeden z Lubošových kolegů s odstupem vzpomíná na enormní zisky a na víkendový „pracovní“ záprah: *„Byly časy, kdy jsme se během jednoho víkendu otočili na čtyřech burzách. Na burze v Praze, v Brně, a pak jedné oficiální a jedné neoficiální v Ostravě. To jsme domu vezli v hotovosti třeba i 250 tisíc korun jenom z desek. Prodali jsme kolem šesti stovek Iron Maidenů, Metallic, Acceptů a dalších kapel.“*³⁸⁵ Dohromady tvořili Lubošovu skupinu čtyři prodejci, disponující dvěma automobily, doslova nacpanými gramodeskami. Každý ze dvou prodejců, přítomných přímo na burze, měl k dispozici ještě spojku, pendlující mezi prodejcem a automobilem a zásobující prodejce dalšími deskami podle potřeby.

Vztahy mezi těmi, kteří participovali na burzách kvůli hudbě samotné, a obchodníky, dojíždějícími hlavně kvůli profitu, tedy dvěma různými „světy“, byly spíše účelové. Když někdo sháněl konkrétního interpreta a nedovedl si jej opatřit jinými cestami, nezbývalo mu než přistoupit na prodejcem stanovenou vysokou cenu: *„Prostě*

---

³⁸⁴ Podrobněji k tzv. hudebním burzám viz např. HAVLÍK, Adam. Od obušků k legalizaci. Hudební burzy. In: DANIEL, Ondřej a kol. *Kultura svépomocí. Ekonomické a politické rozměry v českém subkulturním prostředí pozdního státního socialismu a postsocialismu*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2017, s. 112–129.

³⁸⁵ TÁCHA, Daniel. *„Když dneska vidím mluvit frajery, které jsem na burze nikdy neviděl, protože se báli a posílali za sebe kupovat jiný, tak mi je za ně stydno.“* (rozhovor s Mirkem Vodičkou). *Vinyls.cz*. 19. 1. 2015. Dostupné na: <http://www.vinyls.cz/mirek-vodicka-kdyz-dneska-vidim-mluvit-frajery-ktere-jsem-na-burze-nykdy-nevidel-protuze-se-bali-a-posilali-za-sebe-kupovat-jiny-tak-mi-je-za-ne-stydno/> (citováno k 10. 12. 2019).

když byl nějaký fanda, nějaký šílenec do muziky, teď tam viděl veksláka, kterej tam má zapečetěnou třikrát, čtyřikrát „Zed“ a chce za to já nevím kolik, pět stovek, no tak to prostě se slzou v oku mu to třeba opravdu ten „mánička“ nebo ten člověk dal, těch pět stovek. A nadával, proklínal ho, ale prostě to pro něj byla bytostná potřeba tu desku mít, jo.“³⁸⁶

Schopní prodejci, kteří dokázali rychle reagovat na měnící se trendy a dodávali žhavé novinky ze zahraničí, se nicméně mohli těšit i určitému respektu ze strany ostatních návštěvníků. Uznání si budovali i tím, že dokázali dovážet zboží i „na objednávku“. Pokud si někdo vybral z katalogů či hudebních časopisů novinku a prodejce mu ji byl schopný s nevelkým prodlením obstarat, vedla taková interakce k oboustranné spokojenosti.

5.8 Videokazety a videotechnika

Na příkladu hudebních burz vidíme, že veksláci fungovali jako distribuční kanál západní populární kultury, po které byla v socialistickém Československu velká poptávka. Kromě LP desek a dalších hudebních nosičů (audiokazety, v samém závěru osmdesátých let též CD, neboli kompaktní disky) obchodovali také s videokazetami se zahraničními filmy. Zejména angloamerická produkce se stala mezi obyvatelstvem velmi žádaným zbožím. Oficiální distribuční síť videokazet se v osmdesátých letech rozrůstala velmi pomalu a nabídka v několika tuzemských videopůjčovnách byla velmi omezená. V roce 1986 fungovala v Praze jedna jediná videopůjčovna s nabídkou několika desítek titulů.³⁸⁷ Státem řízený nákup nových snímků z „kapitalistické“ ciziny se, stejně jako nákup filmů uváděných v tuzemských kinech, potýkal s řadou omezení, od ekonomických po ideologické. Oficiální import západních filmů, omezující se pouze na malý výsek dostupné produkce, ovšem doplňovaly poměrně rozvinuté neoficiální (dnes by se dalo říci pirátské) distribuční sítě. Skrze ně se mohli majitelé videopřehrávačů dostat i k řadě snímků běžně nedostupných. Velké popularitě se těšily hororové a akční filmy a v neposlední řadě také pornografie. Situaci poměrně kriticky shrnula beseda Rudého práva z října 1986 o problémech, které rozvoj videa přinesl. O

---

³⁸⁶ Rozhovor autora s Romanem Laubem (2009, soukromý archiv autora).

³⁸⁷ HAVEL, Luděk. *Hollywood a normalizace. Distribuce amerických filmů v Československu 1970–1989*. Brno, 2008. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta, s. 32.

distribuci filmů se údajně „skvěle“ staral černý trh, nabízející vedle „*Třeba i kvalitních filmů*“ záplavu „*škváru, kýče, pornografie, násilí, a (...) filmů natáčených s jasným cílem: mířit otevřeně proti nám, proti socialismu.*“³⁸⁸ Dominanci akčních filmů potvrzuje i výzkum Matěje Šonky, který se zaměřil na mechanismy černého trhu s videokazetami. Čtyřicet respondentů jeho dotazníku mělo za úkol jmenovat snímky, s nimiž se setkali na pirátských videokazetách. Nejčastěji padaly názvy amerických akčních filmů osmdesátých let: Rambo, Terminátor, Komando, Predátor, Americký ninja, Evil Dead (žánrová výjimka – jde o horor), Rambo III a Karate Tiger.³⁸⁹

Součástí pokoutných distribučních sítí zahraničních filmů se stali i veksláci. Ti, často ve spolupráci s řidiči kamionů a dalšími osobami s možností převozu kazet přes státní hranice, rozprodávali v Československu videokazety všech možných žánrů. Tvořili tak významnou podskupinu tuzemského černého videotrhu. Další penzum filmů, kolujících po Československu, představovaly nahrávky z rakouské a německé televize. Pocházely z příhraničních oblastí, kde jejich pořizování dovoloval příznivý televizní signál. Jelikož dovážené a podomácku nahrané filmy bývaly v cizojazyčném znění, vyvinul se v Československu okruh „rychlodabérů“, napojených na distributory kazet. Tito daběři pracovali ve skromných podmínkách, někdy za malé finanční odměny. Ovšem motivací pro ně byl často samotný fakt, že se mohli podívat na filmy, ke kterým by se jinak nedostali. Navíc si byli vědomi, že výdělečnost jejich činnosti by se v případě trestního postihu mohla stát nevítanou přítěží. Pro povolání neoficiálního dabéra se kromě osobní odvahy a zapálenosti pro věc hodila také dobrá znalost jazyků (němčina, angličtina) a jistý smysl pro improvizaci, protože často dabovali filmy, které viděli poprvé a při natáčení zvukové stopy bezprostředně reagovali na dění na obrazovce. Z rychlodabérských nahrávacích seancí tak vzešly někdy velmi originální dabované verze, dnes sběratelsky cenné. K předním osobnostem působícím v domácím dabingu patřil například hudebník Ondřej Hejma, publicista a programátor František Fuka nebo spisovatel Ondřej Neff. Posledně jmenovaný si v rozhovoru pro pořad Retro

---

³⁸⁸ MÍŠKOVÁ, Věra. Víc než jen technická hračka. O některých problémech spojených s rozvojem videa. Beseda obchodního ředitele VHJ Supraphon ing. Karla Arbese, náměstka ústředního ředitele Čs. filmu dr. Františka Marvana a náměstka ředitele Ústřední půjčovny filmu Františka Vomely. *Rudé právo*, 4. října 1986, s. 6.

³⁸⁹ ŠONKA, Matěj. „*Šváca, Stalon a Vandam byli nejlepší.*“ *Mechanismy fungování černého videotrhu v Československu v letech 1983 – 1992*. Brno 2013. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Fakulta filozofická, s. 72–73.

vybavil i veksláka, který mu osobně vozil snímky k předabování: „Byli lidi, který na tom hodně vydělávali, já jsem třeba byl v kontaktu s člověkem, kterej vždycky přijel Mercedesem, měl na sobě bobří kožich a tak, a v legitimaci (míněno v občanském průkaz – pozn. A. H.) měl napsáno, že je uklízeč v nemocnici (smích).“³⁹⁰ V jednom ze svých textů Ondřej Neff poskytuje cenné svědectví o tom, že činnost některých dabérů byla částečně kryta díky konexím veksláků v řadách SNB. Konkrétně se takové vazby na policii projevily například v tom, že s dostatečným předstihem dostal informaci o chystaných zátazích proti černému videotrhu. Díky tomu mohl v případě hrozícího nebezpečí zareagovat a ukrýt kufry s videokazetami u svých přátel.³⁹¹

Úspěšně nadabované filmy nechávali veksláci dále kopírovat a se ziskem je rozprodávali dál, přičemž každé další kopírování nezanedbatelně ubíralo na jakosti nahrávky. Nadšení ze samotného filmu ovšem mnohdy přebylo katastrofálně nízkou kvalitou obrazu. S pouličním prodejem videokazet, byly spjaté i různé nástrahy a podvody. K nim patřil prodej prázdných kazet, jež byly nadepsané tak, aby si kupující myslel, že obsahují film, o který měl zájem. Po zakoupení takové kazety ovšem doma zjistil, že neobsahuje žádnou obrazovou ani zvukovou stopu.³⁹² Na samotné shánění videokazet na černém trhu, stejně jako na jejich cenu, vzpomíná Roman Holý, hudebník, producent a filmový nadšenec. Kazety údajně v osmdesátých letech sháněl od veksláků na Náměstí I. P. Pavlova v Praze. Jednalo se většinou o taxikáře, kteří mu nabízeli filmy, jež zrovna měli k prodeji. Takto se dostal mimo jiné k americkému hororovému filmu *Evil Dead*, jež údajně koupil za sto dvacet korun.³⁹³ Vyšší ceny uváděl v souvislosti s videokazetami jistý Miroslav Kocian, člověk ve svém okolí označován za veksláka, který v osmdesátých letech mj. prodával pestrý sortiment zboží na burzách v hlavním městě Praze. Ve výslechovém protokolu uvedl, že „pro svou vlastní potřebu“ odebíral videokazety (celkem asi sto kusů) od recepční interhotelu Alcron v ceně 270

---

³⁹⁰ Retro. Pořad České televize. Díl „Nedovolené filmy“ (vysíláno 13. 6. 2019). Dostupné na <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10176269182-retro/dily/> (citováno k 1. 3. 2019).

³⁹¹ NEFF, Ondřej. *Jak vznikly tři povídky. Tři prsty Astonovy*. Osobní stránky Ondřeje Neffa. 3. 8. 2017. Dostupné na: <http://www.neff.cz/jak-vznikly-3-povidky/> (citováno k 10. 12. 2019).

³⁹² MALINDA, Jan. Veksláci, taxikáři a pinglové. *Magazín Dnes*, 13. 11. 2008, s. 27.

³⁹³ Trailer k dokumentu *Králové videa* (v distribuci 2020). Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=crsC7XbDOz0> (14. 3. 2020).

československých korun za jeden kus.³⁹⁴ Rozdíl v cenách však mohl být dán řadou faktorů – v prvním případě se mohlo jednat o kazetu „z druhé ruky“, tedy již několikrát přehranou. Ve druhém šlo pravděpodobně o zcela nové kazety. Rozdíl v ceně zřejmě určovala i délka pásky. Kratší, devadesátiminutové kazety (na které by se vešel i zmíněný film *Evil Dead*, zakoupený Romanem Holým) byly zcela určitě méně ceněny, než kazety s delší stopáží.³⁹⁵ Zbývá snad jen dodat, že prázdné kazety samy o sobě byly na tuzemském trhu k dostání výhradně skrze síť prodejen Tuzexu. Jejich cena se pohybovala zhruba kolem 60 – 90 TK³⁹⁶ za kus výše, ovšem jednalo se o velmi nedostatkové zboží. To potvrzuje i postřeh pamětníka Josefa Šedého v rozhovoru pro diplomovou práci, věnující se československému videotrhu v 80. a 90. letech: „*Já jsem byl úplně zoufalý. V Tuzexu mi pořád říkali: „Nemáme.“ Já jsem tam chodil každý den. Tak jsem se ptal různě po kamarádech, kteří měli nějaké kazety, aby mi aspoň jednu půjčili, abych si mohl zkusit něco nahrát, jestli to vůbec funguje, jo?*“³⁹⁷

K videokazetám samozřejmě patřily i videopřehrávače, což bylo zejména v 80. letech velmi žádané a zároveň velmi drahé zboží na černém trhu. Československý elektrotechnický průmysl nedokázal vyvinout vlastní modely a obrovskou poptávku po videopřehrávačích řešil jejich licenční výrobou v národním podniku TESLA ve spolupráci s nizozemskou firmou Philips. Přehrávače, montované v ČSSR, byly k dostání výhradně přes prodejny Tuzexu. V letech 1985–1987 bylo na trh dodáno 16600 zařízení značky Tesla.³⁹⁸ Celkový počet videopřehrávačů se při tom v roce 1986 odhadoval na 120 až 150 tisíc.³⁹⁹ Vedle zahraničních (převážně japonských)

---

³⁹⁴ Uváděná cena mohla být ovšem zkreslená, obviněný mohl při výslechu záměrně podávat takové informace, aby případně zmírnil závažnost svého „spekulativního“ jednání. ABS, sbírka *Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy (V)*: arch. č. V-41214 MV. 7. strana protokolu o výslechu obv. M. Kociána ze dne 19. 2. 1986.

³⁹⁵ To potvrzují i zmínky fanoušků videa na diskuzních fórech. Jeden z nich např. uvádí, že na burze v Ostravě stála „hodina pásky“ 100Kčs, takže videokazety se stopáží 240 minut se prodávaly za 400 Kčs. Viz „*Distribuce amerických filmů na VHS v ČSSR*“. Diskuzní fórum na serveru tvfreak.cz. Dostupné na: <https://www.tvfreak.cz/forum/showthread.php/22972-Distribuce-americky-filmu-na-VHS-v-CSSR> (citováno k 10. 12. 2019).

³⁹⁶ NA, f. *Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha* (nezpracováno), Katalog Tuzex 86–87, ceník (příloha ke katalogu).

³⁹⁷ ŠONKA, Matěj. „*Šváca, Stalon a Vandam byli nejlepší.*“ *Mechanismy fungování černého videotrhu v Československu v letech 1983 – 1992*... s. 29.

³⁹⁸ Archiv České televize. *Televizní noviny* (vysíláno 14. 4. 1987).

³⁹⁹ MÍŠKOVÁ, Věra. *Víc než jen technická hračka*... s. 6.

přehrávačů, které byly k dostání v Tuzexu za velmi vysoké ceny, se značná část z nich do Československa musela dostat jinými, mnohdy pokoutnými cestami. Dalším krokem, který měl v druhé polovině osmdesátých let zlepšit situaci na vnitřním trhu, byl vznik společného podniku, akciové společnosti AVEX, v němž měli oba partneři svůj podíl. Licenční výroba pod společným podnikem sice dokázala na trh v letech 1988–1989 dodat dalších cca 100 000 kusů přehrávačů, ovšem celkově byla spolupráce hodnocena negativně, zejména ze strany zahraničních partnerů, kteří se přesvědčili o efektivitě československého hospodářství a schopnostech československého managementu.⁴⁰⁰ I tyto okolnosti nahrávaly překupníkům, kteří videopřehrávače dováželi ilegálně přes hranice a prodávali je zájemcům „pod rukou“. Ceny za takové zboží byly velmi vysoké. V letech 1987–1988 byl v nabídce Tuzexu např. videorekordéry značky Toshiba či Československé přehrávače Tesla, v ceně cca 3600–3800 TK.⁴⁰¹ Na černém trhu se cena videa pohybovala v několikanásobně vyšších relacích, odpovídající cca 4–5ti násobku tuzexových cen. Na cenové hladiny, vztahující se k tomuto druhu exkluzivního zboží vzpomíná ve své autobiografii sepsané z vězeňské cely i Ivan Jonák, jehož zpětné odhady cen výrobků na černém trhu, stejně jako kurzů zahraničních měn, jsou poměrně přesné: *„Časem mi Zdeněk nabídl jejich video Panasonic za dvacet tisíc, neboť si koupil jiné. Bylo to video dovezené z venku, velice kvalitní.“*⁴⁰²

5.9 Digitální hodinky a výpočetní technika

Kromě videopřehrávačů, ale také hi-fi věží či barevných televizorů obchodovali veksláci ještě s dalším zbožím, které patřilo k technologické špičce a zároveň bylo na trhu velmi obtížně dostupné: s výpočetní technikou a digitálními přístroji. Robert Pekárek před rokem 1989 velmi profitoval z prodeje kalkulaček: *„Kdybyste měl před Vánoce tisíce kalkulaček, tak za den jste je prodal. To si brali všichni. Mohl jsem obejít*

---

⁴⁰⁰ ABS, sbírka Objektové svazky (OB), reg. č. OBŽ-34094 MV (tematika svazku „Společný podnik AVEX“).

⁴⁰¹ NA, f. Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha (nezpracováno), nezpracováno, Katalog Tuzex 87–88, s. 140.

⁴⁰² JONÁK, Ivan. *Sex, disco, revoluce...* s. 180.

hospody a každej hospodskej si jí vzal po pěti tisících. Mě stála kolem tisíce korun. To byly žně. Šílený. To už se nevrátí."⁴⁰³ Digitální hodinky se objevují u řady popisovaných případů. Jejich výhodou byly malé rozměry a nízká hmotnost, takže jednotlivé kontrabandy, pašované do Československa obsahovaly i tisíce hodinek. Zároveň jich mohli prodejci mít u sebe větší množství a při případném zátahu šly tašky s hodinkami, tedy případným důkazním materiálem, bez problémů odhodit do křoví nebo do popelnice. Cena „digitálek“ na černém trhu se pohybovala obvykle od několika set do několika tisíc československých korun za kus. Hojně se prodávaly kromě hodinek samotných i baterie do nich určené. Specialistou na digitální hodinky se stal Miroslav Provod. Na jejich pašování a následném prodeji vydělával v osmdesátých letech astronomické sumy. Ve svém oboru tedy patřil k nejvýkonnějším překupníkům, i proto, že společně se svými komplici postupně zdokonaloval způsoby převozu zboží přes hranice. Nejprve se jeho distributorem stal jistý západoněmecký řidič autobusu, který Provodovi vozil hodinky při pracovních cestách do Čech. K němu později přibyli zaměstnanci některých ambasad v Praze či pracovníci německých a rakouských drah. Kontraband – tedy tašky plné hodinek – Provod přejímal přímo ve vlacích z domluvených tajných skrýší. Z počátku je osobně vynášel v cílových stanicích ven z vagónů přímo na nádraží. Údajně při takových akcích, kdy sám přebral zásilky a posléze s nimi vystupoval z vlaku, používal různých převleků (předstíral např., že je hokejista, nesoucí si v tašce s hodinkami převáží hokejovou výstroj), aby nevzbudil přílišné podezření. Později dospěl k další metodě. Kontraband spouštěl na řemenu ven přímo za jízdy, když vlak na vytipovaném úseku projížděl sníženou rychlostí. Kromě vlaku využíval i automobilů, resp. osob, které s nimi pravidelně překračovaly hranice. Jejich vozy byly vybaveny rafinovanými skrýšemi. Přivezené hodinky pak Provod vozil do různých skladů, kterých měl po republice několik: „*Sklady jsem měl v Šestajovicích u Fandy, v Dolních Břežanech u taxikáře Bohouše, v Krči u Ládi, v Újezdu nad Lesy u jiného Ládi, v Ostravě u Michala, v Bratislavě u Vladimíra, a na mnoha dalších místech.*“⁴⁰⁴ Dobrodružný byznys provozoval Provod do svého zatčení v roce 1986, kdy byl zatčen a odsouzen ke třem letům odnětí svobody.

---

⁴⁰³ HAVLÍK, Adam. Veksláci. In: VLADIMÍR 518 a kol. *Kmeny 0. Městské subkultury...* s. 663.

⁴⁰⁴ PROVOD, Miroslav a Marie FORMÁČKOVÁ, ed. *Reportáž z rakve*. [Česko]: Štěchovický poklad, 2010... s. 18.

Vyšší úroveň výpočetní techniky byly osobní počítače, tedy výrobky, které v osmdesátých letech v západním světě prodělaly velký pokrok, a z nichž se stala běžná součást tamějších domácností.⁴⁰⁵ Československý elektroprůmysl však nedokázal, stejně jako v případě videa, pružně reagovat na překotný vývoj. Potencionální vlastníci se museli spolehnout na omezenou a vždy rychle vyprodanou nabídku Tuzexu, jež začal první zahraniční počítače nabízet až na přelomu let 1984/1985⁴⁰⁶, na individuální dovoz, nebo na nákup počítače přímo od překupníků. Právě nejmodernější výrobky z oblasti elektrotechnického průmyslu patřily zřejmě k nevyhodnějším artiklům, se kterými veksláci obchodovali. Jistá stupnice v pokoutných obchodech, kde na „vyšším stupni“ kšeftů figuruje právě spotřební elektronika, je patrná i ve filmu *Bony a klid*. „Vyvekslované“ autobusy se zahraničními turisty zajišťují ústřednímu gangu stabilní zdroj příjmu, avšak jeho členové v čele s ambiciózním Richardem míří postupně výše, od směny valut se dostanou k výnosnějším „kšeftům“, spočívajícím v pašování a prodeji nedostatkové elektroniky: „*Začínáme rozjíždět kšefty ve velkym, už ted' máme kanál na věci z venku, videa, počítače, kazety, všecko.*“ Nejvyšší „metou“, které dosáhnou, je pak jednorázový prodej velkého množství valut jistému řezníkovi: 650 000 Kčs za 50 000 západoněmeckých marek. Ovšem tento obchod se nepodaří dotáhnout do úspěšného konce, protože zasáhne konkurenční gang v čele s „velkou rybou“, obchodníkem Karlem. Původně byl ziskuchtivý řezník dohodnutý na odkupu valut právě s Karlem, ovšem gang kolem Richarda, Harryho a ostatních nabídl výhodnější kurz ke směně a proto Karlovi překazila jeho vlastní obchod.

---

⁴⁰⁵ ŠVELCH, Jaroslav. *Osmibitové „poblouznění“: Počátky kultury počítačových her v Československu*. Praha, 2013. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze. Fakulta sociálních věd, s. 99.

⁴⁰⁶ Prvním osobním počítačem, nabízeným v síti Tuzexu, byl japonský SORD M5, ovšem záhy začaly v nabídce dominovat počítače Atari, ZX Spectrum a Commodore C64. Viz TRONNER, Pavel. *Počítačový život v socialistickém Československu – Svazarm, Tuzex atp.* Server Cnews.cz. 11. 2. 2015. Dostupné na: <https://www.cnews.cz/pocitacovy-zivot-v-socialistickem-ceskoslovensku-svazarm-tuzex-atp/> (citováno k 2. 1. 2020).

5.10 Oblečení a módní doplňky

Ve snímku *Bony a klid* je věnována pozornost i dalšímu „doplňkovému“ artiklu – oblečení. Jedna ze scén, kde se objevil motiv pouličního prodeje oblečení, musela být ze snímku dokonce vystřihnuta. Konkrétně se jednalo o pasáž, ve které si příslušník SNB zkouší přímo na ulici džínové kalhoty, které by rád zakoupil od veksláků.⁴⁰⁷ V konečné verzi tak zůstala alespoň scéna, kde si jeden z nich otevřel na ulici provizorní stánek v kufru svého auta a přítomné zákaznice si kalhoty zkoušely přímo před zraky kolemjdoucích. Jako improvizovaná převlékárna jim sloužila papírová krabice, rozprostřená na zemi. O tom, že scéna nebyla daleko od skutečné praxe, svědčí i případ, jež řešil Obvodní soud pro Prahu 1 v srpnu roku 1983. Jednalo o překupníka, který operoval před Tuzexem v Lazarské ulici. Po zadržení se u něj našly dvoje digitální hodinky, několik stovek bonů a přes 2000 korun. V kufru jeho osobního vozu pak policisté objevili osm kusů džínových kalhot různých značek a částku 30 000 korun. M. B. postavil svoji obhajobu na tom, že jeden pár džínů měl pro sebe a zbylých sedm bylo určeno pro jeho známé a příbuzné. Částku 30 000 korun pak měl podle vlastních slov u sebe proto, aby mohl společně s manželkou nakoupit nábytek v Domě bytové kultury. O půl roku později byl městským soudem Pro Prahu 1 odsouzen k sedmiměsíčnímu trestu odnětí svobody a k propadnutí zabavených věcí. Podle soudu se dopustil přečinu proti zájmům socialistického hospodářství. Při stanovení výše rozsudku obžalovanému přitížila pověst „vexláka“, kterou si údajně vydobyl v místě svého bydliště a také trestní minulost. Již před svým zadržením byl jednou trestán za prodej džínových kalhot přímo před prodejnou Tuzexu.⁴⁰⁸

Kromě džínových kalhot patřily ke koloritu pouličních veksláků také další módní doplňky: sluneční brýle, svetry, trička, mikiny, bundy, boty, atd. Nabízené zboží přitom „šlo s dobou“ a odráželo módní trendy, které byly v jednotlivých dekadách populární. Prodej oblečení náležel k obchodnímu repertoáru veksláků nejpozději v šedesátých letech, o čemž svědčí výčet zboží, na kterém tehdy docilovali pokoutní

---

⁴⁰⁷ SPÁČILOVÁ, Mirka. *Dvě písně za libru. Ondřej Soukup vzpomíná na vznik filmu Bony a klid*. Idnes.cz. 8. 5.2014 Dostupné na: https://www.idnes.cz/kultura/film-televize/soukup-o-filmu-bony-a-klid.A140508_145445_filmvideo_spm (citováno k 9. 12. 2019).

⁴⁰⁸ Obvodní soud pro Prahu 1, *Rozsudek Obvodního soudu pro Prahu 1 ze dne 5. srpna 1983* (spisová značka 6T 70/83).

obchodníci nemalého zisku. Např. Eugen Holub, jeden z předních pražských veksláků, působících v 60. letech v okolí Václavského náměstí, rozprodával v polovině dekády kromě valut, bonů a dalších položek také italské pláště („šustáky“) nebo svetry.⁴⁰⁹ Vedle oblečení, či výše zmíněně elektroniky nebo automobilů, obchodovali veksláci s řadou dalších předmětů. Celkově se dá říci, že nabídka na černém trhu se vyznačovala podobnou pestrostí sortimentu, jako nabídka v prodejnách Tuzexu. Skrze své sítě dováželi veksláci i zahraniční alkohol, cigarety, kosmetiku, hračky a další předměty, které zajišťovaly vysoké zisky. Na odbyt šly dokonce i drobné upomínkové předměty, jako byly samolepky, propisky, zapalovače, řetízky, atd. Ilustrativní šíři spektra předmětů, které byly od překupníků k dostání, nám ukazuje případ dvojice obžalovaných (povoláními číšník a řidič taxislužby) z druhé poloviny osmdesátých let. Dvojice si opatřovala a později prodávala walkmany, zapalovače, džínsové kalhoty, tlačítkové telefony, radiomagnetofony, digitální hodinky, ale i např. zlaté či stříbrné řetízky.⁴¹⁰ Tím se dostáváme k dalším položkám, majícím své pevné místo na československém černém trhu.

5.11 Drahé kovy, starožitnosti a umělecká díla

Velmi výnosný byl obchod se starožitnostmi a uměleckými díly, které se naopak vyvážely do zahraničí, a to v obrovském množství. Jednalo se o artikl, který byl za hranicemi Československa asi nejžádanější. Členové rozvětvených překupnických sítí přitom spolupracovali s dalšími okruhy prostředníků a s různými znalci z oboru restaurátorství nebo kunsthistoriky či galeristy.⁴¹¹ Ti se díky oceňování a odhadům cen podíleli (ať už vědomě či nevědomky) na chodu celého překupnického soukolí. Druhou stranu obchodního partnerství představovali pro pašeráky zahraniční nákupčí, kteří taktéž spolupracovali s různými odhadci. V jedné takové síti působil i Michal Kliment,

---

⁴⁰⁹ ABS, sbírka *Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy (V)*: arch. č. V-7477 MV (3. část), Rozsudek Obvodního soudu pro Prahu 6 ze dne 7. 10. 1965.

⁴¹⁰ Obvodní soud pro Prahu 1, *Rozsudek Obvodního soudu pro Prahu 1 ze dne 11. září 1989* (spisová značka 1T 71/87).

⁴¹¹ ABS, F. *Sekretariát náměstka FMV genmjr. Jána Pješčaka a genmjr. Pavola Vaňa (A32)*, inv. j. 73. Akce „DUKÁT + ZÁMEK a KARMEN“ – rozpracování trestné činnosti krádeží starožitných předmětů, spekulace a devizová trestná činnost na území ČSSR.

který sám sebe označuje jako bývalého „starožitníka“: „Už ani nevím, kolik jsme si tehdy vydělávali. Ale bylo to hodně. Bylo to dost peněz, ale taky spousta starostí. Neustále po nás šli policajti. Měli jsme vlastní obchodní síť. Policajti tomu tehdy říkali Eurogang z Bambergu. V Bambergu byl totiž šéf, který to celé řídil. (...) my jsme vydělávali velký prachy. Starožitnosti byl ohromnej byznys.“⁴¹²

Jak již naznačil příklad Jiřího Steinera, zdroje pro „starožitnický“ byznys byly v českých zemích velmi bohaté a snadno dostupné. Výkup starožitností od venkovského obyvatelstva a jeho výhodný prodej zahraničním zájemcům představoval jednoduchý a efektivní způsob, jak docílit vysokého zisku, což potvrzují i prameny policejní provenience: „Pokud jde o starožitnosti a umělecké předměty, je toto zboží získáváno spekulanty převážně na venkově od starých osob, zpravidla za velmi výhodné ceny. Toto zboží je pak spekulanty nebo jimi najatými osobami různě upravováno, popř. opravováno. Teprve poté je zboží nabízeno domácím, popřípadě zahraničním zájemcům.“⁴¹³ Účinně předcházet takovým aktivitám na dlouhodobější bázi však nebylo v silách policejních složek. Smutnou skutečností je, že rozprodávání a vývoz starožitností a uměleckých děl šlo často ruku v ruce s až systematickým vykrádáním kostelů, hřbitovů, depozitářů a uměleckých sbírek. Počátkem sedmdesátých let se podobné neštěstí nevyhnulo dokonce ani Národní galerii. Z jejích sbírek byly odcizeny tři obrazy od Tintoretta, El Greca a Franze Halse. O několik roků později byly nalezeny u jednoho rakouského sběratele a ve spolupráci s tamější policií navráceny zpět.⁴¹⁴ V řadě jiných případů se však vzácná umělecká díla úspěšně natrvalo vyvezla za hranice a končila v soukromých rukou.

Proud pašovaných uměleckých děl a starožitností se během sedmdesátých a osmdesátých let nijak dramaticky netenčil a vedle organizovaných gangů se o vývoz a prodej vzácných obrazů, soch, mincí nebo starožitného nábytku pokoušeli i jednotlivci jednající na vlastní pěst. Situace se rapidně nelepšila ani přesto, že se Československo připojilo k signatářským zemím Úmluvy o opatřeních k zákazu a zamezení

---

⁴¹² KMENTA, Jaroslav, Svědek na zabití... s. 26.

⁴¹³ ABS, f. MV ČSR – Správa kriminální služby MV ČSR, přírůstek č. 1750/88, bal. č. 2, Rozbor stavu úplatkářství a spekulace 1982, Podklady k rozboru stavu a účinnosti boje s trestnou činností úplatkářství a spekulace.

⁴¹⁴ JANŮREK, Josef. Vzácná umělecká díla na cestách. *Kriminalistický sborník*. 1985, roč. XXIX, č. 8, s. 466–471.

nedovoleného dovozu, vývozu a převodu vlastnictví kulturních statků z roku 1970.⁴¹⁵ Zdejší kulturní bohatství tak i nadále zůstalo lákavým cílem pro zahraniční (především západoněmecké a rakouské) sběratele.

Těžkou vahou mezi cennostmi, které cirkulovaly na černém trhu, byly bezesporu drahé kovy pro jejich stále vysokou hodnotu, nepodléhající výkyvům na světových trzích. Drahé kovy se dostaly do obchodního portfolia řady československých veksláků, včetně Jozefa Zelíka. „Bonový král“ se koncem sedmdesátých let intenzivně informoval o vzrůstajících cenách stříbra na světových trzích a rozhodl se začít skupovat tento kov ve velkém, pašovat jej do Rakouska a tam zpeněžovat. Ve Vídni měl spojení na několik místních obyvatel s českým původem z oboru starožitnictví. V Československu disponoval několika zdroji stříbra. Jeho předním zásobovatelem byl jistý Jozef Petrek. Mezi lety 1978 a 1982 dodal Zelíkovi enormní množství drahého kovu: celých 1210 kg (!) Lze říci, že v pozdější fázi Zelíkovy kriminální kariéry v ČSSR se tento drahý kov stal nejvýdělečnější oblastí, která mu přinášela milionové zisky. Podstatná část stříbra pocházela z Polska. Tamější překupníci byli napojeni právě na Petreka, jenž s nimi čile obchodoval.⁴¹⁶ Dalšími obchodními partnery „bonového krále“ byli bratři slovenské národnosti, kteří zcizovali stříbro ve státní mincovně v Kremnici, a jistý Pavel Š., jenž skupoval ušlechtilý kov od polských řidičů kamionů. Výkup stříbra pro Zelíka obstarávali též tuzemští starožitníci. Další osoby zpracovávaly pro Zelíka stříbrné předměty (např. džbány, příbory, svícny atd.) do formy kompaktních cihliček. Dělo se tak pravděpodobně s pomocí zaměstnanců podniku Safina, zabývajícím se výkupem a zpracováním drahých kovů.⁴¹⁷ Cihličky byly ukládány do krabic od šampaňského, moskevské vodky a jiných skryšů a

---

⁴¹⁵ Konvence byla přijata na 16. generální konferenci UNESCO v listopadu 1970 v Paříži a navazovala na předchozí Konvenci o ochraně kulturních objektů v případě ozbrojeného konfliktu z roku 1954 (obecně známá jako Haagská konvence). Pro ČSSR vstoupila úmluva v platnost 14. května 1977. Český překlad textu konvence z roku 1970 vyšel jako Vyhláška ministra zahraničních věcí č. 15 ze dne 23. listopadu 1979 o Úmluvě o opatřeních k zákazu a zamezení nedovoleného dovozu, vývozu a převodu vlastnictví kulturních statků. Dostupné na: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=15&r=1980> (citováno ke dni 18. 9. 2019).

⁴¹⁶ ANGYAL, Imrich a Štefan JAJCAY. Organizovaná špekulácia na území Bratislavy. *Kriminalistický sborník*. 1987, roč. XXXI, č. 7, s. 404.

⁴¹⁷ AÚPN, f. *Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti – Správa Štátnej bezpečnosti Bratislava* (původní značka BA-V), arch. č. 17113, Vyšetřovací spis č. 1038/1982, Zápisnica o výsluchu svedka Milana Vrány zo dňa 15. 2. 1983. Ke zpracování stříbra též ANGYAL, Imrich a Štefan JAJCAY. *Organizovaná špekulácia na území Bratislavy...* s. 400.

posléze převáženy automobily přes železnou oponu. Zelík využíval vozy s rakouskou diplomatickou značkou či osoby schopné velké množství kontrabandu propašovat na vlastní pěst. Organizaci vývozu stříbra z hlediska logistiky zařizoval Zelíkův častý společník Ivan Bielek a další osobou, zapletenou do pašování stříbra byl František Mikóczy (nar. 1940), fotbalový trenér působící toho času ve Vídni. Díky častým příležitostem k přejezdům státních hranic působil jako Zelíkův přepravce. Kromě stříbrných cihliček a jiných předmětů z drahých kovů převážel i valuty a obchodoval společně s „bonovým králem“ s tuzexovými poukázkami. Mikóczy byl v roce 1986 Nejvyšším soudem odsouzen k trestu odnětí svobody ve výši šesti let (jeho odvolání bylo zamítnuto) a shledán vinným za pašování 130 kg stříbra v hodnotě přes milion Kčs, zlatých dukátů z doby Karla IV. v hodnotě cca 450 000 Kčs a za převoz československých korun či kanadských dolarů, přičemž drahý kov a zlaté mince převážel právě pro Zelíka.⁴¹⁸ Ten se kromě mincí, stříbrných předmětů, šperků, či obrazů zajímal (ze zcela praktických důvodů) i o pomyslnou nejvyšší metu v této oblasti, tedy o obchod s brilianty. Případ Zelíka a skupiny jeho kompliců naznačuje, že černý trh s drahými kovy napáchal na kulturním dědictví Českých zemí velké škody. Vedle toho, že řada děl a cenných předmětů nenávratně zmizela za hranicemi a skončila v rukou soukromých sběratelů, docházelo v některých případech k jejich nenávratnému pozměňování (roztavování v pecích atd.).

---

⁴¹⁸ AÚPN, f. *Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti – Správa Štátnej bezpečnosti Bratislava* (původní značka BA-V), arch. č. 17113, Vyšetřovací spis č. 1038/1982, Rozsudok najvyššieho súdu Slovenskej socialistickej republiky, sp. zn. 4 To 2/87, 5. 2. 1987.

6 „Z Alcronu jsme měli závodku.“ K životnímu stylu veksláků

6.1 Vztah k většinové společnosti

K přiblížení toho, v jakých „souřadnicích“ se veksláci nacházeli v kontextu československé společnosti, se jako vhodný konceptuální nástroj nabízí teorie francouzského sociologa Pierra Bourdieu. Podle něj je momentální postavení jedince v sociálním poli ovlivněno kombinací vlastních trvalých dispozic (habitu) s „množstvím“ jednotlivých druhů kapitálu, které může při svém jednání využít. Bourdieu ve svých pracích rozlišuje několik typů kapitálu: ekonomický (finanční prostředky, hmotné statky, aj.), kulturní (zahrnuje např. vzdělání, úroveň socializace, kulturní povědomí, ale i vlastnictví statků s kulturní hodnotou), sociální (sít vztahů tvořena styky a známostmi, kterou lze využít pro dosažení vlastních cílů) a symbolický (definuje jej jako kombinaci ostatních druhů kapitálu, skrze něj může jedinec získat uznání).⁴¹⁹

Díky svým nelegálním obchodům oplývali veksláci přirozeně velkým množstvím *kapitálu ekonomického*. Jestliže se průměrná měsíční mzda v Československu mezi lety 1965 – 1989 pohybovala mezi 1453 a 3170 korunami⁴²⁰, výdělků ze směny bonů, cizích měn, či prodeje nedostatkové elektroniky a dalšího zboží dosahovaly nesrovnatelně vyšších hodnot a přispívaly ke společenské diferenciaci. Zároveň však hrál pro jednotlivce z prostředí pokoutných obchodů klíčovou roli i *kapitál sociální*. Získávání známosti a nových kontaktů vedlo nejen k rozšiřování vlastních obchodních sítí, ale i k zajištění alespoň částečného krytí své činnosti. Kombinace peněz a neformálních vazeb zajišťovala vekslákům řadu výhod i v běžném životě. Skrze různé přísliby (např. schopnost sehnat pro druhé nedostatkové zboží) či

---

⁴¹⁹ BOURDIEU, Pierre. *The Forms of Capitals...* s. 241–258.

⁴²⁰ Průměrná hrubá měsíční mzda zaměstnanců v civilním sektoru národního hospodářství podle ekonomické činnosti (sekce OKEČ) a sfér, 1955-1992. Český statistický úřad. Dostupné na: <https://www.czso.cz/documents/10180/35067255/1100251539.pdf/afd4b303-aa1d-42f6-a1e8-8bab1b3f58ae?version=1.1> (citováno k 6. 1. 2020).

prostřednictvím úplatků si pro sebe a své okolí dokázali zajistit lepší přístup k některým službám nebo „podpultovým“ výrobkům na vnitřním trhu. Taková praxe se samozřejmě neomezovala pouze na námi zkoumanou společenskou vrstvu, nýbrž byla ve větší či menší míře součástí každodennosti napříč československou společností. Vzhledem k některým systémovým nedostatkům představovala někdy i jedinou cestu, jak dosáhnout vlastních dílčích cílů. Veksláci měli ovšem v zajišťování běžně nedostupných služeb a zboží zpravidla výhodnější startovní pozici než většina ostatních.

Co se týče *kulturního kapitálu*, rozlišuje Bourdieu tři jeho různé typy: vtělený (dispozice dané výchovou, osobní schopnosti), institucionalizovaný (dosažené vzdělání ve formě akademických titulů apod.) a objektivizovaný. K němu patří materiální kulturní statky, které jejich majiteli propůjčují určitou prestiž: knihy, obrazy, nástroje, sbírky hudebních nahrávek atd.⁴²¹ Právě tento třetí typ mohli veksláci celkem snadno generovat, a to i díky kombinaci výše popsaných kapitol sociálního a ekonomického. Vzhledem k tomu, že veksláci byli finančně značně movití a oplývali známostmi, které s sebou přinášely různé „postranní cesty“, otevíral se jim mnohdy přístup k poměrně exkluzivním kulturním statkům. Jednalo se např. o budování sbírek hudebních nahrávek, získaných skrze pašerácké sítě s časovým předstihem oproti zbytku čs. společnosti, či filmové novinky, které si byli schopni obstarat např. skrze řidiče kamionů či další dodavatele. Právě skrze exkluzivní přístup k produktům populární kultury a dalším hmotným statkům (oblečení, automobily) měli veksláci potenciál působit jako nositelé určitých trendů a ovlivňovat vkus a konzumní vzorce v jejich okolí.

Komplikovanější situace nastává, pokud se zaměříme na veksláky jako nositele „subkulturního kapitálu“ tento pojem používá Sarah Thornton pro analýzu současných klubových scén. Vážou se k němu schopnosti být „napřed“ a „in“, které konkrétně subkulturní kapitál generují.⁴²² Důležité je ovšem prostředí, které Thornton sleduje. Jde o progresivní, alternativní klubové scény, které se zpravidla ostentativně distancují od středního proudu a masové populární kultury. Pro jejich představitele znamená

---

⁴²¹ BOURDIEU, Pierre. *The Forms of Capitals...* s. 243.

⁴²² V anglickém originále jde o pojem „hipness“, viz THORNTON, Sarah. *The Social Logic of Subcultural Capital...* s. 202.

přesun do středního proudu a sním spojená komodifikace ztrátu dosavadního postavení a schopnosti udávat tempo. Kulturní preference veksláků byly naopak v tomto ohledu do velké míry s tehdejší středním proudem kompatibilní. Hojně např. navštěvovali oficiální diskotéky a jejich preference v oblasti hudby se od „běžného“ posluchače zásadně nelišily. Rozdíl zde spočíval spíše v možnostech shánění některých obtížně dostupných hudebních nosičů apod., které byly pro překupníky, oplývajícími vlastním distribučními kanály, podstatně širší.

Při snaze rozklíčovat postavení veksláků ve státně socialistickém Československu se nabízí komparace se stranickou elitou, jejíž příslušníci měli v některých ohledech srovnatelné konzumní preference a možnosti. Ačkoliv se státně-socialistické diktatury definovaly striktně jako rovnostářské, vytvořily se v nich poměrně značné sociální rozdíly mezi běžným obyvatelstvem a příslušníky nomenklatury. Privilegovanost vládnoucích elit, mj. i v oblasti přístupu k materiálním statkům, patřila ke kritickým tématům v dílech řady levicových intelektuálů, ať již se jednalo o meziválečné kritiky stalinismu zleva či koncepty vzniknuvší v poválečné době.⁴²³ Vedle „nové třídy“ nomenklaturních kádrů, se v zemích východního bloku etablovaly i další (často kriminální) vrstvy, jejichž životní standart byl mnohem vyšší, než u naprosté většiny obyvatelstva. Výzkum Lucie Cviklové dokonce naznačuje, že nikoliv nomenklatura, ale osoby aktivní ve sféře stínové ekonomiky tvořily v Československu skupinu s vůbec nejvyššími příjmy a nejsnazším přístupem k deficitnímu zboží.⁴²⁴

Zásadní rozdíl mezi námi komparovanými skupinami, tedy překupníky a příslušníky nomenklatury, však spočíval v (ne)možnosti navenek demonstrovat svůj společenský status v oblasti luxusu a spotřeby. U členů nomenklatury, na rozdíl od veksláků, existovaly v tomto ohledu sevřenější mantinely, které prvně jmenovaní zpravidla nepřekračovali. Zatímco některé své výhody (lepší platové podmínky atd.) mohli obhájit jako spravedlivé odměňování za „poctivou práci“, jiné (přednostní přístup k lepšímu bydlení, službám, potravinám a spotřebnímu zboží) naopak

---

⁴²³ TROCKIJ, Lev. *Zrazená revoluce*. 2. vydání. Brno: Doplněk, 1995. Z poválečných pak DJILAS, Milovan. *Nová třída: Kritika soudobého komunismu*. Curych: DEMOS, 1977.

⁴²⁴ CVIKLOVÁ, Lucie. *Politické a společenské postavení bývalým [sic] československých nomenklaturních elit v období tzv. normalizace: okolnosti jejich rozkladu a vybrané aspekty jejich adaptace*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2008, s. 29.

zůstávaly skryté před veřejností, protože pro stranické funkcionáře bylo důležité zachovat si v očích obyvatelstva image skromných, asketických zástupců lidu.⁴²⁵

Sociolog Ivo Možný zmiňuje v této souvislosti i jistou frustraci u mladší generace členů nomenklatury a jejich okolí. Pramenila právě z faktu, že zatímco veksláci mohli symboly svého statusu dávat na odív v podstatě neomezeně, lidé z prostředí vládnoucích politických elit nikoliv. Možný tuto tezi demonstruje na hypotetickém příkladu, kdy se o ruku slečny uchází vekslák a syn ministra. Zatímco vekslák na ní může zapůsobit svým bílým Mercedesem, syn ministra takovou možnost nemá. Jednak nedisponuje příslušnou valutou, jednak by ohrozil pozici svého otce, protože důsledek takového jednání by pravděpodobně měl vliv na další kariérní postup jak jeho otce, tak i syna samotného.⁴²⁶

K vrstvě veksláků se pojilo i velmi svérázné pojetí volného času a jeho trávení. To bylo podmíněno i jejich „pracovním vytížením“. Pokud si dokázali zařídit práci, kterou nemuseli vykonávat, nelegálním obchodům se mohli věnovat podle potřeby a zbytek času se bavit po svém. Znatelný rozdíl v životním rytmu ve srovnání s většinovou společností reflektuje jeden z řad bývalých veksláků: *„My jsme se většinou bavili přes tejdny, na těch diskotékách a ty obyčejný lidi se bavili soboty a neděle, že jo, to my jsme se raději flákali na Živohošti nebo takhle různě na hotelích.“*⁴²⁷ Vědomý odstup od „obyčejných lidí“ představoval jeden z určujících znaků vlastní identity veksláků. Projevoval se i určitou blahosklonností, spojenou s vědomím vlastní pozice vůči řadovým obyvatelům. Tento rys dobře ilustrují vzpomínky „z druhé strany“: *„Když se mi pak podařilo směnit převážnou část své brigádnické výplaty na 120 TK (...) vydala jsem se do Tuzexu na Vltavské pro své vysněné džíny. Bohužel, moje vysněné džíny stály 125 TK a tak mi nezbyvalo nic jiného, než odjet na stanici metra Mládežnická - nyní Pankrác - zde se před tamním Tuzexem sdružovali veksláci. Okamžitě poté, co jsem*

---

⁴²⁵ Při zkoumání nerovnosti a forem, kterých v Československu před rokem 1989 nabývala, rozlišuje Jens Gieseke v tomto ohledu „chtěné“ a „nechtěné“ formy nerovnosti. Do první kategorie podle něj spadají právě „zasloužené“ materiální podmínky, které si vydobyla stranická elita (od vysokých platů k možnostem nákupu ve specializovaných obchodech atd.). „Nechtěná“ nerovnost pak vycházela spíše ze systémových nedostatků a generovaly ji jevy, jako např. černý trh. Viz GIESEKE, Jens. Soziale Ungleichheit im Staatssozialismus. Eine Skizze. *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History*. 2013, Jahrg. 1, H. 2, s. 190–191.

⁴²⁶ MOŽNÝ, Ivo a Alena VODÁKOVÁ, eds. *Proč tak snadno...* s. 62–63.

⁴²⁷ Retro. Pořad České televize. Díl „Veksláci“ (citováno k 6. 2. 2020).

překročila pomyslnou čáru mezi okrajem chodníku a výlohou Tuzexu, už tu byl vekslák a vybafl na mne: "Bony? Chcete bony?" "Chci," přiznala jsem po pravdě. Vekslák bleskurychle vytáhl z kapsy vějíř dvaceti-, padesáti- a stobonových poukázek a rozšafně se otázal: "Kolik?" "Pět..." zašeptala jsem polohlasem, neb mi bylo trapně. Vekslák se zašklebil, skryl poukázky opět do hlubin své bundy a podal mi ušmudlanou pětibonovku. Asi se domníval, že si chci koupit žvejkačky s Donaldem. Cítila jsem se poněkud hloupě, ale dosáhla jsem svého. Měla jsem originál džíny Levi's."⁴²⁸

Ostentativní demonstrace vlastního statusu a životního standartu, se kterou se pojil životní styl této komunity, byla v relativně homogenním prostředí, jako byla československá společnost před rokem 1989, o to více nápadná a vyvolávala u většinového obyvatelstva silné reakce. Při analýze životního stylu veksláků můžeme vést paralelu s teorií zahálčivé třídy, kterou vypracoval na přelomu 19. a 20. století americký sociolog Thorstein Veblen. Pro ni je charakteristická tzv. okázalá zahálka a okázalá spotřeba. První z konceptů spočívá ve vnímání „řádné“ práce nižších vrstev jako činnosti, která je podružná.⁴²⁹ Zde přeci jenom panují určité rozdíly. Vrstvy, které tvoří jádro Veblenovy analýzy, mají k práci předem daný vztah již na základě svého (aristokratického) původu. Veksláci se vyznačovali „podnikavým duchem“ a ačkoliv své oficiální zaměstnání mnohdy nevykonávali, určité úsilí, pro svůj životní standard vynakládali. Podstupovali při tom i riziko postihu, jímž argumentovali při stanovování vlastních kurzů a cen. Přesto řada indicií naznačuje, že zástupci „veksláckého stavu“ hleděli na pracující s jistým despektem, už jen proto, že za jeden den pro ně nebyl problém nashromáždit kapitál ve výši průměrného platu.

6.2 Životní standard

Druhý z klíčových pojmů, se kterými Veblen pracuje, je okázalá spotřeba. Chápe ji jako vědomou demonstraci vlastního společenského statutu skrze ostentativní plýtvání

---

⁴²⁸ *Pro pamětníky – oděvní touhy osmdesátých let minulého století.* Článek na serveru Rodina.cz ze dne 30. 5. 2003. Dostupné na: <https://www.rodina.cz/clanek3222.htm> (citováno k 27. 3. 2020).

⁴²⁹ VEBLEN, Thorstein. *Teorie zahálčivé třídy...* s. 34–37.

materiálními statky.⁴³⁰ Zejména tento prvek byl u vrstvy veksláků, vyznávající hedonistický životní styl, silně přítomný. Například v oblasti stravování a trávení volného času využívali veksláci těch nejlepších služeb, které československý stát nabízel. Tuzemské veřejné stravování bylo před rokem 1989 rozděleno na základě příslušných norem na tzv. cenové skupiny. Ve druhé polovině sedmdesátých let vypadala situace následovně: restaurace se dělily celkem do pěti skupin, od výběrových s „*mimořádně vysokou úrovní všech druhů služeb*“⁴³¹ přes podniky první až čtvrté skupiny, s omezeným sortimentem a nižší kvalitou pokrmů, kde kromě točeného piva převažovala studená kuchyně. Do skupin byly kromě restaurací řazeny i jídelny, kavárny, vinárny, pivnice hostince a další stravovací zařízení. Mezi podniky druhé cenové skupiny obvykle patřily i denní bary (tzv. Gril bary či Snack bary), oblíbená místa, kde se veksláci stravovali. Vyhledávali ovšem i podniky nejvyšších cenových skupin, kde se gastronomie svoji kvalitou přibližovala západnímu světu. K nim patřily např. restaurace v pražských interhotelech, určených převážně pro klientelu z řad cizinců. Vyšší ceny ale pro veksláky nepředstavovaly velkou překážku. Robert Pekárek vystihnul celou situaci velmi lapidárně: *“Z Alcronu jsme měli závodku. (...) nebo si dát ráno snídani za 200 v Jaltě, to nebyl problém, vůbec. Prostě jsme žili.”*⁴³²

K divokému životnímu stylu veksláků patřil neoddelitelně alkohol. Mezi nápoji hrály v tomto prostředí prim ty dražší, obvykle zahraničního původu. Velmi populární se stala skotská whisky, obvykle dostupná pouze ve vybraných barech či v Tuzexu: *“Tenkrát bylo asi nejvíc oblíbený pití těchto masírek byla skotská whisky Ballantines, která byla hodně drahá. Ty blázni jí po sobě cákali, lili a pili toho absolutně přešle.”*⁴³³ Znakem vědomé distinkce vůči většinové společnosti byly též cigarety, resp. značky, které preferovali. Přednost měly nejlépe zahraniční výrobci, a když už musely být tuzemské, tak jen některé druhy: *„Na nabídnutou cigaretu Družba reagoval prý odmítnutím. Kouří prý jenom Sparty...“*⁴³⁴ V hlavním městě Praze se veksláci chodili po

---

⁴³⁰ VEBLÉN, Thorstein. *Teorie zahálčivé třídy...* s. 58 a n.

⁴³¹ *Oborová norma Ministerstva obchodu ČSR a SSR č. 73 5413. Kategorizace odbytových středisek restauračního stravování a klasifikační znaky pro jejich zařazování do skupin* (účinnost od 1. 1. 1976). Dostupné na: <https://www.cestovni-ruch.cz/kategorizace/on735413.htm> (citováno k 24. 1. 2020).

⁴³² HAVLÍK, Adam. Veksláci. In: VLADIMÍR 518 a kol. *Kmeny 0. Městské subkultury...* s. 662.

⁴³³ Tamtéž, s. 652.

⁴³⁴ LIPČÍK, Roman. *Případ P. G...* s. 12.

večerech bavit do „svých“ podniků, kde se velmi dobře znali s místním personálem, se kterým spolupracovali i na obchodní úrovni. K takovým místům patřily hotelové bary a hotelové restaurace luxusních hotelů v okolí Václavského náměstí⁴³⁵, podle pamětníků i „svazácký“ klub U bílého koníčka na Staroměstském náměstí, bar „Pět P“, Vinárna Bělehrad, palác Adria, a také diskotéky, především Rostov, neboli „Roští“ (též na Václavském náměstí, dnes se zde nachází klub Duplex).⁴³⁶ Robert Pekárek zmiňuje v souvislosti s preferovanými podniky i privilegovaný přístup vyhazovačů a výhody, vyplývající ze známosti a ze statusu veksláků jako movitých návštěvníků: *„Chodilo se třeba do Luxoru na sklíčka, tam vás všichni znali. Tam byla fronta, to neexistovalo, abyste šli jen tak na diskotéku. Tam byl vyhazovač, hned tak někoho nepustil. A nás, co znal, tak jsme všechny předběhli a každý držel hubu, protože přišla „elita“. No a tam jste mu dal kilo a tam už byly připravený místa a všechno. No a pak flaška sektu, vizoura... utratit pět deset tisíc za večer, to byla brnkačka, to je, jako když dneska utratíte deset korun.*⁴³⁷

K vyhledávaným podnikům patřily i takzvané botely. Přímo na Vltavě byly na přelomu šedesátých a sedmdesátých let přistaveny tři lodě, Racek, Admirál a Albatros, které sloužily zároveň jako ubytovací zařízení, restaurace a v nočních hodinách i jako diskotéky. Myšlenka na stavbu plovoucích hotelů se zrodila již v šedesátých letech, kdy v souvislosti s rozvíjejícím turistickým ruchem vyvstala potřeba zajistit v metropoli větší množství lůžek pro turisty. Zejména Albatros se ovšem časem stal místem, kde se údajně scházela zdejší „zlatá mládež“, včetně fotbalistů či manekýn a také veksláků. Ti měli podle bývalého diskžokeje Pavla Černockého, jenž na Albatrosu v osmdesátých letech hrál, ve zvyku platit si za písničky na přání. Padesát korun za píseň vnímal jako vítané přilepšení k vlastním honorářům, jež mu proplácelo Pražské kulturní středisko.⁴³⁸ K mimopražským lokalitám, které se staly vyhledávanými místy pro veksláky, patřila hlavně letoviska u českých přehrad. Oblíbenou letní destinaci představovala Slapská přehrada, konkrétně rekreační oblasti jako byla Živohošť či

---

⁴³⁵ Atmosféru dekadentních silvestrovských večírků v hotelu Jalta, kde se mezi hosty mísili zasloužilí členové komunistické strany a podnikoví ředitelé s veksláky, taxikáři a prostitutkami z Václavského náměstí, zachytil velmi sugestivně v jednom ze svých cyklů fotograf Jan Jindra. Viz JINDRA, Jan. *Silvestry v hotelu Jalta (1982–1984)*. Ostrava: Fiducia, 2011.

⁴³⁶ MALINDA, Jan. *Veksláci, taxikáři a pinglové... s. 30.*

⁴³⁷ HAVLÍK, Adam. Veksláci. In: VLADIMÍR 518 a kol. *Kmeny 0. Městské subkultury... s. 663.*

⁴³⁸ KOVAŘÍKOVÁ, Blanka, Nejstarší hotel na vodě slaví padesátiny. *Víkend, příloha Práva*. 7. 6. 2019, s. 16–17.

Žďáň, v zimě pak lyžařský areál ve Špindlerově mlýně v Krkonoších. Někteří veksláci měli možnost cestovat i do kapitalistické ciziny. Běžně bylo vycestování mimo východní blok spojeno s celou řadou byrokratických překážek a všudypřítomným kádrováním. Někteří veksláci si (i díky dobrým společenským kontaktům a korupčním praktikám) dokázali zařídit vycestování na Západ i opakovaně. Např. Jozef Zelík měl nepoměrně širší možnosti ve srovnání s drtivou většinou obyvatelstva. Pokud nepočítáme „služební“ cesty např. do Vídně, navštívil do svého útěku za hranice (1982) Spolkovou republiku Německo, Kypr, Mexiko či známou turistickou destinaci Varadero na Kubě.

Díky přístupu k valutám a tuzexovým poukázkám měli veksláci možnost pravidelně nakupovat zahraniční či československé exportní zboží v síti obchodů PZO Tuzex. Pokud tamější sortiment nevyhovoval, zařizovali si dovoz řady výrobků ze zahraničí po vlastní ose, či je odkoupili od jiných spekulantů. Zajímavým pramenem, jenž přibližuje životní standart veksláků, jsou soupisy majetku, provedené při příležitosti domovních prohlídky u jednotlivých vyšetřovaných případů. Zavádí nás do nadstandardně vybavených bytů či domů, v jejichž útrobách se nacházelo nejmodernější zahraniční spotřební zboží. Symbolickým středobodem celé domácnosti býval (především v osmdesátých letech) barevný televizor, obvykle vybavený videopřehrávačem a sbírkou filmů na videokazetách, případně hi-fi souprava v obývacím pokoji. Při některých prohlídkách byla zabavena i velmi hodnotná umělecká díla, starožitnosti či šperky. Některé z těchto uměleckých artefaktů patřily k trvalé výzdobě bytů a rodinných domů, jiné pouze čekaly na nového kupce. Honosné sídlo plné uměleckých předmětů a luxusních bytových doplňků si nechal postavit např. slovenský „bonový král“ Jozef Zelík. Jeho bratislavská vila se stala šířeji vnímaným symbolem luxusu, ve kterém bohatí veksláci žili, a dodnes se jedná o značně kontroverzní stavbu.⁴³⁹ Dobový znalecký odhad provedený na pokyn bezpečnostních složek ji ohodnotil zhruba na jeden a půl milionu československých korun. O luxusním vybavení interiéru podávají zprávu další odhady. Jen cena spotřební elektroniky (televize, videorekordér a další vybavení) byla odhadnuta na více než sto tisíc korun,

---

⁴³⁹ HAVLÍK, Adam. *Vzestup a pád "bonového krále"...* s. 224-243.

cena obrazů v domě na téměř 230 000 Kčs.⁴⁴⁰ Ve svém honosném domě pořádal Zelík často večírky, na nichž se scházela pestrá společnost. Vedle jeho nejbližších spolupracovníků, různých známých a příležitostných obchodních partnerů se ve společenské místnosti vybavené barem čas od času objevovaly i osobnosti z bratislavské (pop)kulturní scény, sportovci a jiní známí lidé.

K běžné praxi veksláků patřilo i budování různých skrýší a tajných míst, kde shromažďovali bankovky, poukázky či předměty s vyšší hodnotou. Při zátahu na rozvětvenou veksláckou síť na Slovensku v první polovině osmdesátých let objevili vyšetřovatelé takovou skrýš až po důmyslném pátrání. Jeden z pachatelů využíval k přechovávání „vyvekslovaných“ cizích bankovek kurník pro slepice, který se nacházel na dvoře u domu rodičů jeho komplice. Pod dřevěnou podlahou kurníku byla vykopaná jáma a v jámě se nacházela pětadvacetilitrová hliníková bandaska na mléko. V ní skladovali obvinění desetitisíce amerických dolarů, západoněmeckých marek, rakouských šilinků, další měny a také vkladní knížky. Bankovky byly pečlivě zabaleny do hliníkové folie, aby nedošlo k jejich poškození.⁴⁴¹ Během domovních prohlídek nebo při zatýkání v místech, kde se veksláci zdržovali, docházelo někdy až ke komickým situacím, jako tomu bylo u Roberta Pekárka. Při jeho zatýkání projevila duchaplnost jeho tehdejší přítelkyně, která valuty nacházející se v domácnosti ukryla do vysavače: *„Já vim, že ještě než mě zavřeli, tak jsem schoval v baráku tři sta tisíc, kdyby náhodou. Někde mezi trámama (...) pro strejčka náhodu. A když mě zavírali, to jsem netušil, to tenkrát přišli někdy v půl šestý. A bejvalka řekla „Já mu ještě udělám kafe.“ Jenomže ona byla taky už vyškolená, absolutně o všem věděla. Tak oni než tam vlezli, tak nacpala všechny ty prachy do luxu a začala luxovat. A oni tam prohlíželi všechno, vyndávali i zásuvky, jestli tam nejsou skrýše a lux se nemohl ani nadechnout, ten byl plnej peněz! No tak našli prd, pár nějakejch papírů, tam nic jinak nebylo, jenom nějaký kraviny.“*⁴⁴²

---

⁴⁴⁰ AÚPN, f. *Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti – Správa Štátnej bezpečnosti Bratislava* (původní značka BA-V), arch. č. 17113, Vyšetřovací spis č. 1038/1982, Znalecký posudok č. 3/1983 VS-ČVS-1038/1982 (nemovitost) a další posudky.

⁴⁴¹ ANGYAL, Imrich a Štefan JAJCAY. *Organizovaná špekulácia na území Bratislavy...* s. 396–397.

⁴⁴² HAVLÍK, Adam. Veksláci. In: VLADIMÍR 518 a kol. *Kmeny 0. Městské subkultury...* s. 659.

6.3 Móda

K důležitým znakům jednotlivých subkultur patří jejich vizuální stránka. V oblasti módy měli také veksláci vlastní preference. Ke standardu pouličních spekulantů patřily džínové kalhoty, včetně takzvaných „plísňáků“⁴⁴³, kožené nebo džínové bundy, pestrobarevné sportovní soupravy a tenisky či polobotky zahraniční výroby. K módním doplňkům, jež dotvářely image „ostrých hochů“, náležely také zlaté řetízky kolem krku a sluneční brýle či kloboučky. Distinktivním rysem zde byl eklekticismus spojený s extravagancí. Spojování nesourodých prvků, které by na Západě platilo za módní faux pas a porušení společenské etikety, bylo důsledkem selektivního přejímání zahraničních trendů a záliby v extravaganci, spojené tradičně s některými vrstvami (kriminálními, světskými osobami atd.). Na módní výstřelky dnes samotní pamětníci vzpomínají s úsměvem na tváři: *„veksláci tenkrát chodili ve šlupkách s bambulkama, to byly takový boty k obleku k našlápnutí a měly různý třásně nebo bambulky. A samozřejmě džínovej komplet! Kdo měl džínovej komplet, byl prostě jednička (smích). Pak přišly plísňový džíny a to už bylo úplně nejvíc. Jako veksláci měli všechno možný, někdo vycyhtal i Hugo Boss bundy, košile.“*⁴⁴⁴ Vybrané módní značky měly ještě exkluzivnější „zvuk“ než ostatní a oblečení či obuv takovýchto značek dodávaly majiteli ve svém okolí prestiž. Výsostné postavení tak měly kupříkladu košile Lacoste či džíny značky Pace (četlo se „páče“): *„Oblíbená značka veksláků byly „Páče“ se zipama. Ty stály tenkrát asi 160 bonů, což byla rána pro normální lidi. No a trička. Červený tričko a na prsou bylo „Ferrari“, to se vozilo z Mad'arska. A kožený bundy, typický.“*

Ačkoliv jsou s veksláky v oblasti módy spojovány především kožené bundy, džíny, či pestrobarevné sportovní soupravy, zde je třeba rozlišovat mezi jednotlivými stupni ve „vesklácké hierarchii“. Zatímco pouliční prodejci preferovali právě výše jmenované oblečení, někteří z tzv. „bankéřů“ vedli svá obchodní jednání i ve formálnějším oblečení. V televizním seriálu Případ pro zvláštní skupinu z konce osmdesátých let ztvárnil herec Jan Kanyza postavu „superveksláka“ Hejského. Svě kšefty domlouval přímo v restauraci v pražském hotelu Panorama, pokaždé oblečen v (jiném) elegantním obleku. V díle vystupují i pouliční prodejci valut, o poznání méně

⁴⁴³ Retro. Pořad České televize. Díl „Veksláci“ (citováno k 6. 2. 2020).

⁴⁴⁴ HAVLÍK, Adam. Veksláci. In: VLADIMÍR 518 a kol. *Kmeny 0. Městské subkultury...* s. 654.

elegantní obchodníci oblečení do kožených bund a svetrů. Kromě zřetelného rozdílu ve vzhledu a vystupování je zde vidět i jistý vědomý odstup mezi uhlazeným obchodníkem Hejským a jedním z pouličních veksláků (Hejský jej pohrdlivě nazve „hošíkem“), který se začne ochomýtat kolem Hejského teritoria.“⁴⁴⁵ Stejnou distinkci lze pozorovat ve snímku *Bony a klid*. Jestliže pro skupinku, kolem které se točí děj filmu, jsou typické džíny, kožené či džínové bundy, sluneční brýle, či americké vojenské bundy „parka“, jejich konkurent, vlivnější vekslák jménem Karel, nosí apartní zimní kabát či tmavý pruhovaný oblek.

S výběrem oblečení se pojí i jedna strategie při kontaktu s policií. Ačkoliv v každodenním životě dávali veksláci přednost luxusu a exkluzivním značkám, v situacích jako při předvolání k výslechu na policejní stanici bylo pro předvolané žádoucí, aby nevzbuzovali přílišnou pozornost. Proto se Michael Kliment před výslechy raději převlékal do „obyčejného“ oblečení: *„Oni nás pořád předvolávali na výslechy. My jsme tehdy chodili děsně pěkně voháknutý. Všechny hadry z ciziny nebo z tuzexu. Já většinou z Itálie. A abychom nebudili pozornost na policii, tak jsme měli v zásobě zvláštní oblečení na výslechy (...) Takže když jsem šel na výslech, přišel jsem tam jako vagabund. A pak se hned zase převlíkl do luxusních šatů“*⁴⁴⁶

Móda byla oblastí, která asi nejsilněji vyzařovala vně subkulturu veksláků. V přeneseném slova smyslu lze hovořit o takzvané „vekslácké módě“, již v osmdesátých letech vyznávala řada mladých lidí, aniž by museli být nutně spekulanty s cizími měnami či odběrovými poukázkami „z povolání“. Na „veksláckou módu“ a její stěžejní vizuální prvky dnes vzpomíná i autorka blogu, která vyrůstala v osmdesátých letech.⁴⁴⁷ Pro toto období uvádí mezi mládeží tři nejrozšířenější styly, které znamenaly příslušnost k dílčí skupině lidí. Za největší z nich označuje tzv. veksláky, kteří podle ní ovšem neměli vůbec prakticky nic společného s veksláky v původním slova smyslu, tedy s nelegálními směnárnyky valut a bonů. Místo toho sloužil pojem „vekslák“

---

⁴⁴⁵ *Případ pro zvláštní skupinu*, díl 4., „Král se zlobí“ (1989, režie Jaroslav Dudek).

⁴⁴⁶ KMENTA, Jaroslav. *Svědék na zabití...* s. 130.

⁴⁴⁷ *Móda osmdesátých let*. Internetový blog věnovaný zpěvákovi hudební skupiny Led Zeppelin Robertu Plantovi. 12. 2. 2011. Dostupné na: <http://plant.blog.cz/1102/moda-osmdesatych-let> (citováno 22. 1. 2020). Přestože vzpomínky pamětníků mohou být selektivní, v tomto případě odrážejí popularitu různých druhů módy před rokem 1989.

v přeneseném slova smyslu pro označení stylu oblékání a vizáže.⁴⁴⁸ Základními prvky zde byl účes s patkou, zakrývající jedno oko a u módy blyštivé flitry na halenkách, cvočky a barevné geometrické vzory. Nedílným prvkem pak byly „mrkváče“ čili džínové kalhoty specifického tvaru. Sama ovšem již tehdy k těmto „vekslákům“ patřit nechtěla, protože měli jiné preference. Poslouchali diskotékovou hudbu, „každou sobotu trsali na parketu v obecním domě na Míšu Davida a pili colu.“⁴⁴⁹ Ve spojitosti se svébytným módním stylem se pojem vekslák objevil také v komediálním filmu *Vrať se do hrobu* z roku 1989. Ústřední postavou snímku je sociolog Vít'a Jakoubek (Milan Šteindler), který se při terénním výzkumu středoškolské mládeže vydává za gymnazistu. Ovšem (nejen) svým oblečením mezi své nové spolužáky příliš nezapadá, což mu dají otevřeně najevo. Dvě z jeho spolužaček Jakoubkovo oblečení označí jízlivě následujícími slovy: „No vždyť ty nevypadáš ani jako vekslák, ani jako depešák, ani jako somrák.. ty vypadáš jako.. jako náš fotr!“⁴⁵⁰ Právě distinkce mezi „veksláky“, kteří chodili „frajersky“ oblečení a na druhé straně „somráky“, již volili vědomě volnější, „ošuntělý“ styl oblékání, poslouchali „tvrďší“ hudbu a měli blíže k alternativnějším kulturním scénám, byla u mladé generace v osmdesátých letech velmi patrná.⁴⁵¹

Pokud na tomto místě uděláme krátký exkurz do období po roce 1989, zjistíme, že dědictví „vekslácké“ módy se promítlo i do estetiky 90. let. Nově se rodící podnikatelské elity se v oblasti módy inspirovaly částečně novými trendy ze Západu. Jako vlivný vzor sloužili především američtí Yuppies, tedy mladí a úspěšní lidé z podnikatelských vrstev. S „jejich“ módou byly spojovány nadmíru pestré barvy obleků a nezbytné vycpávky ramen, které se s odstupem dostávaly i do Československa.⁴⁵² Vedle toho se ovšem zdejší *nouveaux riches* inspirovali trendy, které dříve v Československu určovali právě veksláci a s nimi spřízněné kruhy. K nim patřily

---

⁴⁴⁸ „Veskláckou“ módu zmiňuje i SOUKUPOVÁ, Jana. *Štatl za Husáka. Brno v normalizační kocovině (1970–1989)*. Brno: Druhé město, 2013, s. 78–79.

⁴⁴⁹ *Móda osmdesátých let. ...* (citováno 22. 1. 2020).

⁴⁵⁰ *Vrať se do hrobu* (1989, režie Milan Šteindler).

⁴⁵¹ Nevraživost mezi oběma subkulturami, projevující se i násilím, zachytil např. FRANĚK, Jiří. Veksláci versus somráci. *Mladý svět*. 1984, roč. XXVI, č. 27, s. 10.

⁴⁵² HLAVÁČKOVÁ, Konstantina. *Móda za železnou oponou: společnost, oděvy a lidé v Československu 1948–1989*. Praha: Grada Publishing, 2016, s. 203 a n.

i často vzpomínané bílé ponožky v kožených mokasínech a podobné nesourodé kombinace.⁴⁵³

6.4 Automobil

„Velký akční rádius, mobilnost spekulantů, kteří používají nejmodernějších motorových vozidel, značně znemožňují dokumentovat tuto trestnou činnost, která je mnohdy páchána hned na několika místech.“ Takto popisoval autor kriminalistického textu z roku 1983 jeden z výrazných poznávacích znaků aktéru pohybujících se v prostředí devizové kriminality. To bylo prostředím silně mužským a automobil jako symbol s konceptem maskulinity a mužskou sebe prezentací těsně souvisí.⁴⁵⁴ Veksláci si libovali v zahraničních značkách automobilů a jednotlivé vozy získávali buďto pochybným převozem přes hranice či nákupem v Tuzexu. Zatímco většina automobilistů v Československu vlastnila po dlouhá léta jeden model, movití veksláci rádi střídali vozy a touha vlastnit nejnovější (nejrychlejší, nejluxusnější) modely je nejednou vedla k prodeji dosavadního vozu a nákupu nového. O kupce obyčejně nebyla nouze, zahraniční automobily, byť z druhé ruky, platily na trhu s ojetými vozy za exkluzivní zboží.

Jako projev nadšení pro automobilismus se objevovala i snaha ozvláštnit vlastní vůz různými doplňky. S nadsázkou lze mluvit o předchůdcích dnešní subkultury spjaté s tuningem motorových vozidel. V komunitě tuningových nadšenců hraje ústřední roli úprava sériově vyráběných automobilů podle estetických a jiných představ majitele. V osmdesátých letech působily podobné úpravy vskutku exoticky: *„Některý kluci si to ještě jako šperkovali, dávali si tam různé samolepky, „Kamei“, „Parmalat“ a tak. [...] Určitě to byl takovej lehký tuning, asi ne jako v dnešní podobě, ale šperkovali si to různěma zebříma potahama, tomu sme se dycky smáli, že měli ty zebří a tygří potahy. A různý*

---

⁴⁵³ RADOVANOVIČ, Dušan, ed. *Svobodná a divoká 90. léta. Příběhy z doby, kdy bylo možné téměř vše*. Praha: Radioservis, 2017, s. 26–27.

⁴⁵⁴ BALKMAR, Dag. *On Men and Cars. An Ethnographic Study of Gendered, Risky and Dangerous Relations*. Linköping Studies in Arts and Science No. 558. Linköping: Linköpings Universitet, 2012.

chlupatý volanty a takový kožený bužírky kolem volantu, vyladěný šalfpáky jakoby z jantaru a v tom bylo vevnitř třeba autíčko. Prostě takový úplný eklhafty.“⁴⁵⁵

Automobily sloužily vekslákům nejen jako prostředek k demonstraci svého vlastního postavení, ale především jako praktický prostředek dopravní. Pro některé skupiny se auta stala nezbytným pomocníkem při jejich obchodní činnosti. „Trasaři“ automobil používali jako pojízdnou směnárnu. V zavazadlových prostorech se navíc převážely pašované videorekordéry a jiná elektronika, oblečení, alkohol, kufry s hotovostí a celá řada jiných druhů kontrabandu. Přestože záliba veksláků ve výkonných a luxusních vozech byla známá, při příležitostech, kdy bylo potřeba působit spíše nenápadným dojmem, se spokojili i s vozy vyrobenými v Československu nebo v jiných zemích východního bloku. Ty byly na našich silnicích mnohem běžnější a nebudily takovou pozornost. K této taktice byli donuceni sáhnout i protagonisté filmu *Bony a klid*. Členům ústředního gangu sloužil jako pojízdná banka na trase mezi Prahou a Rozvadovem ikonický bílý Mercedes. Luxusní vůz, ochomýtající se kolem zahraničních autobusů, však vzbudil zájem policie a jeho posádka nucena se jej vzdát a vyměnit jej za pomoci úplatku s nic netušícím vesničanem za obstarožní, ale za to nenápadný automobil značky Trabant, který je v bezpečí dopravil domu. K taktickému střídání vozů pro různé situace sahal i František Mrázek. Na některé schůzky v druhé polovině osmdesátých let jezdil obyčejným žigulíkem (sovětský vůz VAZ 2101), ale při jiných příležitostech užíval i automobil značky Mercedes-Benz.⁴⁵⁶ Pokud využívali veksláci služeb vozidel taxislužby, mohli si díky svým finančním možnostem platit taxikáře jako své osobní řidiče, kteří byli k dispozici pouze pro ně. Taková praxe zároveň měla demonstrovat movitost těch, kteří taxislužbu extenzivně využívali: „...že si třeba nechávali stát celou noc někde taxíka, aby nemuseli chytat nového, frajerovi dali rovnou pětikilo a řekli mu: „Ty tady budeš stát celou noc“, jako kdyby to byl jejich řidič s limuzínou a ještě mu nechali poslat odněkud jídlo, nějakou alá komunistickou čínu, pórek, kuřecí maso a rejži. Tak to byl takovej „veksláckej standard.“⁴⁵⁷

---

⁴⁵⁵ HAVLÍK, Adam. Veksláci. In: VLADIMÍR 518 a kol. *Kmeny 0. Městské subkultury...* s. 654.

⁴⁵⁶ KMENTA, Jaroslav. *Kmotr Mrázek...* s. 45–48.

⁴⁵⁷ HAVLÍK, Adam. Veksláci. In: VLADIMÍR 518 a kol. *Kmeny 0. Městské subkultury...* s. 652.

6.5 Rituály a hry

Řada rituálů a sázek, typických pro vekslácké kruhy, byla spojena s dosti vysokými finančními obnosy. V tomto prostředí lze bez nadsázky hovořit o fetiši peněz. Veksláci disponovali velmi vysokými částkami a zároveň byl jejich vztah k penězům ovlivněn tím, že nahromaděné prostředky neměli mnohdy vzhledem k možnostem československého vnitřního trhu a vlastním vysokým standardům za co utrácet. Tuto situaci reflektuje zpětně i Robert Pekárek: „*Tam se nevědělo, co s prachama. Tady nebylo za co je utratit, nic tu nebylo. Tady lidi měli prachy. Dneska je všechno a lidi nemaj peníze. Je to úplnej opak.*“⁴⁵⁸ Takové prostředí dalo vzniknout svébytným obřadům spojeným s vědomou demonstrací vlastního bohatství, kde peníze hrály důležitou symbolickou roli. Sem je možné zařadit ostentativní připalování cigaret československými bankovkami nebo hádání, zda byly vybrané číslice sériového čísla vytištěného na bankovkách sudé nebo liché, např. „druhá zleva“ nebo „součet posledních“. Pokud hádající uhodl, byla bankovka (často československá tisícikoruna) jeho, pokud ne, ponechal si ji protihráč a dostal jako výhru na oplátku stejnou hodnotu. Zde se již částečně dostáváme do prostředí hazardních her. Hazard byl sice podle trestního zákona před rokem 1989 protizákonný, přesto však v Československu existovala komunita hazardních hráčů, řídící se svébytnými pravidly.⁴⁵⁹ Aktivní hazardní hráči se v Praze scházeli v herně U Nováků, nebo po nocích v tajných bytech, které střídavě poskytoval pro příležitost hry tzv. „kobera“, obvykle člen komunity. Samotné hazardní hry měly svoji tradici a slovník, souhrnně se jim říkalo „valcha“. Populární hrou se stal tzv. „gotes“ neboli „plátýnko“. Šlo o podomácku vyrobený hrací plán s nalepenými mariášovými kartami, na které hráči sázeli podobně jako v ruletě. Hrála se např. i „moje teta, tvoje teta“, taktéž karetní hra českého původu. Kladný vztah k takovým hazardním hrám měli i veksláci.⁴⁶⁰ Představovaly pro ně jednu z možností, jak ve velkém rychle „otočit“ vydělané peníze. Návrstnost ovšem závisela na kombinaci hráčského štěstí a umu.

---

⁴⁵⁸ HAVLÍK, Adam. Veksláci. In: VLADIMÍR 518 a kol. *Kmeny 0. Městské subkultury...* s. 662.

⁴⁵⁹ Blíže ke světu hazardních hráčů v socialistickém Československu viz HORÁČEK, Michal. *Habitus hazardního hráče: etnografická rekonstrukce*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, (NLN), 2012.

⁴⁶⁰ VRABEC, Petr. Vzpomínky na báječnou dobu. *Reflex*. 2014, roč. 25, č. 20, s. 33.

Se světem veksláků se pojí dodnes i řada divokých historek a bláznivých sázek, vzniklých mnohdy z pouhého rozmaru z nudy, či pouhé potřeby zapůsobit před ostatními. Jednou z nejznámějších je případ předního pražského veksláka, jenž si nechal v létě před Tuzex v Palackého ulici v Praze navést kopec písku a z lehátka a s doutníkem v ruce si užíval na své soukromé pláži, pozorujíc kolemjdoucí na cestě do svých zaměstnání.⁴⁶¹ Tato příhoda inspirovala tvůrce filmu *Bony a klid*, v němž jeden z hlavních protagonistů nechal před Tuzex ve Štěpánské navést hromadu sněhu z Krkonoš, na které poté dováděl s lyžařským vybavením a na kolemjdoucí házel sněhové koule. Změnu oproti předloze – tedy sníh místo písku – si vynutily okolnosti, protože se film natáčel v zimě.⁴⁶² Michal Kliment, který sám sebe počítal od konce sedmdesátých let do „širší sestavy Alcronu“, rekapituluje další, podobnou historku, která byla taktéž založena na bizarních převlecích a na stylizování se do určitých rolí. Váže k jeho tehdejšímu spolupracovníkovi, Jiřímu Steinerovi: „Vzpomínám si, že se Steiner jednou ožral a chytil ve Štěpánský ulici naproti tuzexu ryby. Komplet oblečený jako rybář.“⁴⁶³

Další podobně absurdní příběh má pointu v tom, že skupince veksláků působící v hotelu Alcron u Václavského náměstí vadil venkovní ruch, způsobený projíždějícími automobily. Vsadili se tedy mezi sebou, že dokáží na několik hodin přerušit dopravu ve Štěpánské ulici. Jeden z nich duchaplně najal partu kopáčů, kteří za náležitou úplatu překopali vozovku a tím zajistili překupníkům sedícím v hotelové restauraci potřebný klid.⁴⁶⁴ Jindy si zase parta pražských veksláků údajně pronajala restauraci, kam nahnali živé prase. Na něj pak pořádali „hon“ kdy jej třefovali vystřelovanými špunty z lahví sovětského šampaňského.⁴⁶⁵ Mezi veksláky se nacházeli i jedinci, k jejichž zálibám patřil i skutečný lov divoké zvěře, tedy aktivita spjatá tradičně spíše s aristokratickými kruhy, či (v poválečném Československu) s nomenklaturními špičkami. Této vášni

---

⁴⁶¹ BENDA, Jaroslav. *Právě před 20 lety skončily tuzexové koruny...* (citováno k 4. 11. 2019).

⁴⁶² Radek John v dokumentárním filmu, mapujícím natáčení snímku *Bony a klid*. Viz *Film o filmu: Bony a klid* (2010, režie Pavel Křemen).

⁴⁶³ KMENTA, Jaroslav. *Svědka na zabití...* s. 29.

⁴⁶⁴ MALINDA, Jan. *Veksláci, taxikáři a pinglové...* s. 26.

⁴⁶⁵ SOKOL, Tomáš. *Vzpomínka na totalitní paragrafy: Jak veksláci lovili prasata sovětským šampaňským*. Hlídací pes. Žurnalistika ve veřejném zájmu. 1. 11. 2019. Dostupné na: <https://hlidacipes.org/vzpominka-na-totalitni-paragrafy-jak-vekslaci-lovili-prasata-sovetsky-sampanskym/> (citováno k 6. 11. 2019).

propadl např. i Jozef Zelík a věnoval se jí intenzivně jako člen loveckého spolku. Pravidelně jezdil na střelnice a vypravoval se na lov, kdykoli to bylo možné. Vzhledem ke svému zaměstnání si mohl dovolit lovit i přes pracovní týden, klidně i více dní v kuse. Dokonce si několikrát zařídil i povolení k odstřelu medvědů, které vydávalo Ministerstvo lesního a polního hospodářství pouze za účelem regulace jejich stavu na Slovensku.⁴⁶⁶ Lovecké trofeje, jako byly různé parůžky a medvědí kožešiny, zdobily i interiér jeho vily. Vlastnil dokonce několik střelných zbraní, avšak ty mu byly později zabaveny bezpečnostními složkami.

Některé kratochvíle měly vyloženě dadaistický charakter (jízda taxíkem z Prahy do Krkonoš jen proto, aby se dotyčný mohl nalokat horského vzduchu), jiné byly i nebezpečné: např. sázka o to, kdo vypije jako první láhev skotské whisky a poté dojede automobilem z Prahy do Karlových Varů a zase zpět. V takových případech docházelo i k úmrtím. Sázku spojenou s alkoholem a rychlou jízdou nepřežil např. jeden z úspěšných veksláků, který oslavoval svůj osmý vydělaný milion. Zemřel na následky automobilové nehody v Praze u nemocnice Na Bulovce.⁴⁶⁷ Méně nebezpečnou příhodu z vesnické diskotéky, ve které se též promítá bohémství a okázalá marnotratnost, připomíná zpětně Robert Pekárek: „*To jsme jeli do jinýho okresu, a tam když se hrálo, tak jsme se třeba s kolegou, pražákem, vsadili, Tam byl vesnickej ples, bolševickej, tam jsme si sedli, začli jsme tam pít. A byli jsme domluvený s pinglami, aby ty lidi neplatily, že až bude placení, tak jsme měli rozdělený teritorium, jedna půlka (sálu) byla moje a ta druhá jeho. A kdo přinesl větší útratu, tak ten vyhrál. Tak jsme to zaplatili a měli z toho hroznou srandu (smích).*“⁴⁶⁸ Provokativní demonstrace vlastní finanční situace se vztahuje též na incident, jenž se odehrál v osmdesátých letech v lyžařském středisku ve Špinlenderově mlýně. Jeden z veksláků, patřící ke „skupkám“ z Václavského náměstí v Praze, se společně s jeho kumpánem ubytovali v jednom z tamních hotelů. Způsob, jakým se uvedli na hotelové recepci, neunikl pozornosti nejen tamějších zaměstnanců, ale také Státní bezpečnosti: „*Oba výše jmenovaní byli ve značném stavu opilosti. Na dotaz*

---

⁴⁶⁶ AÚPN, f. *Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti – Správa Štátnej bezpečnosti Bratislava* (původní značka BA-V), arch. č. 17113, Vyšetřovací spis č. 1038/1982, Odstrel medvedov Jozefem Zelíkom – oznámenie, 11. 4 1983.

⁴⁶⁷ MALINDA, Jan. *Veksláci, taxikáři a pinglové...* s. 30.

⁴⁶⁸ Rozhovor autora s Robertem Pekárkem, vedený v červenci 2013 (soukromý archiv autora).

recepční jak budou dlouho bydlet v Interhotelu vyndal Liška z postranní kapsy značný balík peněz a prohlásil: tak dlouho budeme bydlet, až tyto peníze zde utratíme.“⁴⁶⁹

S podobnými příběhy by bylo možné pokračovat, avšak záměrem zde bylo spíše na několika příkladech přiblížit excesivní vzorce chování, které k této komunitě patřily. V dravém prostředí překupníků se staly nedílným aspektem soutěživost, poměrování se s ostatními (např. právě formou sázek), a také velikášská prezentace vlastního úspěchu, ať již šlo o oslavy dílčích úspěšných kšeftů, či dlouhodobé potvrzování si vlastní pozice.

6.6 Sex

Veksláckou komunitu tvořili před rokem 1989 převážně mladí muži. Jejich materiální zabezpečení, nespoutaný životní styl a schopnost „vše zařídit“ vzbuzovaly ohlas u části ženského obyvatelstva.⁴⁷⁰ Možnost užívat si materiálních výhod a luxusu zde fungovalo jako atraktivní lákadlo, což dnes s jistou nostalgií samotní pamětníci připomínají. Jeden z nich shrnul přednosti svého tehdejšího postavení vcelku jasně: *„To co jste si mohla dovolit, já nevím, jednou za měsíc, tak já jsem vám to mohl dát každé den. Jsme si mohli dát krásný steaky, tenkrát byla v módě srbská směs, dali jsme si flašku vodky, nějaké ten džus, odjeli jsme taxíkem někam, to bylo bez problémů.“⁴⁷¹* Atraktivitu veksláku u ženské části obyvatelstva, způsobenou vidinou života v blahobytu, tematizovala nejednou i satirická periodika, jako byl časopis Dikobraz. Výmluvným je zejména kreslený vtip, kde matka hovoří ke své dceři o starostech, které trápily starší generaci: *„To byl úplně jiný svět, dítě! Veksláci ještě nebyli, tak jsem si musela vzít tatínka!“⁴⁷²*

Náruživý noční život, který veksláci vedli, často nekončil pouze na samotných diskotékách nebo v barech. Mezi oblasti, jež byly s veksláky obvykle spojované, patřila

---

⁴⁶⁹ ABS, sbírka Objektové svazky (OB), reg. č. OB-10221 MV (tematika svazku „Krkonošské hotely Špindlerův Mlýn“). Okresní správa SNB v Trutnově, oddělení StB, Záznam ze dne 13. 3. 1981.

⁴⁷⁰ Retro. Pořad České televize. Díl „Veksláci“ (citováno k 6. 2. 2020).

⁴⁷¹ *Tamtéž.*

⁴⁷² *Dikobraz. Nezávislý satirický a humoristický týdeník.* 1984, roč. XL, číslo 48, 28. listopad 1984, s. 11.

také pornografie. V socialistickém Československu se ve veřejném prostoru pravidelně stávala terčem kritiky a veřejného odsuzování jako projev úpadku, dekadence kapitalistického zřízení. Přechovávání, šíření či výroba pornografických materiálů bylo dle tehdejší právní úpravy trestné. Po pornografii, oficiálně nedostupné, ovšem panovala v socialistických diktaturách poměrně velká poptávka a materiály se sexuálně explicitním obsahem se staly běžnou položkou na černém trhu. K rozvoji v této oblasti přispěl nemálo i technický pokrok, projevující se nástupem videokazet.

Veksláci hráli v souvislosti s pornografií tři role: jako konzumenti, jako distributoři i přímo jako její výrobci. Kromě pašování pornokazet přes hranice a obchodu s nimi se někteří z veksláků podíleli také na natáčení amatérských pornografických videí, jež poté dále rozprodávali na videokazetách. K podobným činnostem měli vhodné podmínky. Jednak dokázali obstarat kvalitní natáčecí a kopírovací techniku ze zahraničí, jednak se díky známostem v kruzích, kde se pohybovaly prostitutky, dařilo vybírat pro natáčení vhodné „příležitostné herečky“⁴⁷³ V soukromí bytů patřil k eroticky laděným kratochvílím také striptýz pro uzavřenou společnost, či hromadné sledování pornofilmů, v některých případech i s placeným vstupem.⁴⁷⁴ Dá se tedy říci, že již před rokem 1989 fungoval v Československu jakýsi proto-pornoprůmysl, ovšem pochopitelně v mnohem menším rozsahu než po sametové revoluci, kdy v devadesátých letech nastoupila profesionální studia a pornografie zažívala obrovský boom.⁴⁷⁵

6.7 Jazyk

S prostředím veksláků byl spjatý i specifický jazyk. Do velké míry se prolínal s argotem, kterým mluvila tehdejší galerka. Již jsme zmínili rozdělení veksláků na „komáry“ neboli

---

⁴⁷³ ABS, f. *Správa vyšetřování StB FMV, III. díl (A3/3)*, inv. j. 438. Vyhodnocení výpovědi ze dne 29. dubna 1987.

⁴⁷⁴ Tuto praxi tematizuje např. dobový seriál Případ pro zvláštní skupinu. Ve třetím dílu série dojde k odhalení skupiny osob přímo „při činu“, tedy v době promítací seance, na které se přehrávaly erotické filmy. Viz *Případ pro zvláštní skupinu*, díl 3., *Veronika a páv* (1989, režie Jaroslav Dudek).

⁴⁷⁵ GJURIČOVÁ, Adéla. Revoluce odkládá sametový háv. Erotika a nahé tělo v českém veřejném prostoru po roce 1989. *Dějiny a současnost*. 2011, roč. 33, č. 11, s. 40–43.

„nohy“ či „pěšáky“, na „trasaře“ a na „skupky“, neboli „bankéře“. Pestrá řádka výrazů se pojila přirozeně s penězi, se kterými přicházeli při své činnosti do styku neustále. Kromě peněz vydělávali ilegálně „prachy“, „kroupy“, „zobání“, „škváru“, „love“, „chechtáky“, „mergle“, „škeble“, „tintily vantily“, „zelený“, aj. Měny jednotlivých států měly též své názvy: „máry“, „klobouky“⁴⁷⁶ nebo „mařeny“ byly západoněmecké marky, „děčka“ či „doláče“ americké dolary, francouzské franky pro změnu „fráni“, „frantíci“, rakouské šilinky „šila“ nebo „šily“ a „Čechy“ československé koruny. Přezdívky měly i jednotlivé národnosti, ze kterých se rekrutovali potenciální obchodní partneři. Italové byli „íčka“, Němci „vepři“, Japonci „jabka“ atd. Zákazníci, kteří sháněli tuzexové poukázky, rifle, či západní měnu, se obvykle označovali jako „ryby“, které veksláci jako rybáři naháněli, aby je mohli „opucovat“, tedy směnit s nimi čs. koruny, valuty či bony podle potřeby. Stočená rulička bankovek byla jednoduše „roura“. Pokud prodali důvěřivým turistům dávno neplatné československé bankovky („libušinky“) nebo čs. občanům falešné valuty („levý baky“), či je jinak podvedli, šlo o tzv. „tunel“. Poté vzali „dráhu. Udat své společníky, např. u výslechu, pak znamenalo dotyčného „shodit“.

Obvyklým jevem byly také přezdívky jednotlivých veksláků. Na Slovensku působili na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let překupníci jako „Červený východniar“, Čierný východniar, „Poľovník“, atd.⁴⁷⁷ V jiné ze skupin (působící v Čechách) spolupracovali „Pind'a“, „Medvěd“, „Tukan“, či „Mlad'och“⁴⁷⁸ Podobně na tom byli i jejich filmoví soupeřníci: „Harry“, „Bíny“, „Giorgio“, nebo „Slepejš“. K samotným obchodům se zahraničními cizinci stačila vekslákům minimální jazyková výbava. Typická formulka, kterou oslovovali potencionální obchodní partnery, zněla „Wollen Sie Geld tauschen?“ či „Wollen Sie Geld wechseln?“ S dodatkem kurzu, za který československé koruny nabízeli, např. „Eins zu Zwölf“. Vlastní výrazy používali i pro některé druhy úplatků. „Podat rukavici“ vyhazovačům na diskotéce znamenalo dát jim pozornost ve formě bankovky, která posléze umožňovala přednostní vstup. Vlastní názvy měli veksláci i pro policii (Veřejná bezpečnost byla „vejška“, v případě Státní bezpečnosti šlo o tzv. „státku“), samotnou činnost („veksl“, „vekslovat“, „šmelina“) či

---

⁴⁷⁶ Název klobouky se pravděpodobně vžil pro západoněmecké marky z toho důvodu, že bankovky v hodnotách 50, 100 a 500 marek zdobily portréty renesančních malířů a učenců s různými pokrývkami hlavy.

⁴⁷⁷ ANGYAL, Imrich a Štefan JAJCAY. *Organizovaná špekulácia na území Bratislavy...* s. 395.

⁴⁷⁸ ABS, f. *Správa vyšetřování StB FMV, III. díl (A3/3)*, inv. j. 438, Vyhodnocení výpovědi ze dne 29. dubna 1987.

místa, kde působili (místo Tuzexu se stálo před „tůzem“, lobby v pražských hotelích, kde se veksláci scházeli, považovali za „kancl“ nebo „ofis“). Kontakty v zahraničí, skrze které bylo možné vyvážet či dovážet zboží byly „díry“, obchodní partneři „chábři“, atd.

7 Veksláctví ve světle dobové legislativy

Fenomén veksláctví před rokem 1989 přirozeně formovaly i dobové právní předpisy. Nejen na ukotvení nelegální směny valut a bonů v tuzemské právní soustavě, ale i na reálném vymezení sankcí a na celkovém směřování jejího stíhání se podstatnou měrou podílely různé expertní skupiny: odborníci na trestně právní problematiku, kriminalitu, ale i kvalifikovaní pracovníci ze sféry národního hospodářství či zahraničního obchodu a v neposlední řadě i zástupci stranického aparátu. Vzájemná komunikace mezi různými rezorty postupně vedla k tomu, že se ustálil právní výklad a „přísnost“ posuzování trestné činnosti, jež souvisela s devizovým hospodářstvím. Činnost veksláků pak sice přednostně spadala mezi ekonomické delikty, ovšem částečně, jak ukáže následující výklad, zasahovala i do dalších oblastí trestného zákona.

Viděno z pohledu československé kontextu československé kriminologie bylo veksláctví vlastně zcela novou formou hospodářské kriminality, která se vyvinula díky vzestupu podniku zahraničního obchodu Tuzex a byla živena především rozvíjejícím se cestovním ruchem. Kořeny veksláctví (jakož i rozkrádání, úplatkářství a dalších deliktů) vedly ovšem podle dobových výkladů daleko do minulosti. „Posunuté právní vědomí“ a s ním související kriminalita platily za produkt „starého myšlení“ a její existence se dávala do souvislosti s přetrváváním buržoazních a měšťáckých návyků v československé společnosti.⁴⁷⁹ Podle marxistické teorie měly tyto relikty a s nimi spjaté formy zločinu v budoucnosti zmizet ruku v ruce s tím, jak bude při přechodu k beztržní společnosti odumírat stát jako takový.⁴⁸⁰ Ovšem postupně se ukázalo, že místo rychlého překonání těchto „porodních bolestí“ na cestě ke komunismu se některé druhy hospodářské kriminality ve společnosti pevně uchytily. Přestože v projevech politických elit byly jevy jako úplatkářství, rozkrádání atd. soustavně

---

⁴⁷⁹ MINAŘÍK, Svatopluk. K otázce ekonomických příčin hospodářské kriminality. *Československá kriminalistika*. 1988, roč. XXI, č. 2, s. 99.

⁴⁸⁰ ZIMMERMANN, Volker a Michal PULLMANN. Ordnung und Sicherheit. Devianz und Kriminalität im Staatssozialismus: Zur Einführung. In: ZIMMERMANN, Volker a Michal Pullmann, eds. *Ordnung und Sicherheit, Devianz und Kriminalität im Staatssozialismus: Tschechoslowakei und DDR 1948/49–1989*; Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 3. bis 6. November 2011. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2014, s. 1 a n.

kritizovány⁴⁸¹, nepodařilo se je až do rozpadu socialistických diktatur na sklonku osmdesátých let vymýtit. Naopak, některé z nich se staly systémovými jevy, podepírající stabilitu tehdejšího uspořádání.

Důležitou roli v komunistickém právním systému a jeho aplikaci hrál pojem socialistické zákonnosti. Především v sedmdesátých a osmdesátých letech se stal jakousi mantrou, opakovanou pravidelně na stránkách denního tisku a v dalších sdělovacích prostředcích. Od úzkostlivého dodržování právních norem si nová politická garnitura slibovala zajištění potřebného „klidu na práci“ a konsolidaci společnosti. Zároveň se skrze nové pojetí zákonnosti distancovala od bezpráví a živelného teroru padesátých let, stejně tak od vývoje let šedesátých, vedoucího k „deviaci“ v podobě Pražského jara. Důraz na socialistickou zákonnost tak hrál úlohu jednoho z hlavních stabilizačních pilířů ve společnosti a sloužil jako nástroj k budování společenského konsenzu Husákova politického vedení a obyvatelstvem.⁴⁸² Ovšem inflace termínu socialistická zákonnost ve veřejném diskursu a současně zjevná anomie (jejím důkazem bylo např. samotné veksláctví, resp. přítomnost veksláků v každodenním provozu, ale i všudypřítomné rozkrádání a další delikty) dávala tušit, že se československá společnost státního socialismu potýkala s řadou společenských problémů, které přetrvávaly až do zhroucení režimu na konci osmdesátých let.

Celý proces utváření předpisů, které definovaly „devizovou trestnou činnost“ a vztahovaly se k námi zkoumané problematice, probíhal již od padesátých. Právní soustava státně-socialistického Československa neoperovala přímo s pojmy veksláctví či veksl nebo s veksláky jako samostatnými subjekty. Kvůli pokoutným obchodům s valutami a bony nevznikl žádný samostatný právní předpis na úrovni zákona. Tyto aktivity byly posuzovány podle již existujících legislativních norem. Konkrétně spadaly

---

⁴⁸¹ Viz například materiály z nejdůležitějších stranických politických akcí, sjezdů KSČ: *Sborník hlavních dokumentů XV. sjezdu KSČ*, Praha: Svoboda 1976, s. 52 a 70, *Sborník hlavních dokumentů XVI. sjezdu KSČ*, Praha: Svoboda 1981, s. 25, *Sborník hlavních dokumentů XVII. sjezdu KSČ*, Praha: Svoboda 1986, s. 20.

⁴⁸² Michal Pullmann tento vývoj analyzoval především v souvislosti s otázkou násilí, resp. s jeho vytlačováním z veřejného života. Budování normalizační společnosti jako (selektivně) „násilíproste“ ztratilo svůj kredit v roce 1989 při listopadových událostech, kdy politické vedení ztratilo poslední zbytky legitimacy právě tím, že sáhlo k násilí vůči vlastnímu obyvatelstvu. Viz PULLMANN, Michal. Gewalt in der Umbruchzeit der ČSSR. In: SABROW, Martin, ed. *1989 und die Rolle der Gewalt*. Göttingen: Wallstein Verlag 2012, s. 350-354.

především pod druhou hlavu trestního zákona, která vymezovala oblast hospodářské kriminality. Zde byly relevantní především trestné činy: a) ohrožení devizového hospodářství b) spekulace c) pašování, neboli, slovy trestního zákona „porušování předpisů o oběhu zboží ve styku s cizinou.“ Závažnost jednotlivých případů v oblasti spekulativního prodeje, pašování, nebo obchodu s valutami se posuzovala především v souvislosti s množstvím škod, které způsobily československému hospodářství. Od přelomu šedesátých a sedmdesátých let rozeznával československý právní řád kromě trestných činů ještě dva méně závažné stupně deliktů, přečin a přestupek. Přečin se jako jakýsi mezistupeň mezi trestným činem a přestupkem se objevil v tuzemském zákonodárství v roce 1970 na základě přijatého zákona č. 150/1969 Sb., kdy nahradil dřívější „provinění“.⁴⁸³ Přestupky potom podle zákona o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku č. 60/1961 Sb. platily za nejméně závažné porušení právních předpisů.⁴⁸⁴

7.1 Ohrožení devizového hospodářství a pašování

Jeden okruh deliktů spjatý s veksláky souvisel s již zmíněným devizovým monopolem. Státní monopol v oblasti držby cizích měn, jejich přidělování, či vývozu, vycházel ze zákonů o devizovém hospodářství.⁴⁸⁵ Občané Československa (v dobových právních a ekonomických textech označováni jako „devizoví tuzemci“) měli v případě nabytí valut povinnost nabídnout je státní bance k odkupu. Lhůta pro povinnou nabídku cizích měn byla původně podle devizového zákona z roku 1953 deset dní od jejich nabytí. Novější zákon o devizovém hospodářství v roce 1970 tuto lhůtu prodloužil na 15 dnů. Veksláci

---

⁴⁸³ *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, roč. 1969, částka 46 vydána dne 23. prosince 1969. Zákon ze dne 18. prosince 1969 o přečinech. Dostupné na <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=150&r=1969> (citováno k 5. 1. 2020).

⁴⁸⁴ *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, roč. 1961, částka 26 vydaná dne 1. července 1961. Zákon ze dne 26. června 1961 o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku. Dostupné na <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=60&r=1961> (citováno k 5. 1. 2020).

⁴⁸⁵ Devizový monopol definovaly zákony o devizovém hospodářství, konkrétně zákon č. 107/1953 Sb. a později zákon č. 142/1970 Sb., který již pojem „monopol“ explicitně zmiňoval. Monopolnímu postavení státu v oblasti nakládání s cizími měnami však otevíral dveře již zákon č. 92/1946 Sb. o vázaném devizovém hospodářství, přijatý v období tzv. třetí republiky.

porušovali předpisy o devizovém hospodářství nejen tím, že neplnili předepsanou nabídkovou povinnost, ale především tím, že s valutami obchodovali ve vlastní režii a obohacovali se na úkor státu. Dopouštěli se tak trestného činu „ohrožení devizového hospodářství“.⁴⁸⁶ V jiných případech vyváželi cizí měny (ale i československé koruny) bez povolení přes státní hranice, což stálo také v rozporu s devizovými předpisy.

Skutkovou podstatu trestného činu ohrožení devizového hospodářství spolutvořila formulace o rozsahu protiprávního jednání a jeho dopadu na československou ekonomiku. Ve druhé polovině padesátých let se trestného činu podle novelizovaného trestního zákona dopouštěl ten, „*kdo úmyslně způsobí devisovému hospodářství značnou škodu tím, že jedná proti předpisům o devisovém hospodářství*“⁴⁸⁷ Trestní sazba se zde pohybovala od jednoho do pěti roků a v případě organizované činnosti či za dalších závažnějších okolností pak hrozil trest ve výši pěti až deseti let. Nový trestní zákon z roku 1961 pak místo „*značné škody*“ přinesl formulaci o „*větší škodě*“⁴⁸⁸ a výši trestu stanovil na šest měsíců až tři léta a počítal i s případným nápravným opatřením, peněžitým trestem nebo propadnutím věci. Organizovaná činnost či delikt spáchaný porušením povinnosti vycházející z funkce, povolání či postavení dotyčného pak mohla pro stíhané vyústit až v šest let.

Podle soudní praxe se již ve druhé polovině padesátých let za škodu, která vedla ke stíhání za trestný čin ohrožení devizového hospodářství, považovala výše 4 000 Kčs. Totožná výše škod byla směrodatná i v následujícím období a nedostala změn až do druhé poloviny osmdesátých let.⁴⁸⁹ Pokud se vyčíslené škody pohybovaly v rozmezí od 2000Kčs do 4000Kčs, jednalo se obvykle o přečin proti zájmům socialistického

---

⁴⁸⁶ Podle trestního zákona z roku 1950 definoval trestný čin ohrožení devisového hospodářství §145 a § 146, pozdější trestní zákon z roku 1961 tento delikt zahrnoval pod §146 resp. §147.

⁴⁸⁷ *Sbírka zákonů republiky Československé*, roč. 1956, částka 33 vydána dne 23. prosince 1956. Zákon ze dne 19. prosince, kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 86/1950 Sb. (63/1956 Sb.). Dostupné na <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=63&r=1956> (citováno dne 10. 7. 2019).

⁴⁸⁸ *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, roč. 1961, částka 65 vydána dne 8. prosince 1961. Trestní zákon ze dne 29. listopadu 1961 (140/1961 sb.). Dostupné na <http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?r=1961&cz=140> (citováno k 5. 1. 2020)

⁴⁸⁹ ABS, f. *Sekretariát ministra vnitra, I. díl (A2/1)*. inv. j. 1300, Boj proti spekuláční činnosti – směrnice (1959). Pro pozdní 80. léta viz BAKEŠ, Milan, Antonín MALÍK a Soňa MOJŽÍŠKOVÁ. *Československé devizové předpisy*. 2. podstatně přepracované a doplněné vydání. Praha: Panorama, 1987, s. 206.

hospodářství a pokud v konkrétním případě nedošlo k překročení hranic 2000Kčs, býval posuzován jako pouhý přestupek proti finančnímu hospodářství.⁴⁹⁰ Rozhodná tedy byla v první řadě číselná výše, za níž následovaly ještě další okolnosti (ve výjimečných případech se měla posuzovat např. celková situace devizového hospodářství v době spáchání deliktu, dopad trestného činu na devizový plán atd.).⁴⁹¹ Na konci osmdesátých let se hranice devizových škod, které zakládaly skutkovou podstatu trestného činu, posunula směrem vzhůru: v roce 1989 šlo o částku 10 000 korun. Jednání, které mělo za následek škody do 5 000 Kčs, se v té době posuzovalo jako přestupek a „mezistupeň“ v rozmezí 5000 – 10000 korun odpovídal přečinu.⁴⁹² Konkrétní příčiny zvýšení této hranice u deliktu ohrožení devizového hospodářství se nepodařilo dohledat, nejspíš však souvisely s devalvací tuzemské měny v poměru k měnám zahraničním, ke které došlo v roce 1989 v souvislosti se zaváděním jednosložkového kurzu československé koruny.⁴⁹³

Dalším paragrafem, který částečně postihoval činnost veksláků, bylo „porušování předpisů o oběhu zboží ve styku s cizinou“, neboli pašování. Trestní zákon z roku 1950 tento delikt uváděl pod paragrafem 151, po přijetí nové trestně-právní úpravy v roce 1961 spadal pod paragraf 124, přičemž jeho oficiální pojmenování prošlo kosmetickou změnou (z „porušení“ na „porušování“), stejně jako vlastní vymezení a trestní sazby. V běžných případech se tresty pohybovaly do dvou let odnětí svobody a v úvahu přicházel i peněžitý trest nebo propadnutí věci. V případech, kdy převážení kontrabandu do Československa způsobovalo „značnou škodu nebo jiný zvlášť závažný následek“, stejně jako u pašování, na němž se podílelo více osob a vykazovalo organizovanou podobu, se horní hranici trestu zvyšovala na pět let odnětí

---

⁴⁹⁰ Agendu devizových přestupků měly na starost příslušné národní výbory. Typickými případy byly spojené s vyvážením menšího množství zahraničních měn turisty (mimo devizy získané na základě oficiálního devizového příslibu), cestujícími do ciziny. Výsledkem bývala většinou pokuta a propadnutí cizích měn státu. Viz Archiv hl. města Prahy, f. *Úřad městské části Praha 6* (zn. fondu 9), Obvodní národní výbor Praha 6, finanční odbor, signatury Tr. Spr. 29, 52, 53, 58, 59, 60, 64, 79.

⁴⁹¹ ABS, f. *Správa vyšetřování StB FMV, díl III. (A3/3)*, inv. j. 137, Sběrka pokynů náčelníka správy vyšetřování Veřejné bezpečnosti MV ČSR, Pokyn náčelníka správy vyšetřování VB MV ČSR ke zkvalitnění práce na úseku vyšetřování tr. činů porušování předpisů o oběhu zboží ve styku s cizinou a ohrožení devizového hospodářství ze dne 14. 4. 1975.

⁴⁹² Archiv České televize. *Naše věc* (díl č. 13/1989).

⁴⁹³ ABS, sb. *Usnesení vlády ČSSR (ČSFR)*, inv. j. 209, Usnesení vlády ČSSR č. 209 ze dne 20. července 1988 o zavedení jednosložkového kurzu československé koruny od 1. ledna 1989.

svobody.⁴⁹⁴ Za výši škody, která zakládala skutkovou podstatu trestného činu, považovala československá justice přinejmenším od poloviny šedesátých let podle ustálené judikatury hranici 8000 korun. Stejnou „hraniční“ částku uvádějí i pozdější odborné výklady z let sedmdesátých.⁴⁹⁵ Do hry však u posuzování, stejně jako např. u výše uvedeného deliktu spekulace, vstupovala také motivace pachatele a povaha pašovaných předmětů. K podstatnější změně došlo v druhé polovině let osmdesátých s novým výkladem Nejvyššího soudu ČSSR. Dosavadní hranici stíhání 8000 Kčs u zatajeného zboží posunul na 20 000 Kčs.⁴⁹⁶ Tato změna souvisela s částečným uvolněním cestování a celních předpisů v období přestavby.

7.2 Spekulace – od tuzexových poukázek ke spotřebnímu zboží

Na obchodování s tuzexovými poukázkami, ale i se se spotřebním zbožím, při kterém se veksláci obohacovali, bylo v rámci československého trestně-právního systému nahlíženo jinak než na pokoutný obchod s valutami. Spadalo totiž pod trestný čin spekulace. Vývoj trestného činu spekulace v kontextu socialistické legislativy od padesátých let měl následující podobu: podle trestního zákona z roku 1950 spadal spekulativní prodej zboží pod trestný čin ohrožení zásobování, kde nejvyšším možným uloženým trestem byl trest smrti.⁴⁹⁷ Novelizace trestního zákona z roku 1956 přinesla v oblasti hospodářských trestných činů viditelné změny. Projevila se zde stabilizace

---

⁴⁹⁴ *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, roč. 1961, částka 65 vydána dne 8. prosince 1961. Trestní zákon ze dne 29. listopadu 1961....

⁴⁹⁵ ABS, f. *Správa vyšetřování StB FMV, díl I. (A3/1)*, inv. j. 18, Zápisy a materiály z porad štábu za rok 1964. Osnova přednášky k vyjasnění na semináři o vyšetřování trestných činů podloudnictví, spekulace a trestných činů devizových a daňových. Dále ABS, f. *Správa vyšetřování StB FMV, díl I. (A3/1)*, inv. j. 137, *Sbírka pokynů náčelníka správy vyšetřování Veřejné bezpečnosti MV ČSR, Pokyn náčelníka správy vyšetřování VB MV ČSR ke zkvalitnění práce na úseku vyšetřování tr. činů... ze dne 14. 4. 1975.*

⁴⁹⁶ NA, f. *Generální prokuratura ČSSR, Praha* (značka fondu F GProk, nezpracovaný fond), KG 03/87. Schůze kolegia generálního prokurátora ČSSR konané 20. května 1987. Přehled hlavních signálů o stavu a vývoji kriminality, její prevence a o vývoji prokurátorského dozoru za rok 1986.

⁴⁹⁷ *Sbírka zákonů republiky Československé*, roč. 1950, částka 39 vydána dne 18. července 1950. Trestní zákon ze dne 12. července 1950 (86/1950 Sb.). Dostupné na <https://www.psp.cz/sqw/text/sbirka.sqw?cz=86&r=1950> (citováno dne 10. 7. 2019).

vnitřního trhu po poválečném rozvratu, což reflektoval i přechod od drakonických sazeb z období stalinismu k poněkud mírnějším trestům. Trestný čin ohrožení zásobování byl zrušen a nahradil jej § 134a, neboli spekulace: *“Kdo v úmyslu opatřit sobě nebo někomu jinému neoprávněný prospěch spekuluje s předměty potřeby, zejména tím, že ve větším rozsahu takové předměty za účelem jejich zcizení skupuje, hromadí nebo přechovává, bude potrestán odnětím svobody až na tři léta.”*⁴⁹⁸ Vyšší sazby se pak týkaly činů, spáchaných organizovaně, opakovaně (obojí 3 až 10 let), či pokud způsobily vážnější poruchy v zásobování (10 až 20 let). Drobných změn dostal paragraf spekulace – nyní § 117 - přijetím nového trestního zákona v roce 1961: *„Kdo si opatří nebo přechovává předměty potřeby ve větším rozsahu nebo předmět větší hodnoty v úmyslu je se ziskem prodat nebo směnit anebo získat jinou výhodu, nebo kdo takovou činnost zprostředkuje, bude potrestán odnětím svobody na šest měsíců až tři léta.”*⁴⁹⁹ Kromě aktuálnější definice a uvedené spodní hranice trestu (6 měsíců) přibyl u vyšších sazeb v rozmezí tří až deseti let případ, kdy pachatel činem získal *„značný prospěch”*.⁵⁰⁰ Horní hranice trestu byla pak snížena na patnáct let (do ní spadaly nově kromě činů, kdy by došlo k vážnému ohrožení zásobování i činy spáchané během branné pohotovosti státu). Od legislativních změn souvisejících s vypracováním nového trestního zákona z roku 1961 neprošlo vymezení trestného čin spekulace až do zhroucení socialistické diktatury v Československu žádnou podstatnou změnou.⁵⁰¹

Oproti tomu dílčími změnami prošla samotná hranice (vyjádřená v československých korunách) od které se spekulace posuzovala jako trestný čin. Kolem roku 1958 byla soudní praxe následující: jako trestný čin se obvykle kvalifikovalo jednání, z něhož plynul neoprávněný zisk ve výši od 2000 Kčs. Kromě výše dosaženého zisku vstupovaly do hry i další okolnosti: případná recidiva, *„záporný postoj k budování socialismu”* u pachatele, a také význam předmětů v kontextu

---

⁴⁹⁸ *Sbírka zákonů republiky Československé*, roč. 1956, částka 33 vydána dne 23. prosince 1956. Zákon ze dne 19. prosince, kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 86/1950 Sb..

⁴⁹⁹ *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, roč. 1961, částka 65 vydána dne 8. prosince 1961. Trestní zákon ze dne 29. listopadu 1961...

⁵⁰⁰ Podle judikatury se od roku 1962 za značný prospěch považovala částka 20 000 Kčs. Viz MATYS, Karel. *Trestní zákon: komentář. II., Část zvláštní*. Praha: Panorama, 1980, s. 445.

⁵⁰¹ *Sbírka zákonů České a Slovenské federativní republiky*, roč. 1990, částka 31 vydaná dne 18. května 1990. Zákon č. 175/1990 Sb ze dne 2. května 1990, kterým se mění a doplňuje trestní zákon. Dostupné na <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=175&r=1990> (citováno dne 28. 8. 2019).

zásobování vnitřního trhu (nedostatkovost).⁵⁰² V šedesátých letech se posuzování celé věci ustálilo tak, že za „*předměty většího rozsahu nebo větší hodnoty*“, jejichž pokoutný prodej definoval skutkovou podstatu trestného činu, bylo považováno zboží v hodnotě vyšší než 5000 korun, v případě tuzexových poukázek v částku vyšší než 1000 TK (vzhledem k cenovým hladinám v Tuzexu odpovídala reálně zhruba 5000 Kčs).⁵⁰³ Hranice pěti tisíc korun byla u prodeje bonů vnímána jako trestný čin i později, v pozdních osmdesátých letech.⁵⁰⁴ Ale vzhledem k tomu, že organizovaní veksláci u sebe měli z bezpečnostních důvodů obvykle mnohem menší částky, se pouliční prodej bonů kvalifikoval často spíše jako přečin, resp. přestupek.

Posuzování spekulace s nedostatkovým zbožím a zejména s tuzexovými poukázkami se vyznačovalo i dalšími specifiky a kromě trestního zákona zde byly relevantní i postoje jednotlivých ministerstev a jiných institucí. Nárůst vydaných předpisů a metodických příruček, které se zabývaly problematikou „devizové trestné činnosti“ a spekulací s poukázkami, lze zaznamenat v šedesátých letech, kdy docházelo k uvolnění cestovních předpisů a prudkému nárůstu cizinců, přijíždějících do Československa (a s nimi i příliv zahraničních měn, otevírající možnosti pokoutné směny). Tyto důvody zřejmě přispěly i k intenzivnější komunikaci mezi jednotlivými státními orgány, kterých se problematika vnějších ekonomických vztahů, cestovního ruchu a kriminality s nimi spojené týkala. Především šlo o resorty vnitra, financí, zahraničního obchodu, ale též generální prokuratury a samotné komunistické strany.

O tom, kde ležely hranice kriminalizace, ovšem mezi jednotlivými ministerstvy a československým soudním systémem nepanovala od počátku jednoznačná shoda. U „klasického“ překupnictví bylo vymezení poměrně jasné – pokud někdo nakupoval bony od dalších osob a obratem je „*ve větším rozsahu*“ prodával draž, bylo jeho jednání jednoznačně klasifikováno jako spekulace.⁵⁰⁵ Kromě československých občanů se pokoutných obchodů s poukázkami účastnili – často s motivem zlevnit si vlastní pobyt

---

⁵⁰² ABS, f. *Sekretariát ministra vnitra, I. díl (A2/1)*, inv. j. 1300, Boj proti spekulativní činnosti – směrnice (1959).

⁵⁰³ ABS, f. *Správa vyšetřování StB FMV, díl I. (A3/1)*, inv. j. 45. Učební text pro SOŠ MV. Vyšetřování trestných činů zaměřených proti zájmům zahraničního obchodu a devizového hospodářství v souvislosti s rozšířeným cizineckým ruchem, Praha 1967, s. 46.

⁵⁰⁴ BENIAK, Luboš. *O Karlovi...* s. 14.

⁵⁰⁵ ABS, f. *Správa vyšetřování StB FMV, díl I. (A3/1)*, inv. j. 45. Učební text pro SOŠ MV. Vyšetřování trestných činů.... s. 46.

– i cizinci. V postupu vůči příležitostně „vekslujícím“ cizincům se promítal i zájem státu, který si nepřál přílišné represe, vedoucí k poklesu turismu a tím pádem k menším příjmům z této oblasti: „*Na druhé straně každý zásah proti cizím státním příslušníkům v tomto směru musí být uvážený a odůvodněný, neboť příliš masová represe by mohla vést k omezení turistického ruchu a tím i ke snížení devizových příjmů republiky.*“⁵⁰⁶ Ráznější postup tak měl mířit spíše na cizince, jež dojížděli do Československa častěji a rozprodávali větší množství poukázek, mj. i prostřednictvím překupníků.

Třetí plochy se ovšem objevovaly ponejvíce v otázce, jak stíhat prodej bonů jejich legálními prvonabyvateli. K nim patřili typicky lidé, kteří dostávali ze zahraničí honoráře, dědictví, peněžní dary, penze atd. V šedesátých letech se ustálila v posuzování trestnosti prodeje bonů nepsaná zásada, že pokud se poukázky prodávaly prvonabyvateli v kurzu maximálně 1:5 a v „*menším množství*“, nehrozilo jim trestní stíhání.⁵⁰⁷ Podnět k mezisektorové dohodě o částečné toleranci prodeje bonů, jejíž závěry přejal i Nejvyšší soud, přišel ze strany Ústředního výboru KSČ. Naopak kritické hlasy vůči „*měkkému postupu*“ zaznívaly především z prostředí ministerstva vnitra. Někteří představitelé resortu zastávali názor, že jakýkoliv prodej v kurzu nad oficiální, výkupovou hodnotu bonů (2 Kčs) by měl být postižitelný.⁵⁰⁸ Přesto se postupně prosadila mírnější varianta, za kterou stály i finanční resorty.⁵⁰⁹ (ministerstvo zahraničního obchodu, ministerstvo financí) a jim podřízené instituce. Mezi argumenty, podporující mírnější postoj, patřil i strach, že pokud by prvonabyvatelé nemohli nepotřebné poukázky prodávat dál, opadl by jejich zájem o směnu cizích měn, které dostávali např. ze zahraničí (dědictví, peníze od příbuzných atd.) a tím by utrpěl i příliv valut do Československa touto cestou.⁵¹⁰ I další argumenty byly ekonomického

---

⁵⁰⁶ ABS, f. *Správa vyšetřování StB FMV, díl I. (A3/1)*, inv. j. 26. Zápisy z porad štábu Správy vyšetřování StB 1966. Rozbor problematiky nelegálních manipulací s tuzexovými odběrními poukazy a návrh na další opatření (29. 8. 1966).

⁵⁰⁷ ABS, f. *Správa vyšetřování StB FMV, díl I. (A3/1)*, inv. j. 18. Zápisy a materiály z porad štábu za rok 1964. Osnova přednášky k vyjasnění na semináři o vyšetřování trestných činů podloudnictví, spekulace a trestných činů devizových a daňových.

⁵⁰⁸ ABS, f. *Správa vyšetřování StB FMV, díl I. (A3/1)*, inv. j. 26. Zápisy z porad štábu Správy vyšetřování StB 1966. Podkladový materiál pro jednání s GP (generální prokuraturou) o nelegálních manipulacích s tuzexovými odběrními poukazy ze dne 21. září 1966.

⁵⁰⁹ Tamtéž.

⁵¹⁰ NA, f. *Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha* (nezpracováno), T-spisy 1966, Stanovisko k podkladovému materiálu ministerstva vnitra pro jednání s Generální prokuraturou o manipulaci s tuzexovými odběrními poukázkami ze dne 16. 12. 1966.

rázu a zračila se v nich obava, že by přísnější postih vedl k poklesu příjmu valut ze zahraničí.⁵¹¹

Postupná liberalizace, spojená s masivním rozšířením tuzexových prodejen a současně s narůstající potřebou státu odčerpávat cizí měny, se odrážela i ve vymezení statusu samotných poukázek. Podle vyhlášky ministerstva zahraničního obchodu z roku 1960 mohly osoby, jež poukázky získaly oficiální cestou, bony darovat, avšak nikoliv prodávat.⁵¹² Od první emise z roku 1957 obsahovaly i samotné tuzexové poukázky na lící straně klauzuli, výslovně uvádějící, že v ČSSR byly bony neprodejně. Pro jiné státní orgány ovšem podle všeho nepředstavovala vyhláška MZO směrodatný předpis. Již v druhé polovině šedesátých let, ačkoliv Směrnice ministerstva zahraničního obchodu č. 42 ze dne 20. května 1960 podle všeho stále platila,⁵¹³ kritizovali představitelé ministerstva vnitra situaci, kdy „*Neexistuje žádný předpis, o který by se zákaz prodeje TP opíral.*“⁵¹⁴ I z pozdějších materiálů vychází najevo, že navzdory formulaci uvedené na poukázkách vnímaly jejich skutečné postavení některé státní orgány „po svém“. Potvrzuje to například jeden z expertních posudků ministerstva financí ČSSR z konce sedmdesátých let. V příslušné pasáži uváděl, že obchod s tuzexovými bony mezi československými občany nebyl sám ze své podstaty trestný, nehledě na výše zmíněnou klauzuli o neprodejnosti, natištěnou přímo na poukázkách. Ta údajně stejně neměla žádnou oporu v právních předpisech, a proto od ní nebylo možné žádný zákaz odvozovat. K trestnímu stíhání měly vést pouze obchody, přesahující rámec „*osobní potřeby*“ a mající „*povahu trestného činu spekulace.*“⁵¹⁵

---

⁵¹¹ Tamtéž.

⁵¹² *Věstník ministerstva zahraničního obchodu*, roč. 1960, č. 14, Směrnice ministerstva zahraničního obchodu č. 42 ze dne 20. května 1960 o nákupu zboží u PZO Tuzex, s. 207.

⁵¹³ *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, roč. 1966, částka 31 vydána dne 30. září 1966. Vyhláška Předsedy vlády č. 75/1966 Sb. ze dne 24. září 1966 o zrušení směrnic, instrukcí, výnosů a jiných obdobných předpisů některých ústředních orgánů státní správy. Dostupné na <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=75&r=1966> (citováno k 20. 1. 2020).

⁵¹⁴ ABS, f. *Správa vyšetřování StB FMV, díl I. (A3/1)*, inv. j. 26. Zápisy z porad štábu Správy vyšetřování StB 1966. Podkladový materiál pro jednání s GP (generální prokuraturou) o nelegálních manipulacích s tuzexovými odběrnými poukazky...

⁵¹⁵ NA, f. *Ministerstvo financí ČSSR (nezpracovaný fond)*, odbor XVI, Koordinace posudkové činnosti ministerstev financí republik v devizově trestních věcech (25. 4. 1979), příloha č. 2. Stanovení přepočtu a některé problémy týkající se odběrných poukazů PZO Tuzex.

Formulace o neprodejnosti bonů zmizela z poukázek definitivně v roce 1981. V témže roce byl poprvé vydán předpis, který explicitně definoval právní povahu tuzexových poukázek. Jednalo se o vyhlášku federálního ministerstva zahraničního obchodu č. 9/1981 „o odběrních poukazech PZO Tuzex“. Poukázky definovala jako listinu „s níž je spojeno právo jejího držitele uhradit jí v tuzemsku ve výši její nominální hodnoty [...] v Kčs kupní cenu zboží prodávaného nebo služby poskytované Tuzexem, podnikem zahraničního obchodu, Praha [...] za devizové prostředky.“⁵¹⁶ Tím potvrdila zavedený úzus, že bony neměly statut deviz a pokoutné obchodování s nimi za spekulativní ceny tedy nebylo možné postihnout jako devizový trestný čin. Podobných témat se dotýkala i příručka sepsaná experty na devizové právní předpisy, vydaná v pozdních osmdesátých letech. Publikace Československé devizové předpisy byla určena širší veřejnosti a kromě řady dalších otázek ohledně devizového hospodářství tematizovala i neoficiální prodej bonů mezi občany. Příslušné pasáže uvádějí, že odběrní poukazy měly v případě soukromé směny mezi občany hodnotu, kterou neurčovalo nic jiného, než poptávka a nabídka.⁵¹⁷

Přestože nám menší množství dnes přístupného materiálu nedává možnost podrobněji zmapovat vývoj debat ohledně mantinelů kriminalizace obchodování s tuzexovými poukázkami, lze z přechozího výkladu vyvodit důležitý závěr. Posuzování především *drobnějšího* prodeje bonů československými občany - prvonabyvateli „pod rukou“ se nejpozději od šedesátých let ubíralo liberálnějším směrem. Motivem, stojícím za méně represivními postoji ze strany státu, byla podle všeho snaha podpořit, resp. nesnižovat příliv devizových prostředků do státní pokladny. Tento tolerantní přístup na jednu stranu přinášel československému státu finanční výhody v podobě cenných deviz, na druhou stranu „vekslování“ svým způsobem do určité míry posvětil a otevíral mu dveře. Prodej bonů lidmi, kteří k nim měli (např. na základě své profese) oficiálně přístup, tak tvořil poměrně běžnou praxi a veksláctví lze proto vnímat jako

---

⁵¹⁶ *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, roč. 1981, částka 2 vydána dne 30. ledna 1981. Vyhláška federálního ministerstva zahraničního obchodu a federálního ministerstva financí ze dne 8. ledna 1981 o odběrních poukazech PZO Tuzex (č. 8/1981 sb.). Dostupné na: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=8&r=1981> (citováno dne 15. 4. 2018).

⁵¹⁷ BAKEŠ, Milan, Antonín MALÍK a Soňa MOJŽÍŠKOVÁ. *Československé devizové předpisy*. 2. podstatně přepracované a doplněné vydání. Praha: Panorama, 1987, s. 70–71.

jakousi krajní formu praktik, jež byly zejména ve své méně nápadné formě částečně tolerované státem.

7.3 Příživnictví

Výše zmíněné delikty, tedy ohrožení devizového hospodářství, pašování a spekulace, spadaly pod druhou hlavu trestního zákona, pod trestné činy mířící proti československé hospodářské soustavě. S činností lidí, zabývajících se devizovou kriminalitou ve velkém rozsahu, byl však spjatý ještě jeden paragraf. Náležel do skupiny trestných činů „*hrubě narušujících občanské soužití*“ tedy pod pátou hlavu trestního zákona. Jednalo se o trestný čin příživnictví podle § 203 trestního zákona: „*Kdo se soustavně vyhýbá práci a opatřuje si prostředky k obživě prostitucí, hazardní hrou nebo jiným nekalým způsobem, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta.*“⁵¹⁸ Podle „komunistických“ ústav z let 1948 a 1960 platila v Československu pro všechny občany pracovní povinnost. Tvůrci ústavních dokumentů ji vymezili jako povinnost náležitě se podílet na společenské práci a tudíž na rozvoji celé společnosti. Zároveň představovala podle druhé hlavy jedno z předních práv občanů.⁵¹⁹ V každodenním provozu měli na starost kontroly dodržování pracovní povinnosti (když nepočítáme prostředí samotného pracoviště) uniformovaní příslušníci Sborů národní bezpečnosti. Běžnou formou zjišťování pracovního poměru v „terénu“ (např. ve stravovacích zařízeních, na ulici) se stala kontrola občanského průkazu. Na jedné ze stran stál název zaměstnavatele a razítko, potvrzující aktuální zaměstnání. Pokud nebyly údaje v pořádku či pokud zcela chyběly, vystavoval se majitel průkazu nebezpečí, že bude stíhán jako potenciální příživník.

Právě hrozba postihu pro příživnictví spoluformovala profesní background veksláků. Jejich výběr povolání byl kromě případných výhod, které z některých pozic

---

⁵¹⁸ *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, roč. 1961, částka 65 vydána dne 8. prosince 1961. Trestní zákon ze dne 29. listopadu 1961.... Vedle příživnictví se na aktivity veksláků a prostitutek mohl vztahovat ještě jeden trestný čin: kuplířství. Podle trestního zákona z roku 1961 byla horní hranice možného trestu pro organizátory prostituce osm let.

⁵¹⁹ HAVELKOVÁ, Barbora. Pracovní právo. In: BOBEK Michal, Pavel MOLEK, Vojtěch ŠIMÍČEK. eds. *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita, 2009, s. 494–499.

vyplývaly (taxikaření, číšníci atd.) ovlivněn i tím, aby měli příslovečný „klid“ od policie. Nutno říci, že paragraf o příživnictví sloužil státní moci k postihu širšího spektra obyvatelstva. Sem lze zahrnout hazardní hráče, nebo jiné skupiny lidí, soustavně se vyhýbající práci, např. prostitutky. Před rokem 1989 byla v Československu prostituce kriminalizována specifickým způsobem. V období od přijetí trestního zákona z roku 1961 do jeho novelizace v roce 1973 byla prostituce stíhána nikoliv jako samostatný trestný čin, ale jako delikt „přidružený“ k trestnému činu příživnictví podle paragrafu 203. Ovšem i po novelizaci trestního zákona, která zmínku o prostituci z paragrafu vypustila, byla prostituce (pokud se prokázala jako „soustavné vyhýbání se práci“) nadále kvalifikována jako příživnictví.⁵²⁰ Podle německé historičky Christiane Brenner, která se zabývala příživnictvím a disciplinací mladých žen ve státně socialistickém Československu otázka, byla otázka, kde u „nepřizpůsobivých“ mladých žen ležely hranice prostituce, předmětem dobových diskusí, mnoha průzkumů i soudních líčení, ovšem s konečnou platností se ji nepodařilo vyřešit.⁵²¹

---

⁵²⁰ *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, roč. 1973, částka 31 vydána dne 10. října 1973. Úplné znění trestního zákona ze dne 29. listopadu 1961 č. 140 Sb., jak vyplývá ze změn a doplnění provedených zákonem ze dne 19. prosince 1962 č. 120 Sb., zákonem ze dne 9. července 1963 č. 53 Sb., zákonem ze dne 17. června 1965 č. 56 Sb., zákonem ze dne 25. října 1966 č. 81 Sb., zákonem ze dne 18. prosince 1969 č. 148 Sb., a zákonem ze dne 25. dubna 1973 č. 45 Sb. Dostupné na <http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=113&r=1973> (citováno k 6. 1. 2020).

⁵²¹ BRENNER, Christiane. Líné dívky, lehké dívky?: příživnictví a disciplinace mladých žen v době normalizace. *Dějiny a současnost*. 2013, roč. 35, č. 7, s. 19–22.

8 Od policejních manévrů po „klid na práci“. Potírání veksláctví a jeho limity.

Kromě legislativního rámce vymezoval mantinely veksláctví také bezpečnostní aparát, resp. jeho přístup k celé problematice. V něm se dlouhodobě projevovalo napětí mezi proklamovanými cíli a skutečným stavem věcí, jenž se v průběhu času optimistickým předpokladům a prognózám spíše vzdaloval. V rétorické rovině tvořil neústupný boj proti hospodářské kriminalitě a neoprávněnému obohacování na úkor společnosti před rokem 1989 integrální součástí činnosti represivního aparátu. Obecný rámec bezpečnostní politiky v této oblasti vycházel z pravidelných sjezdů KSČ a promítal se – alespoň v rovině proklamací – do koncepcí činnosti jednotlivých útvarů ministerstva vnitra.⁵²² Ve frazeologii, jež se vztahovala k postupu vůči ekonomickým deliktům, zaznívala slova jako „rozhodný a důsledný postih všech pachatelů protispolečenského jednání“⁵²³ „efektivnější a účinnější“⁵²⁴ ochrana čs. ekonomiky a další. Skutečné možnosti postihu veksláctví byly však částečně limitovány již přístupem ostatních státních orgánů mimo bezpečnostní složky, které sledovaly vlastní pragmatické cíle (viz např. mírný přístup ke kriminalizaci drobnějšího prodeje bonů mezi čs. občany). Další problémy, které se v přístupu resortu vnitra k celé problematice promítaly, si postupně představíme v této kapitole. Hlavním vývojovým trendem v potírání veksláctví se stal postupný nárůst agendy a specializace, a lze jej číst jako dlouhodobou, byť v posledku nepřiliš úspěšnou snahu represivního aparátu čelit nárůstu černého trhu s valutami a tuzexovými bony.⁵²⁵

---

⁵²² K organizačnímu vývoji ministerstva vnitra blíže FROLÍK, Jan. Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989. *Sborník archivních prací*. 1991, roč. 41, č. 2, s. 447–510.

⁵²³ ABS, f. *Správa SNB hl. m. Prahy a SČK (Středočeského kraje)*, přírůstek č. 1266/83, bal. č. 11, Rozkaz náčelníka Městské správy Veřejné bezpečnosti v Praze č. 1 ze dne 19. ledna 1973. Pracovní plán Městské správy Veřejné bezpečnosti v Praze na rok 1973.

⁵²⁴ ABS, f. *Správa SNB hl. m. Prahy a SČK (Středočeského kraje)*, přírůstek č. 2292-2313/93, bal. č. 4, Roční plán Správy Sboru národní bezpečnosti hlavního města Prahy a Středočeského kraje na rok 1987 ze dne 15. ledna 1987.

⁵²⁵ Postupná byrokratizace, zbytnění bezpečnostního aparátu a jeho agendy byl trend, kterým se ubíral celkový organizační vývoj bezpečnostních složek v éře státního socialismu, zejména v 70. a 80. letech. K tomu blíže BÁRTA, Milan, Jan KALOUS, Jerguš SIVOŠ, Pavel ŽÁČEK.

V sedmdesátých a zejména v osmdesátých letech se fenomén veksláctví rozrostl natolik, že vyvolal v řadách bezpečnosti znatelnější pohyb. Důvody stojící za tímto rozkvětem je třeba hledat v několika rovinách. Jednou z nich byl dlouhodobý nárůst cestovního ruchu, který na delší dobu nezabrzdl ani turbulentní politický vývoj na konci šedesátých, let, vrcholící vojenskou intervencí vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968. Přes jistý výkyv pokračoval nárůst turismu i v období normalizace. Proud turistů, podporovaný československým státem, přitom s sebou logicky nesl i soustavný nárůst cizích měn, které na jeho území kolovaly. Dalším důvodem pro rozkvět „vekslu“ v posledních dvou dekádách existence socialistického Československa se stala situace na vnitřním trhu, kombinovaná s vyžadovaným standardem v otázce životní úrovně. Zvýšený zájem o veksláky – interpretován dnes někdy poněkud přehnaně tak, že jim „*režim vyhlásil válku*“⁵²⁶ – se časově překrýval s obdobím, kdy se československé hospodářství nacházelo v dlouhodobější stagnaci. Naopak konzumní nároky obyvatelstva se neustále zvyšovaly, a tuzemský vnitřní trh a jeho distribuční sítě postupně ztráceli schopnost je úspěšně saturovat, zejména v oblasti luxusnějších či technologicky náročnějších výrobků. Ty byly mnohdy k dostání pouze skrze černý trh či síť tuzexových prodejen. Právě její postupné rozšiřování mělo na nárůst „devizové trestné činnosti“ také podíl. K rozkvětu veksláctví přispívala i celková společenská atmosféra po roce 1968, spojená s únikem do soukromí, vzrůstajícím individualismem, prohlubující se nedůvěru ve stát a z jeho strany naopak přehlížením „drobného rozkrádání“ či dalších neformálních praktik v rámci zachování společenského konsenzu.

8.1 Veřejná bezpečnost

Problematika veksláctví byla, z pohledu rozdělení kompetencí v aparátu ministerstva vnitra, rozkročena mezi Veřejnou bezpečností a Státní bezpečností. Zatímco „běžná“

K organizační struktuře Ministerstva vnitra a Ministerstva národní bezpečnosti Československé (socialistické) republiky v letech 1945–1989. In: BÁRTA, Milan et al. *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989: ministři a jejich náměstci*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009, s. 36.

⁵²⁶ Retro. Pořad České televize. Díl „*Veksláci*“ (citováno k 6. 2. 2020).

kriminalita, včetně pašování, spekulace či prodej valut, páchaná občany Československa, spadala zpravidla do gesce VB, vybrané případy přejímala tajná policie. Uvnitř struktur Veřejné bezpečnosti spadala problematika veksláctví pod odbory (resp. skupiny, oddělení) hospodářské kriminality a odbory vyšetřování na jednotlivých okresních, městských či krajských správách SNB. Obdobně tomu bylo i u centrálních útvarů, jako bylo Hlavní velitelství VB (později v republikových vydáních v ČSR a SSR) či Správa kriminální služby, která měla vlastní odbor, věnující se ekonomickým deliktům. Na nejnižší úrovni obvodních správ SNB v Praze existovaly oddělení hospodářské kriminality, stejně jako na okresních správách mimo hlavní město.⁵²⁷ Útvary zaměřené na hospodářskou kriminalitu na jednotlivých správách postupovaly podle vlastních ročních plánů, které pravidelně vypracovávaly. Do nich se v průběhu času dostávaly i úkoly k potírání „devizové trestné činnosti“ a nelegálnímu prodeji tuzexových poukázek. Konkrétní postupy při potírání veksláctví Veřejnou bezpečností lze pro přehled rozdělit na několik základních typů: 1) na každodenní rutinní činnost při výkonu běžné služby, která obnášela hlídkování a s ním i přímý kontakt s překupníky, 2) na předem plánované zásahy ve formě bezpečnostní akcí 3) na systematickou operativní činnost, zahrnující dlouhodobé sledování, získávání poznatků do rozpracovaných spisů a využívání agenturní sítě.

8.1.1 Hlídková činnost

V rámci pořádkové služby Veřejné bezpečnosti byly policejní hlídky ve městech vedeny záměrně i do prostor, kde docházelo k prodeji bonů a cizích měn, tedy k jednotlivým pobočkám Tuzexu (ale i k památkám atd.). Typický postup při hlídkování policistů před tuzexovými prodejny představovaly perlustrace. Při zjišťování totožnosti přítomných kontrolovali v občanském průkazu zejména stranu, kde bylo uvedeno

---

⁵²⁷ V osmdesátých letech měly obvodní správy SNB v jednotlivých částech hlavního města Prahy stejnou strukturu jako okresní správy SNB v jednotlivých krajích Československa. Viz KVAPILOVÁ, Iva. Organizační vývoj SNB v 70. letech se zaměřením na jeho veřejnobebezpečnostní složku. *Sborník Archivu bezpečnostních složek*. 2007, č. 5, s. 99–100. K osmdesátým létům podrobněji viz KVAPILOVÁ, Iva, Organizační vývoj SNB v 80. letech se zaměřením na jeho veřejnobebezpečnostní složku. *Sborník Archivu bezpečnostních složek*. 2009, č. 6, s. 35–116.

zaměstnání dotyčného. Jedním z potenciálních důvodů pro represi mohlo být zjištění, že v pracovní době se místo svému zaměstnání věnují „vekslu“. Perlustrace sloužila i pro sběr informací do evidence, kterou si jednotlivé policejní útvary o osobách, věnujících se pokoutné směně, vedly. Okamžitý efekt ovšem nebyl velký, navíc proti takovému postihu existovala řada strategií (povolání s „volnou pracovní dobou“, status invalidního důchodce atd.). Docházelo tak i k situacím, kdy byli překupníci perlustrováni i několikrát za sebou a přesto se i nadále zdržovali před výlohami Tuzexu. Někdy hlídkující policisté nesáhli k vůbec žádným prostředkům a s veksláky, se kterými se nezřídká znali osobně, pouze rozmlouvali, a poté odešli: *„Naši příslušníci jsou s veksláky ve styku – třeba se s nimi jen baví, ale ani to nesmí být.“*⁵²⁸ V případě potřeby byly zaváděny i stálé policejní hlídky, které měly za úkol vytlačovat veksláky z míst, kde nabízeli bony. Takový záměr vyhlásila např. Správa kriminální služby VB ČSR, jež koordinovala činnost policejních složek, na rok 1983. Konkrétně platil pro první, čtvrtý a sedmý pražský obvod, kde se nacházelo nejvíce tuzexových prodejen: *„Po linii pořádkové služby budou veleny před prodejny (...) stálé hlídky příslušníků VB ve stejnokroji s úkolem vytlačit podezřelé osoby provádějící nedovolený prodej TK, popřípadě jiného zboží z těchto prostorů. Zároveň bude prováděna perlustrace těchto osob.“*⁵²⁹

8.1.2 Bezpečnostní akce

Další postup Veřejné bezpečnosti, směřující spíše k potírání drobnější pouliční „devizové trestné činnosti“, spočíval ve vyhlašování bezpečnostních akcí. Podle interních předpisů československých bezpečnostních složek existovalo několik druhů bezpečnostních opatření, ke kterým ministerstvo vnitra v případě potřeby sahalo. Ministerské nařízení z roku 1982 jejich typologii vymezoval následně: svým rozsahem

---

⁵²⁸ ABS, f. *Správa SNB hl. m. Prahy a SČK (Středočeského kraje)*, přírůstek č. 1990-2011/91, bal. č. 7, Porady náčelníka S SNB s náčelníky OS SNB Pha 1-10 a OS SNB ve Střč. kraji. Zápis z jednání u náčelníka S SNB dne 7. 11. 1985.

⁵²⁹ ABS, f. *MV ČSR – Správa kriminální služby MV ČSR*, přírůstek č. 1750/88, bal. č. 4, Vyhodnocení opatření proti devizové trestné činnosti a spekulaci. Vyhodnocení provedených opatření v oblasti boje proti devizové trestné činnosti a spekulaci s TK v ČSR a zaměřením řešení problematiky v hl. městě Praze. (předloženo 13. 1. 1983).

a stupněm mobilizace byla největší tzv. mimořádná bezpečnostní opatření (MBO), jež směřovala především proti hromadným protispolečenským vystoupením, tedy potenciálním masovým nepokojům či demonstracím. Mimořádná bezpečnostní opatření měla v době „*mimořádného ohrožení klidu a veřejného pořádku*“ sedm různých stupňů podle počtu zapojených jednotek a intenzity zásahu. Vyhlášoval je sám ministr vnitra ČSSR. V jiných případech měla mimořádná bezpečnostní opatření charakter mimořádných bezpečnostních akcí (MBA). K jejich realizaci docházelo např. v době sjezdů komunistické strany, oslav prvního máje, při příležitosti mezistátních návštěv, atd. Pokyn k jejich vyhlášení mohl vydat též přímo federální ministr vnitra, ale také ministři obou republik federace, ministerští náměstci, a po předchozím souhlasu z jednotlivých MV také náčelníci krajských správ SNB.⁵³⁰ Při podobných masivních bezpečnostních akcích se pozornost represivních složek přirozeně obracela i k nežádoucím společenským jevům, kterých se měla především velká města alespoň dočasně zbavit. Bezpečnostní opatření velkého rozsahu provázela kupříkladu sportovní události mezinárodního významu, jako bylo mistrovství světa v ledním hokeji v roce 1978 v Praze. V jeho průběhu prováděli policisté „*zvýšené opatření v prostorách hotelů a prodejen Tuzexu na teritoriu OS SNB Praha 1. Denně byly nasazováni 3 příslušníci 2. oddělení odboru VB a z příslušných MO VB vysílány hlídky z org. VO a IPS. Za uvedenou dobu byly zjištěny 2 trestné činy a 5 přečinů a to jak občanů ČSSR tak i cizinců (hlavně Jugoslávců)*“.⁵³¹ Podobnou příležitostí k „vyčištění ulic“ se stalo kupříkladu i Světové shromáždění za mír a život, proti jaderné válce, které se v hlavním městě uskutečnilo v červnu roku 1983. Při příležitosti konání této akce měli policisté podle rozkazu zaměřit také na různé „*protispolečenské živly*“, včetně veksláků, operujících před prodejny Tuzexu.⁵³²

---

⁵³⁰ ABS, f. *Sekretariát ministra vnitra, X. díl (A2/10)*, inv. j. 901, Nařízení ministra vnitra Československé socialistické republiky ze dne 1. července 1982 o systému mimořádných bezpečnostních opatření a bezpečnostních akcí.

⁵³¹ VO bylo pravděpodobně označení pro vnitřní oddělení, IPS pak inspektor pořádkové služby. ABS, f. *Správa SNB hl. m. Prahy a SČK (Středočeského kraje)*, č. j. KS/OV-386/01-78, Vyhodnocení MBO – zpráva – předložení (16. 5. 1978).

⁵³² ABS, f. *MV ČSR* př. č. 1859/88 bal. 11, Denní svodky květen-červen 1983 č. j.: ŠT-01/30-83, Svodná informace o mimořádných událostech a některých trestných činech v ČSR za operační den 23. května 1983.

Nejnižším stupněm opatření v třístupňovém dělení byly „běžné“ bezpečnostní akce (BA). Pravomoci k jejich vyhlášení byly delegovány i na nižší úrovně velení. Dát pokyn k vyhlášení celostátní bezpečnostní akci tak mohl např. ministr vnitra (příp. jeden z jeho náměstků), celokrajské, celoměstské, a dále okresní či obvodní akce pak vyhlášovali jednotliví náčelníci teritoriálních útvarů Sboru národní bezpečnosti, aniž by k tomu potřebovali výslovný souhlas z ministerské centrály.⁵³³ V šedesátých a sedmdesátých letech ještě neexistovaly pro problematiku nezákonné směny valut specializované typové plány akcí, ovšem určitá opatření proti pouličnímu vekslu již probíhala.⁵³⁴ Vůči ohniskům ilegální směny valut a bonů rovněž částečně směřovaly i jiné typy bezpečnostních akcí. Kupříkladu během akce „PŘÍŽIVNÍCI“ v květnu 1978 prováděna kontrola v okolí pražského hotelu Olympik, „*za účelem zjišťování případů devizové trestné činnosti a poznatku k osobám zabývajících se touto trestnou činností*“.⁵³⁵ Akce „PŘÍŽIVNÍCI“ se měla dle dobové typologie bezpečnostních akcí zaměřovat primárně na místa, kde se vyskytovali lidé bez trvalého pracovního poměru. Vedle ní existovaly plány k těmto akcím: „OCHRANA“ se týkala podniků důležitých pro národní hospodářství, „MLÁDEŽ A ALKOHOL“ cílila na tzv. závadovou mládež, alkoholismus a toxikomanii, „ZBRANĚ A VÝBUŠNINY“ na evidenci a kontroly střelných zbraní a nebezpečných látek a akce „REŽIM“ na rozmnožovací techniku a její případné zneužití k protistátním účelům.⁵³⁶ Nejpozději ve stejné době, tedy v roce 1978, již lze nalézt specializované akce s označením „VEKSL“. Nebyly ještě pevnou součástí shora uvedené typologie, ovšem podle všeho probíhaly a vyhlášovala je Městská správa VB Praha.

---

⁵³³ ABS, f. *Sekretariát ministra vnitra, X. díl (A2/10)*, inv. j. 901, Nařízení ministra vnitra Československé socialistické republiky ze dne 1. července 1982 o systému mimořádných bezpečnostních opatření a bezpečnostních akcí. Blíže k bezpečnostním akcím též ŽÁČEK, Pavel. *Operační štáby generála Lorence v letech 1988–1989; Krizový management FMV v akci. Securitas Imperii*. 1998, roč. 4, č. 1, s. 14.

⁵³⁴ ABS, f. *Hlavní velitelství VB ČSR, I. díl (H2-1)*, inv. j. 40, sign. Problematika boje proti hospodářské trestné činnosti – materiál pro náměstka ministra vnitra ČSR plk. Dr. J. Kubíka. Plán hlavních úkolů Veřejné bezpečnosti na 2. pololetí 1969. Zde se již mezi konkrétními úkoly explicitně uvádějí „*opatření ke zvýšení účinnosti postihu osob, páchajících pouliční hospodářskou trestnou činností*.“

⁵³⁵ ABS, f. *Správa SNB hl. m. Prahy a SČK (Středočeského kraje)*, č. j. KS/OV-386/01-78, Vyhodnocení MBO na teritoriu Praha 8 – předložení (16. 5. 1978).

⁵³⁶ ABS, f. *Správa SNB hl. m. Prahy a SČK (Středočeského kraje)*, přírůstek č. 3130-3140/98, bal. č. 9, Rozkaz náčelníka S SNB hl. m. Prahy a Středočeského kraje č. 15 z 14. března 1978. Typové plány preventivních bezpečnostních akcí – vydání.

Vzhledem k tomu, že v hlavním městě byla koncentrace veksláků nejvyšší z celého Československa, vyvíjel tamější Sbor národní bezpečnosti ve snaze o efektivnější postup v této oblasti asi největší iniciativu. Hodnocení akce „VEKSL“ z roku 1978 ovšem neslo rysy, které se pro po podobné akce v dalších letech stanou symptomatickými: „V této souvislosti upozorňovali i na akci VEKSL, která je MSVB organizována, avšak nepřináší (...) výsledky, přesto je nutno ji věnovat mnoho času a práce.“⁵³⁷

V první polovině osmdesátých let se měla pražská a středočeská VB při provádění bezpečnostních akcí řídit typovými projekty, které byly vypracovány v roce 1980. Oproti svému předchůdci z roku 1978 obsahoval dokument z roku 1980 pro nás nikoliv nepodstatnou změnu. Mezi dalšími v něm figuroval typový projekt s názvem „PŘEHRADA“, který již cílil výhradně na nelegální směnu valut a tuzexových bonů.⁵³⁸ Typový projekt „PŘEHRADA“ byl sice na základě rozkazu zrušen v roce 1983⁵³⁹, ovšem v té době již probíhala řada dalších akcí, které se zaměřovaly čistě na pouliční překupníky s valutami a poukázkami, obvykle s označením „VEXL“.

Bezpečnostní akce měly zpravidla podobný průběh. Na předem vytipované místo dorazily policejní automobily naložené policisty, kteří se po příjezdu snažili využít moment překvapení a pochyťat pokud možno co nejvíce veksláků přímo „při činu“. Na průběhu takových zátahů se podíleli vedle uniformovaných policistů i policisté v civilu, členové pohotovostní motorizované jednotky (do r. 1978 pohotovostní jednotka VB) či příslušníci Pomocné stráže Veřejné bezpečnosti. Přestože podobné bezpečnostní akce se odehrávaly v režii Veřejné bezpečnosti, některých se

---

⁵³⁷ ABS, f. MV ČSR – Správa kriminální služby MV ČSR, přírůstek č. 1493/85, bal. č. 3, Zápis z celostátní porady pracovníků pracujících na OHK S-VB (MSVB Praha) po linii spekulace, pašování a devizové trestné činnosti, uskutečněné dne 24. srpna 1978 na OHK SKS VB ČSR.

⁵³⁸ ABS, f. Správa SNB hl. m. Prahy a SČK (Středočeského kraje), přírůstek č. 3130-3140/98, bal. č. 11, Rozkaz náčelníka S SNB hl. m. Prahy a Středočeského kraje č. 5 z 11. ledna 1980. Typové plány preventivních bezpečnostních akcí – vydání. Příloha č. 10, Typový projekt preventivní bezpečnostní akce „PŘEHRADA“.

⁵³⁹ ABS, f. Správa SNB hl. m. Prahy a SČK (Středočeského kraje), přírůstek č. 3130-3140/98, bal. č. 12, Rozkaz náčelníka S SNB hl. m. Prahy a Středočeského kraje č. 39 z 27. listopadu 1983. Opatření k řešení devizové trestné činnosti a spekulace s odběrnými poukázkami PZO Tuzex na území hl. m. Prahy a Středočeského kraje.

aktivně účastnili i příslušníci Státní bezpečnosti.⁵⁴⁰ Zásahy přirozeně směřovaly většinou do okolí prodejen Tuzex. Kromě toho docházelo i k vytipování dalších míst, u nichž panovalo domnění, že zde bude docházet k trestné činnosti. Mezi taková místa patřily hotely, motoresty, autokempy, rekreační oblasti, parkoviště kamionů a další.⁵⁴¹

Specifický druh zásahu představovala bezpečnostní akce „TRASA“. Probíhala na příjezdových komunikacích od státní hranice se Spolkovou republikou Německo a Rakouskem, kudy do ČSSR proudilo nejvíce „západních“ turistů. Zkušebně byla poprvé realizována v roce 1980.⁵⁴² První podobný zásah sice skončil fiaskem, údajně proto, že celá akce byla předem vyzrazena. I přes prvotní nezdar k ní později Veřejná bezpečnost sahala i nadále. Průběh obdobné akce z března roku 1985 zachytila zpráva určená pro republikového (míněno tím ČSR) ministra vnitra Karla Nováka. Příslušníci Veřejné bezpečnosti během akce doprovázeli autobusy plné západoněmeckých turistů až na hotely, kde byli cizinci ubytováni. Kromě doprovodu autobusů plných turistů spočívala akce také v pokrytí ruzyňského letiště, kde byl sledován přilet švýcarského speciálu s turisty a Hlavního nádraží v Praze, kde bezpečnostní složky dohlížely na zájezd 180 turistů ze SRN. Veksláky, obvykle velmi čilé v kontaktech s cizinci, tato policejní akce zřejmě odradila od jejich běžných aktivit. V jejím vyhodnocení stojí, že během akce nezjistili zasahující policisté *„žádný pohyb osob, zabývajících se DTČ a rovněž nebyly získány poznatky nasvědčující tomu, že by mělo k trestné činnosti dojít ve večerních hodinách v hotelích, případně na jiných místech.“*⁵⁴³ Nutno říci, že zatímco podobné akce byly spíše nárazové, do Československa proudili zahraniční turisté prakticky pořád a

---

⁵⁴⁰ ABS, f. *MV ČSR – Správa kriminální služby MV ČSR*, přírůstek č. 1750/88, bal. č. 1, Protokol o prověrce plnění úkolů vyplývajících z „Jednotného pokynu k řešení DTČ a spekulace s tuzexovými poukázkami“ včetně řízení této problematiky náčelníky u útvarů Veřejné bezpečnosti v Západočeském kraji ze dne 19. července 1982.

⁵⁴¹ ABS, f. *Správa SNB hl. m. Prahy a SČK (Středočeského kraje)*, přírůstek č. 1990-2011/91, bal. č. 1, Zápis z jednání mimořádné operativní porady vedení S SNB dne 23. 5. 1984, příloha k bodu 3, Výslednost opatření přijatých k účinnějšímu postihu případů neoprávněného obohacování, nabytí majetku a majetkového prospěchu z nepoctivých zdrojů RMV č.9/1983.

⁵⁴² ABS, f. *MV ČSR – Správa kriminální služby MV ČSR*, přírůstek č. 1493.85, bal. č. 5, Zápis z celorepublikové porady náčelníků OHK S-VB a MS-VB Praha konané dne 28. a 29. května 1980 na OS SNB, odboru VB České Budějovice.

⁵⁴³ ABS, f. *MV ČSR – Správa kriminální služby MV ČSR*, přírůstek č.1898/89, bal. č. 6, Informace o výsledcích boje proti devizové trestné činnosti a spekulaci s TK na území hl. m. Prahy za období od 1. 1. do 31. 3. 1985.

příležitosti k pokoutné směně valut se v důsledku opatření, jako byly akce „TRASA“ dlouhodobě netenčily.

8.1.3 Celostátní akce

Nejpozději začátkem osmdesátých let se u policejních složek objevil nový typ bezpečnostních akcí, které směřovaly proti vekslákům. Nejednalo se o zásadnější předěl ve způsobu jejich provádění, ovšem změna se projevila v měřítku. V létě roku 1980 totiž proběhla *celostátní* bezpečnostní akce s názvem „VEXLÁCI“, cílící na nedovolenou směnu. Provádění akce měly v jednotlivých okresech ve své gesci jednotlivé teritoriální útvary, např. v okrese Kladno bylo nasazeno 26 příslušníků, kteří se zaměřili na tamější hotely a restaurace.⁵⁴⁴ Detailnější průběh podobných akcí můžeme sledovat o rok později. Celostátní akci „VEKSL“ z roku 1981 předcházely několikaměsíční intenzivní přípravy, kdy měly jednotlivé teritoriální útvary (krajské správy SNB) stejně jako o rok dříve „zmapovat terén“, tzn. vybrat místa, v nichž se veksláci zdržovali především. Kromě toho měli policisté rovněž vypracovat typový plán a vyčlenit k zásahu příslušné síly. Samotná akce proběhla opět v létě a poté ještě jednou před Vánocemi. Obě data její realizace mají vlastní logiku. Červenec byl pravděpodobně vybrán jako doba, kdy kulminoval prázdninový příliv turistů a týden před Vánocemi býval obvykle dobou „žní“, kdy veksláci velmi profitovali z předvánočního shánění dárků.

Červencovou sérii zátahů na veksláky z roku 1981 lze sledovat na různých úrovních, dokonce ji lze částečně propojit se samotnými aktéry těchto událostí. Pro českou část federace byla vyhlášena náměstkem ministra vnitra ČSR na období od 11. do 20. 7 1981. Na celém území České socialistické republiky zasahovala do 287 míst a zapojilo se do ní 620 příslušníků a představitelů příslušných státních orgánů. Odhaleno bylo 10 trestných činů, 5 přečinů a 20 devizových přestupků. Seznam zabavených hodnot byl na akci podobného rázu poněkud skromný. Kromě více než 130 000 československých korun zabavili zasahující policisté cca 4200 TK, 5800 jugoslávských

---

⁵⁴⁴ ABS, sbírka *Objektové svazky (OB)*, reg. č. OBŽ-16628 MV (HOTELY), Celostátní bezpečnostní akce „VEXLÁCI“ v teritoriu okresu Kladno – zpráva (27. 6. 1980).

dinárů, 280 západoněmeckých marek, 700 šilinků, 50 dolarů, 13 kusů digitálních hodinek a 6 kusů dřínových kalhot.⁵⁴⁵ Jednu z příčin lze pochopit, pokud se dostaneme na mikroúroveň celého zásahu. Mezi osobami, zadržnými 14. 7. 1981 při zátahu na pouliční „devizovou trestnou činnost“ v rámci probíhající celostátní akce, byl i jistý Eduard Vít. V jeho voze našli policisté v inkriminovaný den 26 600 Kčs, 3500 TK a 1500 DM, tedy částky, které by zajisté citelně vylepšily výsledky celé akce „VEXL“. Trestná činnost ovšem Vítovi nakonec nebyla prokázána a z rozhodnutí OVŠ (odboru vyšetřování Veřejné bezpečnosti) Praha 7 byl za nedlouho propuštěn.⁵⁴⁶

Další akce s celorepublikovým dosahem proběhla téměř přesně o rok později, mezi 10. a 20. červnem 1982. Účastnilo se jí více než 300 příslušníků městských správ VB v Praze, Ostravě, Brně, Ústí nad Labem a Plzni. Za více než týden odhalili pouze pět trestných činů, tři přečiny a jedenáct přestupků, zajistili necelých 80 000 Kčs, tuzexové poukázky v hodnotě téměř 20 000 korun, pět set západoněmeckých marek, 110 dolarů, sto švýcarských franků a stejné množství východoněmeckých marek. Ani v tomto případě nepřinesla policejní iniciativa výraznější úspěch. Ve vyhodnocení akce musel náčelník Správy kriminální služby VB ČSR plukovník Vacek konstatovat, že *„dosažené výsledky neodpovídají všude nasazení sil a prostředků ani operativní situaci, která je v současné době na úseku páchání pouliční devizové trestné činnosti a spekulace s tuzexovými poukázkami.“*⁵⁴⁷ Důvod špatných výsledků viděl (alespoň podle jeho vlastního vyjádření) v nedostatečné přípravě celé akce a v tom, že některé útvary, které do akce byly zapojeny, špatně nebo vůbec nevyhodnocovaly poznatky *„se zaměřením na typování podezřelých osob“*⁵⁴⁸. Pro příští podobnou akci proto počítal s důkladnou kontrolou jejího průběhu na správách, které dosáhly při červnové razii nejhorších výsledků. Pro představu, vůbec nejhoršího výsledku dosáhla Plzeň, kde se do akce zapojilo osmnáct příslušníků Veřejné bezpečnosti, ovšem za celou dobu trvání akce

---

⁵⁴⁵ ABS, f. MV ČSR – Správa kriminální služby MV ČSR, přírůstek č. 2025-2052/91, bal. č. 76, Devizová trestná činnost, č. j. 00232/81, Preventivní bezpečnostní akce „VEXL“ – předložení vyhodnocení.

⁵⁴⁶ ABS, sbírka *Svazky kontrarozvědného rozpracování (KR)*: arch. č. KR-711097 MV Vít, Eduard - zpráva.

⁵⁴⁷ ABS, f. MV ČSR – Správa kriminální služby MV ČSR, přírůstek č. 2025-2052/91, bal. č. 76, Celostátní preventivně bezpečnostní opatření „VEXL“ – návrh na provedení. Vyhodnocení preventivně bezpečnostního opatření provedeního pod heslem „VEXL“ – předložení (13. 7. 1982).

⁵⁴⁸ Tamtéž.

nezjistili žádnou trestnou činnost a ani se jim nepodařilo zajistit jakékoliv cizí měny, čs. koruny či tuzexové poukázky.⁵⁴⁹

8.1.4 „Agenturně-operativní činnost“ a systematické odhalování organizované trestné činnosti

Závažnější případy, které vyžadovaly dlouhodobější, systematickou pozornost, rozpracovávali policisté z odborů hospodářské kriminality v jimi vedených operativních a agenturních spisech.⁵⁵⁰ Tyto postupy přicházely v úvahu zejména u organizovanější trestné činnosti, kterou vekslácké skupiny prováděly s větší mírou obezřetnosti. Podrobná dokumentace překupnických sítí měla za cíl odhalit i organizátory „vekslu“ a spletité kanály, kterými putovaly valuty, bony či kontraband. Rozpracování rozsáhlejších případů mělo probíhat za využití „*všech dostupných operativních a kriminalistických prostředků*“, včetně sledování, zavádění zpravodajské techniky, různých legend a v neposlední řadě i s pomocí agenturní sítě.⁵⁵¹ Přestože práce s agenturou je v obecném povědomí o činnosti bezpečnostních složek před r. 1989 spojena především se Státní Bezpečností, rovněž Veřejná bezpečnost disponovala vlastní sítí spolupracovníků, kterou si pro své účely systematicky budovala. Své spolupracovníky používala kriminální služba Veřejné bezpečnosti především k zjišťování „běžné“ kriminální činnosti, včetně hospodářských deliktů.⁵⁵²

---

⁵⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁵⁰ ABS, f. *Sekretariát ministra vnitra, VI. díl (A2/6)*, inv. j. 389, Směrnice pro administrativní vedení osobních svazků, svazků propůjčených a konspiračních bytů, operativních a agenturních spisů kriminální služby z roku 1972.

⁵⁵¹ ABS, f. *Statisticko-evidenční odbor, II. díl (A 31/2)*, inv. j. 63, Zprávy, plány, opatření a vyhodnocení za léta 1980–1988 – chronologická evidence mikrofiší, 1 sešit (mikrofiš č. 296), Sbírká pokynů Náčelníka Správy kriminální služby, Metodický pokyn k odhalování devizové trestné činnosti ze dne 6. října 1981.

⁵⁵² ABS, f. *Sekretariát ministra vnitra, VI. díl (A2/6)*, inv. j. 389, Nařízení ministra vnitra ČSSR, č. 39 ze dne 6. 10. 1972, kterým se vydávají „Směrnice pro práci s tajnými spolupracovníky a důvěrníky kriminální služby“.

Konkrétní agenturní svazky vedené Veřejnou bezpečností se bohužel vůbec nedochovaly⁵⁵³, ovšem síť jejich tajných spolupracovníků je možné alespoň částečně přiblížit za pomoci jiných materiálů. Vhodní adepti byli zpravidla získáváni buď na základě dobrovolnosti, nebo pod nátlakem a za pomoci kompromitujících materiálů. To byl i případ tajného spolupracovníka s krycím jménem „OTA“, kterého řídila na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let Veřejná bezpečnost v Severomoravském kraji. Šlo o člena amatérské hudební skupiny, jenž se často pohyboval po nočních podnikách, kde navazoval styky s lidmi, podezřelými ze spekulace či valutových machinací. „OTA“ byl získán na základě kompromitujícího materiálu, protože dříve údajně propašoval do Československa jeden magnetofon z Polské lidové republiky.⁵⁵⁴ Celkově vedla VB v Severomoravském kraji kolem roku 1980 na úseku spekulace, pašování, „devizové trestné činnosti“ a nedovoleného podnikání (kam „OTA“ také spadal) 12 agenturních spisů a 22 spisů operativních.⁵⁵⁵ Ze stejného období mám k dispozici také údaje pro hlavní město. 4. oddělení Odboru hospodářské kriminality městské správy Veřejné Bezpečnosti Praha řídilo 35 agentů kriminální služby VB: 5 po linii pašování, 15 po linii „devizové trestné činnosti“, 14 po linii spekulace a nedovoleného podnikání a jednoho po linii toxikomanie. Kromě samotných čísel lze také doložit, z jakého prostředí se spolupracovníci rekrutovali. Nalezneme mezi nimi taxikáře, domácího dělníka Výrobního družstva invalidů Meta, zaměstnance pražského hlavního nádraží, uklízečku z autokempu, ale také pracovníka Státní banky československé či pokladní z Živnostenské banky. Ta byla zřejmě velmi užitečným kontaktem, protože přinášela informace o osobách, které se často pohybovaly v bance a směňovaly tam valuty.⁵⁵⁶ O dva roky mladší výčet spolupracovníků Veřejné bezpečnosti na území hlavního města zahrnoval také přímo zaměstnance Tuzexu,

---

⁵⁵³ Dle dobových směrnic byly existující svazky hromadně skartovány v letech 1989–1990. Z toho důvodu je agenturní síť, kterou úkolovala uniformovaná část SNB dnes méně probádanou oblastí spolupráce občanů a represivního aparátu.

⁵⁵⁴ ABS, f. MV ČSR – Správa kriminální služby MV ČSR, př. č. 1557/86, bal. 4, Zpráva z prověrky plnění úkolů na úseku spekulace, pašování, devizové trestné činnosti a nedovoleného podnikání, provedené na OHK SVB Ostrava, MS SNB Ostrava a OS SNB Karviná ve dnech 25. 11. – 27. 11. 1980.

⁵⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁵⁶ ABS, f. MV ČSR – Správa kriminální služby MV ČSR, přírůstek č. 1557/86, bal. č. 4, Zpráva z prověrky plnění úkolů na úseku spekulace, pašování, devizové trestné činnosti a nedovoleného podnikání, provedené na OHK MS VB Praha, 4. oddělení, ve dnech 15. 12. až 17. 12. 1980. ze dne 17. prosince 1980.

osoby z oblasti numizmatiky, pracovníky hotelů a interhotelů, občany z řad pražských průvodců a další profesní skupiny.⁵⁵⁷

Specifickou kategorií spolupracovníků představovali tzv. důvěrníci, jež VB rekrutovala i přímo z řad veksláků. Osoby takto vytipované byly vybírány „především z řad spolehlivých osob nebo osob z kriminálního prostředí, které jsou ochotny dobrovolně důvěrně spolupracovat (...).“⁵⁵⁸ Agenturní síť Veřejné bezpečnosti byla zároveň specifickým vyjednávacím polem, kde za výměnu informací přicházelo v potaz i krytí činnosti a různé kompromisní či přímo korupční strategie. Předávání poznatků, které policii zajímaly, tak mohlo vést k „přivírání očí“ nad jinak nelegální činností dotyčného. Symbióza mezi některými překupníky a policií byla pro československé obyvatelstvo veřejným tajemstvím, kriticky tematizovaným např. v tehdejší literární tvorbě. Lapidárně shrnul oboustranně výhodnou spolupráci spisovatel Pavel Frýbort ústy hlavní postavy svého románu *Vekslák*: „Každej druhej vekslák dělá práskače, to je notoricky známá věc. Za to je poldové nechávaj dejchat.“⁵⁵⁹

8.2 Státní bezpečnost a její zájmové pole, odbor vnitřní ochrany

8.2.1 StB

Kromě Veřejné bezpečnosti se aktivitou veksláků zabývala i druhá ze složek SNB, Státní bezpečnost. Z počátku byly pravomoci mezi uniformovanou policií a Státní bezpečností v námi sledované oblasti vymezeny celkem vágně a staly se příčnou celé řady sporů a konfuzních situací.⁵⁶⁰ Příslušnost vyšetřovatelů, tedy jestli jednotlivé případy byly

---

⁵⁵⁷ ABS, f. *MV ČSR – Správa kriminální služby MV ČSR*, přírůstek č. 1465-1488/85, Správa Sboru národní bezpečnosti hlavního města Prahy a Středočeského kraje. Městská správa Veřejné bezpečnosti Praha. Zpráva o vývoji devizové trestné činnosti a spekulace s TK na území hl. m. Prahy (11. 1. 1982).

⁵⁵⁸ ABS, f. *Sekretariát ministra vnitra, VI. díl (A2/6)*, inv. j. 389, Nařízení ministra vnitra ČSSR, č. 39 ze dne 6. 10. 1972, kterým se vydávají „Směrnice pro práci s tajnými spolupracovníky a důvěrníky kriminální služby“.

⁵⁵⁹ FRÝBORT, Pavel. *Vekslák...* s. 52.

⁵⁶⁰ ABS, f. *Sekretariát ministra vnitra, II. díl (A2/2)*. inv. j. 1252, 13. schůze kolegia MV, konaná dne 9. září 1963. bod 5) Převedení problematiky valutových machinací z VB na II. správu MV.

svěřeny VB či StB (či přímo prokurátorům), upravovala řada nařízeních, vzniknuvších na základě spolupráce ministerstva vnitra a československé prokuratury.⁵⁶¹ Dělení kompetencí a sfér pro vyšetřování postupně vyvinulo tak, že Státní bezpečnost vedla kromě „klasických“ případů směřujících proti bezpečnosti státu (nedovolené opuštění republiky, protistátní činnost atd.) vyšetřování i v oblasti některých hospodářských trestných činů. Konkrétně se jednalo o trestné činy spekulace, porušování předpisů o oběhu zboží ve styku s cizinou, ohrožení devizového zákona zkrácení daně (§148 trestního zákona) a úplatkářství (§160 až 162), které spáchali občané kapitalistických států, nebo českoslovenští občané ve spojení s nimi.⁵⁶²

Při analýze vztahů mezi tajnou policií a různými překupníky je potřeba brát v úvahu dobový kontext studené války. Veksláci při svých obchodech často navazovali kontakty s cizími státními příslušníky. Nešlo přitom jen o letmá setkání s turisty, kteří s nimi směnili několik desítek či stovek marek, ale též o dlouhodobé styky uvnitř rozvětvených překupnických sítí, kde jako obchodní partneři, zprostředkovatelé a v dalších rolích vystupovali i cizinci ze Západu. Právě „devizoví cizozemci“ a jejich aktivity (podobně jako např. čs. občané, kteří měli v úmyslu z Československa emigrovat) platili za trvalou a přední zájmovou skupinu pro Státní bezpečnost. Proto také tajná policie přebírala případy, kde pro ni cizí státní příslušníci hráli ze státobezpečnostního hlediska relevantní roli. Podrobněji postup při přebírání případů do gesce StB upravovalo další nařízení, tentokrát nařízení ministra vnitra ČSSR z února 1976. Podle něj měli náčelníci útvarů StB při uplatňování věcné příslušnosti přihlížet zejména k tomu, zdali výše jmenovaná trestná činnost směřovala „*proti bezpečnosti státu*“ nebo pokud ve zvýšené míře ohrožovala „*politicko-ekonomické zájmy ČSSR ve vztahu k cizině*“. Útvary Veřejné bezpečnosti naopak vyvstávala povinnost o případech, ve kterých figurovali občané z nesocialistických zemí, spravovat Státní bezpečnost, a to ještě před zahájením samotného vyšetřování. Její příslušníci měli naopak do deseti dnů

Další opatření v organizaci boje proti trestným činům devisovým, spekulace a podloudnictví, prováděným cizinci z kapitalistických států a jejich styky na území ČSSR (Zpráva).

⁵⁶¹ ABS, f. *Sekretariát náměstka ministra vnitra plk. Jaroslava Klímy (A7)*, inv. j. 156, Příkaz generálního prokurátora a ministra vnitra, kterým se stanoví příslušnost vyšetřovatelů prokuratury a vyšetřovatelů Sborů národní bezpečnosti, poř. č. 37 ze dne 8. 7. 1965.

⁵⁶² ABS, f. *Sekretariát ministra vnitra, VI. díl (A2/6)*, inv. j. 356, Věstník Federálního ministerstva vnitra. Nařízení ministra vnitra ČSSR ze dne 7. února 1972 o stanovení příslušnosti vyšetřovatelů prokuratury a vyšetřovatelů Sboru národní bezpečnosti.

VB sdělit, zdali v jednotlivých případech uplatní věcnou příslušnost a případ převezmou. Postavení tajné policie při takovém rozhodování bylo privilegované a Veřejná bezpečnost se fakticky ocitala ve vedlejší roli.⁵⁶³

V prostředí, kde spolu přicházeli do styku Čechoslováci a „západní“ cizinci, využívala Státní bezpečnost vlastní agenturní síť, složené z tajných spolupracovníků.⁵⁶⁴ Rekrutovali se často z osob, pro něž byl styk s cizinci součástí každodenní pracovní činnosti. Vzhledem k neutuchajícímu přílivu cizinců do ČSSR se přirozenou zájmovou sférou Státní bezpečnosti staly ubytovací a restaurační zařízení v centru velkých měst. Kromě toho, že vedla objektové svazky na některé hotely, budovala si i personální síť spolupracovníků z řad jejich zaměstnanců. V Restauraci Alcron v Praze např. působil jeden z tamějších číšníků jako tajný spolupracovník Státní bezpečnosti od roku 1952 až do roku 1988 (!), kdy odešel do důchodu a tajná policie s ním proto spolupráci ukončila.⁵⁶⁵ Kromě číšníků a hotelových zaměstnanců patřili k okruhu osob, které tvořily pomyslné „oči“ a „uši“ Státní bezpečnosti v tomto prostředí, také lidé z komunity veksláků. Skrze ně získávala Státní bezpečnost pro svoje potřeby relevantní informace a rozehrávala své vlastní zpravodajské hry. Různé priority někdy vedly k situacím, kdy příslušníci StB např. sledovali činnost skupiny překupníků ve styku s občany Spolkové republiky Německa, a přestože měli dobře zdokumentovanou jejich hospodářskou trestnou činnost, nezasahovali proti nim ihned, protože zároveň sledovali jiné cíle (předávání informací, vytěžování cizinců prostřednictvím agentů, jejich kompromitace). Součástí interakce mezi některými veksláky a Státní bezpečností byly – podobně jako u agenturní sítě Veřejné bezpečnosti – i oboustranně výhodné spolupráce, u kterých fungovala tichá tolerance kriminální činnosti výměnou za poskytování informací.

---

⁵⁶³ ABS, f. *Sekretariát ministra vnitra, X. díl (A2/10)*, inv. j. 688. Nařízení ministra vnitra ČSSR ze dne 24. února 1976, kterým se upravuje součinnost mezi výkonnými útvary Státní bezpečnosti a výkonnými orgány Veřejné bezpečnosti při odhalování a rozpracování trestných činů proti devizovému hospodářství spáchaných příslušníky kapitalistických států nebo ve spojení s nimi.

⁵⁶⁴ K typologii tajných spolupracovníků viz BÍLEK, Libor. *Zavazuji se dobrovolně...: rezidenti, agenti, informátoři a další. Tajní spolupracovníci Státní bezpečnosti v letech 1945–1989. Paměť a dějiny: revue pro studium totalitních režimů*. 2015, roč. 9, č. 4, s. 3–19.

⁵⁶⁵ ABS, sbírka *Svazky tajných spolupracovníků (TS)*: arch. č. TS-795094 MV.

Důkazem, že Státní bezpečnost „přivírala oči“ nad některými případy, když jí vlastní shovívavost přinášela prospěch, budiž případ Ladislava Klementa, bratra již zmíněného Martina Klementa a jedné ze „skupek“, působících v sedmdesátých a osmdesátých letech v centru Prahy. Od druhé poloviny sedmdesátých let vedla Státní bezpečnost na Klementa jako na prověřovanou osobu kontrarozvědný svazek. Tajnou policii zajímaly informace o francouzském podnikateli Eli Bazbazovi, s nímž se Klement stýkal a který v ČSSR oficiálně spolupracoval s podnikem zahraničního obchodu Ferromet (nákup válcovaného plechu). Jemu Klement měnil valuty za československé koruny a zajišťoval i další služby, které zpříjemňovaly Bazbazovi pobyt v Praze.⁵⁶⁶

V roce 1980 byl Klementův svazek obnoven s tím, že dotyčný měl být rozpracován pro své styky s pracovníky zastupitelských úřadů kapitalistických států v Praze. Jedním z Klementových obchodních partnerů se na počátku osmdesátých let stal i konzul zastupitelského úřadu Portugalska Antonio José Casanova Valente Da Silva. Klement konzulovi prodával, podobně jako Bazbazovi, čs. koruny za valuty. Jednotlivé obchody se pohybovaly v řádech desítek tisíc korun, při jednom z nich vyplatil Klement za valuty cca 100 000 Kčs. Casanova se zároveň stal objektem zájmu Státní bezpečnosti, která Klementových styků s konzulem využívala pro získávání pro ni cenných informací. O valutových obchodech Ladislava Klementa nejen že StB dobře věděla, ale dokonce jich využívala pro vlastní prospěch. V ilegální směně valut, jíž Klement s Casanovou prováděl, totiž spatřovala způsob, jak portugalského konzula kompromitovat: *„PO Ptáček bude i nadále udržovat styk s konzulem ZÚ Portugalska CASANOVA s kterým udržuje osobní styk na základě nedovoleného vyměňování Kčs za KS měnu. Cílem dalšího styku bude zejména zadokumentovat výše uvedený styk na návaznost nedovoleného obohacování výše uvedeného Casanova s cílem dalšího použití k případné kompromitaci konzula ZÚ Portugalska.“*⁵⁶⁷ V první polovině 80. let, konkrétně v roce 1982 byla spolupráce s Klementem přerušena, kvůli jeho údajné nedůvěryhodnosti a snahy o legalizaci vlastní trestné činnosti. Klementovy poznatky

---

⁵⁶⁶ ABS, sbírka *Svazky kontrarozvědného rozpracování (KR)*: arch. č. KR-748108 MV (svazek 2/3), Memorandum ze dne 10. srpna 1982. V tomto svazku se již u Klementa objevuje označení „D“ jako důvěrník.

⁵⁶⁷ ABS, sbírka *Svazky kontrarozvědného rozpracování (KR)*: arch. č. KR-678731 MV, Záznam ze služebního jednání na II. S-SNB (16. 4. 1981).

k cizincům, o něž měla StB zájem, byly vyhodnoceny jako povrchní a jeho spis uložený do archivu. S Bazbazem se ovšem stýkal i nadále, stejně jako s dalšími cizinci a překupníky.

Také u jiných veksláků lze předpokládat, že nad nimi, alespoň po nějakou dobu, drželi ochrannou ruku příslušníci Státní bezpečnosti. Konkrétních dokladů je dnes samozřejmě poskrovnu, ovšem nepřímých náznaků lze dohledat více. U několika osob, které podávaly informace ke „královi veksláků“ Jiřímu Steinerovi, vznikla domněnka, že Steiner musí mít nějaké krytí shora. Bez potřebného krytí by si údajně nemohl dovolit provozovat rozsáhlé obchody s valutami a starožitnostmi a navíc by mu neprocházel výstřední chování, kterým na sebe v řadě případů upozorňoval.⁵⁶⁸

8.2.2 Odbor vnitřní ochrany a vězeňské prostředí jako platforma pro spolupráci

Další rovinu spolupráce mezi represivními složkami a veksláky lze nalézt i ve vězeňském prostředí. Československý vězeňský systém před rokem 1989 spadl pod Sbor vězeňské stráže, resp. od poloviny šedesátých let pod Sbor nápravné výchovy.⁵⁶⁹ Ta v rámci dohledu nad odsouzenými ve věznicích řídila vlastní síť tajných spolupracovníků skrze tzv. Odbor vnitřní ochrany. Systém tajné spolupráce byl podobně hierarchizovaný jako v případě Státní bezpečnosti, s krycími jmény a různými stupni zapojení (agent, důvěrník). Díky zprávám od tajných spolupracovníků měla vězeňská správa dobrý přehled o chování vězňů, o jejich reakcích na společenský vývoj či o jejich případných snahách o další trestnou činnost nebo dokonce o útěk z věznice.

Motivací ke spolupráci s Odborem vnitřní ochrany ze strany některých odsouzených byla především snaha ukrátit si dobu trvání vlastního trestu nebo

---

⁵⁶⁸ ABS, sbírka *Svazky kontrarozvědného rozpracování (KR)*: arch. č. KR-628164 MV, Agenturní zpráva ze dne 26. 8. 1971.

⁵⁶⁹ Sbor nápravné výchovy jako reformovaný ústřední orgán čs. vězeňství vznikl v roce 1965 na místo někdejšího Sboru vězeňské stráže. Po federalizaci Československa v roce 1969 došlo ke vzniku dvou republikových orgánů, Sbory nápravné výchovy ČSR a SSR, které jednotný Sbor vězeňské stráže nahradily. JOHN, Roman. *Vězeňská stráž v poválečném Československu. Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů*. 2013, roč. 7, č. 1, s. 75–77.

alespoň dosáhnout jistých výhod během svého pobytu za mřížemi. K tomu, aby dosáhli rychlejšího propuštění, přesunu do „lepšího“ nápravného zařízení, výhodného pracovního místa nebo pozice ve vězeňské samosprávě, neváhali tajní spolupracovníci porušovat nepsaná pravidla vězeňského prostředí a prostřednictvím tzv. agenturních zpráv donášet svým řídicím orgánům na ostatní spoluvězně. Vhodnými kandidáty pro spolupráci se stávali jedinci, již měli v prostředí nápravného zařízení přehled o ostatních odsouzených a disponovali vlastními sítěmi kontaktů a známostí. Těmito pro odbor vnitřní ochrany cennými atributy oplýval např. jeden z pražských překupníků, který podle závěrečné zprávy ve svém osobním svazku platil za osobu, „*kteřá se v civilním životě pohybovala v kruzích tzv. „vexláků“ a překupníků. Na tomto základě znal značný počet obviněných ve vyšetřovací vazbě.*“ Ve vazbě se přitom ocitl několikrát. První trest (nastoupil v r. 1976, původně 6 let) mu byl zkrácen podmíněčně propuštěn v září 1979, protože přistoupil na spolupráci s odborem vnitřní ochrany. V mezidobí, když se pohyboval na svobodě, byl veden jako tajný spolupracovník u Městské správy VB Praha a když se opět ocitl ve vězení v osmdesátých letech, spolupráce s ním byla obnovena. Během svého druhého pobytu za mřížemi v letech 1983–1985 podal „značný počet agenturních zpráv“, což vedlo k částečnému zkrácení trestu.⁵⁷⁰ Dochovaly se i další případy, kdy byli odsouzení získáváni ke spolupráci dokonce opakovaně poté, co se do vězení dostali znovu po svém předchozím propuštění. Jiné si ministerstvo vnitra vytipovalo jako vhodné spolupracovníky pro Státní nebo Veřejnou bezpečnost po jejich propuštění.

Ilustrativní je i případ recidivisty, původně dělníka koncernového podniku Lustry Kamenický Šenov. V sedmdesátých a osmdesátých letech byl několikrát soudně trestán.⁵⁷¹ V roce 1984 byl odsouzen k trestu odnětí svobody v délce trvání čtyři a půl roku za to, že obchodoval s nedostatkovým zbožím z PZO Tuzex jako byly videorekordéry, videokazety a další a k tomu vyplatil jistému cizinci 3500 západoněmeckých marek. V roce 1987 byl získán ke spolupráci jako důvěrník Odborem vnitřní ochrany. V následujících letech došlo několikrát k jeho přemístění mezi věznicemi, kde plnil úkoly zadané OVO. V roce 1987 byl například „zapůjčen“ do Nápravného výchovného ústavu Plzeň na celu disidenta Pavla Wonky. V lednu 1989

---

⁵⁷⁰ ABS, f. *Správa Sboru nápravné výchovy – Odbor vnitřní ochrany – svazky*, arch. č. 00798.

⁵⁷¹ABS, f. *Správa Sboru nápravné výchovy – Odbor vnitřní ochrany – svazky*, arch. č. 004.

pak v jedné ze svých vlastnoručních zpráv popisoval řadu jevů, které jeho řídicí orgány zajímaly. K nim patřily reakce odsouzených na politické dění (Palachův týden, Charta 77 atd.) a také na poměry na vězeňském pracovišti a na celách: od šikany a homosexuálních styků, přes tajné skryše až ke vzájemným vztahům odsouzených a představitelů vězeňské samosprávy. Vzhledem k tomu, že v minulosti byl trestaný již čtyřikrát, nebyla u něj zkrácena celková délka trestu. Ovšem i po svém propuštění měl zájem působit jako informátor pro čs. bezpečnostní aparát a jako důvěrník Odboru vnitřní ochrany S SNV se osvědčil natolik, že byl „nabídnut“ okresní správě SNB v České Lípě k dalšímu využití.⁵⁷²

8.2.3 Společné znaky: vyjednávání a korupce

Přestože se agentura Veřejné bezpečnosti, Státní bezpečnosti a Odboru vnitřní ochrany ve věznicích v lecčems lišila, lze u potýkání tehdejších veksláků s uvedenými složkami najít společné vzorce chování. Jakkoliv mohl být v tomto ohledu mocenský vztah mezi bezpečnostními složkami a překupníky asymetrický, vykazoval spíše než jednostranné působení různé formy vyjednávání, kde vstupovaly do hry dílčí záměry obou stran.⁵⁷³ Na jedné z nich se ocitali veksláci, kteří si chtěli zachovat prostor pro své nelegální aktivity a byli někdy ochotni za krytí poskytovat bezpečnosti informace o dalších zájmových osobách a jejich činnosti. Na druhé straně stál represivní aparát, jenž měl své vlastní priority a oblasti zájmu.⁵⁷⁴ V potírání činnosti veksláků, resp. v její (ne)účinnosti, hrála kromě oboustranně výhodné spolupráce, spočívající v toleranci výměnou za informace, nezanedbatelnou roli i korupce. Atraktivní spotřební zboží, bony či valuty sloužily jako prostředky, kterými bylo možné uplatit příslušníky SNB a zajistit tím beztrestnost a někdy dokonce i ochranu pro svoji činnost. K úplatkům pro

---

⁵⁷² ABS, f. *Správa Sboru nápravné výchovy – Odbor vnitřní ochrany - svazky*, arch. č. 002335.

⁵⁷³ K mocenským konstelacím mezi státem a jednotlivcem v podmínkách socialistických diktatur viz LINDENBERGER, Thomas. *Die Diktatur der Grenzen...* s. 19–26.

⁵⁷⁴ Důvody, které vedly ke spolupráci mezi StB a čs. občany, byly samozřejmě různé. K tomu, aby s tajnou policií spolupracovali, mohli být v některých případech donuceni za pomoci výhrůzek, nátlaku nebo kompromitujícího materiálů, jiní spolupracovali za příslibů různých výhod či dobrovolně z „ideových důvodů“. Blíže k motivacím ke spolupráci s StB viz BÍLEK, Libor. *Zavazují se dobrovolně...* s. 7.

policisty mj. sahal i bývalý překupník, který si dnes přeje zůstat v anonymitě: „Vobčas vás chytli, že jo, no. Takhle jako chtěli vidět, jestli nejste příživa nebo něco, že jo. Nesměl se udělat nějaký velkej malér, jo. Protože když vás vobyčejně zkontrolovali a měli jste razítko v občance od něčeho (zaměstnavatele – pozn. A. H.), tak se na vás vy.. vyto. Někdy to bylo hustý, no. Tak ste bengovi dal nějak ten bon a von vás pustil a nazdar.“⁵⁷⁵ Ovšem policisté se neocitali pouze v pasivní roli těch, kterým byl jednoduše vnučen úplatek. Naopak, někteří z nich je od veksláků aktivně vynucovali. Na tento alarmující poznatek upozorňovaly dobové policejní rozbory. V nich se otevřeně přiznává, že: „...trestná činnost příslušníků zpravidla spočívá v tom, že od osob požadují a také přijímají různé zahraniční věci, např. digitální hodinky, tuzexové poukázky, cizí valuty, čsl. měnu, texasky, alkoholické nápoje.“⁵⁷⁶

Spoluúčast policistů na korupčním jednání se pohybovala na škále od tiché tolerance přes vědomé krytí trestné činnosti až po jejich vlastní zapojení do pokoutných obchodů. Někteří policisté dokonce figurovali v rozsáhlých překupnických sítích jako jejich aktivní členové. Tak tomu bylo mj. v gangu, jenž byl rozbit policejní akcí „SKUPINA“ ve druhé polovině osmdesátých let. Šlo o jednu z nejrozsáhlejších policejních akcí proti překupníkům s pašovaným zbožím. S organizovaným gangem, který do Československa dostával značné množství kontrabandu skrze pracovníky západoněmeckého zastupitelského úřadu, přímo spolupracovalo několik příslušníků Sboru národní bezpečnosti. Jeden z nich např. tím, že poskytoval zázemí, kde se pašované zboží uskladňovalo, a část z něj rozvážel ostatním překupníkům. Další policista pak s dovezeným zbožím přímo obchodoval.⁵⁷⁷

Kontakty veksláků jako představitelů československého podsvětí v některých případech zasahovaly nejen do oblasti bezpečnostních složek, ale sahaly i k předním představitelům komunistické strany či vrcholných státních orgánů. Tuto provázanost tematizoval břitkým způsobem dobový film *Bony a klid*, ovšem indicie, že někteří

---

⁵⁷⁵ Retro. Pořad České televize. Díl „Tuzex“ ... (citováno k 4. 11. 2019).

⁵⁷⁶ ABS, f. MV ČSR – Správa kriminální služby MV ČSR, přírůstek č. 1750/88, bal. č. 2, Rozbor stavu úplatkářství a spekulace 1982, Rozbor stavu a účinnosti boje s trestnou činností úplatkářství a spekulace.

⁵⁷⁷ ABS, f. Správa vyšetřování StB FMV, díl III. (A3/3), inv. j. 177, Plnění úkolů, analýzy, rozbory činnosti – 1987. Zpráva o výsledcích dosažených pracovníky státobezpečnostního vyšetřování v roce 1986 při plnění opatření a úkolů vytyčených v boji proti tr. činnosti, jejímž zdrojem je korupce a neoprávněné obohacování.

překupníci požívali ochrany „mocných“ a přicházeli s nimi do kontaktu, nejsou omezené pouze na představitelství filmových scénáristů. Sporadicky se vyskytují i v dobových pramenech či v dílech z oblasti investigativní žurnalistiky. Z tohoto důvodu lze na námi analyzovanou skupinu pohlížet jako na strukturu, která částečně prorůstala až do státního aparátu či přímo do sféry komunistické nomenklatury. Kupříkladu nad „bonovým králem“ z Bratislavy Jozefem Zelíkem údajně držel ochrannou ruku Peter Colotka, který téměř dvacet let zastával post předsedy vlády Slovenské socialistické republiky.⁵⁷⁸ Známy a zároveň krajně kontroverzní porevoluční podnikatel František Mrázek začínal v osmdesátých letech jako pouliční vekslák a postupně si vybudoval síť obchodních partnerů a důvěrných kontaktů, v níž kromě policistů figurovali i pracovníci aparátu ústředního výboru KSČ nebo čs. ministerstev.⁵⁷⁹ Kontakty a informace byly později artiklem, se kterým Mrázek velmi úspěšně obchodoval i po roce 1989, kdy se vypracoval na jednoho z nejvlivnějších českých „kmostrů“.

Jestliže vlivní představitelé nomenklatury mohli některým vekslákům sloužit jako patroni⁵⁸⁰, kteří kryli jejich činnost a drželi nad nimi ochrannou ruku, plynuly i pro ně z kontaktů s těmito překupníky jisté výhody. Veksláci pro ně mohli provádět transakce či vykonávat služby, jež byly pro příslušníky stranického aparátu oficiálně zapovězené. Pro lidi z vnějšku tak sloužili jako účinný nástroj k provádění nekalých finančních operací či shánění jinak nedostupného zboží nebo služeb. V některých případech byly na neformální praktiky napojené celé instituce. Stát byl tak de facto nucen spoléhat na služby různých překupníků při zajišťování výrobků či technologií, které oficiální cestou zajistit nemohl. Výmluvným příkladem budiž oblast techniky a vývoje. Řada institucí z této oblasti byla před rokem 1989 odkázána na černý trh

---

⁵⁷⁸ ABS, f. *Správa vyšetřování StB FMV, díl III. (A3/3)*, inv. j. 459, Akce „Bajo“ – 1989. Colotka udržoval styky také s hlavním obviněným v největší předlistopadové korupční kauze, Stanislavem Babinským. Ke kauze Babinský blíže NAXERA, Vladimír. *Korupce v komunistickém režimu a v průběhu postkomunistické transformace: studie korupčních, klientelistických a patronážních jevů z prostředí Československa/České republiky*. Brno: Doplněk, 2015, s. 101–102.

⁵⁷⁹ KMENTA, Jaroslav. *Kmostr Mrázek...* s. 45–50.

⁵⁸⁰ Koncept „patronů“, „klientů“ a „prostředníků“, používá Kiril Tomoff pro popis neformálních vazeb v sovětské kulturní sféře. Viz TOMOFF, Kiril. 'Most Respected Comrade...' Patrons, Clients, Brokers and Unofficial Networks in the Stalinist Music World. *Contemporary European History*. 2002, vol. 11, No. 1, s. 33–65.

zejména při snaze dovážet potřebná moderní zařízení a výpočetní techniku. Zde do hry vstupovalo i embargo na některé druhy nejmodernějších informačních technologií, jež československá strana neměla možnost nakoupit ve velkém na základě běžných mechanismů. Proto se zástupci výzkumných ústavů a dalších organizací často uchýlovali k individuálnímu dovozu elektroniky, kterou bylo poté třeba „legalizovat“: například tím, že se v cizině nakoupená a přes hranice převezená technika obratem prodala do sítě tuzemských bazarů, z nichž pak objednané zboží jednotlivá výzkumná pracoviště, ale i podniky, pionýrské domy, či další instituce přednostně vykupovaly. Veksláci při tom fungovali jako spolehlivý zdroj cizích měn, za které se mohly jinak nedostupné výrobky nakoupit v zahraničí a dovézt přes hranice.⁵⁸¹

Část žádaného sortimentu byla pro podniky či výzkumné ústavy dostupná pouze skrze tuzexové prodejny. I zde se vyvinuly různé strategie, jak propojit nabídku ze strany Tuzexu s poptávkou ze strany oficiálních institucí. Mezičlánkem se stali překupníci, kteří zboží nejprve nakupovali v podnikových prodejnách a poté jej prodávali do sítě československých bazarů. Monopol na obchod s bazarovým zbožím měl národní podnik Klenoty, který kromě drahých kovů obchodoval s velmi širokou škálou různých výrobků „z druhé ruky“.⁵⁸² Pod něj spadající pobočky tak ochotně vykupovaly prakticky vše, co s patřičným ziskem mohly prodávat dál. Nákupem původně tuzexového zboží skrze síť bazarů ze strany československých organizací dostala celá transakce legální parametry, nakupujícím byly jednotlivé položky běžným způsobem fakturovány a bylo možné je vykázat v účetnictví.

Na podobných obchodech, kde figurovala vedle tuzexových prodejen i síť bazarů, vydělával do svého zatčení hlavní protagonista jedné ze soudniček, jež vycházely v osmdesátých letech v populárním časopise Mladý svět. Jistý K. Š. nakupoval od veksláků před pražskými Tuzexy bony, za něž pořizoval kalkulačky. Ty

---

⁵⁸¹ ŠVELCH, Jaroslav. *Osmibitové „poblouznění“* ... s. 99–100. Dále i KAŠPAROVÁ, Jana. První PC v Čechách? Kopie nebo pašované zboží (rozhovor s Jankem Wagnerem). Pražský deník (internetová verze). 12. 8. 2016. Dostupné na: <https://prazsky.denik.cz/pribeh-prazana/janek-wagner-prvni-pc-v-cechach-kopie-nebo-pasovane-zbozi-20160812.html> (citováno k 14. 3. 2020).

⁵⁸² O širokém záběru podniku a o „šmelině“, která s ním byla spjatá, svědčí i rozsudky z osmdesátých let. Viz Obvodní soud pro Prahu 1, Rozsudky Obvodního soudu pro Prahu 1 ze dne 30. září 1983 (spisová značka 6T 89/83), ze dne 26. listopadu 1984 (spisová značka 1T 85/83), ze dne 15. července 1987 (spisová značka 5T 153/87) a ze dne 30. května 1988 (spisová značka 2 T 69/88).

obratem prodával (před zadržením dohromady 74 kusů s čistým ziskem přes sto tisíc korun) právě jedné z pražských poboček n. p. Klenoty. Mezi podniky, které získaly kalkulačky prodávané do bazaru obviněným K. Š., patřil např. Ústav racionalizace ve stavebnictví, Metrostav, Dopravní rozvojové středisko Košice, Stavokonstrukce Praha, Chemopetrol Spolana, Kablo Hostivař, Výzkumný ústav ochrany materiálu a další.⁵⁸³

Zde načrtnutá částečná závislost oficiálních politických a hospodářských struktur na neformálních ekonomických aktivitách a s nimi spojených aktérech spoluutvářela „měkký“ přístup československého státu k oblasti devizových trestných činů či spekulace. Historik Jan Křen předivo vztahů mezi nomenklaturou, veksláky a dalšími „spřízněnými“ společenskými vrstvami charakterizuje dokonce jako „sociální alianci, k níž vedle zmíněné části nomenklatury patřili i společensky sice odlišní, leč zájmově blízcí valutoví spekulanti (veksláci) i polokriminální „podnikatelé“ z obchodů a pohostinství.“⁵⁸⁴ Podobná symbióza nefungovala pouze ve vztahu k politickým elitám či k vedoucím pracovníkům z oblasti čs. hospodářství, ale např. i s osobami z prostředí kulturní sféry, z oblasti sportu atd.⁵⁸⁵ Již bylo zmíněno, že vekslácká „esa“ typu Jiřího Steinera či Jozefa Zelíka se znala a stýkala s pražskými, resp. bratislavskými osobnostmi z oblasti společenského života. Ilustrativním příkladem propojení celebrit a světa pokoutné směny valut či pašovaného zboží, byl v tomto ohledu zpěvák Karel Gott. Jeho kontakty na osoby z prostředí předrevoluční „mafie“ se staly náměty řady článků, od těch, které lze řadit mezi standardní žurnalistiku, po ty vysloveně bulvární. Gottovým známým a zároveň občasným obchodním partnerem byl v osmdesátých letech např. „velkoobchodník“ s digitálními hodinkami Miroslav Provod. Dokonce se stal správcem Gottovy vily, kterou od něj později odkoupil a pro zpěváka prováděl

---

⁵⁸³ JOHN, Radek. Klidný spánek. *Mladý svět*. 1985, roč. XXVII, č. 28, s. 31.

⁵⁸⁴ KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy...* s. 968.

⁵⁸⁵ Otevřená „celebritizace“ podsvětí, kdy se jeho členové a známé osobnosti československého, resp. českého šoubyznysu objevovali na společných akcích a spolupracovali na různých úrovních, pak nastala v devadesátých letech, viz např. VRABEC, Petr. *Zemřel Ivan Jonák, král kluků z ulice...* (citováno k 13. 1. 2020).

různé finanční operace.⁵⁸⁶ Jaroslav Kmenta jde ještě dál, když tvrdí, že Karlu Gottovi dělali veksláci „banku“ na výměnu valut.⁵⁸⁷

Právě napojením na majitele devizových, resp. tuzexových kont, mezi které patřili „exportní umělci“, pracovníci zahraničního obchodu, experti vysílání pracovně za hranice a další okruhy lidí, získávali veksláci velmi dobrý zdroj poukázek.⁵⁸⁸ Např. majitelé devizových účtů se mohli rozhodnout, zda své peněžní prostředky při výběru v hotovosti budou inkasovat v podobě čs. korun nebo tuzexových bonů. Zde se otevíral prostor pro odkup bonů, které bylo možné poté výhodně prodat dál. Protože veksláci od majitelů těchto druhů bankovních účtů bony hojně odebírali, odčerpávaly se zároveň z jejich kont cizí měny, což bylo pro čs. bankovní sektor výhodné.⁵⁸⁹ Na druhou stranu se na veksláky mohli při cestě do zahraničí obrátit při shánění valut „na přilepšenou“ nad oficiální devizový příslib.

Krajně nápadnou formu odčerpávání bonů od lidí, kteří k nim měli oficiálně přístup, zvolil jistý M. W. Ve druhé polovině osmdesátých let docházel do Živnostenské banky, kde vykupoval od osob, disponujících tuzexovými konty, poukázky přímo na místě. U bankovních přepážek se objevoval velmi často, i 4x-5x do týdne a zdejším zaměstnancům byl tak velmi dobře známý. Postupně od klientů Živnobanky odkoupil v součtu nejméně čtvrt milionu tuzexových korun, obvykle v kurzu 5:1. Část odebíral v hotovosti, část prostřednictvím šeků, které vypisovali zákazníci banky na jeho jméno. Jednal přitom zcela otevřeně a své obchody se nesnažil nijak tajit. Následným prodejem bonů (podle propočtů v kurzu 5,20 – 5,50 : 1) pak M. W. získal ve svůj prospěch několik

---

⁵⁸⁶ PERGLER, Tomáš. *Gottův přítel ze šedé zóny: Podfuk s vilou jsem mu odpustil* (rozhovor s Miroslavem Provodem). Seznam zprávy. 14. 10. 2019. Dostupné na: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/gottuv-pritel-ze-sede-zony-podfuk-s-vilou-jsem-mu-odpustil-80549> (citováno k 6. 1. 2020).

⁵⁸⁷ KMENTA, Jaroslav. „*Goťák*“ a *marketák* Babiš. Seznam zprávy. 3. 10. 2019. Dostupné na: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/jaroslav-kmenta-gotak-a-marketak-babis-80038> (citováno ke dni 6. 1. 2020).

⁵⁸⁸ Samotné založení účtu, vedeného v cizích měnách, bylo do konce osmdesátých let vázáno na předložení dokladu o legálnosti nabytí cizí měny. Viz SMUTNÝ, Svatopluk. Tři otázky – tři odpovědi. Účty v cizích měnách. *Rudé právo*, 22. ledna 1988, s. 2. V roce 1989 došlo ke změně těchto podmínek a k založení účtu nebylo třeba dokládat původ cizích měn. Viz Sdělení Federálního ministerstva financí. Nové zásady vedení devizových účtů. *Rudé právo*, 22. dubna 1989, s. 2.

⁵⁸⁹ Retro. Pořad České televize. Díl „*Veksláci*“ ... (citováno k 4. 11. 2019). Výhodu s sebou nesl fakt, že poté, co se majitel konta rozhodl vyinkasovat konkrétní obnos v TK nebo v korunách, přešla protihodnota v cizí měně definitivně do rukou státu.

desítek tisíc korun. Takto působil až do svého zatčení a následného soudního procesu, který mu v roce 1989 vyměřil pětiletý trest za spekulaci.⁵⁹⁰

8.3 Specifika a úskalí vyšetřování

Vyšetřování trestných činů souvisejících s aktivitami veksláků s sebou přinášelo pro státní orgány vedle všudypřítomné korupce i řadu dalších problémových bodů. Relevantním ukazatelem při posuzování závažnosti hospodářských deliktů, od něhož se obvykle odvíjela výše uloženého trestu, byla výše škod, které způsobovaly československé hospodářské soustavě. Vzhledem k náročnosti jejího přesného stanovování vyžadovala práce na odborech hospodářské kriminality u Sboru národní bezpečnosti určité předpoklady a kvalifikaci. K ní patřila nejen znalost trestního zákona, ale i devizových a celních předpisů. Zároveň – zejména při vyšetřování komplikovanějších případů – vyvstávala nutnost spolupráce s dalšími resorty. U jednotlivých kauz měli vyšetřovatelé při výpočtu škod žádat odborná posouzení a výklady příslušných orgánů.⁵⁹¹ U pašování šlo o jednotlivé celnice, u „devizové trestné činnosti“ ministerstvo financí, případně republiková ministerstva financí (ČSR a SSR) po vzniku federace.

Pravidla pro výpočet škody devizovému hospodářství, kterými se měli řídit vyšetřovatelé, obsahovala několik základních bodů. Měny kapitalistických států, které se staly předmětem nelegální směny, se převáděly na československé koruny podle kursu, odpovídajícímu aktuálnímu kursovnímu lístku Státní banky Československé. Naopak, československé peníze, kterým veksláci např. platili cizincům při vzájemných transakcích, nebo které byly vyváženy ven z Československa, se přepočítávaly podle koeficientu, který odpovídal kurzu koruny a příplatku, který při jejím oficiálním vypláčení poskytovala státní banka (viz VRCV v kapitole o Tuzexu). V případech, kdy

---

⁵⁹⁰ Obvodní soud pro Prahu 1, *Rozsudek Obvodního soudu pro Prahu 1 ze dne 1. ledna 1989* (spisová značka 1T 49/88).

⁵⁹¹ ABS, f. *Správa vyšetřování StB FMV, díl I. (A3/1)*, inv. j. 137. Právní předpisy, instrukce, směrnice, metodické pokyny – 1975. Sbíрка pokynů náčelníka správy vyšetřování Veřejné bezpečnosti MV ČSR ze dne 14. 4. 1975. Pokyn náčelníka správy vyšetřování VB MV ČSR ke zkvalitnění práce na úseku vyšetřování trestných činů porušování předpisů o oběhu zboží ve styku s cizinou a ohrožení devizového hospodářství.

se československé koruny nelegálně vyplácely občanům socialistických zemí nebo byly do zemí východního bloku vyváženy, používali vyšetřovatelé také speciální koeficienty vycházející z dohod Rady vzájemné hospodářské pomoci.⁵⁹²

Vyšetřování hospodářských trestných činů bylo navíc časově náročné a nepomáhal ani nedostatek odborníků, kteří by se jí soustavně zabývali. V policejních pramenech z období před rokem 1989 se poměrně často objevovaly stížnosti na nedostatečnou kvalifikaci příslušníků, na soustavně nízký počet kvalifikovaných odborníků z oblasti hospodářské kriminality, kteří by dokázali efektivně vést vyšetřování, a také na vysokou fluktuaci v této oblasti. Např. počátkem sedmdesátých let se na práci Veřejné bezpečnosti u vyšetřování hospodářské kriminality zřetelně projevovaly důsledky normalizačních čistek v bezpečnostním aparátu. Řada zkušených vyšetřovatelů musela opustit policejní sbory a jejich místo nahradili sice politicky spolehliví, avšak nezkušení pracovníci.⁵⁹³ V roce 1981 bylo v segmentu kriminální služby v české části federace vyčleněno pro potírání veksláctví jen malé množství k tomu určených specialistů: jeden na odboru hospodářské kriminality Správy kriminální služby VB ČSR, dva na stejném odboru u Městské správy Veřejné bezpečnosti v Praze, ve všech pražských obvodech působili na stejné pozici dohromady tři pracovníci, dva z nich na obvodní správě SNB Prahy 1 a jeden ve druhém pražském obvodu. Ti navíc odpovídali i za další agendu (nedovolené podnikání, jiné případy spekulace atd.). V ostatních velkých městech a na úrovni krajů nebyla situace o nic lepší, vždy se jednalo maximálně o několik příslušníků, kteří měli zpravidla – podobně jako v hlavním městě – přidělené i další problematiky.⁵⁹⁴

Vedle trvalého podstavu příslušníků SNB ztěžovaly práci při odhalování „vekslu“ i další překážky. Problémy provázely vyšetřovatele již při snaze prokázat překupníkům jejich spekulativní úmysl. Prodej tuzexových poukázek za „spekulativní

---

⁵⁹² ABS, f. *Správa vyšetřování StB FMV, díl I. (A3/1)*, inv. j. 137, Sbírka pokynů náčelníka správy vyšetřování Veřejné bezpečnosti MV ČSR, Pokyn náčelníka správy vyšetřování VB MV ČSR ke zkvalitnění práce na úseku vyšetřování tr. činů... ze dne 14. 4. 1975.

⁵⁹³ PIKL, Jaroslav. Některé aktuální problémy ovlivňující výslednost boje proti hospodářské kriminalitě. *Kriminalistický sborník*. 1972, roč. XVI, č. 6, s. 322.

⁵⁹⁴ ABS, f. *Správa SNB hl. m. Prahy a SČK (Středočeského kraje)*, přírůstek č. 2215//92, bal. č. 77, Porada náměstků ministrů vnitra ČSSR, ČSR a SSR konaná dne 5. a 6. února 1981 v zařízení MV ČSR v Praze 6 „Na babě“. Návrh opatření k řešení problematiky devizové trestné činnosti a spekulace s tuzexovými poukázkami.

ceny“ byl trestný, ovšem samotná jejich držba nikoliv. Pro úspěšné zahájení vyšetřování tudíž nejvhodnější přistihnout veksláky přímo v momentě jejich prodeje. Takové situace ovšem nenastávaly tak běžně a samotní veksláci používali řadu strategií, jak se jim vyhnout. U cizích měn vstupovala do hry nabídková povinnost a s ní související porušování devizového monopolu československého státu, ovšem, pokud nebyl konkrétní překupník dopaden přímo při jejich prodeji, bylo pro vyšetřovatele mnohem obtížnější jejich držitele kriminalizovat: „*Při přistižení devizového tuzemce „veksláka“ s valutami, pokud sám nepřizná, že tyto získal na základě platby čs. měnou ve prospěch devizového cizozemce, není pro příslušníky SNB jiná možnost řešení, než přikázat osobě splnění nabídkové povinnosti ve stanoveném termínu a pouze formálně dohlédnout, aby tento akt v rozsahu zjištěných držených valut byl proveden. Přitom tato osoba získá TK, které může dále nabídnout ke spekulativnímu prodeji, aniž by utrpěla jakoukoliv újmu na zamýšleném zisku.*“⁵⁹⁵

Podobné potíže s dokumentací skutkové podstaty deliktů se objevovaly i u prodeje pašovaného zahraničního zboží, což dobře dokládá jedna z dobových diskuzí odborníků na problematiku hospodářské kriminality z konce sedmdesátých let. Subjektivní odhadování hodnoty zabaveného zboží, jež byla směrodatná pro zahájení trestního stíhání, totiž vedlo k situacím, kdy jeden vyšetřovatel zahájil trestní stíhání např. „*na 10 kusů hodinek (jednalo se o digitální hodinky – pozn. A. H.)*“ a druhý naopak trestní stíhání nezačal „*ani na 15 kusů*“⁵⁹⁶. Výtky směřovaly též na hodnocení vyšetřovatelů, kde se kritériem úspěchu stával počet ukončených případů a nikoliv jejich závažnosti (výše zajištění hodnot, počet pachatelů atd.). To údajně vedlo k odmítání složitějších případ, či jejich předčasnému ukončování. Přímo v souvislosti s „vekslem“ padaly, jako tomu ostatně bylo po celou dobu existence socialistické diktatury v Československu, tytéž výtky: málo kvalifikovaných sil.⁵⁹⁷

---

⁵⁹⁵ ABS, f. *Správa SNB hl. m. Prahy a SČK (Středočeského kraje)*, přírůstek č. 2207–2222/92, bal. č. 72, Mezirezortní porada 4. 7. 1983. Vyhodnocení devizové trestné činnosti a účinnosti jejího postihu za roky 1981–1982.

⁵⁹⁶ ABS, f. *MV ČSR – Správa kriminální služby MV ČSR*, př. č.1493/85, bal. č. 5, Porada 1979, Vyhodnocení účelového kurzu, který probíhal v době od 15. do 19. 10. 1979 a od 22. do 26. 10. 1979 ve škole Veltrusy po problematice spekulace, pašování, nedovoleného podnikání a devizové tr. činnosti.

⁵⁹⁷ Tamtéž.

Nejednotnost v odhadování a další témata se staly předmětem debat na specializovaném kurzu, jenž se konal na podzim roku 1979 se ve Vzdělávacím institutu Ministerstva vnitra ČSR ve středočeských Veltrusech. Jednalo se o vícedenní kurz pro policisty z útvarů hospodářské kriminality z městských a okresních správ Veřejné bezpečnosti české části federace. Celá akce byla rozdělena do dvou pětidenních kurzů, jichž se v roli posluchačů zúčastnilo celkem 99 příslušníků. Jednotlivé bloky se skládaly z referátů a přednášek, které prezentovali experti na hospodářskou kriminalitu z řad Veřejné bezpečnosti, Celního ředitelství České socialistické republiky či republikového ministerstva financí.⁵⁹⁸ Dílčí příspěvky se tak rozprostíraly od postupů při samotném vyšetřování po rozborů devizového a celního zákona či daňové politiky až k agenturní činnosti či padělání peněz. Poslední část programu pak tvořila beseda o konkrétních případech, které řešili příslušníci Veřejné bezpečnosti v jednotlivých regionech.

Vícedenní kurz pořádaný v říjnu 1979 ve Veltrusech se stal jednou z prvních podobných akcí, které měly v řadách SNB vést k zefektivnění vyšetřování skrze výměnu poznatků mezi příslušníky, zabývajícími se hospodářskou kriminalitou a především „devizovou trestnou činností“. Vedle společných kurzů a školení odborníků se dokladem postupující specializace a nárůstu agendy ministerstva vnitra v této oblasti stal i vznik jednotných poznatkových evidencí, které měly přispět k účinnějšímu postihu a usnadnit vyšetřování. V roce 1970 vydalo federální ministerstvo vnitra prozatímní směrnici, pro vedení poznatkových evidencí k některým formám hospodářské kriminality (k „devizové trestné činnosti“, pašování, spekulaci, nedovolenému podnikání a zneužívání socialistického podnikání, ale zahrnovala i poznatky k trestné činnosti související s drogami).⁵⁹⁹ V roce 1976 byla prozatímní směrnice nahrazena na základě nařízení federálního ministra vnitra ČSSR dalším druhem evidencí, které tentokrát již nezahrnovaly drogovou problematiku, ovšem na devizové delikty, pašování a spekulaci mířil i nadále.⁶⁰⁰ V praxi systém fungoval tak, že

---

⁵⁹⁸ Tamtéž.

⁵⁹⁹ ABS, f. *Organizační a vnitřní správa, V. díl (A6/5)*, inv. j. 785, Nařízení ministra vnitra ČSSR ze dne 20. srpna 1970 o vydání služebního předpisu VB – krim – I – 7 „Prozatímní směrnice pro vedení a využívání poznatkových evidencí při odhalování trestné činnosti devizové, pašování, spekulace, nedovoleného podnikání, zneužívání socialistického podnikání ve spojení s činnostmi ve zvláštním zapojení a trestné činnosti s omamnými prostředky.“

⁶⁰⁰ ABS, f. *Sekretariát ministra vnitra, X. díl (A2/10)*, inv. j. 714, Nařízení ministra vnitra Československé socialistické republiky ze dne 30. září 1976, kterým se upravuje vedení a

pokud pracovníci kriminální služby na jednotlivých teritoriálních útvarech SNB získali poznatky o „závažné“ trestné činnosti, vyplnili evidenční kartu ve dvojnásobném provedení, přičemž jedna zůstávala na útvaru (odbory hospodářské kriminality na jednotlivých správách Veřejné bezpečnosti) a druhá putovala do centrální evidence na Federální kriminální ústřednu. Obě potom sloužily jako informační zdroj pro vnitřní potřebu ministerstva vnitra a byly poskytovány útvarům kriminální služby VB a kontrarozvědným útvarům Státní bezpečnosti. Jednotlivé evidenční karty obsahovaly kromě osobních údajů kolonky pro popis poznatku k podezřelému také pro fyzický popis (výšky, postavy, vlasů, obličeje, čela, očí, nosu, chůze, řeči a zvláštních znamení). Vznik podobných evidencí probíhal v jednotlivých krajích rozdílným tempem. Zatímco v Praze existovala zřejmě již ve druhé polovině sedmdesátých let, např. v Západočeském kraji zavedli příslušníci tamější okresní správy SNB poznatkový fond a fotoalbum „*osob zabývajících se nelegální směnou valut*“ až v roce 1984.⁶⁰¹

Do jaké míry tento systém v praxi napomáhal k efektivnějšímu postupu vůči vekslákům, je dnes velmi těžké určit. Kromě toho, že evidence poskytovaly podrobné údaje k jednotlivým podezřelým osobám, poskytovaly policejním složkám také kvantitativní údaje. Samotné evidence dnes již s velkou pravděpodobností neexistují⁶⁰², ovšem dobové odkazy na ně (ať již na různých schůzích policejních náčelníků, v projevech, či jinde) nám podhalují číselné údaje o počtu veksláků. Koncem osmdesátých let se v evidenci správy SNB hl. města Prahy a Středočeského kraje údajně nacházelo kolem 800 osob, u kterých se zjistily „*machinace s valutami a tuzexovými poukázkami*.“⁶⁰³ Toto číslo samozřejmě neodráželo stoprocentně

---

využívání poznatkových evidencí při odhalování trestné činnosti proti devizovému hospodářství a trestné činnosti spekulace, porušování předpisů o oběhu zboží ve styku s cizinou, nedovoleného podnikání a zneužívání socialistického podnikání.

⁶⁰¹ Pro Prahu viz ABS, f. *MV ČSR – Správa kriminální služby MV ČSR*, přírůstek č. 1493/85, bal. č. 3, Zápis z celostátní porady pracovníků pracujících na OHK S-VB (MSVB Praha)... 24. srpna 1978. Pro Západočeský kraj viz ABS, f. *Kolegia Ministra vnitra České socialistické republiky*, Kolegium ministra vnitra ČSR č. 3 ze dne 14. března 1985, Příloha č. 4, Zpráva o veřejnobebezpečnostní situaci v ČSR za rok 1984.

⁶⁰² Se snahou dohledat zmíněnou evidenci pomáhali autorovi ochotně zaměstnanci Archivu bezpečnostních složek. Přestože se nakonec jednotný poznatkový fond nepodařilo nalézt, patří kolegům z ABS (Brno-Kanice) autorův dík.

⁶⁰³ AHMP, f. *NAD 1498, Komunistická strana Československa – městský výbor Praha*, Městská konference KSČ, 14. – 15. 5. 1988, fascikl č. 19, inv. č. 22, Protokol konference pražské stranické organizace konané ve dnech 14. a 15. května 1988. Projev Bohumila Cardy.

skutečnou situaci. Nezahrnovalo jistě všechny, kteří „pod rukou“ prodávali bony či valuty, což ani nebylo možné. Evidence nejspíš obsahovala především překupníky, kteří se směně věnovali soustavně a v takovém množství, že se o ně začaly zajímat i bezpečnostní složky. I tak mají informace tohoto typu svoji vlastní výpovědní hodnotu a pomáhají nám dotvořit si obraz o rozsahu veksláctví ve státně socialistickém Československu.

8.4 vnější impulsy: vládní a stranický pohled

Zakládání poznatkových evidencí, kde se systematicky shromažďovaly informace o vekslácích, pořádání kurzů a školení zaměřených výhradně na „devizovou trestnou činnost“, sjednocování postupu při vyšetřování, či v neposlední řadě vydělení dílčích bezpečnostních akcí směřujících čistě k potírání veksláctví, svědčí o postupné specializaci činnosti bezpečnostních složek, které musely na jeho rozmach reagovat. Vedle vlastní iniciativy a snahám efektivněji čelit těmto formám kriminality, se do činnosti bezpečnostních složek promítaly i podněty, přicházející zvenčí. Dělo se tak např. skrze dílčí stížnosti, které putovaly z Ústředního výboru KSČ k rukám funkcionářů bezpečnosti. V zápisu z jednání náčelníka S SNB Prahy a středočeského kraje z roku 1985 se přítomní, včetně náčelníka Bohumila Cardy zabývali stížnostmi ústředního výboru, které poukazyvaly na přítomnost veksláků před prodejny Tuzexu v Palackého a Lazarské ulici. Řešením měla být pravidelná perlustrace, fotografování veksláků a zanášení jejich snímků do společné evidence a jejich vytlačování z okolí tuzexových prodejen.⁶⁰⁴

Kromě konkrétních, dílčích impulsů, jako byla výše uvedená stížnost z prostředí ÚV KSČ, rezonovaly v práci bezpečnostních složek v proměnlivé míře i široce pojaté iniciativy, které přicházely z vnějšku. Na úrovni vlády ČSSR vznikala po řadu let usnesení, která se týkala problematiky hospodářské kriminality. S problémy při jejím

---

⁶⁰⁴ ABS, f. *Správa SNB hl. m. Prahy a SČK (Středočeského kraje)*, přírůstek č. 1990–2011/91, bal. č. 7, Porady náčelníka S SNB s náčelníky OS SNB Pha 1–10 a OS SNB ve Střč. kraji. Zápis z jednání u náčelníka S SNB dne 7. 11. 1985.

potírání byla federální vláda pravidelně seznamována od roku 1971⁶⁰⁵ a v průběhu let přijala celou řadu vzájemně si podobných opatření. Jen v sedmdesátých letech vzešlo z vládní iniciativy sedm různých usnesení, jež se dotýkaly kriminality v ekonomické sféře.⁶⁰⁶ Jednotlivá usnesení měla spíše proklamativní charakter a byla si svým obsahem vzájemně velmi podobná. Obvykle konstatovala, že předchozí dokumenty nepřinesly očekávaný účinek a v předchozím období bylo potlačování ekonomických deliktů neúčinné. Dále ukládala v oblasti boje proti hospodářské trestné činnosti jednotlivým ministerstvům a ústředním orgánům velmi obecně formulované úkoly, které měly zajistit účinnější postih v této sféře.

Ač povětšinou strnule a neurčitě formulovány, podněty přicházející z prostředí československé vlády se do jisté míry promítaly i do rezortu vnitra. Vládní stopa se propisovala např. do iniciativy, která přišla ve strukturách ministerstva vnitra v letech 1980–1981. Výsledkem série schůzek náměstků federálního a republikových ministrů vnitra, na kterých přední představitelé⁶⁰⁷ rezortu jednali mj. zevrubně o fenoménu veksláctví, bylo nejen sjednocení a intenzivnější uplatňování konceptu celostátních „protiveksláckých“ policejních akcí, ale tato iniciativa vedla i ke vzniku předpisů, které měly celkově ujednotit odhalování a vyšetřování „devizové trestné činnosti“.⁶⁰⁸ Opatření, jež vzešla z těchto rezortních schůzek, lze číst jako reakci na závěry jednání

---

⁶⁰⁵ NA, f. Úřad vlády ČSR/ČR, Praha – Usnesení vlády (značka fondu ÚV ČSR/ČR-RŽP), inv. č. usnesení vlády č. 5/1980 + podklady. Usnesení vlády ČSSR č. 5 ze dne 3. 1. 1980 o dodržování zákonnosti při ochraně socialistické ekonomiky. Příloha č. 1. Zpráva o dodržování zákonnosti při ochraně socialistické ekonomiky.

⁶⁰⁶ NA, f. Úřad vlády ČSR/ČR, Praha – Usnesení vlády (značka fondu ÚV ČSR/ČR-RŽP), usnesení vlády ČSSR č. 199/1970, č. 300/1971, č. 35/1973, č. 246/1973, č. 69/1975, č. 31/1976 a č. 129/1978.

⁶⁰⁷ Funkci prvního náměstka ministra vnitra ČSSR v této době paradoxně zastával Ján Kováč, který byl, jak se později ukázalo, zapleten do aféry kolem Stanislava Babinského, v níž se aktivně podílel na korupčních praktikách a dalších deliktech. V důsledku toho byl ve druhé polovině osmdesátých let vyšetřován a posléze zbaven funkce a vyloučen ze služeb ministerstva vnitra a z komunistické strany. Viz SIVOŠ, Jerguš. Heslo Ján Kováč. In: BÁRTA, Milan et al. *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989: ministři a jejich náměstci*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009, s. 105–108.

⁶⁰⁸ ABS, f. *Statisticko-evidenční odbor, II. díl (A 31/2)*, inv. j. 63, Zprávy, plány, opatření a vyhodnocení za léta 1980–1988 – chronologická evidence mikrofiší, 1 sešit (mikrofiš č. 296), Sbírká pokynů Náčelníka Správy kriminální služby, Metodický pokyn k odhalování devizové trestné činnosti ze dne 6. října 1981.

předsednictva vlády z přelomu sedmdesátých a osmdesátých let, které ministerstvu vnitra ukládaly, aby se celou problematikou zabývalo intenzivněji.⁶⁰⁹

Dalším impulsem, který se projevil v činnosti bezpečnostního aparátu, byly široce pojaté kampaně proti neoprávněnému obohacování, které svým způsobem kulminovaly v první polovině osmdesátých let. Tyto kampaně byly pravděpodobně jednou z odpovědí na krizové příznaky, které postihly československou ekonomiku na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let. V roce 1982 vzešel z prostředí federální vlády dokument s názvem *Soubor opatření k předcházení neoprávněnému obohacování a k zajištění účinnějšího postihu majetku a majetkového prospěchu z nepoctivých zdrojů*. V důvodové zprávě byly postupně pojmenovány jevy, proti kterým bylo dle stranických špiček třeba nejdůsledněji bojovat, zejména se jednalo o „rozkrádání“ a jiné zneužívání majetku v socialistickém vlastnictví, neoprávněné vedlejší příjmy („melouchaření“), úplatkářství a další (poškození spotřebitelů v obchodě a službách, vytváření tzv. černých fondů, manipulace s odměnami za vykonanou práci, přednostní prodej nedostatkového zboží, nedovolené podnikání.) Veksláctví jako zdroj nezákonného obohacování výslovně zmíněno nebylo, ovšem některé části „souboru opatření“, ač obecněji formulovány, jej implicitně zahrnovaly. Sbor národní bezpečnosti tak měl za úkol vyhledávat „*nové formy a zvýšit úroveň odhalování, objasňování a dokumentování trestné činnosti, která je zdrojem neoprávněného obohacování.*“⁶¹⁰ Zvláštní pozornost se pak měla věnovat „*činnosti občanů, o nichž je známo, že jejich majetek, resp. nákladný způsob života zřejmě neodpovídá jejich zákonným příjmům a majetkovým možnostem (popř. příslušníků jejich rodiny).*“⁶¹¹

---

⁶⁰⁹ ABS, f. MV ČSR – *Správa kriminální služby MV ČSR*, přírůstek č. 2045/91, bal. č. 138, Harmonogram úkolů k plnění závěrů porady náměstků ministrů vnitra ČSSR, ČSR a SSR konané dne 3. prosince 1980 ve Vonoklasech, okr. Praha–západ. ABS, f. MV ČSR – *Správa kriminální služby MV ČSR*, přírůstek č. 2221/92, bal. č. 123, Závěry z porady náměstků ministrů vnitra ČSSR, ČSR a SSR, konané 2. října v zařízení VŠ SNB ve Vonoklasech. ABS, f. *Správa SNB hl. m. Prahy a SČK (Středočeského kraje)*, přírůstek č. 2215//92, bal. č. 77, Porada náměstků ministrů vnitra ČSSR, ČSR a SSR konaná dne 5. a 6. února 1981 v zařízení MV ČSR v Praze 6 „Na babě“.

⁶¹⁰ NA, f. *Úřad vlády ČSR/ČR, Praha – Usnesení vlády (značka fondu ÚV ČSR/ČR-RŽP)*. Signatura Usnesení vlády ČSSR č.355/1982 + podklady. Usnesení vlády Československé socialistické republiky ze dne 16. prosince 1982 č. 355 ke zprávě k problematice neoprávněného obohacování a účinnějšího postihu majetku a majetkového prospěchu z nepoctivých zdrojů.

⁶¹¹ Tamtéž.

Na vládní usnesení z roku 1982 navazoval o rok později *Dopis Předsednictva ÚV KSČ stranickým orgánům a organizacím k prohloubení účinnosti boje proti porušování zásad socialistické zákonnosti, morálky a disciplíny*.⁶¹² Dokument, pro který se vžil zkrácený název „dopis předsednictva“ směřoval primárně do řad členů KSČ a vedoucích pracovníků. Vládnímu „souboru opatření“ a stranickému „dopisu předsednictva“ byla v roce 1983 věnována pozornost také na jednotlivých ministerských resortech a ústředních státních orgánech. Jasně stanovisko k němu mělo zaujmout i federální ministerstvo vnitra. Výsledkem iniciativy na úrovni ministerstva vnitra byl rozkaz ministra vnitra ČSSR č. 9 roku 1983. Zde se již problematika nelegálního obchodu s valutami a tuzexovými poukázkami objevila samostatně jako jedna z důležitých příčin nezákonného obohacování. Kriminální služba se tak měla zaměřit proti „devizové trestné činnosti, pašování a spekulaci“ a při tom zesílit opatření proti nelegální směně valut a spekulativnímu prodeji tuzexových poukázek, se zvýšenou pozorností především skupinám tzv. „vexlákům“.⁶¹³ Rozkaz č. 9 z roku 1983, resp. úkoly, které z něj vyplývaly, zahrnovaly posléze do svých plánů práce jednotlivé útvary ministerstva vnitra v následujících letech.⁶¹⁴ Jaké však byly konkrétní dopady podobných iniciativ a z nich plynoucích závěrů? Částečnou odpověď nám mohou přinést dobové kriminální statistiky. Přestože je nelze považovat v kontextu socialistických diktatur za zcela objektivní odraz skutečného stavu kriminality⁶¹⁵, i tak napoví více, než obligátní dobové ideologické floskule o důsledném plnění závěrů,

---

⁶¹² NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha, svazek 32, arch. j. 1407. Dopis předsednictva ÚV KSČ stranickým orgánům a organizacím k prohloubení účinnosti boje proti porušování zásad socialistické zákonnosti, morálky a disciplíny.

⁶¹³ ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, X. díl (A2/10), inv. j. 612, Rozkaz ministra vnitra Československé socialistické republiky, České socialistické republiky, Slovenské socialistické republiky č. 9 ze dne 6. května 1983. Politickoorganizační zabezpečení plnění úkolů k předcházení neoprávněnému obohacování a k zajištění postihu majetku a majetkového prospěchu z nepoctivých zdrojů.

⁶¹⁴ ABS, f. Kolegia Ministra vnitra Československé socialistické republiky, Kolegium ministra vnitra ČSSR, ze dne 11. 4. 1985, Vyhodnocení plnění RMV ČSR, ČSR, SSR č. 9/1983 v resortu MV za rok 1984, Zpráva o výsledcích dosažených v činnosti orgánů MV ČSSR, ČSR a SSR v roce 1984 při realizaci Souboru opatření vydaného usnesením vlády ČSSR č. 355/1982.

⁶¹⁵ ZIMMERMANN, Volker. Kriminalität und Kriminologie im Staatssozialismus. In: ZIMMERMANN, Volker a Michal Pullmann, eds. *Ordnung und Sicherheit, Devianz und Kriminalität im Staatssozialismus: Tschechoslowakei und DDR 1948/49–1989*; Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 3. bis 6. November 2011. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2014, s. 58–59.

kteřé z dopisu předsednictva vyplývaly. Například materiály z generální prokuratury z roku 1987 zaznamenávají několikaletý soustavný nárůst stíhaných osob za trestný čin spekulace, jenž následoval po vydání zmíněného „dopisu předsednictva“. Nešlo podle všeho o náhodný vývoj křivek trestné činnosti. Experti v oblasti trestní legislativy jej připisovali právě této iniciativě.⁶¹⁶ Ze stejného roku, kdy vznikla zmíněná analýza pro generální prokuraturu, ovšem pochází další materiál, který staví účinnost potírání veksláctví a celkově hospodářské kriminality do poněkud jiného světla. Autoři zprávy pro kolegium federálního ministra vnitra v ní museli konstatovat, že v osmdesátých letech se sice projevil postupný nárůst odhalených případů, ovšem vzhledem k vysoké latenci hospodářských deliktů nevystihoval tento stoupající počet zcela „skutečnou situaci“ Zásadní obrat pak dle autorů zprávy nepřineslo ani usnesení vlády ČSSR č. 355/1982.⁶¹⁷ ani na něj navazující „dopis předsednictva“.

V prostředí bezpečnostních složek se přitom opakovaně ozývaly kritické hlasy, jež velmi přesně dokázaly pojmenovat problémy, které stály v cestě vymýcení veksláctví. Potenciální změny v legislativě, po kterých volali příslušníci SNB, spočívaly např. ve snížení výše devizové škody pro dokázání trestného činu ze 4000 československých korun na nižší částku. Další apel mířil na znovuzavedení povinného zapisování dovážených devizových prostředků do cestovních dokladů u cizinců přijíždějících do Československa, které by regulovalo příliv cizích měn.⁶¹⁸ Klíčovým požadavkem bylo pak bezesporu eventuální zrušení anonymní směny valut bez prokazování původu jejich nabytí. Tento krok by v prvním plánu znemožnil vekslákům směňovat nelegálně získané cizí měny za tuzexové poukázky. Zároveň by odpadla i „druhá strana mince“, tedy pokoutný odkup valut od cizinců, kteří by byli odkázáni pouze na oficiální směnárská místa. Podobným krokem měl být i zákaz prodeje poukázek pro všechny kromě jejich prvonabyvatelů (majitelů tuzexových kont). Tento

---

⁶¹⁶ NA, f. *Generální prokuratura ČSSR, Praha* (značka fondu F GProk), KG 03/87. Schůze kolegia generálního prokurátora ČSSR konané 20. května 1987. Přehled hlavních signálů ...

⁶¹⁷ ABS, f. *Kolegia Ministra vnitra Československé socialistické republiky, Kolegium ministra vnitra ČSSR č. 4* ze dne 5. května 1987, *Rozbor situace na úseku boje s trestnou a jinou protispolečenskou činností, Příloha č. III.*

⁶¹⁸ Tzv. „valutovky“ byly zrušeny výnosem ministerstva financí ČSR č. 203/14818/66 z roku 1966.

zákaz se měl týkat jak československých občanů, tak i cizinců, kteří při pobytu v Československu – ať již dlouhodobém či kratším – získali bony do své držby.⁶¹⁹

Ačkoliv se volání po větších legislativních úpravách objevovalo poměrně často, do roku 1989 se žádné podstatné změny v trestně-právní oblasti, které by měly dramatický vliv na utlumení veksláctví, neodehrály. Jedna z příčin, proč se tuto problematiku nedařilo dlouhodoběji efektivněji řešit, spočívala v tom, že vládní iniciativy (např. zmíněný „soubor opatření“) a různé apely vycházející z prostředí komunistické strany, sázely na zaběhnuté postupy. Důraz byl kladen na „osvědčené“ využití stávající právní úpravy a na proaktivní přístup obyvatelstva a společenských organizací, které měly příslušné orgány o hospodářských deliktech aktivně informovat. Přinejmenším v oblasti „devizové trestné činnosti“ bylo ovšem stávající zákonodárství spíše zdrojem problémů nežli něčím, na čem by bylo možné stavět při snaze celou problematiku důkladněji řešit. Důslednější lpění na příslušných paragrafech trestního zákona v praxi nemohlo veksláctví jako takové odstranit, protože stále existovala dvojitá měna, beztrestná anonymní směna, síť tuzexových prodejen a velká poptávka po některých druzích zboží, kterou tuzemský vnitřní trh s jeho systémovými deficity nemohl uspokojit.

8.5 „VEXL“ tým

Symptomatické byly v tomto ohledu organizační změny uvnitř represivního aparátu, vedoucí k formování speciálních útvarů k potírání vybraných hospodářských deliktů. Proces jejich vzniku lze v socialistickém Československu sledovat nejpozději již v raných padesátých letech. V roce 1951 začaly u Správy veřejné bezpečnosti Praha a později v dalších krajích vznikat zvláštní skupiny „*k realizaci případů zatajení*“

---

⁶¹⁹ ABS, f. MV ČSR – *Správa kriminální služby MV ČSR*, přírůstek č. 1750/88, bal. č. 4, Vyhodnocení opatření proti devizové trestné činnosti a spekulaci. Vyhodnocení provedených opatření v oblasti boje proti devizové trestné činnosti a spekulaci s TK v ČSR a zaměřením řešení problematiky v hl. městě Praze. (předloženo 13. 1. 1983). Dále ABS, f. MV ČSR – *Správa kriminální služby MV ČSR*, přírůstek č. 1557/86 bal. č. 5, Zpráva ke spekulaci s valutami a tuzexovými poukázkami (zasláno dne 30. 1. 1981), přírůstek č. 1557/86, bal. č. 5, Situace na úseku boje s trestnou činností spekulace s valutami a tuzexovými poukázkami na území hl. m. Prahy (ze dne 7. 1. 1981),

zboží.“⁶²⁰ O dva roky později byly zřízeny v hlavních, krajských a městských správách VB odbory a oddělení mající za úkol potírání případů rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví a spekulace.⁶²¹ V roce 1963 došlo ke vzniku samostatného oddělení na II. správě MV (správě kontrarozvědky), jejímž úkolem bylo „vést boj proti organizované a závažné devizové trestné činnosti, podloudnictví a spekulací, páchané cizinci z kapitalistických států.“⁶²² Společným znakem takových organizačních snah bylo však to, že žádná z nich nepřinesla podstatnou změnu celkové situace.

Asi nejvýraznější iniciativa z řady pokusů zformovat účinný „protivekslácký“ útvar se odehrála na konci osmdesátých let, kdy vznikl speciální policejní tým, označovaný v policejních dokumentech jako tým „VEXL“. K tomu přispěla i mediální pozornost, která se jeho geneze týkala. Prvotní impuls k sestavení týmu přišel pravděpodobně již v roce 1986, kdy byl vedením odboru hospodářské kriminality Městské správy VB Praha dán návrh na centralizaci příslušníků, zabývajících se „devizovou trestnou činností“ na dílčích útvarech.⁶²³ Celý proces pravděpodobně urychlila iniciativa komunistické strany. Tým vznikl nedlouho po městské konferenci KSČ z dubna 1988, kde zazněla ostrá kritika veksláctví a liknavého přístupu příslušných orgánů. Oficiálně byl útvar ustaven 23. května náčelníkem správy SNB hl. města Prahy a Středočeského kraje, který zároveň stál v jeho čele. Cílem týmu se stalo „zabezpečit jednotný postup při postihu pachatelů devizové trestné činnosti a spekulace“⁶²⁴, přičemž se zaměřoval přednostně na pouliční formy této kriminality. Tým se skládal ze specialistů, kteří se problematice dosud věnovali na obvodních

---

⁶²⁰ ABS, f. *Sekretariát ministra vnitra, II. díl (A2/2)*, inv. j. 222, Schůze kolegia ministra vnitra zde 21. června 1956, bod č. 5, Návrh na zřízení oddělení k odhalování cenností a boje proti spekulaci u odboru boje proti rozkrádání a spekulaci u HS VB a S VB. Důvodová zpráva.

⁶²¹ ABS, f. *Organizační a vnitřní správa, III. díl (A6/3)*, inv. j. 588, Tajný rozkaz ministra vnitra č. 104/1954 ze dne 26. května 1954. Opatření ke zlepšení práce součástí VB v boji s rozkrádáním socialistického vlastnictví a spekulací.

⁶²² Skupiny a referáty se stejnou agendou vznikly na základě téhož rozkazu také na úrovni českých a slovenských krajů. Viz ABS, f. *Organizační a vnitřní správa, IV. díl (A6/4)*, inv. j. 922, Rozkaz ministra vnitra č. 43/1963 ze dne 13. prosince 1963. Soustředění operativního rozpracování organizované devizové trestné činnosti, spekulace a podloudnictví, se vztahem ke kapitalistické cizině na II. správě MV a úprava součinnosti se součástmi Veřejné bezpečnosti.

⁶²³ ABS, f. *Správa SNB hl. m. Prahy a SČK (Středočeského kraje)*, č. j. VB-00291/HK-88, Podklad o výslednosti na úseku hospodářské kriminality v letech 1985–1988...

⁶²⁴ ABS, f. *Správa SNB hl. m. Prahy a SČK (Středočeského kraje)*, Přírůstek č. 4885.11, bal. č. 1, Příloha k situační zprávě MS VB ze dne 28. března 1989.

správách a také z příslušníků odboru hospodářské kriminality Městské správy VB Praha.⁶²⁵ Nejprve čítal 32 pracovníků, později byl tento počet redukován na 20. Dochovala se i přesná čísla, která ukazují, jakých tým dosahoval výsledků. V období od jeho vzniku do března 1989 (tedy za necelý rok činnosti) odhalil trestnou činnost u 374 osob, 76 z nich bylo stíháno pro trestnou činnost, 56 pro přečin a s 242 překupníky bylo zahájeno správní řízení. Z celkových 938 předvedených osob byla zhruba jedna třetina (332) cizinců. Zabavené valuty zahrnovaly cca 60 000 západoněmeckých marek, necelých 42 000 dolarů, přes dva miliony italských lir, dále rakouské šilinky, jugoslávské dináry, sovětské rubly, bulharské leva, polské zloté, maďarské forinty, rumunské lei, přes 75 000 tuzexových korun a téměř dva a půl milionu československých korun.⁶²⁶

Vznik a činnost týmu přímo „v terénu“ rezonovaly i v tehdejších médiích.⁶²⁷ Celkově byly údajně publikovány desítky článků v periodickém tisku a Československý rozhlas a Československá televize vysílaly relace s tematikou veksláctví. Při plnění svých úkolů spolupracoval specializovaný tým i se zaměstnavateli osob, předvedených na služebny. Těm byly zasílány upozornění o nezákonné činnosti vlastních zaměstnanců a mezi důsledek takové kooperace měl podobu rozvazování pracovního poměru či krácení prémie. Obdobná spolupráce probíhala i mezi SNB a Úřadem důchodového zabezpečení, resp. krajskou posudkovou komisí sociálního zabezpečení Národního výboru Praha. Na základě podnětů od policejních složek docházelo k přezkoumání oprávnění k pobírání invalidního důchodu.⁶²⁸ Některým z postižených byly zabaveny osvědčení o technickém průkazu od osobních vozidel a v případech cizinců došlo i k vyhoštění z ČSSR.

---

⁶²⁵ ABS, f. *Správa SNB hl. m. Prahy a SČK (Středočeského kraje)* ABS, f. *Správa SNB hl. m. Prahy a SČK (Středočeského kraje)*, č. j. VB-00291/HK-88, Podklad o výslednosti na úseku hospodářské kriminality v letech 1985–1988....

⁶²⁶ ABS, f. *Správa SNB hl. m. Prahy a SČK (Středočeského kraje)*, Přírůstek č. 4885.11, bal. č. 1, Příloha k situační zprávě MS VB ze dne 28. března 1989.

⁶²⁷ *Důrazněji proti vekslákům!...*, s. 1–2. *Škody z trestných činů za čtvrt miliardy korun...* s. 2.

⁶²⁸ Přezkoumání statusu invalidního důchodce nebyla úplná novinka, k podobným krokům sahaly bezpečnostní složky ve spolupráci s dalšími orgány i v dřívějších letech. Viz ABS, f. *Správa SNB hl. m. Prahy a SČK (Středočeského kraje)*, přírůstek č. 1264/83, bal. č. 4, Sekretariát ministra zdravotnictví ČSR, Seznam invalidních důchodců, kteří se zabývají trestnou činností – vekslím (28. dubna 1975). Sledovat konkrétní dopad takových snah na činnost veksláků je však krajně obtížné.

K největším případům, které se podařilo realizovat, patřil např. případ Miroslava Gruntoráta, v té době invalidního důchodce, a Jana Koščáka, nočního vrátného hotelu v Tatranské Lomnici. První druhému prodal celkem více než 15500 dolarů za 300 000 korun. Nakonec byli odsouzeni k nepodmíněnému trestu dvou let, resp. devíti měsíců vězení. Střípky z jejich kauzy bylo možné spatřit i na televizních obrazovkách, kdy o ní referovala Československá televize.⁶²⁹ Trestu neunikli ani aktéři dalšího případu. Jaroslav Beránek (topič OPBH) a Vlastimil Patoprstý (hlídač parkoviště) prodali v červnu 1988 jistým osobám z Ostravy přes 5500 amerických dolarů za 175 000 Kčs. Oproti výše uvedenému případu Koščák – Gruntorát byl zde kurz, za který odsouzení prodávali dolary, mnohem vyšší (31,8 Kčs oproti 19,3 Kčs za 1 dolar). K trestům ve výši 27 a 24 měsíců nepodmíněně přispěly i další měny, zadržené u obviněných vyšetřovatelé objevili: kromě amerických dolarů také 1740 marek, 1610 rublů, přes 1500 tuzexových korun a více než 200 000 československých korun. „Veksl“ tým řešil i případy, kde se objevovaly falešné bankovky, např. případ jugoslávského občana Nasuva Alimoviče, který nabízel v pražském hotelu Panorama padělané západní marky. Při domovní prohlídce se v jeho bytě našly další padělky v celkové výši 8000 DM. Výsledkem bylo 3,5 roku vězení, propadnutí paděleků a vyhoštění z Československa.⁶³⁰

Pražský tým „VEXL“ nebyl jediným útvarem svého druhu, jenž v Československu na sklonku osmdesátých let vzniknul. Podobný působil i v Bratislavě. Výsledky práce zvláštní skupiny kriminální služby městské správy VB Bratislava, která spolupracovala s ostatními složkami (např. pohotovostní motorizovanou jednotkou VB), prezentovalo v říjnu 1988 i Rudé právo, v článku, jenž do detailu popsal výsledky jednoho zátahu. Šlo o vůbec první ostrou akci nově sestaveného týmu. Zátah z 5. října směřoval k prodejnám Tuzexu v Gorkého ulici v samém centru slovenské metropole. Předvedeno bylo osmnáct osob (včetně 66 leté důchodkyně), z nichž pět bylo později stíháno za trestný čin spekulace a tři za přečin stejné skutkové podstaty.⁶³¹ Aktivní přístup specializovaného týmu na boj s veksláky přinesl v krátkodobé perspektivě úspěch. V Praze se mu údajně podařilo na nějaký čas vymýtit pouliční prodej valut a

---

⁶²⁹ Archiv České televize. *Televizní noviny* (vysíláno 13. 8. 1988).

⁶³⁰ ABS, f. *Správa SNB hl. m. Prahy a SČK (Středočeského kraje)*, Přírůstek č. 4885.11, bal. č. 1, Příloha k situační zprávě MS VB ze dne 28. března 1989.

⁶³¹ Proti spekulaci v Bratislavě, *Rudé právo*, 15. října 1988, s. 1.

bonů. Ovšem problematiku veksláctví jako takovou se jednomu dílčímu útvaru bez zásadnějších reformních kroků v oblasti ekonomiky či legislativy vyřešit nepodařilo. Díky represí zmizela na nějaký čas pouze ta nejviditelnější část problému, ovšem pokoutné obchody s tuzexovými poukázkami a cizími měnami pokračovaly i nadále. Pouze se přesunuly stranou od exponovaných míst a vyznačovaly se větší obezřetností. Navíc ještě v roce 1989 došlo k rozpuštění týmu, což mělo za následek, že se nelegální směna opět vrátila do ulic hlavního města.⁶³² Činnost „veksltýmu“ během jeho existence navíc dolehla spíše na drobnější překupníky, kteří obchodovali přímo na ulicích. Aktivity bohatších veksláků, operujících ve více konspirativním prostředí, nijak zásadně nerozrušila.

8.6 Trestání

Jaký postoj k veksláctví zaujímal československý trestní aparát? Snažila se justice trestat delikty, které se týkaly kšeftování s cizími měnami, bony a pašovaným zbožím co nejtvrději, nebo projevovala určitou shovívavost? Shrnující údaje k dílčím druhům trestné činnosti za jednotlivé roky jsou sice k dispozici v podobě různých statistických přehledů, ovšem tyto materiály s sebou nesou řadu omezení. Ze souhrnných dat, týkajících se trestného činu spekulace, ohrožení devizového hospodářství, či porušování předpisů o oběhu zboží ve styku s cizinou, nelze striktně vydělit ty, jež bezprostředně souvisely s činností osob, které bychom označili jako veksláci. I tak představují podobné přehledy cenný pramenný materiál a je možné z něj vyčíst některé tendence, které se v souvislosti s čs. justicí v otázce potírání hospodářské kriminality objevovaly.

Od druhé poloviny šedesátých let, kdy začala generální prokuratura vydávat pravidelně statistickou ročenku kriminality, bylo do roku 1989 ročně stíháno v průměru přes 400 osob za trestný čin spekulace ročně. Největší výkyv směrem nahoru přišel na začátku sedmdesátých let krátkodobě v souvislosti s nastupující

---

⁶³² V materiálech Ministerstva vnitra se nepodařilo se dohledat konkrétní odůvodnění pro rozpuštění týmu. Konec speciální policejní jednotky komentoval v kritickém duchu i dobový tisk, viz Veksláci. Už jsou zase vidět v ulicích...*Mladý svět*. 1989, roč. XXXI, č. 44, s. 2.

„tvrdou“ fází normalizace (více než 650 případů). Další nárůst trestně stíhaných, přišel, jak bylo již naznačeno výše, poté v letech osmdesátých. Tento dlouhodobější růst kulminoval v roce 1986 (572 případů). Obdobnou křivku, tedy skokový nárůst na začátku sedmdesátých let (až k 462 případům), poté „konsolidace“ a pokles a v osmdesátých letech naopak stabilní nárůst, vykazoval i trestný čin ohrožení devizového hospodářství.⁶³³

Co se týče zpříšňování trestů, i zde se v osmdesátých letech projevil výraznější několikaletý nárůst. Stejně jako stoupající počet stíhaných lze i zpříšňování trestů klást do souvislosti s probíhající větší kampaní proti neoprávněnému obohacování. Tento trend byl znatelný ve vyšších kategoriích nepodmíněných trestů, které rozdávaly krajské a okresní soudy: od dvou do pěti a od pěti let výše. Zejména nejvyšší kategorie, tedy pětileté a vyšší tresty, zaznamenala během několika let razantní vzestup. Jestliže ještě v roce 1983 odsoudily krajské a okresní soudy k pěti- a víceletým trestům pouhé dvě osoby a o rok později čtyři, v roce 1985 udělily takových rozsudků devatenáct a ani v následujících dvou letech neklesly pod deset.⁶³⁴

Vysoké tresty padaly hlavně ve velkých soudních případech, kdy byli souzeni členové organizovaných skupin překupníků. Příkladem budiž kauza překupnické skupiny kolem bonového krále Jozefa Zelíka, kterou rozhodoval nejvyšší soud Slovenské socialistické republiky. Zelík sám, jak bylo zmíněno, uprchl v roce 1982 za hranice Československa a byl odsouzen k 15 letům odnětí svobody v nepřítomnosti. Vedle trestných činů z oblasti hospodářské kriminality (spekulace) byl ovšem souzen i za nedovolené opuštění republiky, příživnictví. Další obvinění v případě „Zelík a spol.“ obdrželi tresty od tří do jedenácti let nepodmíněně. Z celkových 25 rozsudků, které v celém případě padly, bylo osm (včetně rozsudku pro samotného Zelíka) ve výši pěti let a více.⁶³⁵ Úhrnný trest pro všechny odsouzené se vyšplhal na 130 let odnětí svobody.⁶³⁶ V obdobné, zčásti personálně propojené kauze veksláků kolem Ivana

---

⁶³³ *Statistická ročenka kriminality*, Praha: Generální prokuratura ČSSR, ročníky 1968–1989.

⁶³⁴ *Statistické ročenky kriminality*, ročníky 1983 – 1987. Velká diskrepance mezi počtem stíhaných a konečným počtem odsouzených s vyššími trestními sazbami není ničím neobvyklá. Část trestních stíhání nevedla až k obžalobě a „menší případy“ obvykle končily podmíněným trestem.

⁶³⁵ KRÁL, Jan. Spravedlivé tresty spekulantům. Rozhodnutí nejvyššího soudu SSR. *Rudé právo*, 27. listopadu 1985, s. 2.

⁶³⁶ BENIAK, Luboš. 130 let nepodmíněně. *Mladý svět*. 1985, roč. XXVII, č. 38, s. 31.

Bieleka z první poloviny osmdesátých let bylo vazebně stíháno celkem 56 osob (!). Samotný Bielek jako hlava celé skupiny byl nakonec odsouzen k deseti letům odnětí svobody, tresty u ostatních obžalovaných se pohybovaly od jednoho do osmi let vězení.⁶³⁷

Tvrdé tresty, ke kterým sahala československá justice při posuzování rozsáhlých případů organizovaného veksláctví, měly mít varovný, odstrašující účinek, ale vzhledem k jinak liknavému potírání veksláctví naznačují nikoliv celkovou účinnost trestního aparátu, ale spíše pravý opak. Zde se rýsuje jistá převrácená paralela s tezemi Michela Foucaulta o předmoderním a moderním trestání. Před vznikem vězeňství tak jak jej známe dnes a s ním spojeného trestně-právního komplexu institucí se podle Foucaulta předmoderní trestání vyznačovalo především excesem, tedy z dnešního pohledu přemrštěnými a krutými tresty, které byly spojené s fyzickým utrpením a symbolizovaly panovníkovu pomstu na odsouzeném. Exces trestu, který měl odrazovat a vyvolat strach, vynahrazoval účinné plošné trestání, na které neměly předmoderní společnosti (např. absolutní monarchie) prostředky, a lze jej vnímat jako doklad toho, že stát byl v trestání a potírání kriminality spíše slabý a neefektivní. Moderní trestní systémy jsou naopak založeny na jistotě potrestání, které míří v první řadě na duši delikventa a směřuje k jeho nápravě.⁶³⁸ Pokud tyto teze vztáhneme na námi zkoumanou problematiku, tedy trestání veksláků, lze najít určité podobnosti. Ve státně-socialistickém Československu byl plně etablován moderní trestní aparát a fyzické tresty odsouzených nepřicházely (s výjimkou trestu smrti) v úvahu. Veksláci tak samozřejmě nezakoušeli právo útrpné. Argumentace pomocí předmoderního trestání měla spíše naznačit, že velmi tvrdé, exemplární tresty pro členy některých překupnických sítí a zároveň velmi vysokou latenci hospodářské kriminality lze interpretovat tak, že čs. stát byl v jejím trestání spíše „slabý“ než „silný“. Ještě více se tato nepřímá úměrnost promítala v Sovětském Svazu. Zde lze dohledat mnohem tvrdší tresty při posuzování některých forem ekonomických deliktů a ještě během jinak uvolněných šedesátých let sahala tamější justice i k nejvyšším trestům. Nejznámější kauzou podobného typu byl případ Rokotov – Fajbišenko, jež řešil moskevský soud v roce 1961. Obžalovaní stáli v čele skupiny, obchodující ve velkém s cizími měnami,

---

⁶³⁷ ANGYAL, Imrich a Štefan JAJCAY. *Organizovaná špekulácia na území Bratislavy...* s. 400.

⁶³⁸ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat...* s. 49 a n. K pravidlu „naprosté jistoty“ viz s. 148 a n.

cennými předměty, atd. Na konci ostře sledovaného procesu, ve kterém se angažoval i sám Chruščov, byli oba hlavní obžalovaní odsouzeni k trestu smrti a později zastřeleni.⁶³⁹ Ani drakonické tresty jako ty, jež padly v procesu s Rokotovem a Fajbišenkem, však neměly dlouhodobý efekt na potlačení rozličných hospodářských deliktů.

Vraťme se do československého prostředí. Možnosti reálného postihu veksláctví československou justicí se ukazovaly v poměrně otevřených televizních debatách z konce osmdesátých let. Kritika do vlastních řad přímo z úst lidí, působících v oblasti čs. prokuratury, byla v mnohých ohledech ještě více vypovídající, než statistické přehledy s počty stíhaných osob za jednotlivé delikty. V jednom z pořadů s tématem socialistické morálky shrnul pregnantně situaci v oblasti stíhání hospodářské kriminality Jiří Teryngel z Generální prokuratury ČSSR. Riziko postihu veksláctví bylo podle něj velmi nízké, naproti tomu ekonomická výhodnost této nezákonné výdělečné činnosti byla pro její provozovatele značná. Podobně mluvil o jiných formách hospodářské kriminality. Na deliktu poškozování spotřebitele přiznal, že i zde byl postih pouze výběrový, čemuž odpovídal „směšný“ počet stíhaných osob ročně. Zároveň přiznal, že podobné delikty nelze řešit pouze represí, ale účinnější by bylo řešení ekonomické.⁶⁴⁰

---

⁶³⁹ SCHWARTZ, Charles A. "Economic Crime in the U. S. S. R.: A Comparison of the Khrushchev and Brezhnev Eras." *The International and Comparative Law Quarterly*. 1981, vol. 30, No. 2, s. 293–294.

⁶⁴⁰ Archiv české televize. *Máte slovo* (vysíláno 27. 8. 1988).

9 Obraz veksláka ve veřejném prostoru a postoje čs. obyvatelstva k problematice veksláctví

9.1 Veksláci na stránkách dobového tisku

Jestliže přístup bezpečnostních složek k veksláctví můžeme označit spíše za liknavý, ve veřejném prostoru byli historičtí aktéři s ním spojovaní líčeni v jednoznačně negativním světle. Dříve sloužily sdělovacím prostředkům k popisu osob, jež se zabývaly „devizovou trestnou činností“ spíše pojmy jako „spekulant“ či „šmelinář“ a pojem vekslák se na stránkách československého tisku plně etabloval v osmdesátých letech. Proces, při kterém se diskurs veksláctví „osamostatnil“, měl vlastní logiku a lze jej zařadit do širšího společenského kontextu. Právě během osmdesátých let totiž černý trh s valutami a tuzexovými poukázkami dosahoval značného rozsahu a československý stát byl nucen se touto problematikou zabývat intenzivněji. Tento trend se promítl i do intenzity a do způsobů, jakými byl obraz veksláctví a veksláků vytvářen. Znatelnější nárůst v počtu relevantních textů lze vysledovat zhruba od poloviny osmdesátých let. Tedy v době, kdy se naplno rozeběhla kampaň proti nezákonnému obohacování, která odstartovala v roce 1983 „dopisem předsednictva“, resp. s ním souvisejícím vládním usnesením z roku 1982. Jedním z konkrétních opatření, která z vládního usnesení vyplývala, bylo ve větší míře než doposud o nezákonném obohacování informovat veřejnost. Tento úkol dostali do své kompetence osobně předsedové Federálního a Českého úřadu pro tisk a informace. Konkrétně měli zajistit, aby sdělovací prostředky „*aktivněji formovaly právní vědomí občanů s cílem vytvořit v celé společnosti atmosféru nesmiřitelnosti proti všem protispoločenským jednáním, která vedou k neoprávněnému obohacování*“.⁶⁴¹ Konkrétními formami tohoto boje se mělo stát seznamování s platnými právními předpisy, informování o příčinách

---

⁶⁴¹ NA, f. Úřad vlády ČSR/ČR, Praha – Usnesení vlády (značka fondu ÚV ČSR/ČR-RŽP). Signatura Usnesení vlády ČSSR č.355/1982 + podklady. Usnesení vlády Československé socialistické republiky ze dne 16. prosince 1982 č. 355 ke zprávě k problematice neoprávněného obohacování...

tohoto jevu a možných sankcích a v neposlední řadě měly texty, jež se ve veřejném prostoru objevovaly, „*pranýřovat případy nejvíce společensky nebezpečné*“⁶⁴²

Tématika veksláctví se na stránkách komunistických deníků objevovala v několika formách. Na některé případy čas od času upozorňovala rubrika černá kronika, ve které redakce Rudého práva již od poloviny šedesátých let uváděla každý den stručné zprávy o neštěstích či kriminálních případech. Větším kauzám se věnovaly samostatné články, popisující detailněji činnost překupnických skupin v Čechách i na Slovensku, výši peněžních hodnot, které se podařilo zadržet, a také tresty pro zadržené. Podrobněji o „vekslování“ pojednávaly i soudničky, jež se objevovaly ve víkendovém vydání Rudého práva a také texty z rubriky *Zákon a my*. Jednalo se v podstatě o komentovaný výklad příslušných částí trestního zákona, doplňovaný konkrétními údaji (např. o výši škod, které utrpělo národní hospodářství) z vybraných případů. Tyto texty měly především osvětovou a současně preventivní funkci. Jejich podstatou bylo posílit právní vědomí občanů a případně je odradit od páchání trestné činnosti.⁶⁴³ K tomu sloužily i podrobné údaje o výši trestů, které v jednotlivých kauzách padaly. Obdobné poslání měly články, vycházející ze společných besed redaktorů Rudého práva a pracovníků ministerstva vnitra, nebo rozhovory s předními zástupci prokuratury. K problematice tedy v tisku, televizi či rozhlase promlouvaly především hlasy odborníků „z oboru“. Oficiální obraz veksláctví, který byl československé veřejnosti skrze sdělovací prostředky předkládán, byl tak do velké míry utvářen expertními skupinami, ať již z oblasti kriminologie, kriminalistiky, ekonomie či trestního práva.

Stejně důležité jako to, kdo „promlouvá“, byly i postupy a rétorické figury, skrze které byl diskurs veksláctví ve veřejném prostoru konstruován. V souvislosti s veksláky se ve sdělovacích prostředcích objevovaly především dva motivy, které spolu úzce souvisely: ekonomický a morální. První z nich se objevoval především při popisu škod, které veksláci svoji činností způsobovali československému hospodářství a neoprávněných zisků, jichž dosahovali. Druhý kladl důraz na morálku, resp. na nemorálnost veksláctví, tedy činnosti, jež oficiálně stála v rozporu se „socialistickým

---

⁶⁴² Tamtéž.

⁶⁴³ Výmluvným příkladem je v tomto smyslu už jen název jednoho z textů s názvem „Pozor na veksláky!“ Viz KVĚTENSKÝ, Vítězslav. *Pozor na „veksláky“!* ... s. 12.

způsobem života“. Ve výrocích, které se v souvislosti s veksláky v tisku objevovaly, je patrná dichotomie mezi pojmy poctivé práce a bezpracného zisku. „Poctivá práce“ byla spojována s většinovou společností jako hodnota, která je jí bytostně vlastní. Naopak, nejčastěji kritizovaným atributem u veksláků byla skutečnost, že ke svým enormním ziskům přicházeli nepoctivou cestou. Primárně nebyl „tepán“ jejich materiální blahobyt nýbrž způsob, kterým se tito „nemakačenkové“ a „nicneděláci“, kteří „nepřišli na chuť poctivé práci“, obohacovali. Odsud již nebylo daleko k označení veksláků jako parazitů. Generální prokurátor ČSR Vítězslav Květenký charakterizoval v rozhovoru s redaktory Rudého práva spekulaci s valutami jako typický příklad „bezpracného obohacování lidí, kteří se zpravidla vyhýbají poctivé práci“ a „parazitují na společnosti.“⁶⁴⁴ Tato distinkce, jasné oddělení neužitečných, ba přímo zhoubných parazitů od „zdravé“ většinové československé společnosti, nesla vlastní vnitřní logiku. Jak ukázal Thomas Lindenberger na příkladu východoněmecké společnosti, stigmatizace asociálních žvlů (osoby „štítící se práce“, prostitutky atd.) měla pro socialistické diktatury nepostradatelný symbolický význam. Tím, že některé „deviantní“ vrstvy vydělovaly z masy pracujících a spořádaných občanů, přispívaly k vlastnímu sebepotvrzení o správnosti „socialistického způsobu života“.⁶⁴⁵

Při vysvětlení motivů, které překupníky vedly k jejich jednání, se zdůrazňovaly obvykle subjektivní lidské vlastnosti. Na řadu tedy přicházela sada záporných individuálních rysů, jako byla chamtivost („*Chamtivci dostali vysoké peněžité tresty*“), nezkrotná touha po penězích atd. Ty měly pramenit z přetrvávajících „maloburžoazních“ návyků a pozůstatků starého myšlení. Negativní charakterové rysy se objevovaly již v naléhavých titulcích některých článků (např. „*Bohatli na lidské důvěřivosti*“) a poté i při popisu činnosti jednotlivých skupin, které byly pro zisk schopny úplně všeho a neměly žádné morální zábrany: „*Ziskuchtivost těchto lidí je*

---

⁶⁴⁴ Zákony chrání každého z nás. Rozhovor Rudého práva s generálním prokurátorem ČSR Jaroslavem Krupauerem. *Rudé Právo*, 25. listopadu 1986, s. 3.

⁶⁴⁵ LINDENBERGER, Thomas. „Asoziale Lebensweise“. *Herrschaftslegitimation, Sozialdisziplinierung und die Konstruktion eines „negativen Milieus“ in der SED-Diktatur. Geschichte und Gesellschaft*. 2005, Jahrg. 31, H. 2 (Apr. – Jun), s. 227–254. V obecnější rovině lze pak veksláky vnímat jako příklad tzv. připsané třídy „ascribed class“: s tímto konceptem pracuje australská historička Sheila Fitzpatrick při výzkumu způsobů, jakými se utvářela sociální identita v SSSR. Viz FITZPATRICK, Sheila. „Ascribing Class: The Construction of Social Identity in Soviet Russia.“ *The Journal of Modern History*. 1993, vol. 65, No. 4, s. 745–770.

neuvěřitelná. Ve své touze po bezpracně vydělaných penězích se neohlížejí na nic. Na lidskou důstojnost, morálku, ani na zákony, které s vidinou tučného „balíku“ porušují.⁶⁴⁶ Podobně popsal veksláky i tehdejší příslušník Federální kriminální ústředny, která měla za úkol informovat veřejnost v otázkách kriminality. Podle něj se sice veksláci považovali za „lepší“ část kriminálního podsvětí, ovšem měli blízko „ke kriminálním žvlům nejhrubšího ražení“,⁶⁴⁷ kteří se nezastaví ani před násilnou a majetkovou trestnou činností.“ Naopak občané, kteří vystupovali do kontaktu s veksláky, byli v tisku líčeni spíše jako zákona neznalí, důvěřiví aktéři, jež ve snaze opatřit si tuzexové zboží nebo valuty pro vlastní potřebu porušují zákon nevědomky.⁶⁴⁸

U popisu veksláků se kromě chování a charakterových vlastností velmi často zmiňoval – s jistou dávkou jízlivosti – i jejich extravagantní zevnějšek. Redaktor Rudého práva v kritickém článku z cyklu *O čem se mluví* vylíčil v roce 1982 střetnutí s jistým ostravským prodejcem bonů jako setkání s „naparfémovaným mláďencem s panenskou pleť v proštípnutém velurovém sáčku.“⁶⁴⁹ Zde stojí za zmínku i samotné prostorové umístění textu na stránkách deníku. Na stejné straně novin, dokonce bezprostředně pod sloupkem zabývajícím se veksláky, umístila redakce Rudého práva vzpomínkovou reportáž o dlouholetém předsedovi jednotného rolnického družstva na malé vsi na východě Slovenska. Tato skutečnost sama o sobě není pro čtenáře nikterak zajímavá. Ovšem titulek „sousedního“ článku dává novinové straně jako celku novou interpretační rovinu. Nese totiž název *Znát je a mít je rád*, který v souvislosti s veksláky dostává provokativní, subversivní nádech. Takové spojení by naznačovalo, že v každodenním životě v předlistopadovém Československu byly dobré vztahy se „správnými lidmi“ v prostředí pokoutného obchodu faktickou nutností. Zda se v tomto případě jednalo o čistou náhodu nebo o rafinovanou satiru, ovšem zůstává otevřenou otázkou.

Dalším způsobem, jímž byl obraz veksláka spoluvytvářen, bylo jeho výtvarné zpodobnění na stránkách satirických časopisů. Autoři kreslených anekdot, zveřejňovaných v humoristických časopisech si často brali na paškál i různé

---

⁶⁴⁶ ADAMČÍKOVÁ, Nad'a. *Bohatli na lidské důvěřivosti...* s. 3.

⁶⁴⁷ WALTER, Karel. *Jak si došlápnout na „veksláky“...* s. 3.

⁶⁴⁸ ADAMČÍKOVÁ, Nad'a. *Bohatli na lidské důvěřivosti...* s. 3.

⁶⁴⁹ MAZAL, Jaroslav. *O čem se mluví. Rudé právo*, 17. dubna 1982, s. 3.

společenské nešvary, veksláctví nevyjímaje. V období normalizace patřily k vděčným tématům úplatky a protekce, šlendrián na pracovišti, konzumní životní styl, atd. V osmdesátých letech se na stránkách satirického týdeníku Dikobraz objevovaly vcelku často i kreslené vtipy, které tematizovaly Tuzex a s ním spojené jevy, včetně veksláků. S jejich vyobrazením se pojilo několik typických atributů. Mezi ně patřilo, stejně jako u popisu veksláků v různých novinových článcích, především distinktivní oblečení. Kreslení veksláci byli většinou oblečeni v kožených či sportovních bundách, případně ve vytahaném kabátu, skrývajícím nabízené zboží. Tyto zpravidla doplňovaly džínové kalhoty. Dalšími symboly spjatými s dobovým vyobrazením veksláků byly ty, které reprezentovaly obchodní činnost a bohatství (kufříky s penězi, nabízené digitální hodinky) nebo nevázaný životní styl (sluneční brýle, cigareta). Nelze opomenout také prostředí, do kterého bývaly karikatury překupníků zasazovány. Přirozeně se nejčastěji jednalo o jejich „druhý domov“, tedy ulice či okolí tuzexových prodejen. Řeč těla a vzezření pokoutných obchodníků pak potvrzovaly topos drsných hochů z kriminálního prostředí.⁶⁵⁰

Pokud budeme na typický obraz veksláka, tak jak jej prezentoval humoristický tisk, pohlížet sémiotickou optikou jako na svébytný znakový systém, lze u něj najít hlubší význam, a nikoliv jen karikaturu, vzbouzející ve čtenáři úsměv. Inspiraci lze nalézt v přístupu Rolanda Barthes. V díle *Mytologie* vysvětluje Barthes základní principy své sémiotické teorie na konkrétním případu. Jde o analýzu přední strany jednoho francouzského časopisu, kterou Barthes kdysi údajně zahlédl v na stole v holičském salonu. Na titulní straně magazínu byl vyobrazen černošský voják ve francouzské uniformě s hrdým a odhodlaným výrazem ve tváři, zřejmě salutující francouzské vlajce. Samotný obraz vojáka zde hrál roli „označujícího“. Jako „označované“⁶⁵¹ uvádí Barthes záměrně utvořenou směs francouzskosti a vojenství, kterou voják svým vzezřením a symboly evokuje. Propojení těchto prvků pak přidává další významovou rovinu a zdaleka není arbitrární, nahodilé. Mladý francouzský voják společně s „francouzskostí“ a hrdou vojenskou tradicí, které reprezentuje, dávají

---

⁶⁵⁰ *Dikobraz, satirický a humoristický týdeník*. 1986, roč. XLII, č. 31), s. 4 (6. srpna 1986). *Tentýž*. 1988, roč. XLIV, č. 21, s. 7 (25. května 1988), roč. XLIV, č. 20, 18. května 1988. s. 3. *Tentýž*. 1989, roč. XLV, č. 22, 31. května 1989, s. 4.

⁶⁵¹ Pojmy jako „označující“ a „označované“ přebírá Barthes od švýcarského jazykovědce Ferdinanda de Saussure, na jehož strukturální lingvistiku navazuje.

dohromady signál („mýtus“), že koloniální Francie je stále velkou říší a zároveň obyvatele svých kolonií, jakkoliv odlišná byla skutečná situace, vnímá jako sobě rovné.⁶⁵² Pokusme se nyní Barthesův přístup přenést do kontextu karikatur na stránkách Dikobrazu. Jestliže postava veksláka hraje symbolickou roli označujícího, jeho atributy – řeč těla, oblečení, mimika, gesta, a v neposlední řadě též způsob vyjadřování – pak evokují moc, suverenitu a jakousi neohroženost a povýšenost nad řadovými občany. „Podprahové“ poselství takovýchto vyobrazení lze číst tak, že veksláci byli velmi pevně ukotveni v každodenním životě a tvořili jeho nedílnou součást, bez ohledu na jejich negativní atributy.

I samotná skutečnost, že se figura veksláka postupně pevně zabydlela v prostředí komunální satiry, lze vyložit jako potvrzení faktu, že se veksláctví pevně etablovalo v československé společnosti a pokoutné shánění bonů patřilo ke každodennímu koloritu. Podobně argumentuje Alexei Yurchak v případě satiry na západní vlivy mezi sovětskou mládeží v sedmdesátých a osmdesátých letech, kdy „styliagi“ neboli mladé lidi „nakažené“ západním životním stylem sice režim zesměšňuje, ovšem zároveň západní vlivy na mladou generaci přijímá jako danou věc a integrální součást života v Sovětském svazu.⁶⁵³

9.2 „Přestavbová publicistika“ – o tématu v nových intencích

Charakteristickým rysem části textů tematizujících veksláctví byla schopnost československé justice rozdávat v kauzách, kde vystupovali různí spekulanti, spravedlivé tresty: *„Naše společnost má však dost sil a prostředků, aby se s podobnými kšeftaři vypořádala a po zásluze je „odměnila“, tím, co si zaslouží.“*⁶⁵⁴ Takové efektivní potírání však bylo spíše přáním, než odrazem skutečného stavu věcí. Přesto, že některé úspěšné akce proti vekslákům byly náležitě propagandisticky využity, objevovaly se již v „předpřestavbové době“ i výroky, přiznávající reálnou situaci. Autor článku s výmluvným názvem *Pozor na veksláky* z poloviny osmdesátých let připustil velmi

---

⁶⁵² BARTHES, Roland. *Mytologie...* s. 114–115.

⁶⁵³ YURCHAK, Alexei. *Everything Was Forever, Until It Was No More...* s. 207 a n.

⁶⁵⁴ ADAMČÍKOVÁ, Nad'a. *Bohatlí na lidské důvěřivosti...* s. 3.

vysokou latenci této kriminality, tedy že pouze malá část je vyšetřována příslušnými orgány a zbytek jim zůstává skrytý: „V posledních letech se podařilo odhalit několik skupin pachatelů, zabývajících se trestnou činností. (...) Je však třeba konstatovat, že v této oblasti existuje značná skrytá kriminalita.“⁶⁵⁵ I proto se objevovaly apely na veřejnost, aby lhostejně nepřehlížela podobným jevům a hlásila zjištěnou trestnou činnost na příslušná místa: „... je věcí všech poctivých občanů, aby orgány činné v trestním řízení v jejich práci podporovali a poskytovali jim veškerou potřebnou součinnost.“⁶⁵⁶ Spolupráce s Veřejnou bezpečností v každodenní praxi měla ovšem někdy v každodenní praxi k ideálu dosti daleko. Výmluvná je v tomto ohledu scéna z filmu *Bony a Klid*, kdy Martin kontaktuje jedno z pražských místních oddělení Veřejné bezpečnosti poté, co zjistil, že dolary, které koupil od veksláků, jsou falešné. Sám doufá, že policisté podvodníky rychle dopadnou. Z jejich chování je ovšem zřetelná rezignace spojená se zkorumpovaností. Martin si nakonec odnese poučení, že má jediné štěstí v tom, že dolary byly falešné. Jinak by sám porušoval zákon o devizovém hospodářství.

Ještě v polovině osmdesátých let bylo možné narazit spíše na optimistické výpovědi, jež sice poukazovaly na celou škálu společenských nešvarů včetně veksláctví, ale zároveň indikovaly, že je v silách státu je řešit zavedenými cestami, bez nutnějších radikálnějších změn: „Vhodným skloubením odpovídajících právních, mocenských, kontrolních, morálních a dalších nástrojů jsme schopni této protizákonné činnosti čelit ještě daleko účinněji než dosud.“⁶⁵⁷ Kritické hlasy, které šly ruku v ruce s kritikou přístupu státu, nabraly na intenzitě v období tzv. přestavby.⁶⁵⁸ Ve druhé polovině osmdesátých let docházelo ve státem kontrolovaných sdělovacích prostředcích k poměrně živelným diskusím o směřování ekonomické reformy a o problémech, jež československé hospodářství dlouhodobě trápily. Na přetřes tak přicházela i stínová ekonomika, veksláctví a podobná témata. Platformou pro reformně naladěné debaty se stala pochopitelně i Československá televize (debatní pořady typu *Vysílá studio Jezerka*

---

⁶⁵⁵ KVĚTENSKÝ, Vítězslav. *Pozor na „veksláky“!*... s. 12.

⁶⁵⁶ Tamtéž.

⁶⁵⁷ WALTER, Karel. *Jak si došlápnout na „veksláky“*... s. 3.

⁶⁵⁸ K recepci přestavby v ČSSR viz PULLMANN, Michal. *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium, 2011.

či *Sondy a další*) a denní tisk.⁶⁵⁹ V něm ve druhé polovině osmdesátých let mířily kritické úvahy již za rámec dosavadních neúčinných mechanismů a pojila se s diskursem radikálnější reformy československé ekonomiky: „*Boj s těmito negativními jevy nemůže být pouze v kompetenci Bezpečnosti. Jejich odstranění souvisí se změnou ekonomických nástrojů, s rovnováhou a nabídkou na našem vnitřním trhu a také s možností zahraničních turistů měnit své peníze legálně v oficiálních směnárnách i s problémem volné směnitelnosti československé koruny.*“⁶⁶⁰

Velmi otevřená – dalo by se říci systémová – kritika se objevovala v pozdních osmdesátých letech i v časopise *Mladý svět*. Zároveň se zde objevoval podobně „biologicky“ laděný slovník, jako v případě popisu charakteristických vlastností samotných veksláků. Kromě již osvědčeného vykreslování veksláků jako parazitů se ovšem uchytil i pro líčení bezútěšného stavu československé ekonomiky: „*Těžko se smiřujeme, že veksláci jsou ztělesněním – průvodním znakem – naší nemocné ekonomiky. Úplně je odstraní až její uzdravení.*“⁶⁶¹ Zajímavé je v kontextu „přestavbové“ žurnalistiky i srovnání publicisty Davida Vondráčka otisknuté v časopise *Mladý svět* v roce 1988. V něm se ostře vymezuje proti předsudkům, které starší generace chovala vůči mladým vyznavačům punku, tedy subkultuře do nedávna čelící poměrně ostrým represím ze strany státních institucí.⁶⁶² Do protikladu staví „pocitivého pankáče“, jenž sice budí kontroverzi svoji vizáží, avšak ideově je blíže představám o „socialistickém způsobu života“ než příslušníci tzv. zlaté mládeže: „*Pankáč, který chodí do práce je mi stokrát sympatičtější než vekslák, jenž sice také žádná „áčka“ (myšleno absence – pozn. A. H.) nemá. Ale jen kvůli tomu, že za něj v kotelně topí nějaký důchodce. Televizní pankáč mi sedí víc, než dobře oblečení představitelé zlaté mládeže se svoji bezideovou filozofií konzumního života.*“⁶⁶³

---

⁶⁵⁹ Blíže k televizním debatám viz MACHÁT, Zbyněk. *Československá televize v době perestrojky. Diskuzní pořady v pozdních osmdesátých letech*. Praha, 2013. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Fakulta filozofická.

⁶⁶⁰ *Škody z trestných činů za čtvrt miliardy korun... s. 2.*

⁶⁶¹ *Veksláci. Už jsou zase vidět v ulicích... s. 2.*

⁶⁶² Ke kampani proti punku a jeho vyznavačům viz VANĚK, Miroslav. *Kytky v popelnici. Punk a nová vlna v Československu*. In: VANĚK, Miroslav, ed. *Ostrůvky svobody. Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002, s. 198–225.

⁶⁶³ VONDRÁČEK, David. K věci. *Mladý svět*. 1988, roč. XXX, č. 34, s. 2.

9.3 Osvojený obraz?

V dobových textech, které před rokem 1989 reagovaly na veksláctví, nelze opomenout ještě jeden distinktivní rys. Tím je „hlas lidu“, neboli názory většinového obyvatelstva, které se ve veřejném prostoru v souvislosti s veksláky objevovaly. Různé stížnosti, dotazy či návrhy na (často velmi razantní) řešení se primárně týkaly samotných aktérů černého trhu, ovšem zároveň mohou alespoň částečně poodhalit, nakolik si lidé osvojili předkládaný obraz černého trhu, který byl obyvatelstvu prezentován a s jakými hodnotami se ztotožňovali. Do jaké míry tedy odrážel oficiálně budovaný obraz veksláka názory „obyčejných lidí“? Částečným klíčem k podobným otázkám pro nás mohou být dobové dopisy čtenářů, zveřejňované v denním tisku. Ty procházely pochopitelně před rokem 1989 ideologickým cenzurním sítím a názory, jež by přesáhly únosnou mez přípustné kritiky, nedostaly šanci na zveřejnění. Některá témata byla navíc dlouhodobě tabuizována *per se*. Přesto nelze dobové dopisy či stížností jednoduše odsoudit jen jako čistý nástroj propagandy. Řada lidí považovala zasílání stížností či kritických podnětů na příslušná místa nebo do denního tisku za legitimní způsob, jak vyjádřit své názory. Tuto praxi zároveň nelze vykládat automaticky jako projevy hlubší opozice vůči tehdejšímu systému jako celku. Naopak, vypovídala o jisté víře v paternalistickou funkci státu⁶⁶⁴ a v jeho schopnosti – jakkoliv byly ve skutečnosti omezené – řešit problémy.

Postoje, jež v dopisech došlých do redakcí Rudého práva či dalších periodik převažovaly, v sobě snoubily kombinaci rozhořčení, pocitu nespravedlnosti a volání po rázné akci proti překupníkům s cizími měnami a bony. Z reakcí obyvatelstva, otištěných v tehdejší denním tisku vyplývá, že byly v souladu se shora uvedenou dichotomií mezi „poctivými pracujícími“ a parazitujícími veksláky, kteří fakticky nepracují, ovšem díky svému ilegálnímu „řemeslu“ dosahují enormních zisků. Lidé prostřednictvím dopisů a stížností veřejně nepranýřovali ani tak jejich luxusní životní styl ale terčem kritiky se spíše stal způsob, jakým byl dosažen, tedy skrze bezpracný

---

⁶⁶⁴ VILÍMEK, Tomáš, Konstruktivní kritika nebo "protistátní štvání"?: stížnosti občanů a "protistátní písemnosti" v letech 1969–1989. *Dějiny a současnost*. 2014, roč. 36, č. 9, s. 17–20. Pro NDR viz SCHRÖDER, Christina, Sozialismus und versorgungsprobleme. Die Zunahme materieller Unzufriedenheit und das Ende der DDR. *Hallische Beiträge zur Zeitgeschichte*. 2001, H. 10, s. 43–90.

zisk a obohacování se na úkor společnosti: „Podívejte se na příjmy tzv. veksláků, kteří jsou zaměstnaní na nočním úklidu. Jak však plní své povinnosti a v jaké hodnotě odevzdávají práci, když mohou již v dopoledních hodinách chytat cizince, aby obratem ruky vydělali doslova sumu.“⁶⁶⁵

Ve stejném duchu se nesl dopis jistého Jiřího Václava, jehož část otiskl deník Rudé právo v roce 1988. Zde se protínalo faktické přiznání, že interakce s veksláky byla „každodenním“ chlebem pro běžné občany, s voláním po tvrdší represi: „Jsou lidé, kteří opravdu umějí vydělat slušné peníze a já na tom také nevidím nic špatného (...) Co mě ale zaráží je, že mnohdy ještě lépe než pracanti se mají nejrůznější nemakačenkové a vykukové! (...) proto bychom měli vůči různým vekslákům a podobně vystupovat všichni ostřeji, i když se třeba sami necháme od nich a podobných napálit.“⁶⁶⁶ Podobné výroky nebyly jen účelově připravenou stranickou propagandu při snaze čelit některým společenským nešvarům, ale jednalo se o autentické hlasy, vyjadřující postoje, které ve většinové společnosti rezonovaly.

Značné nelegálními příjmy a sociální nespravedlnost, která s nimi přicházela, oprávněně rozhořčovala široké vrstvy obyvatelstva, přestože na neformálních ekonomických praktikách, suplujících deficity centrálně řízeného hospodářství, participovalo obrovské množství lidí. Všeobecnou nespokojenost československých dělníků s nelegálními příjmy veksláků odráží ve svých vzpomínkové knize i bývalý příslušník stranické elity Jaroslav Čejka. Dokonce se dle jeho slov stala konfliktním polem při jedné ze stranických schůzí z pozdních osmdesátých let, kde nechyběl ani tehdejší generální tajemník ÚV KSČ Miloš Jakeš. Reakce prvního muže komunistické strany na Čejkovy poznámky ohledně neoprávněných příjmů veksláků ovšem byla typicky „jakešovská“. Problém sice přiznal, zároveň uvedl, že řešení „není tak snadné“ a zavádění legislativních úpravy v této oblasti by rozhodně nebylo bezproblémové.⁶⁶⁷

Negativní reakce veřejnosti vyvolávala i skutečnost, že se vekslování odehrávalo přímo ve veřejném prostoru, na očích všech: „Občané však říkají, že není nic vzácného

---

⁶⁶⁵ KVĚTENSKÝ, Vítězslav. *Pozor na „veksláky“!*...Z dopisu čtenářky J. N. z Prahy 4, s. 12.

⁶⁶⁶ „Špatný příklad“, Dopis Jiřího Václava z Chomutova v rubrice Kritické připomínky, poznatky i podněty (téma: „Peníze nejsou všechno“). *Haló sobota*, příloha deníku Rudé Právo, číslo 16, 23. dubna 1988, s. 2.

⁶⁶⁷ ČEJKA, Jaroslav. *Aparát: soumrak polobohů*. Praha: Fajma, 1991, s. 70–71.

vidět ochotné mladíky nebo i ženy pokročilého věku, zejména před prodejny Tuzexu, jak nabízejí poukázky.“⁶⁶⁸ Fyzická přítomnost veksláků v ulicích měst evidentně budila pohoršení a vedla k volání po nápravě situace. Tuto stránku černého trhu s bony a valutami adresoval i jeden ze čtenářů Rudého práva, jenž se svým dotazem mířil přímo na ministra vnitra ČSSR Vratislava Vajnara: „Vekslování s valutami před prodejny Tuzexu probíhá zcela veřejně. Proč příslušníci proti spekulantům rázně nezakročí? Ing. Milan Popilka, Úvěstice“⁶⁶⁹ Návrhy na větší postih veksláků ze strany občanů měly někdy i zcela konkrétní formy, např. účinné přezkoumání invalidních důchodů u veksláků, resp. způsobu, na jehož základě jim byl takový statut přiznán.⁶⁷⁰

Právě apel na státní orgány k tomu, aby zaujaly mnohem důslednější postoj, představoval rys, který se silně prosazoval především v postojích starší generace občanů k problematice veksláctví. Docházelo dokonce i ke spontánním projevům nespokojenosti s liknavým postupem státu, kdy občané oslovovali prostřednictvím kritických dopisů přímo příslušná ministerstva, zákonodárné sbory, či zástupce komunistické strany. Unikátním je v tomto ohledu dopis z prosince roku 1982, který zaslal jistý Jaroslav Litomiský, v té době třiašedesátiletý důchodce, na adresu nejvyššího československého zákonodárného orgánu, Federálního shromáždění (v kopii se dostal též na Ministerstvo vnitra). Autor v něm velmi expresivně podal vlastní pohled na každodenní situaci před prodejny Tuzexu. V jeho očích museli obyvatelé Prahy podstupovat nepříjemné prodírání se špalírem pokoutných prodejců, kteří nevybíravě nabízeli k prodeji hlavně bony a svým agresivním počínáním velmi obtěžovali kolemjdoucí. Při charakteristice veksláků nechybí ani rasistický podtext: kromě „našich lidí“ se mělo jednat i o cizince a taky o velký počet „cikánů, kteří se specializují na hodinky“⁶⁷¹. Opakujícím se motivem celého dopisu bylo volání po „rázném řešení“, spojené s kritikou dosavadní nečinnosti zodpovědných orgánů: „A toto vše, práce těchto přímo gangů, probíhá vesele a nerušeně dál, aniž by někdo hnul prstem a aniž by se příslušné orgány pokusily a důslednou a trvalou likvidaci těchto

---

⁶⁶⁸ WALTER, Karel. *Jak si došlápnout na „veksláky“*... s. 3.

⁶⁶⁹ O práci Sboru národní bezpečnosti. Na dotazy čtenářů Rudého práva a Pravdy odpovídá ministr vnitra ČSSR soudruh Vratislav Vajnar. *Rudé právo*, 30. listopadu 1987, s. 3.

⁶⁷⁰ O práci Sboru národní bezpečnosti. Na dotazy čtenářů Rudého práva a Pravdy odpovídá ministr vnitra ČSSR soudruh Vratislav Vajnar. *Rudé právo*, 11. prosince 1987, s. 6.

⁶⁷¹ ABS, f. MV ČSR – Správa kriminální služby MV ČSR, přírůstek č. 1750/88, bal. č. 4, Dopis Jaroslava Litomiského ze dne 6. prosince 1982

příživníků a kriminálních živlů. Nabízí se otázka: vědí o tom příslušné orgány a když ano, proč to trpí a proč nezakročí tvrdě a účinně?⁶⁷² Nebo má snad někdo zájem na těchto, – mírně řečeno – černotách a vekslaření?“ V další části dopisu Litomiský dokonce sáhl k analogii s obdobím Protektorátu Čechy a Morava, během něhož by podobná situace byla nemyslitelná: „Chtělo by to jedno – ovšem máme-li na to: rázný, exemplární zákrok a se vší rozhodností a tvrdostí zlikvidovat tyto příživníky a stálé kontroly, zda se opět neobjeví. Je nanejvýš smutné a zarážející, když dnes, 37 let po válce, mnoho a mnoho lidí si naříká, že toto a podobné věci by byly za okupace prostě nemyslitelné, kdy se každý bál něčeho podobného se odvážit, protože šmelináři (a co jiného jsou tito lidé?) rázně a rychle smutně skončili. Je smutné, ale bohužel pravdivé, že dnes toto vše trpíme, nezakročíme a nedovedeme si udělat rázný pořádek a zkoncovat (sic!) s tímto stavem.“⁶⁷³ Celý dopis byl pak zakončen emotivní výzvou, kdy autor mluvil za „dříve narozené“, kteří dosud marně čekali na nápravu poměrů. Dopis Jaroslava Litomiského z prosince 1982 se v prostředí ministerstva vnitra neobešel bez odezvy. Na program operativní porady vedení MV ČSR, konanou o měsíc později, přibyla jako bezprostřední reakce na Litomiského iniciativu i problematika postihu veksláctví v hlavním městě a došlo k vypracování analýzy, shrnující dosavadní stav.⁶⁷⁴ Výraznější dopad dopisu však předpokládat nelze. Závěry ze zprávy, která vznikla jako reakce na iniciativu J. Litomiského sice přesně pojmenovaly všechny příčiny veksláctví a obsahovaly též řadu konkrétních návrhů na jeho řešení, ovšem ty nebyly z různých důvodů nikdy převedeny do praxe.⁶⁷⁵

V určitém slova smyslu můžeme Jaroslava Litomiského považovat za typického mluvčího starší generace, která se častěji dožadovala tvrdšího postupu vůči spekulantům (mj. i proto, že kšeftování s tuzexovými poukázkami zde přinášelo reminiscence na přídělový systém a válečné hospodářství). U reflexe veksláctví u zbytku společnosti však najdeme i jiné, neméně závažné momenty. Vedle hlasů, volajících po nápravě situace a potlačení veksláků, se ve veřejném prostoru na samém

---

⁶⁷² Tamtéž.

⁶⁷³ Tamtéž.

⁶⁷⁴ ABS, f. MV ČSR – Správa kriminální služby MV ČSR, přírůstek č. 1750/88, bal. č. 4, Věc: LITOMISKÝ Jaroslav z Prahy, stížnost na spekulaci s tuzexovými poukázkami a pašovaným zbožím u prodejen TUZEXU v Praze – opatření. (4. 1. 1983).

⁶⁷⁵ ABS, f. MV ČSR – Správa kriminální služby MV ČSR, přírůstek č. 1750/88, bal. č. 4, Vyhodnocení opatření proti devizové trestné činnosti a spekulaci...

sklonku osmdesátých let objevovaly i mnohem smířlivější názory. Velmi výstižným příkladem, který poodhalil širší škálu vnímání veksláctví, byla anketa z roku 1989, uskutečněná pro kritický pořad československé televize s názvem *Naše věc*. Reportéři české televize se při ní dotazovali na postoje ke kšeftování s valutami a bony přímo v ulicích měst. Vedle odsuzujících komentářů, především z řad starších lidí, se v odpovědích odrážely i mnohem méně nekompromisní postoje, akcentující potřebnost existence veksláků („*ať je to tak nebo onak, je to potřebné*“). Na dotaz, jaký názor zaujímá k otázce veksláků, odpověděl jeden z dotazovaných bezelstně: „*No, tak živí se, jak umějí.*“ Další respondent se dokonce otevřeně vyjádřil v tom smyslu, že si nemyslí, že by jejich činnost byla trestná. Naopak dle jeho názoru byl vekslák „*člověk jako jiní*“ a jeho „povolání“ platilo za legitimní způsob obživy.⁶⁷⁶ Odpovědi zaznamenané televizní kamerou nasvědčovaly i tomu, že přinejmenším část čs. veřejnosti byla velmi dobře obeznámena s černými kurzy měn a přímý kontakt s veksláky, včetně odkupu bonů a valut od nich nebyl ničím výjimečným.

Rozdíly ve vnímání veksláctví lze částečně přičítat i generačnímu faktoru. U mladší generace se v osmdesátých letech objevovala i neskrývaná adorace některých aspektů „veksláckého života“ (stylová móda, konzumní preference), související s fetišem Západu a západního stylu života. Zároveň byl tento obdiv znamením, že snaha politického vedení veksláctví pomocí médií stigmatizovat, se nesečkala se stoprocentním úspěchem. O tom, že zejména pro mladé lidi mohli veksláci působit i jako svým způsobem nikoliv pozitivní, ale zároveň atraktivní vzory, svědčí např. anketa mezi učiteli z obchodního učiliště v Humpolci z roku 1988, která proběhla v pořadu Československé televize *Setkání mládeže na Šumavě*. Moderátor v pořadu dívkám pokládal otázky na jejich povolání, o tom, co se jim na jejich práci líbí a nelíbí. Poté se dostali k dalším dotazům, například co si myslí o kšeftování, a jaký mají názor na veksláky. K prvně jmenovanému se respondentky stavěly negativně, ovšem na otázku „Vzala by sis veksláka?“ odpověděla jedna z dotazovaných dívek bez dlouhého přemýšlení „*ano*“, protože „*by se měla dobře.*“⁶⁷⁷ Že tento výrok nebyl výjimkou potvrzující pravidlo, ale naopak odrážel rozšířenější postoje, potvrzují i dopisy čtenářů publikované v denním tisku: „*Ale nejhorší je, že se takových „vzorů“ chytá mládež! Mladí*

---

⁶⁷⁶ Archiv České televize. *Naše věc* (díl č. 13/1989).

⁶⁷⁷ Archiv Československé televize. *Setkání mládeže na Šumavě* (vysíláno 29. 11. 1988).

*mnohdy vidí jenom ty lehce vydělané peníze a berou si z toho příklad.*⁶⁷⁸ Bez obalu na atraktivitu veksláctví mezi mladými poukázala i televizní debata o socialistické morálce z roku 1988. Dle jednoho z účastníků debaty (ředitel středního odborného učiliště dopravních podniků hl. m. Prahy) ovlivňovali veksláci negativním způsobem morálku mladých lidí do té míry, že se v jejich očích stávali *idolem*.⁶⁷⁹

I dobová satira, pokud se na chvíli vrátíme k časopisu *Dikobraz*, líčí veksláky jako atraktivní vzor pro mladou generaci. Jeden z vtipů znázorňuje malé děcko s maminkou, procházející kolem tuzexové prodejny a pokoutných obchodníků. Dítě své překvapené matce sděluje, že až bude velké, bude také vekslákem.⁶⁸⁰ S tím, že životní styl spjatý s kšeftováním s cizími měnami a tuzexovými bony měl potenciál působit na mládež jako nebezpečné „lákadlo“, se museli vyrovnávat také straničtí ideologové. Důraz na výchovu dětí v „socialistického člověka“ patřil k důležitým ideologickým rysům států východního bloku, včetně Československa. I proto se také ve vládních dokumentech, tematizujících hospodářskou kriminalitu objevovaly obavy o indoktrinaci především mladých lidí: *„Spekulace ve formě tzv. veksláctví a s ní související negativní jevy – prostituce, šíření pornografie apod., patří i nadále k ideologicky nebezpečným formám trestné činnosti, neboť prohlubují fetišizaci spotřebního způsobu života zejména u mladých lidí, vytvářejí a podporují názory o absolutní převaze kapitalismu a ekonomické bezvýchodnosti socialismu.*“⁶⁸¹

Jestliže v představách mladších generací měl životní styl veksláků jistou přitažlivost, *přímá interakce* s veksláky v každodenním životě bývá ve vzpomínkách pamětníků líčena jako nepříjemná, čistě utilitární setkání. Neskrývaný odpor k vekslákům popisuje například Roman Laube, jenž se před rokem 1989 účastnil hudebních burz, kde byly k dostání zahraniční LP desky: *„Pak tam začali chodit, my jsme jim říkali veksláci, prostě lidi, který jako s tím vyloženě kšeftovali (...). bylo to docela zvláštní, že tam byli lidi, prostě, že jo, máničky, „androš“, „bigbítáci“, pak se tam kolem*

---

⁶⁷⁸ „Špatný příklad“, Dopis Jiřího Václava z Chomutova... s. 2.

⁶⁷⁹ Archiv České televize. *Máte slovo* (vysíláno 27. 8. 1988).

⁶⁸⁰ *Dikobraz*, satirický a humoristický týdeník. 1983, roč. XXXIX, číslo 47, 23. listopad 1983, s. 3.

⁶⁸¹ NA, f. Úřad předsednictva vlády ČSSR/ČSFR, Praha, signatura usnesení vlády č. 323/1988 a podklady. Zpráva o poznacích prokuratury o stavu zákonnosti při postihu vybraných forem porušování hospodářské kázně, úplatkářství, neoprávněného obohacování a při postihu majetku a majetkového prospěchu z nepoctivých zdrojů.

toho začali motat ty veksláci, to znamená dva světy, který normálně spolu vůbec nekomunikovaly a neměli se rádi (...) A já jsem jednoho z těch veksláků dokonce znal, byl jsem s ním na vojně, strašně nesympatickej kluk a pak jsem ho potkal na burze a právě jako tam měl docela slušnej artikl věcí.“⁶⁸² Podobně negativně vzpomíná dnes na veksláky i herec Tomáš Hanák, představitel „šibra“ Harryho ve snímku *Bony a klid*. Podle jeho slov byli veksláci „odpad“, ale zároveň je obyčejní lidé potřebovali, když si chtěli zakoupit jinak nedostupné zboží.⁶⁸³ Pragmatismus s ohledem na služby, jež veksláci poskytovali (a které řada lidí v každodenním provozu využívala), a současně i jejich morální odsouzení většinovou společností výstižně shrnuje i krátký satirický verš, uveřejněný v časopise *Dikobraz* v roce 1988 s názvem *Zásady a realita*:

„Černý trh a bony, to už bylo špíny!

-dvě stovky však koupím

manželka chce džíny!“⁶⁸⁴

Vnímání veksláctví z pohledu většinové veřejnosti samozřejmě nelze oddělit od otázek, týkajících se podniku, který veksláky jako sociální skupinu fakticky stvořil. Samotná existence Tuzexu se pro československou veřejnost stala vysoce kontroverzním tématem. Podnik byl od svého založení předmětem kritických úvah zejména ze dvou důvodů. Jeho existence a exkluzivita vzbuzovala pocit frustrace u většinové společnosti a platil za symbol neférovosti režimu.⁶⁸⁵ Rozhořčení občané oprávněně poukazovali na skutečnost, že oficiálně měly přístup k tuzexovému zboží pouze některé „vyvolené“ vrstvy. Kritika mířila samozřejmě i na kšeftování s poukázkami a s ním spojené jevy. Oba druhy výtek ze strany veřejnosti reflektoval již článek z roku 1965 s výmluvným názvem *Odpovídáme – vysvětlujeme. Proč je Tuzex?* Navzdory kritickým hlasům čtenářů však hájil působení podniku jako ekonomickou nutnost: i se svými spornými rysy představoval efektivní nástroj k odsávání valut.⁶⁸⁶

---

⁶⁸² Rozhovor autora s Romanem Laubem (2009, soukromý archiv autora).

⁶⁸³ Retro. Pořad České televize. Díl „Veksláci“ ... (citováno k 4. 11. 2019).

⁶⁸⁴ *Dikobraz* 1988/2

⁶⁸⁵ Právě férovost a spravedlnost se staly jedním z hlavních požadavků protestujících mas na sklonku roku 1989, kdy se socialistická diktatura v ČSSR rozpadla. Viz KRAPFL, James. *Revoluce s lidskou tváří: politika, kultura a společenství v Československu v letech 1989–1992*. Praha: Rybka Publishers, 2016, s. 127–129.

⁶⁸⁶ *Odpovídáme – vysvětlujeme. Proč je Tuzex?* *Rudé právo*, 6. října 1965, s. 2.

Tento postoj lze vysledovat i v pozdějších, vyloženě apologetických textech, ale také v kritičtějších úvahách týkajících se podniku, jež se objevily v československém tisku.⁶⁸⁷

Zaměříme-li se na proměny vnímání podniku většinovou společností v dalším průběhu jeho existence, do roku 1989 neprošlo zásadnější proměnou a výtky na adresu podniku se nesly i nadále v podobném duchu. Dokládá to anketa z roku 1988, kterou uveřejnil na svých stránkách humoristický časopis *Dikobraz*. V ní se vzorek jednoho sta respondentů vyjadřoval k otázce, zda souhlasí s existencí Tuzexu. Celých 92 % odpovídajících se vyjádřilo negativně. Podle většiny dotázaných se jeho činnost neslučovala se socialistickým zřízením. Jako stěžejní argument „proti“ většinou uváděli v podstatě totéž, co opakovaně zaznívalo již dříve. Podnik oficiálně otevíral své dveře pouze privilegovaným skupinám, vybaveným potřebnou měnou či kontakty. Zároveň ale někteří prostřednictvím ankety vyjadřovali naději, že proces přestavby problém Tuzexu a s ním souvisejících veksláků vyřeší a s ozdravením ekonomiky nebude už podniku tohoto typu potřeba a zanikne.⁶⁸⁸

9.4 Nejen Bony a klid – veksláci v populární kultuře pozdního socialismu

Tématika veksláctví se v osmdesátých letech přirozeně odrážela i v populární kultuře (včetně filmů, televizních seriálů, ale i populární hudby) či v literatuře. Zaměříme-li se nejprve na filmová zpracování, nejznámějším snímkem, který zachytil praktiky i životní styl veksláků, byl bezesporu film *Bony a klid* režiséra Víta Olmera.⁶⁸⁹ Lze jej zařadit do vlny „přestavbové“ kinematografie, jež se věnovala dosud spíše tabuizovaným společenským tématům, jak byly drogová závislost (film *Pavučina*), hrozba nemoci AIDS (*Kopytem sem, kopytem tam*) či fotbalové chuligánství a s ním

---

⁶⁸⁷ BENIAK, Luboš. *O Karlovi...* s. 14.

⁶⁸⁸ Dvířka názorům otevřená. *Dikobraz. Nezávislý satirický a humoristický týdeník*. 1988, roč. XLIV, číslo 27, 6. července 1988, s. 15.

⁶⁸⁹ Filmu se podrobněji věnuje BREN, Paulina. *Tuzex and the Hustler...* s. 36–38.

spojeného násilí (Proč).⁶⁹⁰ Olmerova kritická filmová sonda vycházela ze scénáře Radka Johna, který o světě veksláků sbíral zasvěcené informace přímo od některých z nich. Výsledkem byl dynamický snímek, který poměrně věrně přiblížil praxi a životní styl této společenské vrstvy. Eskapády hlavních (anti)hrdinů lze však spíše než jako úplné zachycení každodenního provozu vnímat spíše jako jakýsi výběr z dramatictějších momentů z prostředí veksláků, daný celkovým akčnějším pojetím celého filmu. Jeho scénář vypráví příběh naivního chlapce z Mladé Boleslavi, který přijíždí do Prahy, aby získal na černém trhu cizí měnu na zakoupení videopřehrávače, kterým by zpestřil jím pořádané večírky. Pražskými překupníky je podveden, ovšem ve snaze získat své peníze zpět vytrvá a nakonec je mu nabídnut způsob, jak ztracené finance vydělat: začít „vekslovat“. Postupně se tak stává plnohodnotným členem jedné skupiny veksláků. Tím, že nabídku přijme, se roztáčí kolotoč kšeftů a nezřízených večírků, který skončí před jedním z pražských soudů. Zajímavé jsou i peripetie, jež provázely vzniku snímku. Ten údajně nejprve neprošel cenzurním sítem, ovšem jistým osobám se podařilo pásek s filmem „ukořistit“ a přehrát jej na videokazety, takže se brzy rozšířil neoficiálními kanály mezi část československé filmové veřejnosti.⁶⁹¹ Aby tuzemský filmový průmysl na celém incidentu příliš finančně netratil (pirátské sledování filmu mělo samozřejmě negativní vliv na návštěvnost v kinech), bylo rozhodnuto, že snímek do kin nakonec půjde. Po oficiálním uvedení na jaře 1988 se stal diváckým hitem a byl poměrně uspokojivě hodnocen i tehdejšími filmovými kritiky.⁶⁹²

Bony a klid nebyl zdaleka jediným snímkem, kde se divák mohl s problematikou veksláctví podrobněji seznámit. Objevuje se mj. také v komedii režiséra Jaroslava Soukupa *Kamarád do deště* z roku 1988. Příběh československého „Podrazu“⁶⁹³ se točí kolem ukradených peněz a rafinované pomsty s dobrým koncem. Jeden z dvojice ústředních hrdinů Michal (Sagvan Tofi) pracuje jako číšník. Při převážení denní tržby

---

⁶⁹⁰ JAROŠ, Jan. Recenze (ne)přestavby české kinematografie. In: KOPAL, Petr a kol. *Film a dějiny* 5, Praha 2016, s. 166–169.

⁶⁹¹ O tom, že se pracovní verze filmu na pásce ztratila přímo ze studia a tím se snímek neplánovaně dostal do oběhu, svědčí přímo i deník *Mladá fronta*, viz LHOTKOVÁ, Bohuslava. „Radku, půjč mi kazetu!“ *Mladá fronta*, 24. března 1988, s. 4.

⁶⁹² Mezi jinými např. SPÁČILOVÁ, Mirka. *Bony Klid* a zneklidnění. *Svobodné slovo*, 1. dubna 1988, s. 5. ŘÍHOVÁ, Klára, *Bony a klid*. *Kino*. 1988, roč. XLIII, č. 1, s. 6–7. JAROŠ, Jan. *Vekslácká balada*. Do kin přichází *Bony a klid*. *Zemědělské noviny*, 2. června 1988, s. 2.

⁶⁹³ Tento titul získal snímek na základě podobnosti s americkým filmem *Podraz* z roku 1973.

z restaurace je přepaden neznámými muži a o peníze přijde. Protože se nechce dostat do problémů, musí vymyslet, jak částku dostat zpátky. Nemůže si však dovolit kontaktovat policii, protože mu zrovna běží podmíněný trest za finanční nesrovnalosti v předchozím zaměstnání, které na něj hodili nepoctiví kolegové. Jeho nejlepší kamarád, taxikář Tomáš (Lukáš Vaculík) chce zoufalému Michalovi pomoci a peníze si půjčí od nebezpečného veksláka Adamce. Umožní tak Michalovi dodatečně donést peníze ve výši ukradené denní tržby do státní banky. Mezi tím oba mladíci zjistí, že v přepadení měl prsty Michalův nadřízený, šmelinář Kadlec a jeho zeť Bureš, který kšeftuje s kradenými automobily. Michal a Tomáš se snaží různými způsoby převzít ony dva šmelináře a zajistit, aby spravedlnosti bylo učiněno zadost. Zároveň usilují o to, splatit co nejrychleji nevýhodnou půjčku překupnickému bossovi Adamcovi, a zajistit si od něj a jeho goril konečně klid. Nakonec se jim obojí podaří po sérii mazaných fint, podvodů a vydírání, ve kterém figuruje fingovaný prodej starožitnosti, kradených aut, únosy domácích mazlíčků, atd. strůjci přepadení končí v rukou policie a vekslákovi splatí ústřední dvojce dluh penězi, o které jej předtím sama připravila.

Oba hlavní hrdinové Soukupova snímku ctí poměrně striktně „socialistickou morálku“ a nesnaží se na různých podrazech, jež provádějí, osobně obohatit. Jejich cílem je především dát lekci nepoctivým protivníkům. Do kontrastu ke „správnému“ duu mladých hrdinů dali tvůrci filmu jejich soky. Kadlec s Burešem jsou nestydatí kšeftaři, kteří se neštítí podvádět a uplácet když je to potřeba. Vekslák Adamec si při svém nekalém podnikání počíná bezohledně a pro dosažení svých cílů sahá i k fyzickému násilí. Když se Tomášovi nepovede včas splatit lichvářskou půjčku, pošle na něj Adamec své kumpány, kteří jej fyzicky napadnou. Mezi vekslákovy zastrášovací metody patří i zapálení služebního taxíku, ve kterém Tomáš vozí své zákazníky. Ve filmu je postava gaunera Adamce spojená s řadou „veksláckých“ atributů. Patří k nim módní oblečení, auto zahraniční výroby, záliba v ženách a nákladný životní styl. Vylíčeny jsou i jeho pracovní metody, kdy z auta zásobuje pouliční překupníky tuzexovými poukázkami a inkasuje od nich peníze. Snímek cílil v době svého uvedení především na mladou generaci a dvojice mladých herců v hlavních rolích se stala idolem v první řadě pro náctileté divačky. Dějová linka je postavena na konfrontaci dvou světů, které reprezentují dosti schématické postavy („slušní hoši“ v podání Vaculíka a Tofiho vs. nepoctiví kšeftaři). Světem plným podvodů a drobné kriminality jsou obklopeni i oba mladí hrdinové a velmi dobře se v něm umí orientovat. Přesto si

udržují vysoký morální kredit, a když už se chovají podle podobných vzorců jako jejich protivníci, tak pouze proto, aby dosáhli spravedlnosti jako konečného cíle.

Kromě filmů a seriálů se téma veksláctví objevilo dokonce i v československé popmusic. V roce 1984 nahrála popová skupina Natural singl *Já na to mám*. Text písně se strefuje do zpustlého životního stylu lidí, již pokoutně kšeftují s valutami a vyžívají se v luxusu. Bere si na mušku též kariérismus, individualismus, korupci a nutnost mít známosti, ale v první řadě skutečnost, že vše odvisí od peněz, které otevírají nové dveře ve všech oblastech života. Výmluvný je v tomto směru především refrén:

*„Já na to mám – to si vyskočím, to si poskočím
Já na to mám – jsem v balíku a tak mám všude známý
Já na to mám, všechno zaplatím a všechno utratím“⁶⁹⁴*

Nutno říci, že ve své době se píseň stala hitem a díky ní se prodalo velké množství desek skupiny Natural. K písni vznikl i videoklip, ve kterém se členové kapely stylizují do rolí veksláků: směňují před pražskými hotely cizí měny, projíždějí se v přepychovém automobilu, v restauraci se seznamují s dívkami, se kterými se posléze veselí na baru, ovšem jen do doby, než se na scéně objeví příslušníci Veřejné bezpečnosti. Policisté večírek a s ním i celý videoklip rázně utnou tím, že členy skupiny odvedou v poutech.

Scénář k videoklipu údajně napsal hudebník, scénárista a televizní moderátor Karel Šíp a samotný klip byl poprvé představen v hudebním pořadu *Hitšaráda*, jež Šíp uváděl. Ve stejném díle Šíp dokonce vystupoval v jednom ze skečů jako vekslák jménem Karel Valuta, který má v plánu své „řemeslo“ dotáhnout k dokonalosti tím, že si pořídí pojízdnou prodejnu bonů.⁶⁹⁵ Zcela identickou roli, navíc ve stejném pořadu, ztvárnil Šíp již v roce 1983, kdy sehrál roli pražského veksláka v hudebním klipu zpěvačky Zuzany Michnové. Ve stejné relaci společně s Jaroslavem Uhlířem přivítali jako hosta textaře a písničkáře Zdeňka Rytíře, který představil krátkou humoristickou skladbu *Vekslák*, ve které se ústřední hrdina „vometá“ kolem hotelů v centru Prahy a svůj domov má na Václavském náměstí.⁶⁹⁶ Veksláctví se promítlo i do dalších hudebních děl, tématizovala jej např. satirická píseň *Ten dělá to a ten zas tohle* skupiny Hop Trop,

---

⁶⁹⁴ Text písně *Já na to mám* skupiny Natural (složil Petr Kadlčík). Viz *Natural*. Oficiální webové stránky skupiny. Dostupné na: <http://www.janatomam.cz/poslouchej/> (citováno k 4. 2. 2020).

⁶⁹⁵ Archiv České televize. *Hitšaráda*. Díl 8/1985 (vysíláno 27. 9. 1985).

⁶⁹⁶ Archiv České televize. *Televizní klub mladých*. Díl 12/83 (vysíláno 7. 6. 1983).

coververze známé písně Zdeňka Petra a Jana Wericha z filmu *Císařův pekař – pekařův císař*. Místo profesí z dob císaře Rudolfa II. ovšem text písně pojednával o povoláních, které měly v socialistickém Československu blízko k hospodářské kriminalitě:

„Tady je vekslák, pumpař řezník,
a ten co předražuje rajčata je zelinář,
z melouchu vrátil se nám zedník,
a z lochu s vojetejma autákama šmelinář.“⁶⁹⁷

Motiv nelegálního obchodu s valutami a poukázkami se před rokem 1989 dočkal i literárního zpracování. Nejznámějším počinem se v oblasti beletrie stal román spisovatele Pavla Frýborta s výmluvným názvem *Vekslák*, který vyšel v roce 1988 ve stotisícovém nákladu. Přestože dobová literární kritika knihu nepřijala nejlépe a byla jí vyčítána nevalná literární úroveň⁶⁹⁸, u čtenářské veřejnosti zaznamenala Frýbortova společenská satira úspěch. Jestliže hlavní postavou filmu *Bony a klid* je naivní, původně „nezkažený“ mladík, z menšího města a ústřední dvojice filmu Kamarád do deště mazaní, ale spravedliví „rošťáci“, Frýbortův hrdina je v jistém slova smyslu jejich opakem. Stejně jako jeho spolužáci z Vysoké školy ekonomické vyznává tříadvacetiletý Michal silně konzumní životní styl a jeho přirozenou podnikavost brzdí dle jeho vlastních úvah zkostnatělý ekonomický systém, zaštit'ující se navíc falešnou morálkou: „Na politiku kašlu, chci mít klid a slušně žít. Jenomže mě štve, když jsme z podnikavosti udělali smrtelný hřích, a teď se dívíme, že lidi jsou jaký jsou. Všechny ty naše řeči o socialistický morálce nejsou než závist. A lenost. Já nezávidím nikomu. Umíš se otáčet? Máš video a mercedesa? Pánbu ti to přej.“⁶⁹⁹

Katalyzátorem děje se stane Michalova vzdálená příbuzná Renata, se kterou, vedle jeho lásky ze školních lavic, udržuje intimní poměr. Poté, co otěhotní (nakonec se ukáže, že předstírané těhotenství bylo pouze součástí manipulativní hry, rozehrané na účet hlavního hrdiny), se Michal rozhodne, že jí finančně zabezpečí a rozhodne se pořídit jí malý byt v Praze. K tomu potřebuje 30 000 korun jako základní platbu. Nad způsobem, jak rychle získat podobnou částku, Michal dvakrát neváhá a „veksl“ pro něj

---

⁶⁹⁷ Archiv České televize. *Televizní klub mladých*. Díl 15/86.

⁶⁹⁸ SLOMEK, Jaromír. S vlky výti. *Literární měsíčník*. 1989, roč. XVIII, č. 7, s. 147.

⁶⁹⁹ FRÝBORT, Pavel. *Vekslák...* s. 7.

představuje jasnou první volbu, i proto, že s morální stránkou celé věci nemá nejmenší problém: „*Slovo veksle ve mně hrůzu ani morální otřesy nevyvolává. Je to, jak říkám, docela obyčejný směnný obchod. Ani z esenbáků moc strach nemám, kdyby po veksle skutečně šli, nemohli byste kolem Tuzexů, mezinárodních hotelů nebo barů potkávat ty samý ksichty*“⁷⁰⁰. Velmi záhy se snaží proniknout do světa pouličních překupníků, jeho intelligence a ekonomické myšlení mu rychle umožní pochopit principy, na kterých stál, ovšem jako nováček se ve vysoce konkurenčním prostředí nakonec neprosadí. Zkouší tak vymyslet jiné nekalé způsoby, jak se k cílové částce dopracovat. Postupně se však dostává na čím dál šikmější plochu a kolotoč podvodů a pokoutných kšeftů vyvrcholí vraždou a zatčením Veřejnou bezpečností.

Jaký efekt měla podobná umělecká ztvárnění pochybných obchodů a osob, které z nich profitovaly? Nejsilněji v československé veřejnosti rezonoval Olmerův film *Bony a klid*, který se dočkal velké odezvy u divácké obce i u dobové publicistiky. Tím, že velmi explicitně odkryl kontroverzní, ovšem dosud spíše tabuizované téma, přispěl ke zvýšenému zájmu československé veřejnosti o celou problematiku. Paulina Bren dokonce jde tak daleko, že iniciativu státu v otázce potírání nelegální směny na sklonku osmdesátých let (konkrétně v podobě vzniku speciální, „protivekslácké“ policejní jednotky) interpretuje jako reakci na „bouři“ kterou film v československé veřejnosti vyvolal.⁷⁰¹ Časově ovšem vznik „veksltýmu“ (květen 1988) předcházela premiéře snímku v kinech (1. 7. 1988) a návrh na jeho zformování byl na Městské správě VB Praha podán ještě dříve.⁷⁰²

Kritické ztvárnění veksláctví v „přestavbové“ populární kultuře sice nepřispělo ke komplexnímu vyřešení celé problematiky (a to nejspíš nebylo většinou ani ambicí samotných tvůrců), ovšem některé momenty vyvolaly ve veřejném prostoru celkem vášnivé diskuse, které šly za horizont dosavadní kritiky a vyvolaly znepokojivé otázky o celkovém směřování československé společnosti a etických aspektech „socialistického způsobu života“. Efekt snímků či literárních děl, které se detailněji soustředily na líčení každodenní praxe pokoutné směny, ovšem mohl být i zcela opačný

---

⁷⁰⁰ FRÝBORT, Pavel. *Vekslák...* s. 14.

⁷⁰¹ BREN, Paulina. *Tuzex and the Hustler...* s. 42.

⁷⁰² ABS, f. *Správa SNB hl. m. Prahy a SČK (Středočeského kraje)*, č. j. VB-00291/HK-88, Podklad o výslednosti na úseku hospodářské kriminality v letech 1985–1988 pro jednání kolegia ministra vnitra ČSSR (26. 7. 1988).

a místo varování fungovaly jako podrobné návody „jak na věc“. To naznačují například interní dokumenty z provenience Ústředního výboru Komunistické strany Československa. Konkrétní zmínky o takovém účinku lze najít v pravidelných zprávách, jež v období normalizace vypracovávalo Politicko-organizační oddělení ÚV KSČ. Tyto zprávy, určené pro stranické špičky, referovaly o politické situaci v krajích, činnosti nižších stranických orgánů, ale pravidelně také o náladách obyvatelstva, o podmínkách panujících v oblasti zásobování, atd. Jedna z pravidelných zpráv z června 1988 v této souvislosti zmiňuje přímo film *Bony a klid*. Snímek údajně sloužil jako návod ke spekulaci s valutami a tuzexovými poukázkami, která narůstala s nastávající turistickou sezonou.⁷⁰³

9.5 Mezi odsuzováním a adorací

Jak tedy vnímala veksláky a jejich obchody československá veřejnost? Bylo realitě bližší chování, které vykazovali „čestní hoši“ ze Soukupovy komedie, nebo cynický Michal z Frýbortova románu? Na tomto místě je vhodné pokusit se o shrnutí a o vysvětlení spektra názorů, které se ve společnosti před rokem 1989 v souvislosti s námi sledovanou problematikou objevovaly. Nelze říci, že by zde dramaticky převládal jeden dominantní pohled. Škála pohledů na veksláky spíše prozrazuje společenskou diferenciaci, která se zejména v období normalizace prohlubovala.

Na jednu stranu se extravagantní životní styl spojený s pohrdáním většinovou společností, svébytný přístup k „pocitivé práci“ a nekalé způsoby, které jim umožnily prosperovat, staly prvky, které byly v souvislosti s veksláky obyvatelstvem často veřejně odsuzovány. Kritické hlasy, volající po větší represi, dokládají, že ve většinové společnosti stále rezonovaly hodnoty, které byly součástí oficiální ideologie (rovnost, solidarita, soc. spravedlnost). Tomu nasvědčují i postoje k samotnému Tuzexu, jež byl

---

⁷⁰³ NA, f. KSČ-ÚV-politickoorganizační oddělení, 1988, inv. j. 43, Vnitrostranická informace ze dne 9. června 1988. V současné době je k dispozici faksimilovaná edice těchto dokumentů, Jedná se o jeden z výstupů grantu GA ČR „Komunistická strana a bolševismus“ (projekt č. 409/08/1621), jehož nositelem je od roku 2008 Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. Více na: http://www.dejinyksc.usd.cas.cz/vnitrostranicke-informace-sekretariatu-uv-ks/cat_view/9-dokumenty/2-vnitrostranicke-informace-uv-ks-1979--1989.html.

vnímán jako neférový prvek, který upřednostňoval menší skupinu „vyvolených, kteří měli oficiálně přístup k bonům a tudíž i k nabízenému zboží.

„Slabost“ státu v potírání devizových deliktů však nevedla jen k apelům k nápravě situace, ale měla pro čs. společnost i závažnější dopady. Zřejmě i kvůli zjevné pasivitě ve stíhání nelegální směny se ve veřejném prostoru v souvislosti s veksláctvím objevovaly i mnohem ambivalentnější názory. Výroky, které jej vykládaly jako „běžnou živnost“ či „povolání jako každé jiné“ lze číst jako doklad toho, že některé rysy veksláctví nestály pro část obyvatelstva v rozporu s jejich představami o „socialistickém způsobu života“. Literární kritička Eva Klíčová vidí v této souvislosti v étosu veksláků širší hodnotový posun československé společnosti 70. a 80. let k de facto neoliberálním hodnotám.⁷⁰⁴ Tento trend byl částečně umožněn i oficiální vládní politikou. V posrpnové společnosti se charakteristickým rysem každodenního života stal určitý příklon k individualismu a v rámci zachování sociálního smíru byla v praxi širokým vrstvám obyvatelstva tolerována celá řada „buržoazních přežitků“, včetně osobního obohacování, pokud nepřekročilo únosnou míru. Rozmanitost názorů na veksláctví pramenila částečně i z generační rozdílnosti. Zatímco zástupci starší generace volali často po větší represi vůči „kšeftování“ a lidem, kteří na nezákonných obchodech vydělávali, asi největší míru atraktivitu vykazoval životní styl veksláků mezi československou mládeží. „Vekslácká subkultura“ přitahovala především bezstarostným životním stylem a možnostmi v oblasti spotřeby, které dávali překupníci na odívání výstřednějším oblečením, zahraničními automobily, obklopováním se západním spotřebním zbožím (hl. elektronikou), nápoji, cigaretami, potravinami, ale i produkty populární kultury (filmy, gramodesky atd.).

---

⁷⁰⁴ KLÍČOVÁ, Eva. *Lopaty, inženýři, inkousti a ostatní...* s. 108–109.

10 Snaha o systémové řešení?

Z dosavadního výkladu vyplývá, že veksláctví a veksláci byli na jednu stranu ve veřejném prostoru odsuzováni a kritizováni, ovšem jejich potírání v každodenní praxi nebylo až do rozpadu komunistického Československa účinné. Jaké však byly skutečné možnosti státu v této sféře? Byl zde vůbec znatelný zájem celou problematiku komplexně řešit? Korupce jako faktor, ztěžující efektivní potírání „vekslu“ již byla zmíněna, stejně jako vzájemně výhodná symbióza mezi příslušníky VB či StB, ale i členy nomenklatury či hospodářských elit na jedné straně a veksláky na straně druhé. Zásadnější dopad na vývoj námi sledovaných forem kriminality nepřineslo ani určité zpřísnění trestů u závažnějších případů spekulace či ohrožení devizového hospodářství v osmdesátých letech. V otázce veksláctví a jeho případného systematického řešení navíc nepanovala v prostředí státního aparátu stoprocentní shoda, což se ukázalo např. v diskuzích ohledně hranic kriminalizace prodeje odběrných poukazů. Z úst různých expertů sice čas od času zaznívaly hlasy o tom, že nelegální směnu je možné řešit skrze koordinované úsilí napříč resorty (změna ekonomických mechanismů, úpravy v trestně právní sféře, v oblasti cestovního ruchu atd.), ovšem takové apely zůstaly pouze v rovině proklamací.⁷⁰⁵ Ministerstvo vnitra a jeho návrhy na změny, které by omezily ilegální obchod s valutami, tak marně čekalo na odezvu. Naopak, některé jiné resorty a stranické špičky zřejmě viděly situaci mnohem pragmatičtěji a dalo by se říci, že nad problémem „přivíraly oči“.

10.1 Právní a ekonomické nástroje v kontextu československé přestavby

Určitou dynamiku přinesly do úvah o komplexním řešení nelegální směny valut a bonů až diskuse na konci osmdesátých let. Jednu z možností, o které v souvislosti s rozkrýváním neoprávněných příjmů jednaly stranické špičky, představovalo

---

⁷⁰⁵ Archiv České televize. *Vysílá studio Jezerka*. Díl 288 (vysíláno 22. 6. 1988). Rozhovor s Ing. Václavem Marhoulem, ředitelem Odboru zahraničního cestovního ruchu Federálního ministerstva zahraničního obchodu.

uzákonění povinnosti prokázat legálnost nabytého majetku, který „mířil proti různým šmelinářům, vekslákům, korupčníkům.“⁷⁰⁶ Dle paměti Miloše Jakeše se podobné úvahy sice setkaly s širokou podporou veřejnosti a v principu je schválil údajně i Ústřední výbor, ovšem přesto se požadavky na větší transparentnost v příjmové oblasti „nepodařilo prosadit.“⁷⁰⁷ Konkrétní kroky k tomu, aby se zprůhlednily údaje o příjmech, však zůstávaly polovičaté. Ještě v prosinci 1988 měl postih „majetku a majetkového prospěchu získaného z nepoctivých zdrojů“ vycházet z již zmíněného vládního usnesení z roku 1982 a o rok mladšího „dopisu předsednictva“, které žádné radikální změny nepřipouštěly a sázely na stávající postupy a legislativu.⁷⁰⁸ Vzhledem k provázanosti tehdejších politických a ekonomických elit se sférou stínové ekonomiky a z toho plynoucích problémů, které by nová právní úprava musela řešit, mělo „potopení“ odvážnějších iniciativ v očích nomenklatury určitou logiku.

Část předlistopadových ekonomických a politických elit spatřovala možné řešení problematiky veksláctví v opatřeních z oblasti hospodářství, zaváděných v souvislosti s probíhající přestavbou. Zde lze vysledovat o něco znatelnější „pohyb“ než např. u otázky prokazování příjmů. Jednotlivé kroky byly ovšem uváděny v život opatrně, pomalejším tempem a nepřinesly okamžitě zásadnější účinek. Jedním z takových impulsů bylo zavedení jednosložkového kurzu československé koruny.⁷⁰⁹ Do konce osmdesátých let byl její kurz, de facto odtržený od kurzů západních měn, uměle vyrovnáván pomocí již zmiňovaných příplatků (VRCV). Od přechodu na jednosložkový kurz si stát sliboval přiblížení čs. měny světové ekonomice a zároveň omezení nelegálního směňování cizích měn. K 1. 1. 1989 byl obchodní kurz československé koruny k měnám nesocialistických států zvýšen skokově o 210 % a neobchodní kurs o 75 %. Kurz vyrovnaný devalvací koruny⁷¹⁰ měl umožnit transparentnější a efektivnější příliv devizových prostředků. Počítalo se rovněž s tím,

---

⁷⁰⁶ JAKEŠ, Miloš. *Dva roky generálním tajemníkem*. Praha: Regulus, 1996, s. 64.

⁷⁰⁷ Tamtéž.

⁷⁰⁸ Fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1986–1989 (značka fondu KSČ-ÚV-02/1), svazek P100/89, ukládací č. k inf3, Právní možnosti postihu majetku a majetkového prospěchu z nepoctivých zdrojů (předloženo 23. prosince 1988).

⁷⁰⁹ Blíže k peripetiím kolem přechodu na jednosložkový kurs viz FIŠER, Václav. *Nástin diskuzí o směnitelnosti československé (resp. české) měny v letech 1966–1996*. Praha, 2004. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Fakulta sociálních věd.

⁷¹⁰ ABS, sb. *Usnesení vlády ČSSR (ČSFR)*, inv. j. 209, Usnesení vlády ČSSR č. 209 ze dne 20. července 1988 o zavedení jednosložkového kursu československé koruny od 1. ledna 1989.

že v budoucnu odpadne mezičlánek směny v podobě veksláků. Jimi nabízené kurzy by při postupném zvyšování kurzu oficiálního (které mělo pokračovat výhledově v následujících letech) ztratily na atraktivitě. Cizinci měli, dle předpokladů, dávat přednost výměně oficiální, tedy skrze banku. S omezením nelegální směny se počítalo i v souvislosti s plánovaným zaváděním platebních terminálů, kde by bylo možné platit kreditními kartami. Úplné směnitelnosti československé koruny, od které si ekonomové do budoucna slibovali, že odstraní nelegální směnu,⁷¹¹ však stálo v cestě více překážek, mezi nimi i strach z jevů, jako byla inflace atd. Plně konvertibilní se čs. koruna stala mnohem později, až v polovině devadesátých let. Zavedení jednosložkového kurzu ovšem mělo bezprostřední dopad např. na Tuzex, resp. na ceny nabízeného zboží. Podnik musel sáhnout k plošnému zvýšení cen, což jeho zákazníci nesli nelibě.

Jednání kolem zavádění jednosložkového kurzu a případných reforem v devizové oblasti se současně staly momentem, kdy se problematika veksláctví se jako téma k diskusi explicitně objevila na úrovni nejvyššího kolektivního orgánu komunistické strany, předsednictva ÚV KSČ. Zápis z jedné konkrétní schůze předsednictva z ledna roku 1988, pořízený k tomu určeným zapisovatelem, je bohužel velmi stručný. Vyplývá z něj pouze to, že otázku otevřel Josef Kempný, tehdejší předseda České národní rady. Kempný se dotazoval na to, jaká opatření byla činěna proti vekslákům. Dle záznamu do diskuse vstoupil i ministr financí Jaromír Žák. Z bodových poznámek lze usoudit, že ministr odkazoval právě na projednávaný návrh, který měl dle něj vytvořit takové podmínky, které by nelegální směnu omezily. Ovšem na druhou stranu musel konstatovat, že samotnou anonymní směnu valut jako takovou postihnout nelze. Bohužel, odůvodnění, proč tomu tak bylo, již zápis neobsahuje.⁷¹² Ovšem i bez chybějícího vyjádření ministra financí či dalších členů předsednictva můžeme konstatovat, že celý systém, ač krajně kontroverzní a s celou řadou „vedlejších efektů“, zůstával neměnným z pragmatických důvodů. Při tehdejší konstelaci

---

⁷¹¹ Archiv České televize. *Naše věc* (díl č. 13/1989).

⁷¹² NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1981–1986 (značka fondu KSČ-ÚV-02/1), svazek P 54/88, bod 11, č. j. P 4004/24, Devizově finanční opatření k omezení nelegální směny a k podpoře příjmů z neorganizovaného zahraničního cestovního ruchu... zápis, bod. č. 11.

hospodářských mechanismů šlo o důležitý prostředek k odsávání cizích měn, na jehož zachování mělo nejvyšší stranické vedení nesporný zájem.

10.2 Tuzex a jeho existence

V otázce anonymní směny a způsobům, kterými stát získával od svých občanů cenné valuty, je třeba se svým způsobem vrátit na začátek této práce, k samotnému Tuzexu a smyslu jeho existence. Již bylo naznačeno, že podstatná část příjmů podniku byla přímo spjatá s pokoutnou směnou a černým trhem s poukázkami a cizími měnami. V jistém ohledu lze systém anonymní směny (jakési „pračky špinavých peněz“ ve službách státu), jež generoval největší část inkasa podniku, vnímat jako důkaz toho, že stát nehleděl na původ přijímaných valut.. Tento stav beze zbytku vystihovala dobová fráze: „*Morálkou platíme za nedostatky ekonomiky.*“⁷¹³ Skutečnost, že v průběhu let vytvářel podstatnou část⁷¹⁴ příjmu Tuzexu černý trh, který byl s existencí podniku nedílně spjatý, byla před rokem 1989 jakýmsi veřejným tajemstvím. Přesto nedošlo k podstatnější reformě principů, na kterých chod podniku stál. Dokud fungovaly mechanismy, jako byla anonymní směna valut, nebylo ani možné vymýtit různé druhy trestné činnosti, jež se v této souvislosti rozvinuly.⁷¹⁵ Naopak, pokoutnou směnu navazující na Tuzex a jemu podobné podniky napříč státy střední a východní Evropy, můžeme v podstatě vnímat jako státem *institucionalizovanou* formu kriminality.⁷¹⁶ V určitém smyslu jeho existence podkopávala legitimitu tehdejšího uspořádání, protože odhalovala, že stát není schopen dostat některým svým proklamovaným cílům

---

⁷¹³ ALAN, Josef, *Bony a čo sa za nimi skrýva...* s. 126.

⁷¹⁴ Anonymní směna stála v průběhu let za zhruba jednou pětinou až jednou třetinou příjmů podniku v cizích měnách. Kolik procent z tohoto druhu příjmu tvořily peníze, putující bezprostředně z černého trhu, je dnes prakticky nemožné zjistit.

⁷¹⁵ Kromě anonymní směny mířila kritika v různých policejních rozbořech též na neměnnost předpisů v oblasti trestního práva a na neregulovaný příliv valut přes hranice bez jejich zapisování. Viz ABS, f. *MV ČSR – Správa kriminální služby MV ČSR*, přírůstek č. 1750/88, balík č. 4, sign. SKS 22/1983, Vyhodnocení opatření proti devizové trestné činnosti a spekulaci, Vyhodnocení provedených opatření v oblasti boje proti devizové trestné činnosti a spekulaci s TK v ČSR a zaměřením řešení problematiky v hl. městě Praze.

⁷¹⁶ ZATLIN, Jonathan R. *Making and Unmaking Money: Economic Planning and the Collapse of East Germany*. Working Paper Series Institute of European Studies, Berkeley: University of California, 2007, s. 14–15.

(např. v otázce životní úrovně, zásobování vnitřního trhu). Podnik navíc mezi obyčejnými lidmi vzbuzoval frustraci a pocity nespravedlnosti. Na druhou stranu, zřejmě i proto, že saturoval konzumní potřeby obyvatel, doplňoval neuspokojivou nabídku na vnitřním trhu a plnil tak jakousi stabilizační funkci, byl černý trh navázaný na Tuzex částečně tolerován. Shodnou interpretační cestou se vydává i Paulina Bren, která vidí ve shovívavosti vůči tuzexovému černému trhu důsledek vědomého otevření jeho dveří širokým vrstvám obyvatelstva. Argumentuje tím, že tento krok učinil stát (vedle ekonomických pohnutek) proto, aby otupil kritiku „obyčejných lidí“ vůči faktu, že přístup k tuzexovému zboží byl jinak ve své podstatě exkluzivní.⁷¹⁷

10.3 Skutečný dopad veksláctví

Jedním z důvodů, proč komplexní řešení otázky veksláctví nebylo dlouhou dobu prioritním tématem pro československé národohospodáře, byl fakt, že se československé hospodářství, zejména v posledních letech existence ČSSR, potýkalo s daleko většími potížemi, než jen s nedovolenou směnou cizích měn. Pokud budeme veksláctví analyzovat v širším kontextu hospodářské trestné činnosti, zjistíme, že se nejednalo o druh kriminality, jenž by se svým rozsahem a způsobenými škodami oproti ostatním deliktům vymykal. Celkové *vyčíslené* škody, způsobené čs. ekonomice, se např. v první polovině osmdesátých let (1981–1984) pohybovaly mezi dvěma a třemi sty miliony korun ročně.⁷¹⁸ Vzhledem k obrovské latenci hospodářské kriminality vyjadřovaly vyčíslené škody pouze zlomek skutečného stavu, ovšem i tak se jedná pro účel našeho srovnání relevantní čísla. Největší část vyčíslených škod a zároveň největší množství odhalených případů šly na vrub rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví. V období mezi lety 1981 – 1984 tvořilo rozkrádání téměř polovinu všech odhalených trestných činů. Oproti tomu spekulace, pašování a devizové trestné činy tvořily pouhý zlomek z celkového počtu registrovaných případů. U spekulace se

---

⁷¹⁷ Viz BREN, Paulina. *Tuzex and the Hustler...* s. 33.

⁷¹⁸ ABS, f. *Kolegia Ministra vnitra Československé socialistické republiky*, 7. schůze Kolegia MV ČSSR ze dne 3. 9. 1985, Rozbor situace v oblasti hospodářské trestné činnosti, ochrany ekonomiky a mimořádných událostí v čs. národním hospodářství a návrh opatření. Příloha IV, tabulková část.

jednalo v období 1983–1984 o cca 2–3 %, devizové trestné činy pak tvořily ve stejné době jen o málo více než jedno procento.⁷¹⁹ Negativní efekt veksláctví na celkový obraz ekonomiky zjevně vnímaly střízlivě i tehdejší politické špičky, tedy pokud budeme vycházet z pozdějších interpretací. Jedním z vrcholných komunistických politiků, kteří se před rokem 1989 zabývali problematikou nelegálních příjmů a obohacování, byl Miroslav Štěpán. Po roce 1989 se k vekslákům vrátil ve své vzpomínkové knize. Podle něj československý stát ve skutečnosti na jejich existenci a aktivitách příliš „netratil“, protože objem valut, které jim prošly pod rukama, nedosahoval tak vysokých čísel.⁷²⁰

Jaký konkrétní dopad měla činnost veksláků na československou ekonomiku? Odpověď na takovou otázku se zdá velmi složitá, už jen z povahy černého trhu a s tím souvisejícím nedostatkem přesných číselných údajů. Vycházet lze nanejvýše z odhadů tehdejších odborníků z oblasti národního hospodářství. Alespoň dílčí údaje nám poskytuje stanovisko ekonomického oddělení ÚV KSČ z konce osmdesátých let. Podle jeho autorů přinášel aktivní cestovní ruch každým rokem Československé ekonomice odhadem zhruba 100 milionů amerických dolarů. Přibližně stejnou částku přiváželi turisté s sebou do Československa bez toho, aby tyto peníze utráceli oficiální cestou, nýbrž se staly v „převážné míře“ platidlem na černém trhu. 50 až 60 milionů dolarů, tedy pravděpodobně více než polovina z této sumy putovalo nakonec tak jako tak do státní kasy výměnou za tuzexové odběrní poukázky. Zbytek byl pak buď vyvážen mimo ČSSR, anebo tezaurován v tuzemských domácnostech.⁷²¹ Pokud budeme vycházet z výše uvedených expertiz, je třeba mít na mysli, že tyto odhady zahrnovaly pouze oblast turistického ruchu. Další potenciální zdroje (např. cizinci, pobývající v Československu dlouhodobě, pracovníci zastupitelských úřadů, lidé dojíždějící do ČSSR obchodně) zcela jistě také přinášeli do státní pokladny nezanedbatelný podíl

---

⁷¹⁹ ABS, f. *Kolegia Ministra vnitra Československé socialistické republiky*, Kolegium MV ČSSR ze dne 11. 4. 1985. Vyhodnocení plnění RMV ČSSR, ČSR, SSR č. 9/1983 v resortu MV za rok 1984, Tabulka č. 3.

⁷²⁰ ŠTĚPÁN, Miroslav a Petr HOLEC. *Miroslav Štěpán: můj život v sametu, aneb, Zrada přichází z Kremli*. Praha: Malý princ 2013, s. 97.

⁷²¹ NA, f. *KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1981–1986* (značka fondu KSČ-ÚV-02/1), svazek P 54/88, bod 11, č. j. P 4004/24, Devizově finanční opatření k omezení nelegální směny a k podpoře příjmů z neorganizovaného zahraničního cestovního ruchu s NSZ a SFRJ a na širší využití účtů vedených pro devizové tuzemce u čs. devizových bank v cizí měně (přijato 6. ledna 1988), příloha č. II, Stanovisko ekonomického oddělení ÚV KSČ k devizově finančním opatřením...

cizích měn. Vedle toho proudily přes hranice cizí měny skrze organizované překupnické sítě atd. Dá se tedy předpokládat, že skutečný přísun valut z těchto zdrojů byl nepoměrně vyšší. Slova Miroslava Štěpána o tom, že množství valut „protékajících“ černým trhem „*bylo celkem malé*“⁷²², tak nelze brát jako zcela přesné zhodnocení situace.

Viděno čistě utilitární perspektivou, jež bere v potaz pouze tržní aspekty, veksláci a jejich obchody vlastně nepředstavovali element, který by Československému hospodářství přinášel zásadní škody, přestože v dobových publicistických i odborných textech byly újmy způsobené ilegální směnou často tematizované. Naopak, přijíždějícím cizincům, ač v rozporu s tehdejší legislativou, nabízeli odkup valut nad rámec nepříliš efektivního hospodářského systému a tím, pokud bychom se drželi „liberální“ interpretace, jen doplňovali oficiální a nepříliš efektivní služby, které v této oblasti nabízel stát.⁷²³ V této linii je pak vysvětlován i liknavý přístup státu v represí vůči nim. Dle Vladimíra Kudlíka, vedoucího referátu expozice České národní banky, byli veksláci jednoduše „*trpěni vládou*“, protože napomáhali tomu, aby se dostala ke kýženým valutám.⁷²⁴ Kromě odčerpávání valut od přijíždějících cizinců veksláci „přispívali“ do státní pokladny tím, že odkupovali poukázky od majitelů devizových účtů a napomáhali tak státu k akvizici valut, které se dostaly z těchto účtů přímo do rukou čs. finančního sektoru.⁷²⁵ Vedle toho fungovali jako prostředníci v obchodech, ze kterých plynul přímý užitek socialistickým organizacím a tehdejším politickým či ekonomickým elitám. Ostatně i dnes obhajují bývalí veksláci svojí činnost tak, že pro státní pokladnu byli ve své podstatě prospěšní, z čehož pramenil i důvod jejich tolerance ze strany státu: „*Bylo to takový veřejný tajemství, protože my jsme nosili víc valut než pomalu třeba Mladá Boleslav. Oni vás nechali. Občas vyběhli před Tuzex, tyhle ty náhončí sebrali, udělali kolem toho aféru. Ale my, co jsme to nosili, to by nás zavřeli u okýnka. Oni byli rádi, že to tam někdo nosí. A vůbec... byla to tolerovaná špína.*“⁷²⁶

---

⁷²² ŠTĚPÁN, Miroslav a Petr HOLEC. *Miroslav Štěpán: můj život v sametu...* s. 97.

⁷²³ K tomuto pohledu viz ALAN, Josef. *Bony a čo sa za nimi skrýva...*s. 127.

⁷²⁴ Retro. Pořad České televize. Díl „*Veksláci*“ ... (citováno k 4. 11. 2019).

⁷²⁵ Konkrétní čísla k těmto operacím bohužel nejsou k dispozici, lze vycházet např. z počtu tuzexových účtů, kterých bylo koncem 80. let něco přes 100 000. Viz *Tuzexový rozhovor...* s. 7.

⁷²⁶ HAVLÍK, Adam. Veksláci. In: VLADIMÍR 518 a kol. *Kmeny 0. Městské subkultury...* s. 663.

Druhý pohled na věc bere více v potaz dobový společenský a legislativní kontext a nevychází pouze z perspektivy, akcentující výlučně otázku trhu, resp. jeho potlačování skrze státní regulaci. Vzhledem k tomu, že před rokem 1989 panoval v Československu devizový monopol a veksláci s valutami obchodovali ve vlastní režii, dopouštěli se podle tehdy platných předpisů protizákonného jednání. Stejně tak tomu bylo i u spekulativního prodeje tuzexových poukázek a pašovaného zboží, na který se vztahovaly příslušné paragrafy. Devizové škody, vyčíslené při obchodech s cizími měnami, bychom dnes mohli považovat za specifickou formu daňových úniků. Tyto úniky byly sice více než dosti kompenzovány zvýšeným přílivem valut, který veksláci státu při své „živnosti“ zajišťovali, ovšem na druhou stranu vedly k enormním ziskům, či, řečeno dobovým slovníkem k „*neoprávněnému obohacování*“, které mělo kromě ekonomického i etický rozměr.

Morální škodlivost veksláctví, kterou tak často tématizoval dobový tisk, s sebou sice přinášela negativní důsledky, ale fakt, že působili jako „špatný příklad“ k jejich úplnému potlačení nestačil. Koneckonců, podle Pauliny Bren ztělesňovali veksláci pouze extrémní verzi každodenní praxe, pevně zakořeněné v československé společnosti.⁷²⁷ Fenomén veksláctví tak zanikl definitivně až po pádu socialistické diktatury v devadesátých letech, kdy jej (na rozdíl od mnoha palčivějších společenských problémů) vyřešil volný trh. Postupný přechod na konvertibilní měnu a zánik kdysi monopolního podniku Tuzex byly milníky, které rámovaly zánik zlaté éry veksláků. V té době se ovšem část bývalých překupníků dokázala úspěšně přeorientovat na nové podmínky a prosadit se v tržním prostředí „divokých“ devadesátých let.

---

⁷²⁷ Viz BREN, Paulina. *Tuzex and the Hustler...* s. 45.

11 Veksláci po roce 1989

Přestože se časový záběr této práce pohybuje především v období státního socialismu, stojí za to pokusit se o stručný exkurz do doby po roce 1989. V této éře se veksláctví dočkalo díky příchodu nového politického a ekonomického systému zásadní přeměny a postupně ve své původní formě prakticky vymizelo, ovšem v některých ohledech byly (a stále jsou) kontinuity mezi před- a porevoluční společností velmi citelné.⁷²⁸

Pokud hovoříme o možnosti navázat na kriminální aktivity a kontakty z doby před rokem 1989, je třeba zmínit prezidentskou amnestii z roku 1990. Pro některé veksláky, kteří se zrovna nacházeli ve výkonu trestu, představovala amnestie nový začátek. Na jejím základě bylo propuštěno přes 23 000 osob.⁷²⁹ Promíjela bez výjimky všechny podmíněně uložené tresty a také tresty za úmyslné trestné činy, pokud nepřevyšovaly dva roky (tři roky pak u souhrnných nebo těch spáchaných z nedbalosti). Další tresty, s výjimkou některých těžkých deliktů (vražda, teror a další), pak byly zkracovány částečně.⁷³⁰ Vzhledem k průměrné výši trestů v oblasti hospodářské kriminality před rokem 1989 otevřela amnestie řadě lidí odsouzených za ekonomické delikty cestu ke svobodě. Nutno říci, že někteří z veksláků dokázali na svoji kriminální dráhu započatou před sametovou revolucí velmi plynule navázat i v devadesátých letech. K těmto lidem patřil i Miroslav Houdek alias "Kojak". Houdek začínal již ve velmi mladém věku jako pouliční vekslák, který navštěvoval černé burzy na Havelském tržišti a pronikl do prostředí pražské galerky. Po roce 1989 se etabloval jako známá postava českého podsvětí a podílel se na řadě ozbrojených přepadení, únosů, vydírání a dalších ilegálních aktivit.⁷³¹ Patřil i k osobám kolem nechvalně

---

⁷²⁸ Ke kontinuitám mezi „předrevoluční“ a dnešní českou společností viz např. KOPEČEK, Michal, ed. *Architekti dlouhé změny: expertní kořeny postsocialismu v Československu*. Praha: Argo, 2019.

⁷²⁹ *Před 25 lety vyhlásil Václav Havel nebyvale rozsáhlou amnestii*. Česká justice. Nejpřehlednější průvodce českou justicí. Dostupné na: <https://www.ceska-justice.cz/2014/12/pred-25-lety-vyhlasil-vaclav-havel-nebyvale-rozsahlou-amnestii/> (citováno k 26. 11. 2019).

⁷³⁰ „Amnestie z 1. ledna 1990“ *Rozhodnutí prezidenta republiky č. 1/1990 Sb. ze dne 1. ledna 1990 o amnestii*. Dostupné na: <http://www.trestni-rizeni.com/dokumenty/amnestie-z-1-ledna-1990> (citováno k 10. 12. 2019).

⁷³¹ HOUDEK, Miroslav. *Zločin v Čechách: osobní zpověď proslulého gangstera: pravdivá balada z podsvětí, napsaná jedním z jeho šéfů*. Řitka: Daranus, 2008.

známého tzv. Berdychova gangu, vůči jeho hlavním protagonistům později svědčil u soudu. Jiní členové překupnické komunity navázali na svoji nezákonnou činnost jiným způsobem: skrze nové podnikatelské aktivity. K užitku jim přitom sloužily finanční prostředky, naspořené díky pokoutným obchodům, jako v případě pana Petra: „*Najednou byla revoluce, měl jsem doma něco přes tři miliony korun, další peníze jsem měl ukryté u rodičů.*“⁷³²

Samotné vekslácké řemeslo, tedy především nekontrolovaná směna valut, nezaniklo bezprostředně po sametové revoluci. Znovuotevření státních hranic a nová přílivová vlna turistů, cestujících do Československa, naopak přinesla vekslákům dočasné žně. Podle Ladislava Holého jejich činnost na počátku devadesátých let vláda fakticky tolerovala, protože suplovali nedostatečný počet směnárů a bankovních poboček, kde by si příjíždějící turisté mohli směnit své peníze na československé koruny. Ekonomové a nové politické vedení počítali s tím, že nelegální směnu valut postupně vyřeší přechod na tržní ekonomiku a s ním spojené vyrovnání měnových kurzů a integrace čs. koruny do světové měnové soustavy.⁷³³ Milníky, které rámovaly zánik zlaté éry veksláků, lze spatřit v několika rovinách. Důležitý byl postupný zánik podniku Tuzex. Jestliže před rokem 1989 měl na československém trhu monopolní postavení, v novém prostředí se nedokázal udržet a směřoval postupně k bankrotu. Svoji roli sehrál i nástup cizojazyčných mafií, které pouliční obchod s valutami na čas převzaly. Jednalo se hlavně o gangy z Balkánského poloostrova a bývalého Sovětského svazu.⁷³⁴ Jejich pozici a „střídání stráží“ zachytila reportáž Československé televize o běžném na Václavském náměstí z kraje devadesátých let, resp. jízlivý komentář redaktora: „*Vládoucí skupina právě teď nemluví česky, vypadá na první pohled exoticky a umí v tom chodit. Domácí borci už nemají skoro šanci.*“⁷³⁵

Nejdůležitějším krokem, který měl dopad na vekslování s cizími měnami, byl ovšem přechod na plně konvertibilní měnu v roce 1995.⁷³⁶ Tento krok umožnil její

---

⁷³² *Elitní vekslák: Dnešní politici jsou jako my, je to cesta do pekla.* Rozhovor pro Parlamentní listy... (citováno k 19. 1. 2020).

⁷³³ HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti.* Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010, s. 159–160.

⁷³⁴ VRABEC, Petr. Vzpomínky na báječnou dobu. *Reflex.* 2014, roč. 25, č. 20, s. 34.

⁷³⁵ Archiv České televize, pořad Aktuality, vysíláno 16. 4. 1990.

⁷³⁶ FIŠER, Václav. *Nástin diskuzí o směnivosti československé (resp. české) měny...* s. 105 – 108.

vnější i vnitřní směnitelnost a integroval čs. měnu do světové ekonomické soustavy. V podmínkách nových směnných relací pak role překupníků, využívající dříve dvojích kurzů a nekonvertibility tuzemské měny, pozbyla svého smyslu. Za nástupce veksláků jako prostředníků při směně mezinárodních měn lze svým způsobem považovat dnešní soukromé směnárny, a to nejen kvůli podstatě služeb, které poskytují. Stejně jako překupníci z doby státního socialismu, i někteří z dnešních provozovatelů směnár – zejména těch v centru hlavního města – se vyznačují praktikami na hraně zákona.⁷³⁷

11.1 Privatizace a podnikatelské prostředí 90. let

K tomu, aby se bývalí veksláci prosadili i v nových společensko-ekonomických podmínkách po roce 1989, napomohl do značné míry způsob ekonomické transformace Československa a jeho nástupnických států, za kterým v devadesátých letech stála neoliberální politická garnitura. U privatizačního procesu šlo zejména o metody, jakými byl převod dříve státního majetku do soukromých rukou prováděn.⁷³⁸ Zvolená metoda, tedy kombinace kuponové a tzv. malé privatizace, nahrávala neprůhledným majetkovým přesunům a transformující se československé ekonomice přinesla celou řadu problémů a poznamenala hospodářský vývoj českých zemí v následujících desetiletích. Vzhledem k finančnímu kapitálu, ale i svým znalostem v politické a ekonomické sféře, měli (nyní již bývalí) veksláci v průběhu privatizačního procesu výhodnou startovní pozici.

Svojí povahou se pro ně stala velmi výhodná především malá privatizace, založená na veřejných dražbách. Ostatní konkurenty stačilo přebít nejvyšší nabídkou a dříve státní majetek (obvykle menší podniky, hotely, restaurace atd.) rázem změnil majitele. Podle svědectví docházelo dokonce i ke zmanipulovaným dražbám a

---

⁷³⁷ HELLER, Jakub. *Test pražských směnár. Za pár hodin jsme přišli o dvanáct set korun.* Idnes.cz. 31. října 2017. Dostupné na: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/test-smenarny-cizinci-praha-eura.A171030_100404_domaci_hell (citováno k 26. 11. 2019).

⁷³⁸ Blíže k procesu privatizace viz práce Martina Myanta, zejména MYANT, Martin R. *Vzestup a pád českého kapitalismu: ekonomický vývoj České republiky od roku 1989.* Praha: Academia, 2013 a také MYANT, Martin. *Podoby kapitalismu v České republice.* In: GJURIČOVÁ, Adéla a Martin KOPEČEK, eds. *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989.* Praha: Paseka, 2008, s. 265–287.

k zastrahování ostatních účastníků přímo v místech, kde aukce probíhaly či k fyzickému násilí proti případným konkurentům, kteří nepřistoupili na „pravidla hry“. Specifikem se staly tzv. holandské dražby, fungující na opačném principu než dražby klasické, tedy postupným snižováním vyvolávací ceny, nasazené vysoko. Především tento princip dával možnost předem dohodnutým manipulacím a nastrčeným komplicům, kteří se chovali v souladu se zákulisními dohodami.⁷³⁹ Na přítomnost „podivných obličejů“ na veřejných dražbách vzpomínal i jeden z architektů kuponové privatizace Tomáš Ježek: „*Na druhé straně se potvrdila myšlenka (...) že kvůli úspěšnému průběhu malé privatizace musíme nad špinavými penězi částečně zavřít oči. Protože rychlý a úspěšný průběh malé privatizace byl tehdy pro úspěšný vývoj v Československu mnohem cennější než to, co jsme museli překousnout, obličej podivných lidí a podivné peníze, které si nakradli veksláci, bolševici nebo podivní jiných kategorií.*“⁷⁴⁰

Nově nabyté majetky v rukou neseriózních vlastníků se pak nezřídka stávaly obětí tunelování, tedy trestného činu, jež do jisté míry stal symbolem podnikání devadesátých let.⁷⁴¹ Novým formám hospodářské kriminality jako bylo tunelování, nahrával i teprve se utvářející legislativa či neexistence účinných kontrolních mechanismů nad bankovním sektorem. I proto se staly dědictvím devadesátých let obrovské ztráty na majetku země.⁷⁴² Názorným příkladem podniku získaného prostřednictvím malé privatizace a poté fakticky vytunelovaného, budiž dražba jihočeského pivovaru Eggenberg. Proběhla v roce 1991 a nový majitel František Mrázek ji získal za částku 75 milionů československých korun.⁷⁴³ Členy představenstva se poté stali např. Mrázkova manželka či jeho bývalý obchodní partner z období před rokem 1989 a zároveň jeden z vůdčích překupníků pašerácké sítě, rozbité na základě

---

⁷³⁹ *Mafiáni*. dokumentární cyklus Slovenské televize, díl č. 2: Eduard a Róbert Diničovci – privatizéři mafiánskou cestou a díl č. 3: Peter Steinhübel – banditmanažér (2015, režie Tibor Szilvási).

⁷⁴⁰ JEŽEK, Tomáš. *Budování kapitalismu v Čechách: rozhovory s Tomášem Ježkem*. Praha: Volvox Globator, 1997, s. 216.

⁷⁴¹ Principem tunelování jako formy finančního podvodu je odčerpávání finančních prostředků ve velkém z podniku do jiných firem, ovládaných zpravidla osobami se stejným zájmem. Děje se tak pomocí podezřelých obchodů, které jsou pro tunelovanou firmu krajně nevýhodné.

⁷⁴² KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí... s. 341–342.*

⁷⁴³ MAJER, Vladimír. *Krach jednoho pivovaru. Část I.: Od privatizace k úpadku*. Českokrumlovský deník (internetová verze). 1. 12. 2013. Dostupné na: <https://ceskokrumlovsky.denik.cz/zlociny-a-soudy/krach-jednoho-pivovaru-cast-i-od-privatizace-k-upadku-20131201-pl0s.html> (citováno k 26. 11. 2019).

policejní akce „SKUPINA“ v osmdesátých letech, Jiří Shrbený. Druhý jmenovaný později pivovar dovedl i za přispění velmi pochybných kroků až do konkursu.

Nejen samotná privatizace (myšleno její konkrétní mechanismy), ale i řada jiných příležitostí daných nedokonalou právní úpravou a všeobecnou anomii, dala vyniknout obchodnímu duchu bývalých veksláků. Právě jejich aktivity v devadesátých a nultých letech značně přispěly ke specifickému vnímání podnikání a postavy podnikatele většinou československou a později českou společností. Tomáš Pitr, podnikatel spojovaný s českým podsvětím a přítel zesnulého Františka Mrázka, začínal údajně v předlistopadové éře jako „obyčejný vekslák“. Trochu paradoxně může znít, že k jeho prvním milionům po roce 1989 mu dopomohl (stále fungující) Tuzex. Podnik měl díky svému postavení, které si alespoň po nějaký čas v 90. letech udržel, značné úlevy od státu. Této výhody Pitr obratně a na hraně zákona využil. Od Tuzexu nakupoval ve velkém rum, za který podnik nemusel platit spotřební daň a se ziskem jej poté rozprodával dále.⁷⁴⁴ Pitrovým i Mrázkovým obchodním partnerem býval i Miroslav Provod, před rokem 1989 jeden z nejvýkonnějších překupníků s pašovanými digitálními hodinkami. V devadesátých letech se při svých obchodech dopustil rozsáhlých daňových podvodů, za které byl odsouzen k trestu odnětí svobody. Spojován je také s děním kolem areálu Vystrkov u Orlické přehrady a dalšími kauzami.⁷⁴⁵

Podobní kontroverzní podnikatelé s „veksláckými kořeny“ nejsou ryze českým fenoménem. Také na Slovensku se brzy po listopadu 89 v oblasti byznysu výrazně prosazovali lidé spjatí s tamější kriminální scénou, jež začínali v době státního socialismu jako nelegální směnárníci. Někteří z nich měli prokazatelné kontakty na svět organizovaného zločinu. Mezi nejznámější slovenské mafiány devadesátých let patřil např. Peter Steinhübel, přezdívaný „Žalud“. V předchozí dekádě měl působit v okolí bratislavského hotelu Kyjev, kde obchodoval s příjíždějícími cizinci. Po změně režimu zbohatl zejména při privatizaci malých a středních podniků, od kterých se přesunul na větší (Bratislavské mrazírny, Tatravagónka Poprad). Ke své minulosti

---

⁷⁴⁴ MAŘÍK, Martin. *Tomáš Pitr, symbol propojení politiky, byznysu a podsvětí*. Hospodářské noviny (internetová verze). 29. 7. 2010. Dostupné na: <https://archiv.ihned.cz/c1-45310630-tomas-pitr-symbol-propojeni-politiky-byznysu-a-podsveti> (citováno k 26. 11. 2019).

⁷⁴⁵ Vlastní pohled na tyto události poskytl Provod ve své autobiografii. Viz PROVOD, Miroslav a FORMÁČKOVÁ, Marie, ed. *Reportáž z rakve...*

veksláka se hrdě hlásil. Jeho život ukončila vražda, kterou se dodnes nepodařilo objasnit.⁷⁴⁶ Své první podnikatelské zkušenosti, získávali skrze ilegální směnu valut i o něco méně kontroverzní slovenští podnikatele, např. Ivan Kmotřík, současný majitel fotbalového klubu Slovan Bratislava a další.⁷⁴⁷

Kromě ekonomické sféry se vrstvy bývalých překupníků částečně prosadily i v polistopadové politice, typicky v roli různých lobbistů a šedých eminencí. Indicie o propojení politiky a některých oblastí organizovaného zločinu lze nalézt již před rokem 1989. Zde nelze nejmenovat již několikrát zmíněného Františka Mrázka, jenž měl v osmdesátých letech těsné vazby nejen na příslušníky kolínské kriminálky, ale též na osoby z tehdejší stranické nomenklatury, mj. na pracovníka všeobecného oddělení ÚV KSČ Antonína Hejtíka či na inspektora ministerstva kultury Jiřího Solila.⁷⁴⁸ Podobné kontakty se mohly po roce 1989 projevit jako velmi výhodné. Jaroslav Kmenta tvrdí, že vekslácké kruhy dokonce materiálně podporovaly Občanské fórum v prvních svobodných parlamentních volbách, které se konaly v červnu 1990. Konkrétně mělo jít o hromadný nákup počítačů, kopírek a tiskáren, na kterých se tiskly předvolební plakáty a letáky OF. Na tuto činnost sice údajně plynula finanční pomoc i ze zahraničních zdrojů, ovšem podle Kmenty na ni podstatným dílem přispěli i veksláci.⁷⁴⁹

Někteří lidé z prostředí, které mělo blízko k vekslákům a pražské galerce, se v porevoluční době pevně etablovali v lobbistických strukturách a lze je považovat za dnešní „šedé eminence“ domácí politiky. Všeobecně známý je příběh Ivo Rittiga. V osmdesátých letech pracoval v samoobsluze v centru Prahy a již ve velmi mladém věku se stal jejím vedoucím. Z této pozice byl v těsném kontaktu s pražskými veksláky, se kterými obchodoval. Do prodejny mu údajně dodávali zahraniční alkohol, zakoupený v Tuzexu, jež Rittig dále prodával „pod pultem“ s patřičným ziskem. Rittigovy pokoutné obchody, především machinace s finančními prostředky (výsledkem bylo manko v rozsahu tři čtvrtě milionu korun), vyústily v trestní stíhání.

---

⁷⁴⁶ PETROVIČ, Ján. *Mafián Žalud mal sedem životov jako mačka. Odahlia jeho vraha?* Aktuality.sk. 8. 11. 2017. Dostupné na: <https://www.aktuality.sk/clanok/535843/mafian-zalud-mal-sedem-zivotov-ako-macka-odahlia-jeho-vraha/> (citováno k 26. 11. 2019).

⁷⁴⁷ ODKLADAL, Martin. *Ako sa z veklakov stali veľkopodnikatelia.* Aktuality.sk. 12. 12. 2017. Dostupné na: <https://www.aktuality.sk/clanok/546919/ako-sa-z-vekslakov-stali-velkopodnikatelia/> (citováno k 13. 1. 2020).

⁷⁴⁸ KMENTA, Jaroslav. *Kmotr Mrázek...* s. 42 a n.

⁷⁴⁹ KMENTA, Jaroslav. *Kmotr Mrázek...* s. 57–58.

Na jeho konci byl v roce 1988 nepodmíněný trest, jenž mu byl částečně zkrácen po vyhlášení amnestie prezidenta Václava Havla z roku 1990. V následujících letech Ivo Rittig zbohatl na obchodování s luxusní módou a figuroval v řadě krajně kontroverzních kauz (např. manipulace s veřejnými zakázkami a další korupční aféry). Dnes je považován za velmi vlivného lobbistu a jednoho z „kmostrů“ kolem Občanské demokratické strany.⁷⁵⁰ Podobnou minulost však měli a mají i různí poradci vrcholných politiků z dalších politických stran.⁷⁵¹

Zdaleka ne všichni bývalí veksláci měli v nových podmínkách takový vliv a prostředky jako výše zmíněné osobnosti. Řada z nich se vrhla s menšími či většími úspěchy do podnikání v podstatně skromnějším rozsahu. Signifikantní pro „menší ryby“ byla v tomto kontextu profesní dráha Vladimíra Nejedlého. Vladimír veksloval v polovině osmdesátých let přímo na ulici v okolí plzeňského Tuzexu. Postupně začal spolupracovat s dalšími komplici a společně obchodovali s řidiči německých autobusů na hlavním tahu na Prahu. Bezprostředně po roce 1989 dovážel z Německa do Čech výrobky, po kterých byl velký hlad: zahraniční prací prášky, elektroniku, jogurty, kávu, čokolády atd. V sousedním Německu naopak prodával cigarety. Časem se přeorientoval a otevřel si zastavárnu, nějakou dobu se živil jako taxikář. V době, kdy s ním vzniknul rozhovor, provozoval dva bazary a příležitostně dovážel z Německa nábytek či automobily.⁷⁵² Právě dovoz některých druhů spotřebního zboží či potravin se stal typickým „přeshraničním byznysem“ bezprostředně po pádu železné opony, který postupně zeslábnul s rozšiřováním nabídky zahraničního zboží na tuzemském trhu a nástupem velkých, nadnárodních obchodních řetězců.

---

⁷⁵⁰ KODĚRA, Petr. *Začátky vlivného hráče ODS: Rittig dostal za obří manko v samoobsluze devět let.* Hospodářské noviny (internetová verze). 17. 9. 2013. Dostupné na: <https://archiv.ihned.cz/c1-60759310-zacatky-vlivneho-hrace-ods-rittig-dostal-za-obri-manko-v-samoobsluze-devet-let> (citováno k 2. 8. 2019).

⁷⁵¹ Pověst veksláka, který před rokem 1990 „podnikal“ před teplickým Tuzexem, má např. Petr Benda, bývalý blízky spolupracovník premiéra Jiřího Paroubka a šéf ČSSD v ústeckém kraji. On sám tyto informace označuje za smyšlené. Viz ŠTASTNÝ, Ondřej. *Paroubkův „stín“, co šéfovi zařídí vše potřebné, míří do parlamentu.* Idnes.cz. 20. 6. 2009. Dostupné na: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/paroubkuv-stin-co-sefovi-zaridi-vse-potrebne-miri-do-parlamentu.A090620_1210942_domaci_kot (citováno k 26. 11. 2019).

⁷⁵² WESHCKE, Gerald. *Vydělával jsem víc než Husák, říká bývalý vekslák.* Rozhovor s Vladimírem Nejedlým. Plzeňský deník ... (citováno k 26. 11. 2019).

Do podnikání se v raných devadesátých letech pustil také jistý Fanda, jenž na své aktivity vzpomínal pro časopis Reflex. Podle něj padla většina veksláků, kteří se pohybovali ve spodních patrech této hierarchické struktury „na hubu“, což odvozuje od smutného příběhu svého přítele Míry. Ten mj. po nějaký čas působil jako kuplíř v centru Prahy, kde „pásl“ prostitutku a poskytoval zázemí pro sexuální služby. V devadesátých letech opustil svět pouliční šmeliny a prostituce, mj. prý kvůli cizojazyčným gangům, které jej a jeho české kolegy vytlačily z okolí Václavského náměstí a také kvůli prostituci spojené s drogami, která stlačila ceny za sexuální služby prudce dolů. K „vekslákově pádu“ vedly i osobní problémy, alkoholismus či gamblerství a nepomohly ani podnikatelské snahy (správa poutových stánků či byznys s velkoobjemovými kontejnery. Na rozdíl od svého kamaráda je Fanda je dnes spokojeným, dobře zabezpečeným důchodcem, který si užívá pokojného stáří. Poté, co skončil s klasickým „vekslem“, úspěšně obchodoval s realitami a kromě jiného podnikal (byť krátce) i v oblasti, která byla se světem veksláků propojená již v době před rokem 1989: otevřel si totiž s dalšími společníky nevěstinec.⁷⁵³

Kromě veřejných domů se po roce 1989 houfně otevíraly i různé diskotéky, herny, kasina, noční bary, atd. Archetypem podnikatele, který se před rokem 1989 pohyboval ve veksláckých kruzích a v porevoluční době se na poli pochybného zábavního průmyslu prosadil možná nejviditelněji, byl dnes již zesnulý Ivan Jonák. V osmdesátých letech Jonák pracoval jako popelář, vyhazovač a v neposlední řadě působil jako „černá drožka“, tedy jako taxikář bez licence. Údajně si vydělával i pokoutnou směnou valut za hranicí zákona.⁷⁵⁴ Po sametové revoluci se proslavil tím, že v Praze-Libni provozoval luxusní noční klub Discoland Sylvie. Jonákův podnik proslul jako místo, kde se scházely známé české a dokonce i zahraniční celebrity, ale i lidé s kriminálním pozadím (mezi nimi i pozdější členové zmíněného „Berdychova gangu“). Sám Jonák platil za známou postavu pražského života devadesátých let. Kromě své vizáže, okázalé módy a životního stylu, připomínající gangstery (včetně výrazných, barevných obleků, zlatých

---

⁷⁵³ VRABEC, Petr, *Vzpomínky na báječnou dobu...* s. 33.

⁷⁵⁴ HAVLÍK, Antonín. *Ivan Jonák byl králem českých mafiánů. Vlastnil klub, kam chodil Karel Gott i pražské podsvětí, za noc dokázal vydělat milion.* Refresher (internetová verze). 24. 2. 2019. Dostupné na: <https://refresher.cz/63291-Ivan-Jonak-byl-kralem-ceskych-mafianu-Vlastnil-klub-kam-chodil-Karel-Gott-i-prazske-podsveti-za-noc-dokazal-vydelat-milion> (citováno k 26. 11. 2019).

šperků a zbraní), se proslavil např. propagačními kampaněmi, které měly za úkol zviditelňovat jeho podnik. Ty spočívaly např. ve „spanilých jízdách“ kabrioletů plných nahých mladých slečen po Praze. V roce 2000 byl Jonák odsouzen za zosnování vraždy vlastní manželky. Ve vazbě čtrnáct let a v roce 2014 byl propuštěn. Po návratu z vězení se nedokázal adaptovat na nové obchodní a společenské prostředí a na své podnikatelské úspěchy z devadesátých let nenavázal. Zemřel v roce 2016 na zdravotní komplikace spojené s cukrovkou.⁷⁵⁵

Právě Jonákův neúspěšný pokus o resuscitaci podniku Discoland Sylvie a jeho náhlá smrt nedlouho po propuštění byl v některých ohledech interpretován jako symbolický konec éry „devadesátkových“ podnikatelů, vzešlých z kriminálních struktur státního socialismu. Ale přestože některé jejich praktiky a styl jednání postupně z veřejného života mizí, v jiných oblastech je vliv bývalých veksláků stále patrný. Jestliže – a zde se vracíme na samý začátek práce – před deseti lety hovořil bývalý prezident Václav Havel o vekslácích a mafiánech, kterým se po sametové revoluci otevřely až nečekaně rychle a snadno „dveře“, nebyl zřejmě daleko od pravdy. Podobné společenské vrstvy utvořily v devadesátých a nultých letech část nově nastupujících ekonomických a politických elit a dodnes mají nezanedbatelný vliv na směřování české společnosti. Některým z bývalých vekslákům k tomu pomohl ekonomický kapitál, se kterým mohli realizovat nové obchody a získané předrevoluční „know-how“ v oblasti podnikání, ale i známosti a kontaktní sítě, jež si vytvořili již před rokem 1989.

11.2 Vlastní narativy

Sporevolučními osudy jsou úzce spjaty i dnešní narativy, skrze které bývalí veksláci interpretují sami svoji minulost. Dnes sami sebe považují za průkopníky později nastoupivšího kapitalistického řádu, ovšem limity centrálně řízeného hospodářství bránily tomu, aby svůj obchodní talent mohli plně realizovat legální cestou. Ostatně, tímto způsobem si svoji činnost ospravedlňovali už před rokem 1989. Šéf překupnického gangu Richard ve filmu *Bony a klid* dal při zaučování zelenáče Martina do „řemesla“ radu, která se nesla přesně ve výše zmíněném duchu. Když Martin

---

⁷⁵⁵ K životním peripetiím barvitě osobnosti Ivana Jonáka viz JONÁK, Ivan. *Sex, disco, revoluce...*

vyslovil pochybnosti o legalitě celé záležitosti, dočkal se rázné odpovědi: „*Co to meleš vole, jak jinak chceš v tomhle státě uplatnit obchodní talent?*“ Své aktivity veksláci interpretovali i tak, že pouze organicky plnili mezery, jež na tehdejší vnitřním trhu díky celkově skomírající ekonomice vznikaly a tím byli de facto pro československý stát nikoliv parazity, ale užitečnými prostředníky. Podobnými slovy, ovšem s velkou dávkou ironie, obhajovala své počínání i filmová postava šmelináře Bínyho, rovněž z filmu *Bony a klid*, když vysvětloval principy nekalých obchodů svému začínajícímu kolegovi: „*My jsme strašně důležitý pro celý naše národní hospodářství (...) Když je někdo mladej, talentovanej a potřebuje třeba počítač a kdo mu na něj dá bony? No já, rozumíš. Já se vlastně starám o vědeckej pokrok.*“⁷⁵⁶ Velmi podobnou interpretaci vlastního počínání lze vysledovat i u skutečných, dnes již bývalých veksláků: „*Kde by se jinak vzdělávaly, že jo (myšleno děti – pozn. A.H.)? Kde by měly kalkulačky, rádia televize a takovýhle věci? Dyt' ty normální lidi, který si ušetřili nějaký peníze, to nikde koupit nemohli, že jo. Tak si mohli koupit akorát tady v Tesle nějaký sračky.*“⁷⁵⁷

Ve vzpomínkách některých pamětníků, bývalých aktérů československého černého trhu, se zpětně odráží i despekt vůči označení vekslák. Tento pohled na věc částečně souvisí i s užším a širším pojetím pojmu, jak byl definován v úvodu práce. Současně se v něm ale promítá i snaha zpětně legitimizovat svoji činnost a dát jí punc „pocitivého obchodu“. Ve svých pamětech se vůči nálepce veksláka, již mu podle jeho názoru přisoudila česká média po roce 1989, vymezuje např. Miroslav Provod: „*Vekslákem jsem nikdy nebyl. Vekslák je slovo odvozené od německého wechsel (sic!), čili směnit. Veksláci pracovali s valutami a hlavně s tuzexovými poukázkami, jimž se říkalo bony.*“ *Ani jednou v životě jsem nestál před prodejnou Tuzexu a nikdy jsem nikomu bony nenabízel. Styděl bych se. Nepopírám, že jsem si tuzexové bony občas koupil, to ano – na sedací soupravu, na televizi, na hifi – sám jsem se ale touhle činností nikdy nezabýval. Odjakživa jsem byl výhradně obchodník se zbožím denní potřeby, i když jsem si samozřejmě plně vědom, že v době, kdy jsem s obchodováním začal, nebyl takový druh podnikání zákony tehdejší republiky povolen.*“⁷⁵⁸

---

⁷⁵⁶ *Bony a klid* (1987, režie Vít Olmer).

⁷⁵⁷ Retro. Pořad České televize. Díl „*Tuzex*“ ... (citováno k 4. 11. 2019).

⁷⁵⁸ PROVOD, Miroslav a FORMÁČKOVÁ, Marie, ed. *Reportáž z rakve...* s. 13.

Další moment, jenž je u dnešních výpovědí bývalých veksláků patrný, je jejich stylizace do role „bojovníků proti režimu“, kteří svojí činnost za hranou zákona považují v podstatě za odbojářskou činnost. Podobně vnímá s odstupem času své transakce i Robert Pekárek: *„My jsme na tom neviděli nic špatného. Tady když chtěl vysokoškolák kalkulačku, tak kde jí měl koupit? Tak jsme mu jí přinesli. (...) Dneska tady kradou, jinak.. no kradou.. Tenkrát jsme šli vlastně proti režimu a dneska se to dělá jinak.“*⁷⁵⁹ Současně se však při vzpomínání na období před rokem 1989 objevují i záblesky jakési nostalgie po socialistickém Československu jako po době, která je nenávratně pryč: *„To byla zlatá doba, že jo. Kdo by to nechtěl... Tady je akorát výhoda, že se cestuje do Schengenu a je to tady stejně samej Rus a todle. A tam teda byl klídek, že jo.“*⁷⁶⁰

V pozadí takového vzpomínání stojí zřejmě i ztráta výsadního postavení, které veksláci (včetně „malých ryb“ z nižších pater jejich hierarchické struktury) před rokem 1989 měli na poli černého trhu a kterého dokázali náležitě využít. V předlistopadovém období totiž tvořili svým způsobem elitní vrstvu, která v podstatě neměla vážnější konkurenci a jejich obchody – byť zde existovalo i menší riziko postihu – jim zajišťovaly na dobové poměry velmi vysoké výdělků. Od sametové revoluce a přechodu k novému politickému a hospodářskému systému si slibovali otevření nových možností a polí působnosti. Jestliže část z nich se dokázala přeorientovat na nové podmínky velmi rychle, jiné polistopadový vývoj zklamal. I proto dnes přinejmenším část z nich vnímá období minulého režimu jako jakousi zlatou dobu. Pro interpretaci takových postojů dobře poslouží koncept *ostalgie*, který se vyvinul v německých sociálních vědách v rámci diskusí o politické transformaci po roce 1989. Ostalgie lze – v původním slova smyslu – zjednodušeně popsat jako adaptační strategii bývalých občanů NDR v kontextu vývoje (znovu)sjednoceného Německa od 90. let. Podle Thomase Ahbeho nespočívá nostalgické vzpomínání na „dobu minulou“ v tom, že by byla větší poptávka po skutečném návratu socialistické diktatury. Fenomén ostalgie (projevující se mj. i návratem k východoněmeckým produktům a popkultuře) interpretuje spíše jako

---

⁷⁵⁹ HAVLÍK, Adam. Veksláci. In: VLADIMÍR 518 a kol. *Kmeny 0. Městské subkultury...* s. 663.

⁷⁶⁰ Retro. Pořad České televize. Díl „Tuzex“ ... (citováno k 4. 11. 2019).

určitý ironický prvek a zároveň jako formu kritického komentáře k porevolučnímu vývoji.⁷⁶¹

---

⁷⁶¹ AHBE, Thomas. „Ostalgie“ als Laienpraxis in Ostdeutschland. Ursachen, psychische und politische Dimensionen. In: TIMMERMANN, Heiner. *Die DDR in Deutschland. Ein Rückbild auf 50 Jahre*, Berlin: Duncker und Humblot. 2001, s. 781–802.

Závěr

Vrstva „profesionálních“ obchodníků s valutami a bony vznikla především kvůli strukturálním specifikům československé ekonomiky v čele s nesměnitelností koruny a jejímu trvalému nadhodnocení. Institucí, která stála bezprostředně za vznikem vrstvy veksláků, byl podnik zahraničního obchodu Tuzex. V centrálně řízeném hospodářství šlo v podstatě o „protisystémový“ prvek. Fungoval na tržních principech a nabízel zboží a služby, které běžně nebyly k dostání. Původně se okruh jeho zákazníků skládal především z cizinců, diplomatů, čs. občanů, pracujícím dlouhodobě v zahraničí a příjemců různých plateb ze zahraničí, ovšem díky rychle se etablojícímu černému trhu se klientela rozšířila o původně nepriviligované široké vrstvy čs. obyvatel. Poptávka po tuzexových bonech, tvořících podstatnou část veksláky obchodovaného sortimentu, byla živena kombinací zvyšujících se konzumních nároků československého obyvatelstva a dlouhodobě problematickou situací na československém vnitřním trhu, umocněnou postupným zaostáváním v některých oblastech hospodářského vývoje (dostupnost moderních výrobků atd.). Rozkvět veksláctví postupoval ruku v ruce i se zvyšujícím se turistickým ruchem. Příliv turistů neutuchal ani po roce 1968, a to ani co se týkalo příjíždějících občanů kapitalistických zemí. Turisté a celkově lidé, cestující do ČSSR, se často v případě zájmu o směnu svých peněz místo na Státní banku československou obraceli na pokoutné směnárníky, jež nabízeli pro obě strany výhodné kurzy.

Výzkum samotné vrstvy veksláků ukázal, že se zdaleka nejednalo o homogenní prostředí, nýbrž se v něm vytvářely určité mocenské a hierarchické vazby. Ačkoliv nelze mluvit o přísně subordinované, centrálně řízené struktuře jako v případě „klasického“ organizovaného zločinu v jiných zemích, svébytná kriminální komunita se vyvinula v organizovaný systém, který fungoval na různých úrovních: od „obyčejných“ pouličních překupníků k mocným obchodníkům, stojícím v pozadí velkých transakcí. Základní princip „vekslu“ spočíval v jednoduchém koloběhu cizích měn, tuzexových poukázek a čs. korun. Valuty veksláci obvykle získávali odkupem od cizinců. Část z nich poté směnovali za odběrní poukázky, které prodávali československým občanům dle vlastního kurzu, odvozeného od „tuzexových cen“. Cenová hladina platná v Tuzexu hrála společně s oficiálním kurzem roli i při stanovování cen západoněmecké marky,

amerického dolaru či dalších cizích měn na černém trhu. Ty prodávali veksláci především lidem, cestujícím za hranice Československa. Důležitým hierarchizujícím prvkem „vekslu“ byl počáteční kapitál. Jeho výše se nejenže odrážela v příjmech, které z transakcí plynuly, ale finanční možnosti vedly některé z překupníků k tomu, aby si budovali sítě spolupracovníků, kteří odváděli „špinavou práci“.

Viděno z antropologické perspektivy, měl průběh obchodů obvykle svá vlastní pravidla. Důležitým faktorem pro nakupující byl například přístup k informacím. Vědomí o „správné ceně“ některé zvýhodňovalo, méně zkušené a obeznámené aktéři naopak mohli na nedostatku informací trpět (např. přistoupením na nevýhodný kurz). Při obchodech existovala i omezená možnost smlouvat či se domoci množstevních slev atd. Užší a pravidelnější kontakt mohl vést i ke dlouhodobým výhodám a jisté klientelizaci. Svoji roli hrála i vzájemná důvěra mezi překupníky a jejich zákazníky. Ačkoliv byla v praxi někdy porušovaná, vzájemná důvěra představovala prvek, jenž veksláci vnímali jako součást své vlastní identity. Některé překupníky sami sebe vnímali jako poctivé obchodníky, oplývající něčím, co bychom mohli nazvat veksláckou „stavovskou ctí“. Na druhou stranu, nebyly světu veksláků zcela vzdálené ani elementy jako např. podvody a násilí.

Detailnější bádání o činnosti veksláků poodhalilo, že prodej valut a cizích měn „pod rukou“ sice tvořil podstatnou, nikoliv však jedinou součást aktivit, se kterými byli spojováni. Těmi dalšími byly např. organizovaná prostituce či dovoz a prodej do Československa pašovaného spotřebního zboží. Velmi výdělečné položky mezi dovezeným sortimentem představovala zejména v Československu nedostatková elektronika, módní oblečení, ale i osobní automobily, filmy na videokazetách (včetně pornografie), či gramofonové desky. Zde se osvědčila např. spolupráce s řidiči mezinárodní kamionové dopravy a jako vůbec nejúčinnější partner pro pašování ve velkém rozsahu se ukázali zaměstnanci cizích zastupitelských úřadů, kteří při přejezdech hranic nemuseli podstupovat celní kontrolu. Opačným směrem pak putovaly komodity a položky, po kterých byla poptávka především za „západními“ hranicemi: drahé kovy, starožitnosti atd.

Díky svým obchodům se veksláci řadili ke skupinám obyvatelstva s vůbec nejvyššími příjmy před rokem 1989. Nelegální výnosy jim zajišťovaly přístup ke zboží a službám, na které běžní obyvatelé Československa dosáhnout nemohli. Komunita

veksláků se vyznačovala specifickou módou, jazykem, hédonistickým přístupem k životu a zálibou v luxusu. V tomto směru se na vrstvu překupníků s valutami a bony lze dívat jako na subkulturu s vlastními komunikační kódy, vzorci chování a svébytným životním stylem. Okázalý způsob života a vědomý odstup od „pracujícího lidu“ fungoval jako klíčový (sebe)identifikační znak, stejně jako rituály spojené s excesivní spotřebou. Některé konzumní vzorce a životní standart veksláků lze srovnat s prostředím stranické elity, ovšem rozdíl spočíval v možnostech prezentovat vlastní status skrze materiální statky navenek.

Jeden z hlavních poznatků celé práce spočívá ve vysvětlení postojů státní moci k celé problematice. Činnost veksláků se podle dobových právních předpisů pohybovala za hranicí zákona a nelegální směna valut, spekulativní prodej tuzexových bonů, či pašování zboží ze zahraničí byly klasifikovány jako delikty spadající v rámci trestního zákona pod hlavu hospodářské kriminality. Relevantní byl i paragraf příživnictví, který veksláci „obcházeli“ pomocí různých strategií. V praxi byl ovšem přístup bezpečnostních složek k potírání veksláctví spíše liknavý. Vyplýval částečně z těžkostí, jež přinášelo vyšetřování obtížně prokazatelných forem hospodářské trestné činnosti. S tím souvisel i permanentní nedostatek kvalifikovaného personálu, který byl navíc potřeba i jinde. Vedle deliktů spjatých s veksláky se musel represivní aparát potýkat s dalšími druhy hospodářské kriminality, které měly negativnější dopad na československou ekonomiku. Takovou oblastí bylo například všudypřítomné „rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví“, které představovalo jeden z nejčastěji stíhaných trestných činů a přinášelo tuzemskému hospodářství i největší škody.

Vzájemné potýkání mezi příslušníky Sboru národní bezpečnosti a veksláky nabývalo nezřídka podob jisté symbiózy, kdy za příslib spolupráce a předávání informací docházelo k částečnému krytí trestné činnosti ze strany VB i StB. Důležitým činitelem, který umožnil veksláckým vrstvám před rokem 1989 vzkvétat, byla také korupce. Skrze korupční praktiky si dokázali mnozí z překupníků vyjednat „klid na práci“ a měli tak volnou cestu v provozování nelegálních aktivit. Někteří mocní veksláci navíc požívali dokonce ochrany členů komunistické strany či vedoucím pracovníkům z různých odvětví, z čehož oběma stranám vyplývaly výhody.

Celkově měly bezpečnostní složky o „vekslu“ a jeho aktérech relativně dobrý přehled,⁷⁶² ovšem v ostrém kontrastu s tím stojí počty odsouzených podle paragrafů spekulace, ohrožení devizového hospodářství a porušování předpisů o oběhu zboží ve styku s cizinou (pašování). Statistické údaje, stejně jako výroky expertů objevující se ve veřejném prostoru v období přestavby, svědčily v tomto ohledu spíše o selektivní povaze trestání. Nárůst počtu odsouzených a výše udělených trestů sice v některých obdobích, např. v souvislosti s různými kampaněmi proti „nezákonnému obohacování“ v osmdesátých letech, svědčí o jisté dynamice, nelze však mluvit o hlubších dopadech na souhrnný obraz trestání. Kýžený efekt nepřinesly ani vysoké tresty udělované překupníkům v některých medializovaných kauzách. Naopak, v jistém smyslu svědčily o tom, že celkově byl stát v otázce trestání veksláctví spíše „slabý“ než silný“.

Do účinnosti stíhání veksláctví se promítaly i obavy z nepříznivých důsledků represe. Zde se dostáváme k dalšímu z klíčových poznatků, které práce přináší. Finanční resorty a s nimi koneckonců i komunistická strana totiž explicitně obhajovaly při kriminalizaci pokoutné směny valut a tuzexových poukazů „měkčí postup“, který pramenil především z pragmatických, ekonomických důvodů a měl vést k tomu, aby se neztenčoval příliv cizích měn do státní kasy. Československý stát tak spíše než na morální stránku věci (např. na skutečný původ cizích měn, za které se směňovaly bony) hleděl na to, aby do státní pokladny plynulo co nejvíce cenných devizových prostředků, které jinak získával vcelku obtížně. Odhlédnuto od etické stránky jejich činnosti a skutečnosti, že při svých aktivitách veksláci porušovali zákon a dopouštěli se v podstatě daňových úniků, přinášeli československému hospodářství i výhody, které pro něj byly vzhledem k vlastním systémovým limitům dosti podstatné.

Kromě toho, že generovali tolik žádané cizí měny nad rámec možností státu, se veksláci podíleli na odsávání cizích měn z devizových účtů. Neméně závažnou skutečností, jež z výzkumu vyplývá, bylo i napojení těchto aktérů činných na černém trhu na sféru oficiálních institucí, které s jejich pomocí prováděly některé transakce. Jednalo se např. o shánění nedostupné (někdy i embargované) výpočetní techniky a dalšího zařízení ze zahraničí, které pro svůj provoz vyžadovala řada organizací. Překupníci zde fungovali jako spolehlivý zdroj cizích měn, potřebných pro import či

---

⁷⁶² ŠTĚPÁN, Miroslav a Petr HOLEC. *Miroslav Štěpán: můj život v sametu, aneb, Zrada přichází z Kremli...* s. 97.

jako zdroj poukázek, za něž bylo možné nakoupit zboží, běžně nedostupné na vnitřním trhu (např. kalkulačky, osobní počítače). I zde – vedle zmíněné korupce a symbiózy s mocenskými složkami – leží důvody částečné tolerance praktik, které se kolem „tuzexového“ černého trhu etablovaly. Určitá tolerance vycházela i z toho, že černý trh plnil stabilizační funkci a nahrazoval nedostatky a výpadky na vnitřním československém trhu. Až do pádu socialistické diktatury v roce 1989 se tak Tuzexu ani legislativy spjaté s protizákonným obchodováním s cizími měnami či odběrovými poukázkami nedotkly žádné hlubší změny, které by celou problematiku radikálně postihly.

Výzkum ukázal, že koncem osmdesátých let lze v souvislosti s přestavbou sledovat v otázce řešení veksláctví určitý, byť v posledku neúčinný pohyb. Kromě krátkodobějších opatření (např. vznik „protiveksláckého“ policejního týmu) nepřinesly zásadnější změny ani dlouhodobější iniciativy. Kroky, od kterých si čs. politické vedení slibovalo určité výsledky, spočívaly např. v zavádění jednosložkové koruny spojené s postupnou devalvací čs. koruny. Jejich provádění však postupovalo pomalejším tempem. U jiných chyběla odvaha je plně realizovat v praxi, protože by zacházely příliš daleko mimo rámec stávajícího ekonomického systému (přechod na konvertibilní měnu, který by odstranil nelegální směnu) či systému právního. Sem lze řadit snahy o zavedení povinnosti prokazovat příjmy a prosadit přijetí zákona na postih nelegálních příjmů, který by z pohledu stranické elity mířil i do „vlastních řad.“

Jestliže v každodenní praxi byly postoje státu vůči nelegální směně valut, bonů a pašovaného zboží vše, jen ne nekompromisní, dobové sdělovací prostředky vykreslovaly veksláctví jednoznačně záporně jako jev spjatý s negativním postojem k „pocitivé práci“ a vyplývající z „buržoazních reliktnů“ v myšlení obyvatelstva. Tento postoj souvisel se snahou poukazovat alespoň na extrémní formy této kriminality v situaci, kdy chyběla vůle řešit problematiku jako celek. Úplné osvojení si předkládaného obrazu řadovými občany se však ukázalo jako problematické. Viditelnost toho, že stát byl v otázce postihu veksláctví a dalších forem „nezákonného obohacování“ slabý a také společenská diferenciacce, pramenící i z různých vedlejších příjmů a stínové ekonomiky⁷⁶³, přispívaly k hodnotové reorientaci ve společnosti. Zejména v 80. letech se v ní prosazovaly i hodnoty, velmi úzce spojené se světem

---

⁷⁶³ KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí*... s. 156.

podnikání, ale i veksláctvím. Zatímco zástupci starší generace volali často po větší míře represí, u dalších částí obyvatelstva se více ozývaly hlasy, které veksláctví považovaly dokonce i za legitimní povolání, jež by nemělo být kriminalizováno. Obecný rámec takových postojů byl ovšem – a to zejména v sedmdesátých a osmdesátých letech – umožněn oficiálně deklarovaným životním stylem, spočívajícím v důrazu na individuální seberealizaci a vědomé částečné toleranci „maloburžoazních elementů“, jako bylo osobní obohacování na úkor státu či různé korupční praktiky. Důležité byly i postoje mladých lidí k problémům veksláků a „kšeftaření“. Přestože na mládež byla před rokem 1989 zaměřena poměrně silná ideologická výchova ze strany státu, veksláci na ní působili v některých ohledech jako atraktivní, byť kontroverzní vzor, a to zejména svým materiálním standardem (oblečením, automobily atd.) a nevázaným životním stylem. Vekslácká komunita tak vyzařovala jako subkultura i mimo své vlastní hranice.

V jistém smyslu se dá říci, že veksláctví v těsně porevolučních letech představovalo jev, který vyřešila (na rozdíl od řady jiných, mnohem palčivějších problémů) „neviditelná ruka trhu“. V té době se ovšem část bývalých překupníků dokázala úspěšně přeorientovat na nové podmínky a prosadit se v tržním prostředí „divokých“ devadesátých let. Pomohla k tomu nejen rozsáhlá prezidentská amnestie, ale i ekonomický (naspořené finanční prostředky) a sociální kapitál (sítě známostí a kontaktů), které dokázali využít ve svůj prospěch. Obecnější rámec, který mnoha vekslákům umožnil vkročit do éry kapitalismu, tvořila ekonomická transformace resp. způsob, jakým probíhala a právní vakuum, které ji doprovázelo. I díky těmto faktorům se v porevolučním období z vekslácké komunity částečně rekrutovaly nové ekonomické, ale i politické elity.

Seznam pramenů a literatury

Archivní prameny

Archiv bezpečnostních složek

- Fond Federální správa Veřejné bezpečnosti (FSVB)
- Fond Hlavní správa rozvědky SNB – I. správa SNB (I. S)
- Fond Hlavní velitelství VB ČSR, I. díl (H2-1)
- Fond Inspekce ministra vnitra ČSSR, II. díl (A8/2)
- Fond Inspekce ministra vnitra, spisová agenda (A8)
- Fond Kolegia ministra vnitra ČSR
- Fond Kolegia ministra vnitra ČSSR
- Fond Organizační a vnitřní správa, III. díl (A6/3)
- Fond Organizační a vnitřní správa, IV. díl (A6/4)
- Fond Organizační a vnitřní správa, V. díl (A6/5)
- Fond Osobní evidenční karty (OEK)
- Fond Sekretariát ministra vnitra, I. díl (A2/1)
- Fond Sekretariát ministra vnitra, II. díl (A2/2)
- Fond Sekretariát ministra vnitra, VI. díl (A2/6)
- Fond Sekretariát ministra vnitra, X. díl (A2/10)
- Fond Sekretariát náměstka FMV genmjr. Jána Pješčaka a genmjr. Pavola Vaňa (A32)
- Fond Sekretariát náměstka FMV plk. JUDr. Františka Vaška (A13)
- Fond Sekretariát náměstka ministra vnitra plk. Jaroslava Klímy (A7)
- Fond Správa kriminální služby VB ČSR, nezpracovaný fond (přírůstky)
- Fond Správa Sboru nápravné výchovy – Odboru vnitřní ochrany – svazky
- Fond Správa sledování SNB – svazky (SL)
- Fond Správa SNB hl. m. Prahy a Středočeského kraje, nezpracovaný fond (přírůstky)
- Fond Správa vyšetřování StB FMV, I. díl (A3/1)
- Fond Správa vyšetřování StB FMV, III. díl (A3/3)

- Sbíрка Objektové svazky (OB)
- Sbíрка Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy (V)
- Sbíрка Svazky kontrarozvědného zpracování (KR)
- Sbíрка Svazky tajných spolupracovníků (TS)
- Sbíрка Usnesení předsednictva vlády ČSSR
- Sbíрка Usnesení vlády ČSR
- Sbíрка Usnesení vlády ČSSR (ČSFR)

Archiv České národní banky

- kurzovní lístky z let 1953, 1957, 1961, 1963, 1965, 1974–1989

Archiv hlavního města Prahy

- Fond NAD 1498, Komunistická strana Československa – městský výbor Praha
- Fond: Městská správa po roce 1945, MHMP II
- Fond Úřad městské části Praha 6 (zn. fondu 9)

Archiv města Plzně

- Fond Celnice Plzeň, NAD 1167 (nezpracovaný fond)

Archiv Ústavu paměti národa v Bratislavě

- Fond Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti – Správa Štátnej bezpečnosti Bratislava (původní značka BA-V)

Národní archiv

- Fond Darex, organizace zahraničního obchodu (značka fondu DAREX, nezpracovaný fond)
- Fond Generální prokuratura ČSSR, Praha (značka fondu F GProk, nezpracovaný fond)
- Fond Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha (nezpracováno)
- Fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – nezpracovaná část fondu
- Fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1976–1981 (značka fondu KSČ-ÚV-02/1)
- Fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1981–1986 (značka fondu KSČ-ÚV-02/1)

- Fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1986–1989 (značka fondu KSČ-ÚV-02/1)
- Fond Ministerstvo financí ČSSR (značka fondu MF ČSSR, nezpracovaný fond)
- Fond Úřad vlády ČSR/ČR, Praha – Usnesení vlády (značka fondu ÚV ČSR/ČR-RŽP)

Archiv České televize

- *Hitšaráda*, díl 8/1985 (vysíláno 27. 9. 1985)
- *Aktuality* (vysíláno 2. 1. 1983 a 16. 4. 1990)
- *Máte slovo 1988* (vysíláno 27. 8. 1988)
- Naše věc, pořad Československé televize (díl č. 13/1989)
- *Setkání mládeže na Šumavě* (vysíláno 29. 11. 1988)
- *Televizní klub mladých*, díl 12/83 (vysíláno 7. 6. 1983) a díl 15/86
- *Televizní noviny*, (vysíláno 14. 4. 1987 a 13. 8. 1988)
- *Vysílá studio Jezerka*, díl 284 a 288 (1988)

Obvodní soud pro Prahu 1

- Rozsudky Obvodního soudu pro Prahu 1 z let 1983, 1987 a 1988

Státní oblastní archiv v Plzni

- Fond Oblastní celní úřad Plzeň (nezpracovaný fond)

Tištěné prameny

„Diskriminace po Česku.“ *Dikobraz. Nezávislý satirický a humoristický týdeník*. 1989, roč. XLV, číslo 44, 1. listopad 1989. s. 2.

„Jen pro vyvolené“. *Dikobraz. Nezávislý satirický a humoristický týdeník*. 1989, roč. XLV, číslo 40, 4. říjen 1989, s. 2.

„Špatný příklad“, Dopis Jiřího Václava z Chomutova v rubrice Kritické připomínky, poznatky i podněty (téma: „Peníze nejsou všechno“). *Haló sobota*, příloha deníku Rudé Právo, číslo 16, 23. dubna 1988, s. 2.

ADAMČÍKOVÁ, Nad'a, Bohatli na lidské důvěřivosti. O jednom případě skupiny. *Rudé právo*, 9. července 1986, s. 3.

ALAN, Josef, Bony a čo sa za nimi skrýva. *Slovenské pohľady na literatúru a umenie*. 1989, roč. 10, č. 8, s. 123–128.

ANGYAL, Imrich a Štefan JAJCAY. Organizovaná špekulácia na území Bratislavy. *Kriminalistický sborník*. 1987, roč. XXXI, č. 7, s. 393–406.

BAKEŠ, Milan, Antonín MALÍK a Soňa MOJŽÍŠKOVÁ. *Československé devizové předpisy*. Praha: Panorama, 1982.

BAKEŠ, Milan, Antonín MALÍK a Soňa MOJŽÍŠKOVÁ. *Československé devizové předpisy*. 2. podstatně přepracované a doplněné vydání. Praha: Panorama, 1987.

BENIAK, Luboš. 130 let nepodmíněně. *Mladý svět*. 1985, roč. XXVII, č. 38, s. 31.

BENIAK, Luboš. O Karlovi. *Mladý svět*. 1988, roč. XXX, č. 18, s. 14.

BERNARD, V. Tvrdá valuta. *Mladý svět*. 1984, roč. XXVI, č. 15, s. 31.

CAPALAJ, František a Josef BRESTOVANSKÝ. „Digitalstrasse“. *Kriminalistický sborník*. 1989, roč. XXXIII, č. 9, s. 390–395.

Co odporuje socialistické morálce. *Rudé právo*. 23. října 1989, s. 1.

Dopisy v koši nekončí. Reakce D. Vaculíkové ze severní Moravy na článek Josefa Chuchmy z 25. čísla MS. *Mladý svět*. 1988, roč. XXX, č. 40, s. 4.

Důrazněji proti vekslákům! *Rudé právo*, 9. srpna 1988, s. 1–2.

Dvířka názorům otevřená. *Dikobraz. Nezávislý satirický a humoristický týdeník*. 1988, roč. 44, č. 27, 6. července 1988, s. 15.

FRANĚK, Jiří. Veksláci versus somráci. *Mladý svět*. 1984, roč. XXVI, č. 27, s. 10.

FRÝBORT, Pavel. *Vekslák*. Praha: Mladá fronta, 1988.

Historická statistická ročenka ČSSR. Státní nakladatelství technické literatury: Praha 1985.

JANEČEK, Jaroslav. „Veksl“. *Kriminalistický sborník*. 1983, roč. XXVII, č. 6, s. 349–354.

JANŮREK, Josef. Vzácná umělecká díla na cestách. *Kriminalistický sborník*. 1985, roč. XXIX, č. 8, s. 466–471.

JAROŠ, Jan. Vekslácká balada. Do kin přichází Bony a klid. *Zemědělské noviny*, 2. června 1988, s. 2.

JOHN, Radek. Klidný spánek. *Mladý svět*. 1985, roč. XXVII, č. 28, s. 31.

JOHN, Radek. Případ anachronického vekslu. *Mladý svět*. 1985, roč. XXVII, č. 18, s. 31.

JOHN, Radek. Vekslácká válka. *Mladý svět*. 1985, roč. XXVII, č. 14, s. 31.

KARABEC, Zdeněk. Prameny statistických údajů o kriminalitě. *Československá kriminalistika*. 1974, roč. VII, č. 2, s. 94–99.

KRÁL, Jan. Spravedlivé tresty spekulantům. Rozhodnutí nejvyššího soudu SSR. *Rudé právo*, 27. listopadu 1985, s. 2.

KREJČÍ, Jaroslav. „Zlatý Mercedes“. *Kriminalistický sborník*. 1985, roč. XXIX, č. 8, s. 474–477.

KVĚTENSKÝ, Vítězslav. Pozor na „veksláky“! *Haló sobota*, příloha deníku Rudé právo č. 25, 22. června 1985, s. 12.

LHOTKOVÁ, Bohuslava. „Radku, půjč mi kazetu!“ *Mladá fronta*, 24. března 1988, s. 4.

LÍKAŘOVÁ, Zdena. Bony a klid. *Mladá fronta*, 25. dubna 1987, s. 4–5.

LIPČÍK, Roman. Případ domovníka na vysoké noze. *Mladý svět*. 1985, roč. XXVII, č. 44, s. 31.

LIPČÍK, Roman. Případ P. G. *Mladý svět*. 1984, roč. XXVI, č. 8, s. 12.

- LIPČÍK, Roman. Případ skořápek. *Mladý svět*. 1984, roč. XXVI, č. 22, s. 31.
- MATYS, Karel. *Trestní zákon: komentář. II., Část zvláštní*. Praha: Panorama, 1980.
- MAZAL, Jaroslav. O čem se mluví. *Rudé právo*, 17. dubna 1982, s. 3.
- MIKULKA, Karel. Místo u pultů překupníkům? Dvě návštěvy na ostravské burze. *Rudé právo*, 20. února 1989, s. 3.
- MINAŘÍK, Svatopluk. K otázce ekonomických příčin hospodářské kriminality. *Československá kriminalistika*. 1988, roč. XXI, č. 2, s. 99.
- MÍŠKOVÁ, Věra. Víc než jen technická hračka. O některých problémech spojených s rozvojem videa. Beseda obchodního ředitele VHJ Supraphon ing. Karla Arbese, náměstka ústředního ředitele Čs. filmu dr. Františka Marvana a náměstka ředitele Ústřední půjčovny filmu Františka Vomely. *Rudé právo*, 4. října 1986, s. 6.
- O práci Sboru národní bezpečnosti. Na dotazy čtenářů Rudého práva a Pravdy odpovídá ministr vnitra ČSSR soudruh Vratislav Vajnar. *Rudé právo*, 30. listopadu 1987, s. 3.
- O práci Sboru národní bezpečnosti. Na dotazy čtenářů Rudého práva a Pravdy odpovídá ministr vnitra ČSSR soudruh Vratislav Vajnar. *Rudé právo*, 11. prosince 1987, s. 6.
- Odpovídáme – vysvětlujeme. Proč je Tuzex? *Rudé právo*, 6. října 1965, s. 2.
- PIKL, Jaroslav. Některé aktuální problémy ovlivňující výslednost boje proti hospodářské kriminalitě. *Kriminalistický sborník*. 1972, roč. XVI, č. 6, s. 322–331.
- Pražský Tuzex zahájil prodej. *Rudé právo*, 24. července 1957, s. 2.
- Proti spekulaci v Bratislavě. *Rudé právo*, 15. října 1988, s. 1.
- ŘÍHOVÁ, Klára, Bony a klid. *Kino*. 1988, roč. XLIII, č. 1, s. 6–7.
- Sborník hlavních dokumentů XV. sjezdu KSČ, Praha: Svoboda 1976.

Sborník hlavních dokumentů XVI. sjezdu KSČ, Praha: Svoboda 1981.

Sborník hlavních dokumentů XVII. sjezdu KSČ, Praha: Svoboda 1986.

Sdělení Federálního ministerstva financí. Nové zásady vedení devizových účtů. *Rudé právo*, 22. dubna 1989, s. 2.

SKOTÁK Oldřich. Devizová trestná činnost. *Kriminalistický sborník*. 1975, roč. XIX, č. 9, s. 530–537.

SLOMEK, Jaromír. S vlky výti. *Literární měsíčník*. 1989, roč. XVIII, č. 7, s. 147.

SMOLA, Josef, Skořápkáři. *Haló sobota*, příloha deníku *Rudé Právo*, 30. prosince 1984, s. 16.

SMUTNÝ, Svatopluk. Tři otázky – tři odpovědi. Účty v cizích měnách. *Rudé právo*, 22. ledna 1988, s. 2.

SPÁČILOVÁ, Mirka. Bony Klid a zneklidnění. *Svobodné slovo*, 1. dubna 1988, s. 5.

Statistická ročenka ČSFR, Praha 1990.

Statistická ročenka kriminality, Praha: Generální prokuratura ČSSR, ročníky 1968–1989.

Škody z trestných činů za čtvrt miliardy korun. Údaje o loňské hospodářské kriminalitě. *Rudé právo*, 6. dubna 1989, s. 2.

ŠTORKÁN, Karel. *Smrt veksláckého bankéře*. Praha: Naše vojsko, 1990, s. 24.

TURKOVÁ, Zoja. Valutový kolotoč. *B-87- Bezpečnost*. Praha: Naše vojsko, 1987, s. 51–59.

Tuzexový rozhovor. *Dikobraz. Nezávislý satirický a humoristický týdeník*. 1988, roč. XLIV, č. 42, 19. 10. 1988, s. 7.

Veksláci. Už jsou zase vidět v ulicích...*Mladý svět*. 1989, roč. XXXI, č. 44, s. 2.

Věstník ministerstva zahraničního obchodu, roč. 1960, č. 14.

VONDRÁČEK, David. K věci. *Mladý svět*. 1988, roč. XXX, č. 34, s. 2.

WALTER, Karel. Jak si došlápnout na „veksláky“. Beseda s pracovníky Federální kriminální ústředny. *Rudé právo*, 3. března 1986, s. 3.

Zákony chrání každého z nás. Rozhovor Rudého práva s generálním prokurátorem ČSR Jaroslavem Krupauerem. *Rudé Právo*, 25. listopadu 1986, s. 3.

ZNAMENÁČEK, Josef, Vývoj trestné činnosti porušování předpisů o oběhu zboží ve styku s cizinou. *Kriminalistický sborník*. 1982, roč. XXVI, č. 9, s. 566–570.

Filmová a televizní produkce

Bony a klid (1987, režie Vít Olmer)

Film o filmu: Bony a klid (2010, režie Pavel Křemen)

Gejzír, pořad České televize (vysíláno 1. 2. 2018). Dostupné na: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10805121298-gejzir/217562235000029/> (citováno k 29. 2. 2020)

Mafiáni. dokumentární cyklus Slovenské televize, díl č. 2: Eduard a Róbert Diničovci – privatizéri mafiánskou cestou a díl č. 3: Peter Steinhübel – banditmanažér (2015, režie Tibor Szilvási)

Případ pro zvláštní skupinu, díl 3., „*Veronika a páv*“ (1989, režie Jaroslav Dudek)

Případ pro zvláštní skupinu, díl 4., „*Král se zlobí*“ (1989, režie Jaroslav Dudek)

Pumpaři od zlaté podkovy (1978, režie Otakar Fuka)

Retro. Pořad České televize. Díl „*Tuzex*“ (vysíláno 20. 5. 2008). Dostupné na: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10176269182-retro/208411000360521/> (citováno k 25. 11. 2019)

Retro. Pořad České televize. Díl „*Nedovolené filmy*“ (vysíláno 13. 6. 2019). Dostupné na <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10176269182-retro/dily/> (citováno k 1. 3. 2019)

Retro. Pořad České televize. Díl „*Veksláci*“ (vysíláno 25. 10. 2009). Dostupné na <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10176269182-retro/209411000360032/> (citováno k 6. 2. 2020)

Vrat' se do hrobu (1989, režie Milan Šteindler)

Vyprávěj, seriál České televize (2009–2013)

Rozhovory

Knihovna Václava Havla, Přepis rozhovoru Václava Havla pro Bloomberg (uveřejněno 17. června, opravené znění 18. června 2009)

Rozhovor autora s Robertem Pekárkem (červenec 2013, soukromý archiv autora)

Rozhovor autora s Romanem Laubem (2009, soukromý archiv autora)

Rozhovor autora s Vlastimilem Markem (2008, soukromý archiv autora)

Vzpomínky

ČEJKA, Jaroslav. *Aparát: soumrak polobohů*. Praha: Fajma, 1991.

JAKEŠ, Miloš. *Dva roky generálním tajemníkem*. Praha: Regulus, 1996.

JEŽEK, Tomáš. *Budování kapitalismu v Čechách: rozhovory s Tomášem Ježkem*. Praha: Volvox Globator, 1997.

JONÁK, Ivan. *Sex, disco, revoluce!: vzpomínky na zlatý čas a slávu Discolandu*. Praha: scrptd, 2019.

PERSKÝ, Zdeněk. *Kde domov můj*. Praha: Divus, 2005.

PROVOD, Miroslav a Marie FORMÁČKOVÁ, ed. *Reportáž z rakve*. [Česko]: Štěchovický poklad, 2010.

HOUDEK, Miroslav. *Zločin v Čechách: osobní zpověď proslulého gangstera: pravdivá balada z podsvětí, napsaná jedním z jeho šéfů*. Řitka: Daranus, 2008.

SOUKUPOVÁ, Jana. *Štatl za Husáka. Brno v normalizační kocovině (1970–1989)*. Brno: Druhé město, 2013.

ŠTĚPÁN, Miroslav. *Zpověď vězně sametové revoluce*, Praha: Grafit, 1991.

ŠTĚPÁN, Miroslav a Petr HOLEC. *Miroslav Štěpán: můj život v sametu, aneb, Zrada přichází z Kremly*. Praha: Malý princ 2013.

Obrazové prameny

Dikobraz. Nezávislý satirický a humoristický týdeník. Ročníky 1983, 1984, 1986, 1988, 1989 (kreslené vtipy).

Sekundární literatura

AHBE, Thomas. „Ostalgie“ als Laienpraxis in Ostdeutschland. Ursachen, psychische und politische Dimensionen. In: TIMMERMANN, Heiner. *Die DDR in Deutschland. Ein Rückbild auf 50 Jahre*, Berlin: Duncker und Humblot. 2001, s. 781–802.

APPADURAI, Arjun, ed. *The social life of things: commodities in cultural perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

BALKMAR, Dag. *On Men and Cars. An Ethnographic Study of Gendered, Risky and Dangerous Relations*. Linköping Studies in Arts and Science No. 558. Linköping: Linköpings Universitet, 2012.

BÁRTA, Milan, Jan KALOUS, Jerguš SIVOŠ, Pavel ŽÁČEK. K organizační struktuře Ministerstva vnitra a Ministerstva národní bezpečnosti Československé (socialistické) republiky v letech 1945–1989. In: BÁRTA, Milan et al. *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989: ministři a jejich náměstci*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009, s. 9–38.

BÁRTA, Milan. *Inspekce ministra vnitra v letech 1953–1989: výběr dokumentů*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009.

BARTHES, Roland. *Mytologie*. Praha: Dokořán, 2004.

BESTOR, Theodore C. "Markets: Anthropological Aspects". In: SMELSER, Neil J. a Paul B. BALTES, eds. *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*. London: Elsevier Science, 2001, s. 9227–9231.

BÍLEK, Libor. Zavazují se dobrovolně...: rezidenti, agenti, informátoři a další. Tajní spolupracovníci Státní bezpečnosti v letech 1945–1989. *Paměť a dějiny: revue pro studium totalitních režimů*. 2015, roč. 9, č. 4, s. 3–19.

BLAIVE, Muriel. *Promarněná příležitost: Československo a rok 1956*. Praha: Prostor, 2001.

BOLTON, Jonathan. *Světy disentu: Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*. Praha: Academia, 2015

BORODZIEJ, Włodzimierz, Jerzy KOCHANOWSKI a Joachim von PUTTKAMER, Joachim von, eds. *"Schleichwege": inoffizielle Begegnungen sozialistischer Staatsbürger zwischen 1956 und 1989*. Köln: Böhlau, 2010.

BÖSKE, Katrin. Abwesend anwesend: Eine kleine Geschichte des Intershops. In: MERKEL, Ina, Felix MÜHLBERG, eds. *Wunderwirtschaft: DDR-Konsumkultur in den 60er Jahren*. Köln/R. – Weimar – Wien: Böhlau, 1996, s. 214–221.

BOURDIEU, Pierre. The Forms of Capital. in: RICHARDSON, J., ed. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York: Greenwood Press, 1986, s. 241–258.

BOZDĚCHOVÁ, Ivana. O vekslu. *Naše řeč*. 1990, roč. 73, č. 2, s. 105–108.

BREN, Paulina a Mary NEUBURGER, eds. *Communism unwrapped: consumption in Cold War Eastern Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2012.

BREN, Paulina. Mirror, Mirror on the Wall... Is the West Fairest of Them All? Czechoslovak Normalization and its (Dis)content. In: PÉTERI, György, ed. *Imagining the West in Eastern Europe and the Soviet Union*. Pittsburgh, Pa.: University of Pittsburgh Press, 2010, s. 172–193.

BREN, Paulina. Tuzex and the Hustler. In: BREN, Paulina a Mary NEUBURGER, eds. *Communism unwrapped: consumption in Cold War Eastern Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2012, s. 27–48.

BREN, Paulina. *Zelinář a jeho televize: kultura komunismu po pražském jaru 1968*. Praha: Academia, 2013.

BRENNER, Christiane. Líné dívky, lehké dívky?: příživnictví a disciplinace mladých žen v době normalizace. *Dějiny a současnost*. 2013, roč. 35, č. 7, s. 19–22.

BROUČEK, Stanislav. Integrační tendence vietnamského etnika v českém lokálním prostředí. *Český Lid*. 2005, roč. 92, č. 2, s. 129–154.

CLARKE, John, Stuart HALL a Tony Jefferson. Subcultures, cultures and class. In: HALL, Stuart a Tony JEFFERSON. *Resistance through rituals: youth subcultures in post-war Britain*. New York: Routledge, 2006, s. 3–59.

CROWLEY, David a Susan E. REID. Introduction: Pleasures in Socialism? In: CROWLEY, David a Susan E. REID, eds. *Pleasures in Socialism: Leisure and Luxury in the Eastern Bloc*. Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 2010, s. 3–51.

CROWLEY, David a Susan E. REID. Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc. In: CROWLEY, David a Susan E. REID, eds. *Socialist Spaces. Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*. Oxford, New York: Berg, 2002, s. 1–22.

CVIKLOVÁ, Lucie. *Politické a společenské postavení bývalým [sic] československých nomenklaturních elit v období tzv. normalizace: okolnosti jejich rozkladu a vybrané aspekty jejich adaptace*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2008.

ČECH, Stanislav a ŘEZNÍČEK, Matouš. *Zločin kolem nás: (průvodce světem kriminality, prostituce, drog, hazardních her a pašeráctví)*. Praha: Melantrich, 1997.

DANIEL, Ondřej. *Násilím proti „novému biedermeieru“: subkultury a většinová společnost pozdního státního socialismu a postsocialismu*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2016.

DESSEWFFY, Tibor: Speculators and Travellers: The Political Construction of The Tourist in The Kádár Regime. *Cultural Studies*. 2002. vol. 16, No. 1, s. 44–62.

DJILAS, Milovan. *Nová třída: Kritika soudobého komunismu*. Curych: DEMOS, 1977.

DÜLMEN, Richard van. *Bezectní lidé: o katech, děvkách a mlynářích: nepočestnost a sociální izolace v raném novověku*. Praha: Dokořán, 2003.

ESPAGNE, Michel, and Werner, Michael (1985). Deutsch- Französischer kulturtransfer im 18. und 19. Jahrhundert. Zu einem neuen interdisziplinären Forschungsprogramm des C. N. R. S. *Francia. Forschungen zur Westeuropäischen Geschichte*. 1985, Band 13, s. 502–510.

FITZPATRICK, Sheila. “Ascribing Class: The Construction of Social Identity in Soviet Russia.” *The Journal of Modern History*. 1993, vol. 65, No. 4, s. 745–770.

FITZPATRICK, Sheila. *Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in The 1930s*. Oxford: Oxford University Press 2000.

FOUCAULT, Michel. *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann & synové, 2002.

FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin, 2000.

FRANC, Martin. O ženách za pultem. In: VANĚK, Miroslav, Lenka KRÁTKÁ, eds. *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum, 2014, s. 381–417.

FROLÍK, Jan. Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989. *Sborník archivních prací*. 1991, roč. 41, č. 2, s. 447–510.

GEERTZ, Clifford. The Bazaar Economy: Information and Search in Peasant Marketing. *The American Economic Review*. 1978, Vol. 68, No. 2, s. 28–32.

GIESEKE, Jens. Soziale Ungleichheit im Staatssozialismus. Eine Skizze. *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History*. 2013, Jahrg. 1, H. 2, s. 190–191.

GJURIČOVÁ, Adéla. Revoluce odkládá sametový háv. Erotika a nahé tělo v českém veřejném prostoru po roce 1989. *Dějiny a současnost*. 2011, roč. 33, č. 11, s. 40–43.

HAMMER, Ferenc. "A Gasoline Scented Sindbad – The Truck Driver as a Popular Hero in Socialist Hungary." *Cultural Studies*. 2002, vol. XVI, No.1, s. 80–126.

HANNOVÁ, Daniela, Problémoví elegantí. Arabští studenti v Praze v 50. a 60. letech 20. století. *Acta Universitatis Carolinae : Historia Universitatis Carolinae Pragensis : Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy*. 2014, roč. 54, č. 2, s. 105–125.

HASLANGER, Sally. What is a Social Practice? In: O'HEAR, Anthony, ed. *Metaphysics*. Royal Institute of Philosophy Supplement, vol. 82. Cambridge University Press. 2018, s. 231–247.

HAVELKOVÁ, Barbora. Pracovní právo. In: BOBEK Michal, Pavel MOLEK, Vojtěch ŠIMÍČEK. eds. *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita, 2009, s. 478–513.

HAVLÍK, Adam. Loopholes in the Iron Curtain: Obtaining Western Music in State Socialist Czechoslovakia in the 1970s and 1980s. In: MAZIERSKA, Ewa a Zsolt GYŐRI, eds. *Eastern European Popular Music in a Transnational Context: Beyond the Borders*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2019, s. 27–47.

HAVLÍK, Adam. Místo jedněmi zbožňované, jinými zatracované. Podnik zahraničního obchodu Tuzex a jeho působení v socialistickém Československu. *Securitas imperii*. 2019, sv. 34, č. 1, s. 198–223.

HAVLÍK, Adam. Od obušků k legalizaci. Hudební burzy. In: DANIEL, Ondřej a kol. *Kultura svépomocí. Ekonomické a politické rozměry v českém subkulturním prostředí pozdního státního socialismu a postsocialismu*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2017, s. 112–129.

HAVLÍK, Adam. Od pouliční šmeliny ke „strýčkům ze Západu“. Černý trh v ČSSR a NDR v komparativní perspektivě. *Soudobé dějiny*. 2014, roč. 22, č. 3, s. 340–364.

HAVLÍK, Adam. Skořápky, veksl a tuzexový holky: k vybraným městským subkulturám socialistického Československa. In: *Kreativní město: kapitoly o proměnách středoevropských měst v průběhu staletí*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2016 s. 253–262.

HAVLÍK, Adam. Veksláci v pozdně socialistickém Československu: otázky a perspektivy bádání. In: *České, slovenské a československé dějiny 20. století. 8*. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2013, s. 441–449.

HAVLÍK, Adam. Veksláci. In: VLADIMÍR 518 a kol. *Kmeny 0. Městské subkultury a nezávislé společenské proudy před rokem 1989*. Praha: Yinachi a Bigg Boss, 2013, s. 634–663.

HAVLÍK, Adam. Vzestup a pád "bonového krále" Jozefa Zelíka: případová studie k dějinám hospodářské kriminality před rokem 1989. *Securitas imperii*. 2017, sv. 30, č. 1, s. 224–243.

HEINZEN, James. *The Art of the Bribe: Corruption Under Stalin, 1943–1953*. New Haven, London: Yale University Press, 2016.

HLAVÁČKOVÁ, Konstantina. *Móda za železnou oponou: společnost, oděvy a lidé v Československu 1948–1989*. Praha: Grada Publishing, 2016.

HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010.

HORÁČEK, Michal. *Habitus hazardního hráče: etnografická rekonstrukce*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, (NLN), 2012.

HOUDA, Přemysl. Socialistické pohostinství: ideál veřejného stravování zdevastován praxí... In: VANĚK, Miroslav, Lenka KRÁTKÁ, eds. *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum, 2014, s. 353–379

HRADECKÁ, Vladimíra a František KOUDELKA. *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969–1974*. Praha: Ústav soudobých dějin Akademie věd České republiky, 1998.

CHELCEA, Liviu. The Culture of Shortage During State Socialism: Consumption Practices in a Romanian Village in the 1980s. *Cultural Studies*. 2002, vol. 16, No. 1, s. 16–43.

CHERNYSHOVA, Natalya. *Soviet consumer culture in the Brezhnev era*. Oxfordshire, England: Routledge, 2013, s. 46–50.

IVANOVA, Anna: Shopping in Beriozka. *Consumer Society in the Soviet Union. Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History*. 2013, vol. 10, No. 2, s. 243–263.

JAREŠ, Jakub a kol. *Náměstí Krasnoarmějců 2: učitelé a studenti Filozofické fakulty UK v období normalizace*. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2012.

JAROŠ, Jan. Recenze (ne)přestavby české kinematografie. In: KOPAL, Petr a kol. *Film a dějiny 5*, Praha 2016, s. 157–176.

JINDRA, Jan. *Silvestry v hotelu Jalta (1982–1984)*. Ostrava: Fiducia, 2011.

JIRÁSEK, Zdeněk a ŠŮLA, Jaroslav. *Velká peněžní loupež v Československu 1953, aneb, 50: 1*. Praha: Svítání, 1992.

JOHN, Roman. Vězeňská stráž v poválečném Československu. *Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů*. 2013, roč. 7, č. 1, s. 70–80.

KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání: k dějinám české společnosti 1969–1993*. Praha: Academia, 2012.

KALINOVÁ, Lenka. *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Praha: Academia, 2007.

KATSENELINBOIGEN, Aron. "Coloured Markets in the Soviet Union." *Soviet Studies*. 1977, vol. 29, No. 1, 1977, s. 62–85.

KMENTA, Jaroslav. *Kmotr Mrázek. Tajný život šéfa českého podsvětí*. Praha: Nakladatelství JKM, 2008.

KMENTA, Jaroslav. *Kmotr Mrázek. III, Válka kmotrů*. Praha: JKM, 2009.

KMENTA, Jaroslav. *Svědék na zabití*, Praha: Nakladatelství JKM, 2010.

KNAPÍK, Jiří, Martin Franc a kol. *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*, II. díl. Praha: Academia, 2011.

KOCHANOWSKI, Jerzy, *Pioneers of the Free Market Economy? Unofficial Commercial Exchange between People from the Socialist Bloc Countries (1970s and 1980s)*. *Journal of Modern European History*. 2010, vol. 8, No. 2, s. 196–220.

KOCHANOWSKI, Jerzy. *Jenseits der Planwirtschaft. Der Schwarzmarkt in Polen 1944–1989*. Wallstein Verlag: Göttingen, 2013.

KOCHANOWSKI, Jerzy. *Pašeráci, turisté, kšeftaři: neoficiální obchodní výměna mezi Polskem a Československem v letech 1945–1989 (pohled z polské strany)*. *Soudobé dějiny*. 2010, roč. 17, č. 3, s. 335–348.

KOLÁŘ, Pavel. *Der Poststalinismus: Ideologie und Utopie einer Epoche*. Köln: Böhlau, 2016.

KOPEČEK, Michal, ed. *Architekti dlouhé změny: expertní kořeny postsocialismu v Československu*. Praha: Argo, 2019.

KORNAI, János. *Economics of Shortage*. Amsterdam: North Holland Publishing Company, 1980 (vol. A–B).

KOVAŘÍKOVÁ, Blanka, Nejstarší hotel na vodě slaví padesátiny. *Víkend, příloha Práva*. 7. 6. 2019, s. 16–17.

KRAPFL, James. *Revoluce s lidskou tváří: politika, kultura a společnost v Československu v letech 1989–1992*. Praha: Rybka Publishers, 2016.

KRÁTKÁ, Lenka. Z Prahy až na konec světa. Životní pouť pracovníků zahraničního obchodu. In: VANĚK, Miroslav, Lenka KRÁTKÁ, eds. *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum, 2014, s. 231–271.

KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2005.

KVAPILOVÁ, Iva. Organizační vývoj SNB v 70. letech se zaměřením na jeho veřejnobezpečnostní složku. *Sborník Archivu bezpečnostních složek*. 2007, č. 5, s. 9–116.

KVAPILOVÁ, Iva. Organizační vývoj SNB v 80. letech se zaměřením na jeho veřejněbezpečnostní složku. *Sborník Archivu bezpečnostních složek*. 2009, č. 6, s. 35–116.

LANDSMANN, Mark. *Dictatorship and Demand. The Politics of Consumerism in East Germany*, Cambridge MA, London: Harvard University Press, 2005.

LEDENEVA, Alena V. *Russia's economy of favours: blat, networking, and informal exchange*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1998.

LINDENBERGER, Thomas. „Asoziale Lebensweise“. Herrschaftslegitimation, Sozialdisziplinierung und die Konstruktion eines „negativen Milieus“ in der SED-Diktatur. *Geschichte und Gesellschaft*. 2005, Jahrg. 31, H. 2 (Apr. – Jun), s. 227–254.

LINDENBERGER, Thomas. Die Diktatur der Grenzen. Zur Einleitung. In: LINDENBERGER, Thomas, ed. *Herrschaft und Eigen – Sinn in der Diktatur. Studien zur Gesellschaftsgeschichte der DDR*, Köln: Böhlau, 1999, s. 13–44.

- LOS, Maria, ed. *The Second Economy in Marxist States*. New York: Palgrave Macmillan, 1990.
- MACURA, Vladimír et al. *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. Praha: Academia, 2008.
- MALINDA, Jan. Veksláci, taxikáři a pinglové. *Magazín Dnes*, 13. 11. 2008, s. 26–30.
- MAUSS, Marcel. *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999.
- MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*. Praha: Argo, 2009.
- MERKEL, Ina. Luxury in Socialism: An Absurd Proposition? In: CROWLEY, David a Susan E. REID, eds. *Pleasures in Socialism: Leisure and Luxury in the Eastern Bloc*. Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 2010. s. 53–70.
- MERKEL, Ina. *Utopie und Bedürfnis: die Geschichte der Konsumkultur in der DDR*. Köln: Böhlau, 1999.
- MÖRCHEN, Stefan. *Schwarzer Markt: Kriminalität, Ordnung und Moral in Bremen, 1939–1949*. Frankfurt/M. – New York: Campus, 2011.
- MOŽNÝ, Ivo a Alena VODÁKOVÁ, eds. *Proč tak snadno...: některé rodinné důvody sametové revoluce: sociologický esej*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 1991.
- MŮCKE, Pavel a Lenka KRÁTKÁ, eds. *Turistická odysea: krajinou soudobých dějin cestování a cestovního ruchu v Československu v letech 1945 až 1989*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018
- MUGGLETON, David. *Inside subculture: the postmodern meaning of style*. Oxford: Berg, 2002.
- MYANT, Martin R. *Vzestup a pád českého kapitalismu: ekonomický vývoj České republiky od roku 1989*. Praha: Academia, 2013.

MYANT, Martin. Podoby kapitalismu v České republice. In: GJURIČOVÁ, Adéla a Martin KOPEČEK, eds. *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha: Paseka, 2008, s. 265–287.

NAROTZKY, Susana. *New Directions in Economic Anthropology*. London, Chicago: Pluto Press, 1997.

NAWROCKI, Karol, „Autogangs. Car Smuggle to Communist Poland in the 1980s. *Studia historiae oeconomicae*. 2016, vol. 34, No. 1, s. 167–181.

NAXERA, Vladimír. *Korupce v komunistickém režimu a v průběhu postkomunistické transformace: studie korupčních, klientelistických a patronážních jevů z prostředí Československa/České republiky*. Brno: Doplněk, 2015.

NOVÁK, Michal a Michal PELIKÁN. *Darexové a tuzexové poukazy. Součást historie Československa*. Bratislava: Detail, 2016.

OTÁHAL, Milan. O vztahu společnosti k normalizačnímu vedení. In: TŮMA, Oldřich a Tomáš VILÍMEK, eds. *Česká společnost v 70. a 80. letech: sociální a ekonomické aspekty*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2012, s. 247–284.

OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969–1989: příspěvek k dějinám "normalizace"*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994.

ÖZÖRENCIK, Helena. Došly pribiňáky" – zobrazení fronty v normalizaci. In: BÍLEK, Petr A., Blanka Činátlová, eds. *Tesilová kavalérie. Popkulturní obrazy normalizace*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2010, s. 76–82.

PERGLER, Tomáš. PZO. Komunistická učiliště kapitalistů. *Euro. Ekonomický týdeník*. 2014, roč. XVII, č. 1, s. 18–22.

PETROV, Michal. *Jeans story: retro blue*. Brno: Jota, 2019.

PETRUŠEK, Miloslav, Hana MAŘÍKOVÁ a Alena VODÁKOVÁ. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996, s. 47.

PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, II. díl. Brno: Doplněk, 2009.

PULLMANN, Michal. Gewalt in der Umbruchzeit der ČSSR. In: SABROW, Martin, ed. *1989 und die Rolle der Gewalt*. Göttingen: Wallstein Verlag 2012, s. 337-356.

PULLMANN, Michal. Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění. *Soudobé dějiny*. 2008, roč. 15, č. 3-4, s. 703-717.

PULLMANN, Michal. *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium, 2011.

RADOVANOVIČ, Dušan, ed. *Svobodná a divoká 90. léta. Příběhy z doby, kdy bylo možné téměř vše*. Praha: Radioservis, 2017.

REID, Susan E. "The Khrushchev Kitchen: Domesticating the Scientific-Technological Revolution." *Journal of Contemporary History*. 2005, vol. 40, No. 2, s. 289-316.

RYCHLÍK, Jan. *Devizové přísliby a cestování do zahraničí v období normalizace*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2012

RYCHLÍK, Jan. Překračování hranic a emigrace v Československu a východní Evropě ve 20. století. *Securitas Imperii*. 2016, sv. 29, č. 2, s. 10-72.

RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu: pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.

SAMPSON, Steven L. The Second Economy of the Soviet Union and Eastern Europe. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 1987, Vol. 493, s. 120-136.

SEDLÁKOVÁ, Radomíra. *Nereálný socialismus: Praha 1948-1989*. Praha: Národní galerie, 2018, s. 40.

SCHNEIDER, Franka. Der Intershop. In: SABROW, Martin, ed. *Erinnerungsorte der DDR*. München: C. H. Beck, 2009, s. 376-388.

SCHRÖDER, Christina, Sozialismus und versorgungsprobleme. Die Zunahme materieller Unzufriedenheit und das Ende der DDR. *Hallische Beiträge zur Zeitgeschichte*. 2001, H. 10, s. 43–90.

SCHWARTZ, Charles A. "Economic Crime in the U. S. S. R.: A Comparison of the Khrushchev and Brezhnev Eras." *The International and Comparative Law Quarterly*. 1981, vol. 30, No. 2, s. 281–296.

SIVOŠ, Jerguš. Heslo Ján Kováč. In: BÁRTA, Milan et al. *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989: ministři a jejich náměstci*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009, s. 105–108.

SPURNÝ, Matěj. *Most do budoucnosti: laboratoř socialistické modernity na severu Čech*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016.

STAHL, Geoff. Tastefully Renovating Subcultural Theory: Making Space for a Model. In: MUGGLETON, David a Rupert Weinzierl. *The Post-Subcultures Reader* Oxford, New York: Berg, 2003, s. 27–40.

STEEGE, Paul. *Black Market. Cold War: Everyday life in Berlin, 1946–1949*. New York: Cambridge University Press 2007.

STEHR, Nico, GRUNDMANN, Reiner. *Experts: the knowledge and power of expertise*. London and New York: Routledge, 2011.

ŠLOUF, Jakub. *Spříznění měnou: genealogie plzeňské revolty 1. června 1953*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2016.

ŠMÍD, Tomáš a Petr KUPKA. *Český organizovaný zločin: od vyděračů ke korupčním sítím*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2011.

ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995*. Brno: Doplněk, 1998.

ŠUSTEK, Zbyšek, Vít KARASIEWICZ, Martin KLIM. *Odběrní poukazy Tuzexu*. Brno: Merkur Revue, 2005.

ŠVAB, Alenka. Consuming Western Image of Wellbeing: Shopping Tourism in Socialist Slovenia. *Cultural Studies*. 2002. vol. 16, No. 1, s. 63–79.

THORNTON, Sarah. The Social Logic of Subcultural Capital. In: GELDER, Ken a Sarah Thornton, eds. *The Subcultures Reader*. London a New York: Routledge, s. 200–209.

TOMEK, Prokop. Rušení zahraničního rozhlasového vysílání pro Československo, *Securitas Imperii*. 2002, sv. 9 č. 1, s. 334–367.

TOMOFF, Kiril. 'Most Respected Comrade...' Patrons, Clients, Brokers and Unofficial Networks in the Stalinist Music World. *Contemporary European History*. 2002, vol. 11, No. 1, s. 33–65.

THRASHER, Frederic M. *The Gang. A Study of 1,313 Gangs in Chicago*. Chicago & London: University of Chicago Press, 1968.

TROCKIJ, Lev. *Zrazená revoluce*. 2. vydání. Brno: Doplněk, 1995.

TUREK, Otakar. *Podíl ekonomiky na pádu komunismu v Československu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1995.

VANĚK, Miroslav, Lenka KRÁTKÁ, eds. *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum, 2014.

VANĚK, Miroslav. „Jak jsme budovali socialismus a potom kapitalismus, tak jste to myslel?“ Profesní osudy hospodářských elit v době tzv. normalizace a na počátku transformace. In: VANĚK, Miroslav, Lenka KRÁTKÁ, eds. *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum, 2014, s. 179–228.

VANĚK, Miroslav. Kytky v popelnici. Punk a nová vlna v Československu. In: VANĚK, Miroslav, ed. *Ostrůvky svobody. Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002, s. 175–236.

WEBLEN, Thorstein. *Teorie zahálčivé třídy*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999.

VEENIS, Milena. *Material Fantasies: Expectations of the Western Consumer World Among the East Germans*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2012.

VILÍMEK, Tomáš, Konstruktivní kritika nebo "protistátní štvání"?: stížnosti občanů a "protistátní písemnosti" v letech 1969–1989. *Dějiny a současnost*. 2014, roč. 36, č. 9, s. 17–20.

VILÍMEK, Tomáš. Mladoboleslavská Škodovka v období normalizace (1969–1989). In: TŮMA, Oldřich a Tomáš VILÍMEK, eds. *Česká společnost v 70. a 80. letech: sociální a ekonomické aspekty*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2012, s. 63–175.

VRABEC, Petr. Vzpomínky na báječnou dobu. *Reflex*. 2014, roč. 25, č. 20, s. 32–36.

YURCHAK, Alexei. "Soviet Hegemony of Form: Everything Was Forever, until It Was No More." *Comparative Studies in Society and History*. 2003, vol. 45, No. 3, s. 480–510.

YURCHAK, Alexei. *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2005.

ZATLIN, Jonathan R. *Making and Unmaking Money: Economic Planning and the Collapse of East Germany*. Working Paper Series Institute of European Studies, Berkeley: University of California, 2007.

ZATLIN, Jonathan R. *The Currency of Socialism. Money and Political Culture in East Germany*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

ZEMAN, Petr: XI. správa SNB (1974–1988). Stručný nástin vývoje a činnosti Správy kontrarozvědky pro ochranu ekonomiky. *Sborník archivu bezpečnostních složek*. 2009, č. 7, s. 277–300.

ZEMTSOV, Ilya, *Encyclopaedia of Soviet Life*, New York: Routledge 1991.

ZIERENBERG, Malte. *Stadt der Schieber: der Berliner Schwarzmarkt 1939–1950*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008.

ZIMMERMANN, Volker a Michal PULLMANN. Ordnung und Sicherheit. Devianz und Kriminalität im Staatssozialismus: Zur Einführung. In: ZIMMERMANN, Volker a Michal

Pullmann, eds. *Ordnung und Sicherheit, Devianz und Kriminalität im Staatssozialismus: Tschechoslowakei und DDR 1948/49–1989*; Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 3. bis 6. November 2011. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2014, s. 1–14.

ZIMMERMANN, Volker. Kriminalität und Kriminologie im Staatssozialismus. In: ZIMMERMANN, Volker a Michal Pullmann, eds. *Ordnung und Sicherheit, Devianz und Kriminalität im Staatssozialismus: Tschechoslowakei und DDR 1948/49–1989*; Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 3. bis 6. November 2011. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2014, s. 57–82.

ŽÁČEK, Pavel. „Můžou přijít, jsme hotovi...“ Tzv. Lorencova skartace z prosince 1989 v dokumentech. *Paměť národa*. 2004, č. 0, s. 28–41.

ŽÁČEK, Pavel. Operační štáby generála Lorence v letech 1988–1989; Krizový management FMV v akci. *Securitas Imperii*. 1998, roč. 4, č. 1, s. 7–62.

Absolventské práce

FIŠER, Václav. *Nástin diskuzí o směnitelnosti československé (resp. české) měny v letech 1966–1996*. Praha, 2004. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Fakulta sociálních věd.

HAVEL, Luděk. *Hollywood a normalizace. Distribuce amerických filmů v Československu 1970–1989*. Brno, 2008. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Fakulta filozofická.

KLÍČOVÁ, Eva. *Lopaty, inženýři, inkousti a ostatní. Transformace hodnot v normalizační pracovní próze*. Brno, 2018. Disertační práce. Masarykova univerzita. Fakulta filozofická.

MACHÁT, Zbyněk. *Československá televize v době perestrojky. Diskuzní pořady v pozdních osmdesátých letech*. Praha, 2013. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Fakulta filozofická.

ŠINKOVEC, Pavel. *Hospodářská kriminalita jako téma expertních diskuzí v normalizačním Československu*. Praha, 2018. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Fakulta filozofická.

ŠONKA, Matěj. „Šváca, Stalon a Vandam byli nejlepší.“ *Mechanismy fungování černého videotruhu v Československu v letech 1983 – 1992*. Brno 2013. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Fakulta filozofická.

ŠVELCH, Jaroslav. *Osmibitové „poblouznění“: Počátky kultury počítačových her v Československu*. Praha, 2013. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze. Fakulta sociálních věd.

TOMKOVÁ, Johana. *Tuzex a jeho působení na socialistickou společnost*. Praha, 2015. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Fakulta humanitních studií.

Internetové zdroje

„Amnestie z 1. ledna 1990“ *Rozhodnutí prezidenta republiky č. 1/1990 Sb. ze dne 1. ledna 1990 o amnestii*. Dostupné na: <http://www.trestni-rizeni.com/dokumenty/amnestie-z-1-ledna-1990> (citováno k 10. 12. 2019).

„Distribuce“ *amerických filmů na VHS v ČSSR*. Diskuzní fórum na serveru tvfreak.cz. Dostupné na: <https://www.tvfreak.cz/forum/showthread.php/22972-Distribuce-americkych-filmu-na-VHS-v-CSSR> (citováno k 10. 12. 2019).

BENDA, Jaroslav. *Právě před 20 lety skončily tuzexové koruny! Vekslácký boss vzpomíná: Kdo neměl bony, neměl džíny! Aha!* (internetová verze). 1. 7. 2012. Dostupné na: <https://www.ahaonline.cz/clanek/musite-vedet/74973/prave-pred-20-lety-skoncily-tuzexove-koruny-vekslacky-boss-vzpomina-kdo-nemel-bony-nemel-dziny.html> (citováno k 4. 11. 2019).

DOLEŽAL, Jan, TOS. *Bývalý vekslák Petr odkryl praktiky za bolševika: Zakopal jsem si půl milionu marek! Aha!* (internetová verze). 19. 4. 2014. Dostupné na: <https://www.ahaonline.cz/clanek/zhave-drby/96583/byvaly-vekslak-petr-odkryl->

[praktiky-za-bolsevik-a-zakopal-jsem-si-pul-milionu-marek.html](https://www.praktiky-za-bolsevik-a-zakopal-jsem-si-pul-milionu-marek.html) (citováno k 20. 1. 2020).

Elitní vekslák: Dnešní politici jsou jako my, je to cesta do pekel. Rozhovor pro Parlamentní listy (online). 25. 7. 2011. Dostupné na: <https://www.parlamentnilisty.cz/zpravy/Elitni-vekslak-Dnesni-politici-jsou-jako-my-Je-to-cesta-do-pek-203605> (citováno k 19. 1. 2020).

FOTO: Najobľúbenejším tovarom Tuzexu boli legendárne „rifľe“ či západné automobily. Dnes 24 Bratislava. 3. 10. 2016. Dostupné na: <https://bratislava.dnes24.sk/foto-najoblubenejsim-tovarom-tuzexu-boli-legendarne-rifle-ci-zapadne-automobily-251736> (citováno k 15. 4. 2019).

HAVLÍK, Antonín. *Ivan Jonák byl králem českých mafiánů. Vlastnil klub, kam chodil Karel Gott i pražské podsvětí, za noc dokázal vydělat milion.* Refresher (internetová verze). 24. 2. 2019. Dostupné na: <https://refresher.cz/63291-Ivan-Jonak-byl-kralem-ceskych-mafianu-Vlastnil-klub-kam-chodil-Karel-Gott-i-prazske-podsveti-za-noc-dokazal-vydelat-milion> (citováno k 26. 11. 2019).

HELLER, Jakub. *Test pražských směnárén. Za pár hodin jsme přišli o dvanáct set korun.* Idnes.cz. 31. října 2017. Dostupné na: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/test-smenarny-cizinci-praha-eura.A171030_100404_domaci_hell (citováno k 26. 11. 2019).

Heslo „*Podnik zahraničního obchodu*“. Iuridictum. Encyklopedie o právu. Dostupné na: https://iuridictum.pecina.cz/w/Podnik_zahrani%C4%8Dn%C3%ADho_obchodu (citováno k 15. 4. 2019).

KAŠPAROVÁ, Jana. *První PC v Čechách? Kopie nebo pašované zboží (rozhovor s Jankem Wagnerem).* Pražský deník (internetová verze). 12. 8. 2016. Dostupné na: <https://prazsky.denik.cz/pribeh-prazana/janek-wagner-prvni-pc-v-cechach-kopie-nebo-pasovane-zbozi-20160812.html> (citováno k 14. 3. 2020).

KMENTA, Jaroslav. *„Goťák“ a marketák Babiš.* Seznam zprávy. 3. 10. 2019. Dostupné na: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/jaroslav-kmenta-gotak-a-marketak-babis-80038> (citováno ke dni 6. 1. 2020).

KODĚRA, Petr. *Začátky vlivného hráče ODS: Rittig dostal za obří manko v samoobsluze devět let.* Hospodářské noviny (internetová verze). 17. 9. 2013. Dostupné na: <https://archiv.ihned.cz/c1-60759310-zacatky-vlivneho-hrace-ods-rittig-dostal-za-obri-manko-v-samoobsluze-devet-let> (citováno k 2. 8. 2019).

KREKOVIČ, Miloš. *Novinár Martin Mózer: Nemám za úlohu obhajovať mafíanov.* Rozhovor pro internetovou verzi deníku SME. 21. 10. 2010. Dostupné na: <https://kultura.sme.sk/c/5599300/novinar-martin-mozer-nemam-za-ulohu-obhajovat-mafianov.html#ixzz2UsBuIW99> (citováno k 28. 1. 2020).

Kurz DM/Kčs před 1989. Diskuzní fórum na serveru Poradte.cz. Dostupné na: <https://www.poradte.cz/spolecnost/27809-kurz-dm-kcs-pred-1989.html> (citováno k 27. 11. 2019).

MAJER, Vladimír. *Krach jednoho pivovaru. Část I.: Od privatizace k úpadku.* Českokrumlovský deník (internetová verze). 1. 12. 2013. Dostupné na: <https://ceskokrumlovsky.denik.cz/zlociny-a-soudy/krach-jednoho-pivovaru-cast-i-od-privatizace-k-upadku-20131201-pl0s.html> (citováno k 26. 11. 2019).

MAŘÍK, Martin. *Tomáš Pitr, symbol propojení politiky, byznysu a podsvětí.* Hospodářské noviny (internetová verze). 29. 7. 2010. Dostupné na: <https://archiv.ihned.cz/c1-45310630-tomas-pitr-symbol-propojeni-politiky-byznysu-a-podsveti> (citováno k 26. 11. 2019).

Móda osmdesátých let. Internetový blog věnovaný zpěvákovi hudební skupiny Led Zeppelin Robertu Plantovi. 12. 2. 2011. Dostupné na: <http://plant.blog.cz/1102/moda-osmdesatych-let> (citováno 22. 1. 2020).

MORÁVEK, Daniel. *60 let od založení Tuzexu, připomeňte si jeho historii.* Podnikatel.cz. 13. 7. 2017. Dostupné na: <https://www.podnikatel.cz/clanky/60-let-od-zalozeni-tuzexu-pripomente-si-jeho-historii/> (citováno k 15. 4. 2019).

Natural. Oficiální webové stránky skupiny. Dostupné na: <http://www.janatomam.cz/poslouchej/> (citováno k 4. 2. 2020).

NAVRÁTIL, Boleslav. *A tak jsme žili: nákup v Tuzexu za bony s pomocí veksláků*. Moravskoslezský deník (internetová verze). 5. 7. 2014. Dostupné na: http://moravskoslezsky.denik.cz/zpravy_region/a-tak-jsme-zili-nakup-v-tuzexu-za-bony-s-pomoci-vekslaku-20140705.html (citováno k 21. 11. 2019).

NAVRÁTIL, Boleslav. *Ostravské burzy byly republikový fenomén*. Moravskoslezský deník (internetová verze). 9. 11. 2014. Dostupné na: https://moravskoslezsky.denik.cz/zpravy_region/ostravske-burzy-byly-republikovy-fenomen-20141109.html (citováno k 17. 1. 2020).

NEFF, Ondřej. *Jak vznikly tři povídky. Tři prsty Astonovy*. Osobní stránky Ondřeje Neffa. 3. 8. 2017. Dostupné na: <http://www.neff.cz/jak-vznikly-3-povidky/> (citováno k 10. 12. 2019).

Oborová norma Ministerstva obchodu ČSR a SSR č. 73 5413. Kategorizace odbytových středisek restauračního stravování a klasifikační znaky pro jejich zařazování do skupin (účinnost od 1. 1. 1976). Dostupné na: <https://www.cestovni-ruch.cz/kategorizace/on735413.htm> (citováno k 24. 1. 2020).

ODKLADAL, Martin. *Ako sa z vekslakov stali veľkopodnikatelia*. Aktuality.sk. 12. 12. 2017. Dostupné na: <https://www.aktuality.sk/clanok/546919/ako-sa-z-vekslakov-stali-velkopodnikatelia/> (citováno k 13. 1. 2020).

PERGLER, Tomáš. *Gottův přítel ze šedé zóny: Podfuk s vilou jsem mu odpustil* (rozhovor s Miroslavem Provodem). Seznam zprávy. 14. 10. 2019. Dostupné na: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/gottuv-pritel-ze-sede-zony-podfuk-s-vilou-jsem-mu-odpustil-80549> (citováno k 6. 1. 2020).

PETROVIČ, Ján. *Mafián Žalud mal sedem životov jako mačka. Odahlia jeho vraha?* Aktuality.sk. 8. 11. 2017. Dostupné na: <https://www.aktuality.sk/clanok/535843/mafian-zalud-mal-sedem-zivotov-ako-macka-odhalia-jeho-vraha/> (citováno k 26. 11. 2019).

Pro pamětníky – oděvní touhy osmdesátých let minulého století. Článek na serveru Rodina.cz ze dne 30. 5. 2003. Dostupné na: <https://www.rodina.cz/clanek3222.htm> (citováno k 27. 3. 2020).

Průměrná hrubá měsíční mzda zaměstnanců v civilním sektoru národního hospodářství podle ekonomické činnosti (sekce OKEČ) a sfér, 1955-1992. Český statistický úřad. Dostupné na: <https://www.czso.cz/documents/10180/35067255/1100251539.pdf/afd4b303-aa1d-42f6-a1e8-8bab1b3f58ae?version=1.1> (citováno k 6. 1. 2020).

Před 25 lety vyhlásil Václav Havel nebyvale rozsáhlou amnestii. Česká justice. Nejprehlednější průvodce českou justicí. Dostupné na: <https://www.ceska-justice.cz/2014/12/pred-25-lety-vyhlasil-vaclav-havel-nebyvale-rozsahlou-amnestii/> (citováno k 26. 11. 2019).

RETRO. Diskusní fórum na serveru okoun.cz. Dostupné na: <https://www.okoun.cz/boards/retro?f=20181213-202517> (citováno k 20. 11. 2019).

Rozhovor Janka Kroupy s Vitem Chaloupkou. Paměť národa. Nahráno 09. 12. 2016. Dostupné na: <https://www.pametnaroda.cz/cs/chaloupka-vit-1960> (citováno k 4. 11. 2019).

Sbírka zákonů a mezinárodních smluv. Oficiální web Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky. Dostupné na <https://www.psp.cz/> (citováno k 25. 11. 2019).

SOKOL, Tomáš. *Vzpomínka na totalitní paragrafy: Jak veksláci lovili prasata sovětským šampaňským.* Hlídací pes. Žurnalistika ve veřejném zájmu. 1. 11. 2019. Dostupné na: <https://hlidacipes.org/vzpominka-na-totalitni-paragrafy-jak-vekslaci-lovili-prasata-sovetskym-sampanskym/> (citováno k 6. 11. 2019).

SPÁČILOVÁ, Mirka. *Dvě písně za libru. Ondřej Soukup vzpomíná na vznik filmu Bony a klid.* Idnes.cz. 8. 52014 Dostupné na: https://www.idnes.cz/kultura/film-televize/soukup-o-filmu-bony-a-klid.A140508145445_filmvideo_spm (citováno k 9. 12. 2019).

ŠŤASTNÝ, Ondřej. *Paroubkův „stín“, co šéfovi zařídí vše potřebné, míří do parlamentu.* Idnes.cz. 20. 6. 2009. Dostupné na: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/paroubkuv-stin-co-sefovi-zaridi-vse-potrebne-miri-do-parlamentu.A090620_1210942_domaci_kot (citováno k 26. 11. 2019).

TÁCHA, Daniel. *„Když dneska vidím mluvit frajery, které jsem na burze nikdy neviděl, protože se báli a posílali za sebe kupovat jiný, tak mi je za ně stydno.“* (rozhovor s Mirkem Vodičkou). Vinyls.cz. 19. 1. 2015. Dostupné na: <http://www.vinyls.cz/mirek-vodicka-kdyz-dneska-vidim-mluvit-frajery-ktere-jsem-na-burze-nykdy-nevidel-protoze-se-bali-a-posilali-za-sebe-kupovat-jiny-tak-mi-je-za-ne-stydno/> (citováno k 10. 12. 2019).

TAUBEROVÁ, Daniela. *Džíny za půlku platu. Kam se v Olomouci chodilo do Tuzexu, „ostrova luxusu“?* Olomoucký deník (internetová verze). 27. 10. 2019. Dostupné na: https://olomoucky.denik.cz/zpravy_region/ostrov-luxusu-nabizel-dziny-i-whisky-za-bony-20191025.html (citováno k 20. 1. 2020).

Trailer k dokumentu *Králové videa* (v distribuci léto 2020). Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=crsC7XbDOz0> (14. 3. 2020).

TRONNER, Pavel. *Počítačový život v socialistickém Československu – Svazarm, Tuzex atp.* Server Cnews.cz. 11. 2. 2015. Dostupné na: <https://www.cnews.cz/pocitacovy-zivot-v-socialistickem-ceskoslovensku-svazarm-tuzex-atp/> (citováno k 2. 1. 2020).

Unikátní přehled: Kolik stála auta před rokem 1989. Idnes.cz. 18. listopadu 2009. Dostupné na: https://www.idnes.cz/auto/historie/unikatni-prehled-kolik-stala-auta-pred-rokem-1989.A091117_170114_auto_ojetiny_fdv (citováno k 27. 11. 2019).

Vnitrostranické informace ÚV KSČ 1979 – 1989. Faksimilovaná edice dokumentů (výstup projektu GAČR Komunistická strana Československa a bolševismus). Dostupné na: http://www.dejinyksc.usd.cas.cz/vnitrostranicke-informace-sekretariatu-uv-ks/cats_view/9-dokumenty/2-vnitrostranicke-informace-uv-ks-1979--1989.html. (citováno k 2. 3. 2020).

VRABEC, Petr. *Zemřel Ivan Jonák, král kluků z ulice*. Reflex (internetová verze). 24. února 2016. Dostupné na: <https://www.reflex.cz/clanek/zpravy/69608/zemrel-ivan-jonak-kral-kluku-z-ulice.html> (citováno k 13. 1. 2020).

Webové stránky věnované Podniku zahraničního obchodu Tuzex. Dostupné na: <http://tuzex.cz/> (citováno k 15. 4. 2019).

WESHCKE, Gerald. *Vydělával jsem víc než Husák, říká bývalý vekslák*. Rozhovor s Vladimírem Nejedlým. Plzeňský deník (internetová verze). 21. 10. 2009. Dostupné na: https://plzensky.denik.cz/zpravy_region/vydelaval-jsem-vic-nez-husak-rika-byvaly-vekslak.html (citováno k 26. 11. 2019).

ZEJDOVÁ, Hana. *Perkausová má ve skříni kostlivce! Její táta byl vyhlášený vekslák*. Blesk (internetová verze) 6. 1. 2016. Dostupné na: <https://www.blesk.cz/clanek/celebrity-ceske-celebrity/365261/perkausova-ma-ve-skrini-kostlivce-jeji-tata-byl-vyhlaseny-vekslak.html> (citováno k 9. 12. 2019).

Přílohy

Příloha č. 1 Dopis Jaroslava Litomiského Federálnímu shromáždění Československé socialistické republiky

Váženému Federálnímu shromáždění

Praha

V Praze 6. prosince 82

Zásady socialismu:

„Každý podle svých schopností,

každému podle jeho práce“

Nežli jsem se rozhodl napsat tento dopis, velmi jsem se rozmýšlel. Nejsem grafoman, abych někoho zatěžoval psaním, ale co je moc – toho je příliš....– a tak Vám píši s oprávněným přesvědčením, že píši ve shodě a souhlasu s drtivou většinou spoluobčanů.

Oč jde? To, co se děje dnes a denně v blízkosti Tuzexů, to již přesahuje opravdu vše a neznám, že by nějaký stát toto nevšímavě trpěl, jako my. Jdete kolem prodejen Tuzexu, musíte doslova projít hustým špalírem „veksláků“, prodavačů a kšeftařů s bony, digitál. hodinkami, které vám přímo vnucují a tito překupníci, veksláci a kšeftaři s bony, hodinkami, se Vám přímo vnucují, obtěžují Vás a jsou nesmírně dotěrní. Jsou to naši lidé (nabízí se otázka jak a kde jsou vlastně zaměstnání), jsou to různí cizinci a hodně je zde cikánů, kteří se specializují na hodinky. A toto vše, práce těchto přímo gangů, probíhá vesele a nerušeně dál, aniž by někdo hnul prstem a aniž by se příslušné orgány pokusily a důslednou a trvalou likvidaci těchto příživníků a kriminálních živlů. Nabízí se otázka: vědí o tom příslušné orgány a když ano, proč to trpí a proč nezakročí tvrdě a účinně? Nebo má snad někdo zájem na těchto, – mírně řečeno– černotách a vekslaření?

Je mi 63 let. Než jsem odešel do důchodu, byl jsem doposledka vedoucím BSP a mnohokrát jsme o tomto všem mluvili, rozhořčeně debatovali, ale nic se neděje a zvláště nyní, před vánocemi, veksláci mají žně, prostí a poctiví spoluobčané musí tomu trpně přihlížet, nemohou nic dělat a náprava? Zatím žádná. Tento již dlouho trvajícím stav je celostátní, jak jsem se mohl nejednou osobně přesvědčit. Chtělo by to jedno – ovšem máme-li na to: rázný, exemplární zákrok a se vši rozhodností a tvrdostí zlikvidovat tyto příživníky a stálé kontroly, zda se opět neobjeví. Je nanejvýš smutné a zarážející, když dnes, 37 let po válce, mnoho a mnoho lidí si nařiká, že toto a podobné věci by byly za okupace prostě nemyslitelné, kdy se každý bál něčeho podobného se odvážit, protože šmelináři (a co jiného jsou tito lidé?) rázně a rychle smutně skončili. Je smutné, ale bohužel pravdivé, že dnes toto vše trpíme, nezakročíme a nedovedeme si udělat rázný pořádek a zkoncovat s tímto stavem.

A myslím, že nejsem daleko od pravdy, když označím všechny ty záhadné existence a veksláky, že jsou to oni, kdo večer (i vedne) přepadávají občany a jsou trestně jinak činní. Vždyť dnes, aby se pokojný a řádný občan pomalu bál večer jít sám, aniž by riskoval přepadení a oloupení, mnohdy pro desetikorunu. Toto dříve také nebývalo a dnes je to na denním pořádku. A trestní postih, když je dopaden pachatel? Směšně mírný, takže vlastně nepřímo podporujeme recidivitu, která ohrožuje denně naše občany...

Co myslíte, vážení soudruzi, dočkáme se ještě i my „dříve narození“ někdy skutečné a trvalé nápravy? Skoro se mi to už ani nechce věřit!

Přeji vám hezké a klidné prožití vánočních svátků a do Nového roku hodně zdraví a pracovních i osobních úspěchů!

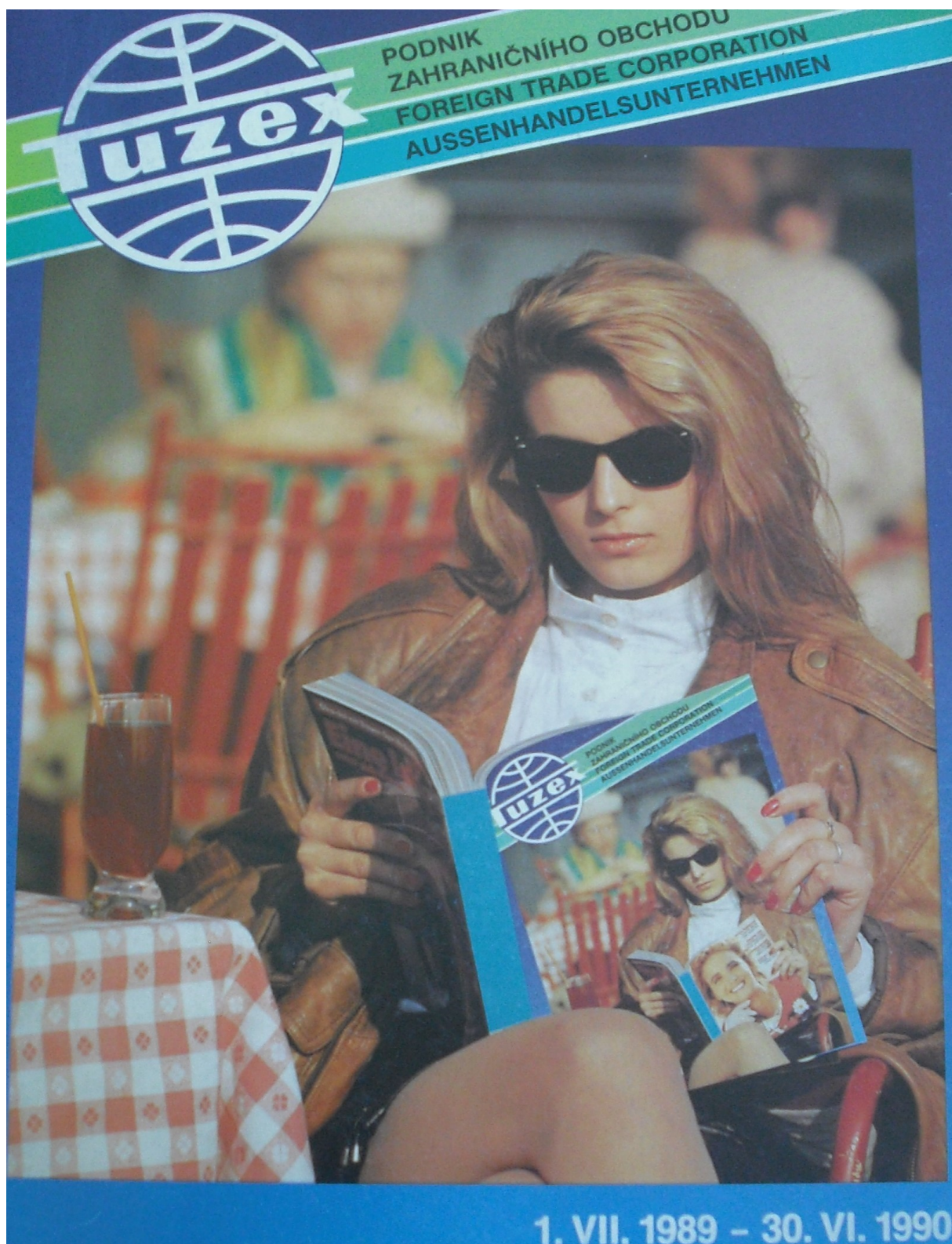
Jaroslav Litomiský

Ve Smečkách 31

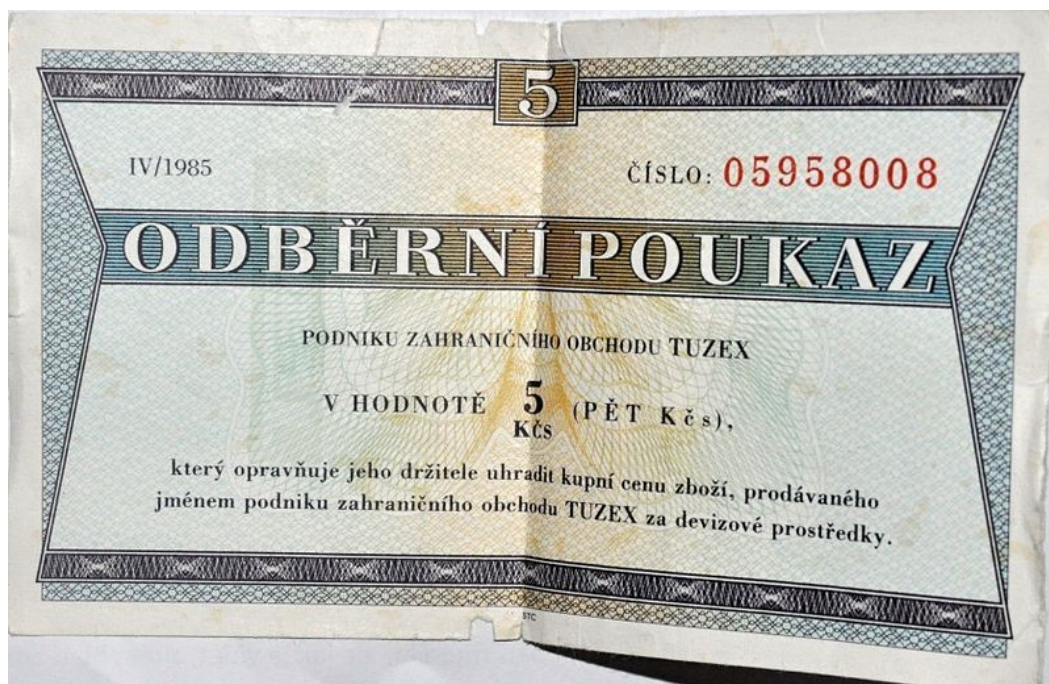
Praha 1

Kopie: ministr vnitra ČSSR

Obrazová příloha

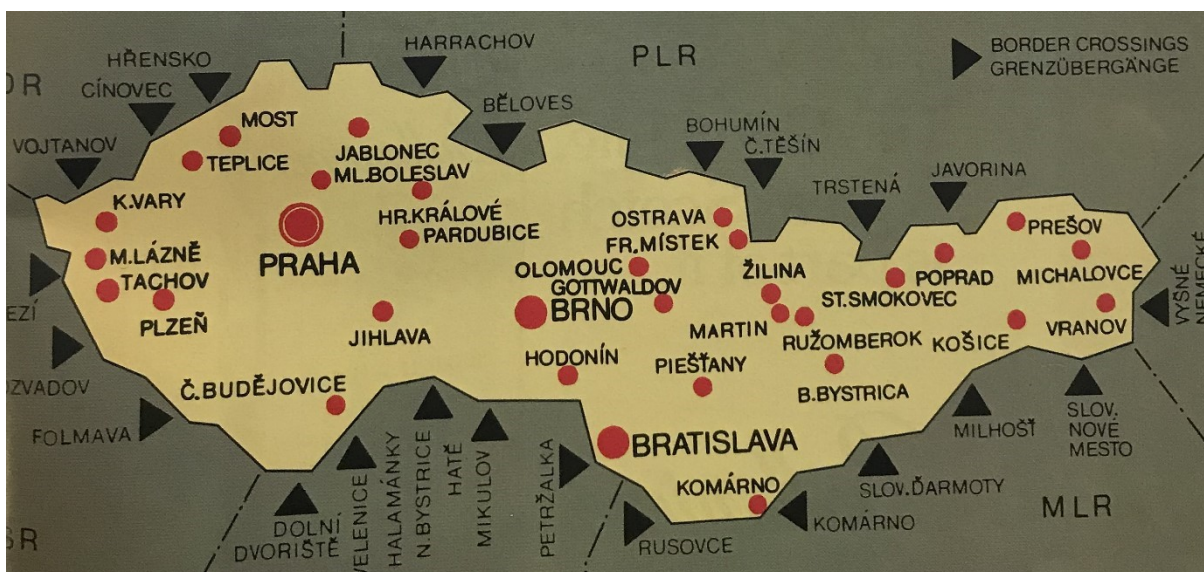
Přední strana, katalog Tuzex, sezóna 1989–1990. Zdroj: NA, f. *Tuzex*, organizace zahraničního obchodu, Praha (nezpracováno).

Odběrní poukaz Podniku zahraničního obchodu Tuzex v hodnotě 5 Kčs. Zdroj: Lukáš Řezník, vlastní dílo, přístupné na wikipedia.org

Logo PZO Tuzex, Zdroj: Wikipedia.org

Mapa tuzexových prodejen v ČSSR, Katalog Tuzex, sezóna 1986–1987. NA, f. *Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha* (nezpracováno)

Interiér tuzexové prodejny. NA, f. *Tuzex, organizace zahraničního obchodu, Praha* (nezpracováno).

Snímek ze sledování v akci „VONK“ Zdroj: ABS, fond *Správa sledování SNB – svazky (SL)*: arch. č. SL-7426 MV (krycí název „VONK“)

Zadržení překupníci při policejní rekonstrukci, akce „Skupina“, Praha 1986, zdroj: ABS, sbírka *Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy (V)*: arch. č. V-42317 MV

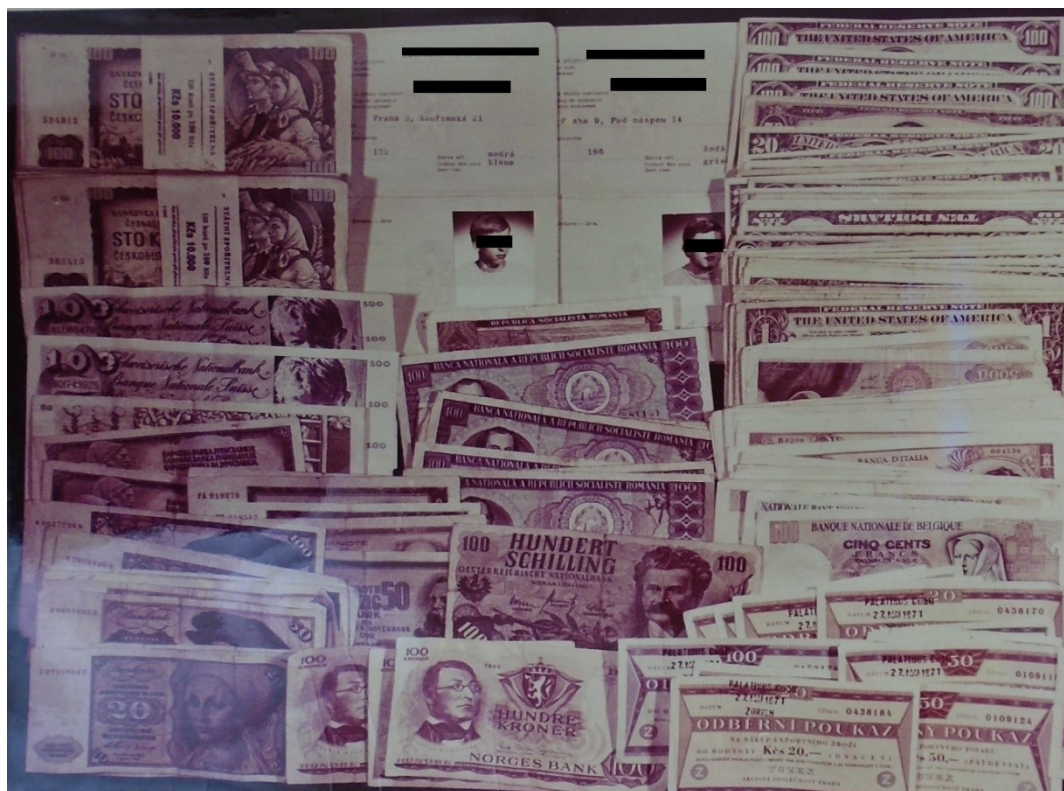
Interiér vily „bonového krále“ Jozefa Zelíka v ulici Stará vinárska v Bratislavě (stav
přibližně z roku 1982)

Zdroj: AÚPN, f. KS ZNB – S ŠtB Bratislava, a. č. 17113, vyšetřovací spis č. 1038/1982

Exteriér vily „bonového krále“ Jozefa Zelíka v ulici Stará vinárska v Bratislavě (stav
přibližně z roku 1982)

Zdroj: AÚPN, f. KS ZNB – S ŠtB Bratislava, a. č. 17113, vyšetřovací spis č. 1038/1982

Valuty, bankovky a tuzexové bony zajištěné při domovní prohlídce, zdroj: ABS, sbírka *Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy (V)*: arch. č. V-16435 MV

Valuty, bankovky, tuzexové bony a další předměty zajištěné při domovní prohlídce, zdroj: ABS, sbírka *Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy (V)*: arch. č. V-17180 MV

Dobový kreslený vtíp. Zdroj: *Dikobraz, satirický a humoristický týdeník*. 1984, roč. XL, č. 48, 28. listopad 1984, s. 11.

Dobový kreslený vtíp. Zdroj: *Dikobraz, satirický a humoristický týdeník*. 1986, roč. XLII, č. 31, 6. srpna 1986, s. 4.

Dobový kreslený vtip. Zdroj: *Dikobraz, satirický a humoristický týdeník*. 1988, roč. XLIV, číslo 21, 25. května 1988 s. 7.

Dobový kreslený vtip. Zdroj: *Dikobraz, satirický a humoristický týdeník*. 1989, roč. XLV, č. 22, 31. května 1989, s. 4.

Dobový kreslený vtip. Zdroj: *Dikobraz, satirický a humoristický týdeník*. 1988, roč. XLIV, č. 20, 18. května 1988, s. 3.